

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Л. Ю. ДУДОРОВА

**ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО
ОРГАНІЗАЦІЇ ШКІЛЬНОГО ТУРИЗМУ**

(ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ)

МОНОГРАФІЯ

**Вінниця – 2014
Видавництво «Нілан-ЛТД»**

УДК 378.016:338.483

ББК 74.200.585.4

Д 81

Дудорова Л. Ю.

Д 81 Формування готовності майбутніх учителів до організації шкільного туризму (теоретико-методичний аспект) : монографія / Л. Ю. Дудорова/. – В: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. – 424 с.

ISBN 978-617-7121-82-3

У монографії досліджено готовність майбутніх учителів до організації шкільного туризму як соціально-педагогічну проблему. Вивчено структурно-функціональну модель готовності майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності, визначено критерії та показники рівня її сформованості. На основі аналізу теоретичних підходів до формування професійно-туристичної готовності та результатів констатувального експерименту обґрунтовано концептуальні засади та розроблено методику її формування у майбутніх учителів.

Рекомендується керівникам, викладачам і студентам вищих навчальних закладів, науковцям, які досліджують проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців з туризму.

УДК 378.016:338.483

ББК 74.200.585.4

Рецензенти:

В.В. Обозний, д-р пед. наук, проф.

(Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова);

О.С. Куц, д-р пед. наук, проф.

(Херсонський державний університет);

Ю.М. Вихляєв, д-р пед. наук, проф.

(Національний технічний університет України «КПІ»).

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту вищої освіти НАПН України
(протокол № 4/8-2 від 28 квітня 2014 р.)*

ISBN 978-617-7121-82-3

© Л.Ю. Дудорова, 2014

© Інститут вищої освіти НАПН України, 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1. Туризм як соціально-педагогічна проблема	11
1.1. Туризмологія: педагогічні орієнтири	11
1.2. Характеристика туризму як засобу виховання	17
1.3. Дефінітивний аналіз базових понять дослідження	35
1.4. Особливості та проблеми професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів у педагогічних вищих навчальних закладах	57
Висновки до першого розділу	72
РОЗДІЛ 2. Світовий досвід та сучасні тенденції організації туризму	76
2.1. Тенденції розвитку туризму у світі та в Україні	76
2.2. Професійна підготовка фахівців з туризму за рубежом	101
2.3. Сучасний стан професійно-туристичної підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах України	137
Висновки до другого розділу	155
РОЗДІЛ 3. Концептуальні підходи формування готовності майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності	158
3.1. Концепція формування готовності майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності	158
3.2. Модель формування готовності майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності	188
3.3. Критерії та рівні формування готовності майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності	214
Висновки до третього розділу	228
РОЗДІЛ 4. Організаційно-методичні умови туристичної підготовки майбутніх учителів в процесі формування професійної готовності	231
4.1. Форми й методи підготовки майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності	231

4.2. Формування готовності майбутніх учителів до організації туристичної діяльності засобами інтерактивних технологій.....	249
4.3. Прогнозування професійної підготовки майбутніх учителів в процесі формування готовності до організації туристичної діяльності.....	278
Висновки до четвертого розділу	284
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	287
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	290
ДОДАТКИ	332

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВНЗ –	Вищий навчальний заклад
ВПШК –	Вища профспілкова школа культури
ВТО –	Всесвітня туристська організація
ВШПД –	Вища школа профруху
ГПО –	Готовий до праці і оборони
ЕС –	Європейський союз
КБП –	Китайські бюро подорожей
МБПК –	Міжнародне бюро подорожей Китаю
МОП –	Міжнародна організація праці
МТСС –	Міжнародна туристська спортивна спілка
НТП –	Навчально-тренувальний похід
ООН –	Організація Об'єднаних Націй
ПВД –	Похід вихідного дня
РМАТ –	Російська міжнародна академія туризму
СНД –	Союз незалежних держав
СРСР –	Союз Радянських Соціалістичних Республік
США –	Сполучені Штати Америки
ТСС –	Туристська спортивна спілка
УРСР –	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ЧЕС –	Чорноморське економічне співробітництво

ПЕРЕДМОВА

Туризм має велике значення для збереження і зміцнення фізичного здоров'я, естетичного, трудового, морального та патріотичного виховання всіх категорій населення, а особливо молоді, оволодіння нею життєво важливими вміннями й навичками, зокрема з пізнання навколишнього середовища в природних умовах. Прості та доступні організаційні форми, що використовуються в туризмі (походи, подорожі, екскурсії, прогулянки, туристські зльоти і змагання), сприяють реалізації не тільки специфічних функцій фізичної культури (освітніх, прикладних, спортивних), а й рекреаційних і оздоровчо-реабілітаційних, забезпечують умови для здорової життєдіяльності особистості в суспільстві.

Дослідження туризму в Україні наприкінці минулого століття у теоретичному (туризмологія) і практичному (праксеологія) планах викликало живий, неослабний інтерес до численних проблем туризму у філософському, соціологічному, економічному, педагогічному, психологічному аспектах.

Особливе місце серед цих напрямів дослідження туризму займає розробка блоку соціогуманітарних розвідок. Складність завдання розробки професійно-туристичної готовності майбутніх учителів обумовлено об'єктивними труднощами, пов'язаними із появою нового напрямку підготовки «Туризм» в педагогічних вищих навчальних закладах.

Актуальність і доцільність дослідження проблеми готовності до професійно-туристичної діяльності майбутніх учителів в сучасних умовах зумовлені необхідністю подолання суперечностей, які знижують ефективність їх професійної підготовки, між потребою суспільства та навчальних закладів у високоякісних фахівцях з туризму і відсутністю розробок та обґрунтування теоретико-методичних засад моделі і технології навчального процесу майбутніх учителів із вищезначеної галузі; необхідністю оновлення системи фізичного виховання дітей і молоді в інтеграції зі спортивно-оздоровчим туризмом і потребою для майбутніх учителів вирішувати складні професійно-туристичні цілі та завдання у шкільних закладах; відсутністю належного рівня професійно-туристичної готовності учителів по причині незадовільного стану організації навчально-виховного процесу у вищих педагогічних закладах.

Отже, вирішення завдань професійно-туристичної готовності майбутніх учителів гальмується низкою суперечностей, а саме між:

- соціальним замовленням суспільства на вчителя, спроможного професійно і компетентно організувати роботу зі шкільного туризму, і відсутністю такої підготовки у вищих педагогічних закладах України;

- необхідністю високого рівня професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів у вищих педагогічних закладах і відсутністю науково-обґрунтованих теоретичних і методичних засад її забезпечення;

- орієнтацією сучасної педагогічної науки і практики на впровадження нових інноваційних технологій професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів і традиційними змістом, формами і методами такої підготовки;

- необхідністю організації навчально-виховного процесу на засадах гуманізації освітньо-виховної роботи у вищому педагогічному закладі під час професійно-туристичної підготовки учителів;

- потребою врахування особливостей становлення, розвитку вітчизняного самодіяльного туризму, зарубіжного досвіду підготовки фахівців цього напрямку та недослідженістю означеної проблеми у вітчизняній педагогічній науці, недооцінкою вищими навчальними закладами досвіду розвинених країн у цій галузі.

Розв'язання вищезазначених суперечностей потребує нового наукового переосмислення та усвідомлення мети, завдань, принципів, функцій, оновлення змісту, форм і методів професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів в педагогічних університетах України відповідно до вимог особистісно орієнтованої парадигми освіти, необхідності забезпечення високої конкурентоспроможності вчителя.

Дослідженню проблеми професійної підготовки майбутніх учителів завжди приділялася належна увага, зокрема таким аспектам, як: методологічні засади сучасної філософії освіти (В. П. Андрущенко, В. Г. Кремень, І. А. Зязюн), історія розвитку освіти та педагогічної науки в Україні (А. М. Алексюк, О. В. Глузман, В. В. Ягупов), неперервна професійна освіта (С. У. Гончаренко, В. І. Луговий, Н. Г. Ничкало) та професійна підготовка учителів у вищій школі (В. І. Бондар, М. Б. Євтух, Л. В. Кнодель, А. П. Конох, М. О. Носко, В. В. Обозний, С. О. Сисоєва, О. В. Тимошенко, О. Г. Ярошенко та ін.).

Враховуючи соціальну значущість та актуальність проблеми, аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив зробити висновок про недостатню розробленість проблеми формування в учнів стійкої мотивації щодо збереження свого здоров'я, фізичного розвитку та фізичної підготовки; гармонійного розвитку природних здібностей та психічних якостей; використання засобів туризму в організації здорового способу життя, що й зумовило вибір теми нашої монографії – «Формування готовності майбутніх учителів до організації шкільного туризму (теоретико-методичний аспект)».

Автором монографії покладено за мету обґрунтування концептуальних засад і розробка методики формування готовності майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності. Основні завдання дослідження такі:

1) проаналізувати стан досліджуваної проблеми в педагогічній теорії та практичній діяльності вітчизняних і зарубіжних вищих навчальних закладів з туризму;

2) розкрити провідні положення концепції формування готовності майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності, модель професійно-туристичної готовності майбутніх учителів у педагогічному вищому навчальному закладі та визначити критерії та показники рівня її сформованості;

3) розробити організаційно-методичні умови туристичної підготовки майбутніх учителів у вищих педагогічних навчальних закладах.

Пропонована монографія підготовлена відповідно до програм дисциплін «Основи туризму», «Туристичне краєзнавство», «Туристична діяльність», «Актуальні проблеми розвитку туризму», «Організація краєзнавчо-туристичної діяльності», «Рекреаційний туризм» і «Основи шкільного туризму» для майбутніх учителів. У монографії втілюються теоретичні аспекти розвитку туризму як важливого соціального явища і специфічного засобу фізичного вдосконалення населення країни, викладаються організаційні і методичні основи впровадження туристичних заходів в практику фізкультурного руху, пояснюється механізм формування засобами туризму життєво важливих для людини умінь і навичок з одночасним рішенням багатьох інших задач: виховних, освітніх, оздоровчих і спортивних. Монографія розкриває різноманітність форм і методів туристичних заходів, їх взаємозв'язок з іншими засобами системи виховання. Особлива увага приділяється організації і проведенню

суспільно корисних заходів, безпосередньо пов'язаних з туризмом. В цілому зміст монографії спрямовано на те, щоб майбутні вчителі змогли ознайомитися з основами методики навчання туризму, навчилися передавати знання своїм вихованцям, досконало опанували уміння і навички самостійної організації масових туристичних заходів на досить високому рівні з учнями різного віку і різної міри фізичної підготовленості.

Туризм, на відміну від багатьох інших засобів системи виховання, пов'язаний з необхідністю забезпечення безпеки учасників походів і подорожей, тому, в монографії знайшли віддзеркалення відповідні знання, правила і прийоми, оволодіння якими дозволить максимально забезпечити туристичні заходи.

Отже, професійно-туристична готовність вчителя є комплексом заходів, що різнопланово діють на функціональний стан людини, його інтелектуальний і моральний розвиток в плані оволодіння складними уміннями і навичками, певним рівнем організаторських здібностей. Від рівня професійно-туристичної підготовки вчителя залежить вдосконалення форм і методів масової туристичної роботи в країні.

Автор вдячний за працю, пов'язану з рецензуванням монографії завідувачу кафедри туризму Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, доктору педагогічних наук, професору В. В. Обозному, завідувачу кафедри теорії та методики фізичного виховання Херсонського державного університету доктору педагогічних наук, професору О. С. Куцу, доктору педагогічних наук, професору кафедри фізичного виховання Ю. М. Вихляєву.

Автор високо цінує і вельми вдячна за творчу насагу, наукову та людську опіку, цінні поради та побажання, принципове ставлення, що вможливило реалізацію наших задумів, шановному наставникові, доктору педагогічних наук, професору, члену-кореспонденту НАПН України М. О. Носко.

Це дослідження є спробою розробити власне бачення автора сутності та значення професійної готовності майбутніх учителів до туристичної діяльності у школі.

У планах на майбутнє автор убачає подальше поглиблення досліджень стосовно теоретичних засад професійно-туристичної готовності майбутніх учителів, методики комплексного використання у навчально-виховному процесі вищих педагогічних навчальних закладах методів, засобів та форм навчання туризму.

Автор монографії із вдячністю та розумінням поставиться до будь-яких конструктивних критичних зауважень, які можуть стати корисними в подальшій науково-дослідній роботі та у практичному використанні її результатів.

РОЗДІЛ 1

ТУРИЗМ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Туризмологія: педагогічні орієнтири

Сучасний освітньо-педагогічний стан в Україні можна розцінити як амбівалентний. Це зумовлено двома взаємопов'язаними факторами: суспільними реформаціями та системною кризою, що спостерігаємо. Перше - мобілізує до створення інноваційних освітніх технологій, друге - гальмує розквіт нововведень у галузі. Зрозуміло, що це неминуче впливає на стан і динаміку професійної освіти, серед яких - туристська освіта. Попри все, дослідження останнього - один із важливих напрямів пізнання життєдіяльності суспільства [314, с. 7].

Туризм, як винятково важливий соціально-економічний чинник світогосподарських зв'язків і міжнаціональних відносин, суспільний полікультурний інститут, розвиваючись у діалектичній єдності всіх своїх складових, формує власний соціальний простір, у межах якого вирують взаємодії й конкуренції, узгодженості й суперечності, конфлікти та консенсуси туристського життя, історія якого сягає вглиб століть [401, с. 5].

Посівши чільне місце у світовій економіці та міжнародній системі вільного спілкування людей, туризм став суттєвим показником всесвітньої культурно-історичної спадщини, яка залишатиметься важливим економічним важелем доти, доки людство буде усвідомлювати нематеріальну цінність туризму. Як зазначає Генеральний директор ЮНЕСКО К. Матцура, «неможливо вирішити проблеми збереження пам'яток культури і природи, не порушуючи принципових питань, пов'язаних із розвитком туризму» [262, с. 9]. Ця думка влучно характеризує головне в туризмі - його культурну значущість і гуманістичну цінність, наголошує на необхідності пошуку «золотої середини» між економічною та соціальною і культурно-пізнавальною функціями туризму, між захистом історичних пам'яток від руйнування, що заподіюється потоком несвідомих туристів, і розширенням доступу цивілізованих мандрівників до об'єктів культурної та природної спадщини. Тому, необхідно глибоко переосмислити державну, суспільну, особистісну

значущість туризму та освітньо-педагогічних складових туризму [51; 222; 295].

Отже, ми погоджуємося з думкою В. К. Федорченко, що немає необхідності доводити, що економічний і культурний потенціал держави значно залежить від стану туристської індустрії. В цьому значенні держава зацікавлена в розвитку як туризму, так і туристської освітньо-педагогічної парадигми, надання цим сферам пріоритетної державної значущості.

Суспільне значення туризму в освітньо-педагогічному розрізі визначається тим, наскільки вдається лобювати освітні пріоритети туризму у вищих державних інстанціях. Це єдиний моральний різновид лобювання, що допускається в демократичному суспільстві. Він вимагає не тільки створення достатньо вагомих суспільних організацій, орієнтованих на розв'язання різноманітних, невідкладних для суспільства, освітніх програм із туризму, але і прямого входження у владу найкомпетентніших представників цієї сфери. Тільки в цьому випадку суспільно-державне управління туризмом і туристською освітою здобуває технологічності, життєвості [381, с. 6].

Особистісне значення туристської освіти виявляється в індивідуально мотивованому і стимулюючому ставленні особистості до власної освіченості. Як зазначає академік Кремень В. Г., «для сучасного суспільства буде характерний тип людини, в особистості якої сформоване активне позитивне ставлення: до планети Земля, до Вітчизни, до людства, до іншої людини і до самої себе, до праці, до власності, до сім'ї, до надбань матеріальної і духовної культури» [226, с. 16]. У вихованні такої людини необхідно поєднувати в розумних межах орієнтацію на особистісні інтереси та інтереси суспільства, інших людей, навчати правильно обирати життєві цілі, уникаючи крайнощів як колективізму, так й індивідуалізму. Сьогодні доводиться визнати, що особистісно-орієнтовані цінності освіти тривалий час були підпорядковані гіпертрофованим колективістським концепціям педагогічної діяльності.

В обґрунтуванні перспектив розвитку туризмології в контексті педагогіки як на стратегічному, так і на тактичному рівнях неможливо без єдності державної, суспільної та особистісної складових, їх системної, інтегрованої сутності [300]. Передумови розробки педагогіки туризму окреслюються на основі врахування таких фактів і обставин:

- глибокого розуміння туризму як визначального чинника соціальної і культурної інтеграції, як прояву та інструменту зростаючої культурної взаємодії, засобу самовдосконалення особистості, про що свідчать матеріали Всесвітньої туристської організації, міжнародних форумів;

- усвідомлення усіма державами потреби інтеграції зусиль сприятливі передумови для нарощення потужностей індустрії туризму;

- появи нових програм розвитку туризму, розробки оригінальних концепцій соціально-економічного зростання, охорони навколишнього середовища, в яких декларуються завдання туризму;

- Державної програми розвитку туризму на 2002-2010 роки, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2002 року, та прийнятим Верховною Радою України Закону «Про туризм» (18 листопада 2003 року);

- Постановою Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1999 р. № 973/99 «Про основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року», та постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 1999 р. № 728 «Про заходи подальшого розвитку туризму» [108; 162; 327; 328].

Як зазначає В. К. Федорченко, у зв'язку з цим виникла нагальна необхідність розробки педагогіки туризму як цілісної системи, до складу якої мають увійти методологічні настанови сумісних наукових систем: філософії, психології, соціології, методики.

В умовах становлення педагогіки туризму, теорії і практики туризму, наявності суттєвих змін у педагогічній теорії та виховній практиці, кожен дослідник цієї проблеми має виробляти методологічні орієнтири. У структурі педагогіки туризму чільне місце мають посідати методологічні засади педагогіки туризму, методологічні основи туристського виховання, методологія туристської освіти і навчання, методологія управління туристською освітою [173; 382].

Ми поділяємо думку І. Аносова, А. Асмолова, Г. Балла, С. Гончаренко, Ю. Мальованого що, методологічні засади педагогіки туризму вимагають розробки та обґрунтування основних елементів: мети, завдань, основних категорій. Дослідження методологічних основ туристського виховання, освіти і навчання вимагає теоретичного обґрунтування та практичної реалізації таких напрямів як: гуманізація та гуманітаризація педагогічного процесу;

підготовка і професійне зростання викладачів; участь висококваліфікованих фахівців у підготовці персоналу для туризму; розробка та вдосконалення змісту туристської освіти; фінансове забезпечення системи підготовки працівників для галузі [13; 20; 26; 85].

Радикальна *гуманізація*, посилення особистісного виміру в навчальних технологіях підготовки фахівців для туризму полягає в тому, що головною метою і змістом усієї системи туристської освіти має стати людина. Людиноцентризм продиктований не лише методологією освіти загалом, а й специфікою педагогіки туризму.

Гуманізація туристської освіти поняття багатовимірне. Воно охоплює зміст освіти, способи її здобування, безпосередні й контекстуальні системні її завдання, кінцеву ціль освіти, міру доступності, можливість особи у будь-який час розпочати певний освітній цикл і припинити його, а потім знову відновити тоді, коли їй це потрібно. Важливим моментом гуманізації туристської освіти має стати не тільки розвиток людини, яка здобуває знання, а й розвиток того соціального середовища, в якому вона вже почала їх застосовувати або у якому вона ще тільки почне працювати після здобуття освіти.

Гуманізм не є суто інтелектуальним витвором групи освічених людей, котрі з певних моральних, релігійних чи естетичних міркувань вирішили створити якесь штучне утворення - гуманізоване суспільство. Сучасна наука доводить, що правильно витлумачений гуманізм є могутнім чинником гармонізації не тільки суспільного буття, а й відносин людини з довкіллям. Гуманізм у такому розумінні є не тільки одним з найважливіших принципів етичної поведінки, а й людським відповідником принципів природного буття [13; 18; 24; 79].

Г. О. Балл стверджує, що узагальнення підходів до категорії гуманізації дає можливість виокремити так її сутнісні характеристики. Це, передусім, зміна освітньої парадигми - інформаційної на смислову, тобто зміщення пріоритетів освітнього процесу в бік розвитку психологічних, фізичних, інтелектуальних, моральних та інших сфер особистості фахівця замість простого оволодіння певною інформацією та формування визначеного кола вмінь і навичок, що стає не стільки метою, скільки засобом досягнення мети оновленого освітнього процесу. Це - зосередження зусиль на вихованні людини як цілісної творчої індивідуальності,

вільної, самостійно мислячої особистості громадянина-гуманіста, здатного здійснювати обґрунтований вибір у різноманітних навчальних, професійних та життєвих ситуаціях. Це - забезпечення необхідних організаційно-педагогічних, морально-психологічних та інших умов для успішного досягнення зазначеної переорієнтації освітнього процесу [26].

Гуманітаризація педагогічного процесу розуміється як основа навчання. Саморозвиток і самореалізація особистості можлива тільки в умовах рівноправного діалогу (полілогу) суб'єктів освітнього процесу. Сучасний процес навчання має бути насичений дидактичними моделями синергетичної поліваріантної співтворчості суб'єктів навчання. Це здійснюється задля досягнення певних соціальних результатів, взаємоузгодженого вироблення нових цінностей. Необхідно усвідомити, що на часі проблемно-діяльнісний тип освіти, який прийшов на зміну інформаційному. Адже студент, який відкриває для себе суб'єктивно нові знання, проходить пізнавальні етапи, які співпадають за сутністю із структурою мислення вченого, а саме: а) аналіз попередньої і теперішньої ситуації в проблемному полі; б) виявлення протиріч; в) постановка задачі; г) пошук методів і засобів її розв'язання; д) аналіз отриманих результатів як прирощення знань; е) пошук шляхів можливого використання, в тому числі і для постановки нових завдань і розв'язання нових проблем [27; 35; 86; 210; 457].

На відміну від наведених вище точок зору на методологічні засади педагогіки туризму, В. К. Федорченко визначає, що залишається проблемним реалізація рівноправного діалогу, толерантного співробітництва. У центрі освітнього процесу, зокрема у процесі підготовки учителів, має стати особистість із усіма її інтересами, етнонаціональними особливостями і культурою, прагненням до утвердження цивілізованих форм у цивілізованому культурному полі. Відповідно, це потребує реалізації на практиці різноманітних дидактичних моделей, характерною відмінністю яких від традиційних є зменшення питомої ваги стандартності, жорсткості, нормативності, надання викладачеві можливості творчо імпровізувати. Означені дидактичні моделі спрямовуються не на навчання студентів чужим думкам, а на розвиток у них здібностей самостійно осмислювати навколишню дійсність [383, с. 207].

Підготовка і професійне зростання викладачів, котрі готують фахівців у сфері туризму, зумовлено як зміною методології освіти,

так і світовою тенденцією неперервної професійної освіти, важливість врахування якої підкреслювалась на Другому Міжнародному конгресі з технічної і професійної освіти, що відбувся в 1999 році в Сеулі. У цьому напрямі вже зроблено певні кроки. Обґрунтовано й розроблено навчально-методичне забезпечення підготовки викладачів туризмознавства.

Залучення висококвалітованих фахівців до викладання у навчальних закладах, які здійснюють підготовку спеціалістів для туризму, створює умови для тісних творчих контактів із освітянами, науковцями, фахівцями-практиками із високорозвинутих країн [314, с. 5].

Важливим напрямом педагогіки туризму є розробка змісту туристської освіти. Зазначимо, що в існуючих освітніх парадигмах зміст освіти, як правило, ототожнюється із достатньо вузьким поняттям - навчальний матеріал. Документальними носіями навчального матеріалу виступають навчальний план, програми, підручники, навчальні посібники, різноманітні засоби наочності, змістові компоненти програм комп'ютерного, дистанційного (телекомунікаційного) видів навчання [314, с. 6]. Однак, як зазначає методолог освіти Б. С. Гершунський, подібна, суто навчаюча концепція освіти, що апелює головним чином до розуму учнів і намагається наповнити інтелект все новими і новими науковими фактами, поняттями, категоріями, правилами, принципами, теоріями і законами, повністю і безповоротно виживає себе [80, с. 532]. На її зміну має прийти концепція, основою якої є підведення особистості до глибокого, всебічного, внутрішньо прийнятного усвідомлення і розуміння сенсу життя, що розкривається через самореалізацію особистості. Професійна освіта створює умови для такої самореалізації через пізнання наукоємних компонентів наукового знання. Ці компоненти мають бути достатньо стабільними за змістом, відображати фундаментальні й відносно стабільні за часом основи і, водночас, відповідати галузям науки, техніки, виробництва, найстійкішим теоріям, законам, закономірностям, поняттям, ідеям, методам і принципам прогностичності, урахувувати тенденції розвитку туристської галузі, динаміку фактів і наукового знання в цілому, перспективні наукові і технологічні відкриття, можливості їх використання в майбутньому. Відтак, модернізація змісту туристської освіти в розрізі вищезазначеного передусім потребує побудови прогностичних моделей спеціалістів для цієї індустрії,

використання надійного випереджуючого інформаційного забезпечення, що дозволить об'єднати прогнози науково-технічні з прогнозами дидактичними. Для системного оновлення змісту освіти доцільно звертатися до оціночних суджень найкомпетентніших експертів, використовувати їх професійні знання, творчі потенції для коригування прогностичних моделей спеціалістів, внесення змін у зміст і процес професійної підготовки спеціалістів із туризму.

Важливим напрямом розвитку системи туристської освіти є залучення до фінансування навчального процесу додаткових джерел, в тому числі так званих «третіх джерел» (перше - бюджет, друге - плата за навчання, внесена студентами-контрактниками), оволодіння методикою і принципами фандрайзингу. Цільовий пошук, знаходження і грамотне використання позабюджетних джерел фінансування («фандрайзинг») є новим для нашої системи освіти. Незважаючи на функціонування туристських організацій, мета яких - збір інформації, аналіз і розповсюдження передового досвіду з фандрайзингу, механізми поширення кращих технологій залучення коштів з додаткових джерел для розвитку системи освіти, в тому числі і туристської, в Україні не працюють [265, с. 637-641].

1.2. Характеристика туризму як засобу виховання

Туризм в Україні служить важливим засобом гармонійного розвитку, зміцнення здоров'я, виховання сучасної людини. Актуальність розвитку туристичної діяльності як суспільно-соціального явища підкреслена в Законі України «Про внесення змін до закону України «Про туризм» у якості засобів, покликаних охороняти і зміцнювати здоров'я людей, забезпечувати змістовне дозвілля населення країни. Особлива роль в розвитку туристичної діяльності відводиться фізкультурним організаціям. У тому ж плані туризм є одним з найбільш масових і доступних засобів фізичного вдосконалення людей на сучасному етапі розвитку суспільства [162].

Подібна увага до туризму не випадкова. Одним з положень вчення про розвиток суспільства являється виховання усебічно розвинених людей, що передбачає необхідність участі людини в різних сферах діяльності з метою різнобічного вдосконалення своїх здібностей для задоволення громадських і особистих потреб [225, с. 318]. Використання туризму, як активного засобу виховання особи, дозволяє позитивно впливати на формування життєво необхідних

людині умінь і навичок, вдосконалення її рухових здібностей, розвиток морально-вольових і інтелектуальних якостей. Крім того, до участі в заняттях туризмом можуть бути залучені ті, що займаються різноманітними суспільно-корисними справам.

Фізичне виховання в нашій країні - обов'язковий компонент навчального процесу. Тому усі засоби, форми і методи системи фізичного виховання мають бути націлені на забезпечення діалектичного взаємозв'язку фізичного виховання з практикою трудової і оборонної діяльності людини, на оздоровчу спрямованість заходів його фізичного вдосконалення, на виховання людини всебічно гармонійно розвиненою особою [62; 107; 284; 286]. Зі сказаного ясно, що заняття туризмом не можна розглядати як короткочасну розвагу, як самоціль для задоволення передусім особистих інтересів людини, у відриві від розумового, трудового, морального і естетичного виховання.

Заняття туризмом в системі фізичного виховання виділені в особливу групу, оскільки дозволяють найбільшою мірою, в порівнянні з іншими видами, опановувати знання, уміння і навички, потрібні в житті кожній людині. Таким чином, туризм як засіб фізичного виховання характеризується природною прикладністю. Він включає різноманітні за формою і змістом рухові дії з раціонального подолання значних відстаней в малонаселеній місцевості, які виконуються в природних умовах колективними зусиллями. Їх мета - формування у людини умінь і навичок, необхідних йому у виробничій, військовій і побутовій діяльності, з одночасним рішенням виховних, освітніх, оздоровчих і спортивних завдань. Крім того, активні заняття туризмом із спортивною спрямованістю, що обумовлені виконанням обов'язкових вимог до керівництва категорійними походами відповідно до Єдиної спортивної класифікації, дозволяють формувати і удосконалювати організаторські можливості людини [111; 114; 213; 302].

Виховні, освітні, оздоровчі і спортивні завдання в туризмі відносяться до категорії загальних завдань, тобто, їх рішення здійснюється в тісній єдності і не залежить від віку і міри спеціальної фізичної підготовленості тих, хто займається. Наприклад, під час походу виховне завдання вирішується безпосередньо дією на кожного учасника з боку колективу, тобто, відбувається формування почуття колективізму, підпорядкування особових інтересів громадським; крім того, тривалість пересування в

похідних умовах, поступове підвищення фізичних навантажень виховують витривалість і вольові якості людини [233, с. 67].

Одночасно з виховними завданнями в поході вирішуються і освітні. Маємо на увазі закріплення знань по краєзнавству, природознавству, топографії, отриманих тими, хто займається походами, тобто, в даному випадку теорія підкріплюється практикою. У похідних умовах також удосконалюються знання методики формування рухових умінь і навичок.

Оздоровче завдання вирішується за допомогою правильно організованого графіку проходження маршруту з дотриманням оптимального режиму фізичних навантажень і активного відпочинку, використання благотворної дії природних чинників на усі функції організму, дотримання правил особистої гігієни. Періодичне переключення на заняття туризмом людей, що регулярно займаються оздоровчим бігом або плаванням, сприяє ліквідації небажаних наслідків адаптації людини до фізичних навантажень. Адаптація обумовлена тим, що в результаті тривалого стандартного виконання одного і того ж фізичного навантаження припиняється процес появи нових пристосованих зрушень (перебудов) в організмі. У даному випадку потрібна тимчасова переорієнтація людини на інший рід діяльності, але також зв'язаної з фізичними навантаженнями. Періодичні заняття туризмом людини, залученої до фізичної культури, в значній мірі сприяють підтримці її організму на достатньо високому рівні фізичної підготовленості [17; 302; 332].

В цілому, що стосується спортивних завдань в туризмі, слід зазначити три моменти. По-перше, заняття туризмом сприяє створенню бази загальної фізичної підготовки, необхідної у будь-якому виді спорту. По-друге, вони передбачають спеціальну підготовку для участі в змаганнях з туристичної техніки. По-третє, туристичні походи регламентуються єдиною спортивною класифікацією, що у свою чергу, вимагає відповідної спортивної підготовки їх учасників, тобто, і спортивна класифікація сприяє реалізації принципу максимальних навантажень в туризмі.

Приватні завдання в туризмі пов'язані із спеціальною підготовкою до того або іншого походу залежно від його призначення. Наприклад, походи по місцях революційної, бойової і трудової слави народу вимагають особливої підготовчої роботи з вибору маршруту, насиченого історичними пам'ятниками і

меморіалами. В даному випадку вона вимагає вивчення багатьох літературних джерел для отримання інформації про історичні події, що відбувалися в районі передбачуваного походу. На маршруті ця інформація має бути доповнена в результаті спрямованої пошукової роботи учасників. Пошук архівних документів після походу багато в чому сприяє створенню більш цілісних уявлень про значущість тих або інших історичних подій [253; 294].

Походи по місцях революційної, бойової і трудової слави народу спрямовані на виховання гордості за рідну державу, усвідомлення свого місця у подальшій її розбудові, виховання молоді у військово-патріотичному дусі.

Навчальні туристичні походи допомагають майбутнім фахівцям засвоїти методику створення відповідних умов для проведення навчальних занять з техніки і тактики туризму, вибору місця і устрою бівуаків, приготуванню їжі, тобто, вирішують задачу формування таких умінь і навичок в учасників, що в майбутньому допоможуть їм самостійно організувати і провести туристичні заходи.

Складні категорійні походи пов'язані з тривалою попередньою підготовкою їх учасників. Деякі складні походи проводяться з метою випробування туристичного спорядження. У окремих туристичних експедиціях вирішуються народногосподарські завдання (вивчення льодовиків, флори і фауни у важкодоступних районах, складання і уточнення карт, метеоспостереження) [385; 419].

Щоб туризм повною мірою відповідав своїм цілям і завданням, потрібні впорядковані уявлення про нього як про явище. Йдеться про теоретичні, організаційні і методичні аспекти туризму. Їх об'єднує в єдине ціле предмет «Туризм».

Туризм, як явище, є свого роду системою заходів, в якій необхідно розрізнити в якості компонентів ідеологічні, природничо-наукові, науково-методичні, організаційно-управлінські і програмно-нормативні основи [252; 361].

Туризм в нашій країні служить ідеалам, боротьбі за їх практичне втілення в життя. Природничо-наукові основи туризму припускають обґрунтування оздоровчого ефекту при заняттях. Вивчення морфологічних і функціональних перебудов організму людини в процесі занять туризмом дозволяє вирішити питання вікової періодизації тих, хто займається, раціонального харчування в поході, особистої і громадської гігієни, життєзабезпечення в походах з

екстремальними умовами, пристосованості до гірських умов, утворення стійкості гіпоксії, акліматизація організму та ін. В даному випадку за допомогою дисциплін медико-біологічного циклу (фізіологія, анатомія, біохімія, гігієна і спортивна медицина) видається можливим фундаментально вивчати, вплив різних видів і форм туризму на організм людини [347; 390; 420; 429].

Науково-методичні основи туризму включають обґрунтування занять в туристичних групах і секціях як керованого педагогічного процесу. Важливе місце тут відводиться поясненню методів навчання туристичним прийомам, а також методів тренування кваліфікованих туристів. Розглядаються і різні сторони туристичної підготовки (фізична, теоретична, тактична, технічна, морально-вольова). У науково-методичних основах туризму мають бути відбиті обґрунтування туристичних заходів в плані патріотичного виховання людей, класифікаційні і багато інших питань.

Організаційно-управлінські основи туризму включають органи управління, кадри і матеріальну базу. В цілому основна функція організації роботи по туризму в країні покладена на Державне агентство України з туризму та курортів. Цей орган і його підрозділи на місцях покликані створювати умови для залучення до занять туризмом широких мас населення. Державне агентство вирішує питання планування і фінансування масової туристичної роботи в країні, господарського забезпечення (будівництво, реконструкція і благоустрій) туристичних баз, управління плановим і самодіяльним туризмом. Туристично-екскурсійна робота, має три головних напрями: екскурсійна робота, планові туристичні маршрути і масовий самодіяльний туризм [162; 200].

До державних органів, що здійснюють роботу по туризму, слід віднести міністерство освіти і науки, яке несе відповідальність за фізичне виховання молоді, що включає туризм як обов'язкову складову частину. В системі міністерства освіти, при відділах народної освіти створені станції юних туристів, покликані організувати масову туристичну роботу з учнями загальноосвітніх шкіл. У багатьох школах, палацах дитячої творчості працюють туристичні секції, які проводять паралельно з організацією занять пошуково-дослідницької роботи по вивченню в туристичних походах природних багатств, історії, економіки і культури рідних місць. В результаті цієї роботи в школах створені музеї бойової, трудової і революційної слави народу.

Громадськими органами міських (районних) туристичних клубів служать правління клубів. Роботою туристичних секцій або клубів туристів колективів фізичної культури керують бюро секцій або правління клубів, що відповідно обираються загальними зборами туристів.

Структура громадського управління самодіяльним туризмом забезпечує рішення широкого кола методичних, організаційних, спортивно-технічних питань розвитку масового самодіяльного туризму [335].

Система рівневих характеристик туристичних умінь і навичок обумовлює етапи туристичної підготовки. Так, перший етап початкової підготовки включає участь в походах вихідного дня (ПВД). Обмежені по протяжності (для школярів 11-12 років - 5- 6 км, 13-14 років-12 км, 15-17 років - 20-25 км, для дорослих 18-39 років - 20 км, 40-60 років-15 км) одноденні туристичні походи мають на меті дати уявлення про туризм, уміння і навички, необхідні кожній людині для успішного переміщення, орієнтування на місцевості, організації бівуаку і харчування в похідних умовах. Вдосконалення цих умінь і навичок досягається при подальших заняттях туризмом з виконання вимог на значки «Юний турист» (для школярів) і «Турист України» [325].

Для визначення мети і завдань туристського виховання необхідно проаналізувати ключове поняття «мета виховання», «виховні системи».

Провідною антиномією, з якою історія і практика виховання стикається постійно, є оптимальне співвідношення реальності з тим станом, до якого необхідно прагнути. Педагогіка може цьому допомогти, уточнюючи співвідношення понять реального та ідеального. Остання категорія досить часто обговорюється в педагогічній науці та практиці, вона змістовно та етимологічно пов'язана з поняттями «педагогічна ідея», «педагогічний ідеал», «іделогема», «ейдос» (від гр. - вигляд, образ). Зміст ідеальних уявлень розкривається в чотирьохмірній системі координат в єдності основних смислових вимірів: онтологічного, гносеологічного, аксіологічного, праксеологічного.

Виховання завжди виходить із реальності, рівня навченості та вихованості, умов, в яких живе суспільство і конкретна людина. Але, за суттю, виховання працює на майбутнє, спрямоване в завтрашній день [281].

Ідеал (від гр. ідеал, первообраз) - це образ бажаного суспільством, вихователем, вихованцем, якщо він став вже суб'єктом процесу майбутнього як такого, що немає недоліків, тобто досконале.

Даному визначенню близьке інше тлумачення поняття «ідеал» - уявлення про ідеальне - досконале, бажане, гармонійне. Система ідей, що дозволяють жити, функціонувати і розвиватися людині та соціальним системам, - це *ідеологія* [87; 311].

Всі визначені категорії складають основу будь-якої виховної (педагогічної) системи. Ці категорії відстежуються у туристичному вихованні, бо проглядаються в устремлінні до ідеалу, а саме сходження від реальності до ідеалу співвідносяться з гуманістичними системами виховання.

Мета виховання - це наперед визначені результати у формуванні, розвитку і постійному самовдосконаленні особистості, яких намагаються досягти в процесі виховання. К. Д.Ушинський у праці «Людина як предмет виховання» наголошує на важливості визначення мети і завдань виховання. Зокрема зазначає: «Що сказали б ви про архітектора, який, закладаючи нову будівлю, не зумів би відповісти на ваше запитання про те, що він буде будувати, - храм, що присвячений богу істини, любові й правди, чи просто дім..., готель..., кухню..., кузню..., музей... чи нарешті, хлів для складання туди різного, нікому не потрібного мотлоху? Те саме ви повинні сказати про вихователя, який не зможе чітко визначити мету своєї виховної діяльності. Ось чому, ввіряючи вихованню чисті й вразливі душі дітей, ввіряючи для того, щоб вони провели в них перші, а тому й найглибші риси, ми маємо цілковите право спитати вихователя, якої мети він добиватиметься в своїй діяльності, і вимагати на це запитання якісної та категоричної відповіді» [379].

Основною ознакою мети виховання є її об'єктивність, вона визначає спосіб і характер діяльності вихователя і вихованця. Мета виховання і засоби її досягнення відрізняють одну виховну систему від іншої. Тому у вихованні й розрізняють:

- авторитарну парну виховну систему, що панувала у радянські часи і подекуди панує у сучасній виховній системі;
- системи, які спрямовані на задоволення потреб дитини (Вальдорфська система, система М. Монтесорі);
- гуманістична система К. Роджерса, спрямована на самоактуалізацію та самореалізацію вихованця;

- педагогічна система В. О. Сухомлинського [314].

Мета виховання - це формування гармонійно розвиненої та суспільно активної особистості з науковим світоглядом, високим духовним потенціалом, що бажає і вміє працювати на благо себе та суспільства [449]. Основні цілі туристського виховання визначені у міжнародно-правових актах з регулювання туристичної діяльності, зокрема: Кодексом туриста, Хартією туризму, Глобальним етичним кодексом туризму.

Туристське виховання є складовою виховання та вирішує проблему активізації діяльності громадян щодо взаєморозуміння та поваги між народами і суспільствами. Туристське виховання виконує подвійне *завдання*: всебічно розвиває туриста та формує колективістське мислення громадян.

Мету розуміють як образ певного передбачуваного результату, що досягається за певний час. Атрибутом мети є певне спонукання, вольове ставлення суб'єкта до очікуваного результату, його бажання, устремління реалізувати мету. Мета завжди звернена у майбутнє. Кінцева мета - це самоціль усієї діяльності. Кінцева мета не є кінцевою у буквальному розумінні слова. Їх реалізація, досягнення ведуть до постановки нових цілей. Таким чином, мета й ідеал виховання знаходяться у діалектичному зв'язку, взаємообумовлені.

Щодо туризму, то його кінцевою метою є:

- збагачення особистості моральними, етичними цінностями;
- поповнення та закріплення знань з культурології;
- оздоровлення, розвиток адаптивних можливостей організму.

В ідеалі відображаються потреби. Усвідомлення потреби веде до виникнення бажання, прагнення діяти з метою її задоволення. Саме вона виступає висхідним моментом активності туриста. Хоча без потреб формування ідеалів неможливе, самі вони безпосередньо не формують ідеали. Потреби лише зумовлюють виникнення ідеалів через інтерес. Дуже важливо, щоб турист адекватно, правильно усвідомлював свої інтереси. Інакше туристська діяльність може бути спрямована у напрямку, протилежному власним потребам і інтересам. Крім інтересів, в ідеалі відображається також навколишнє соціальне середовище, в якому живе особистість. Насправді ідеали детерміновані умовами людського буття [261].

Ідеал у туризмі - один із центральних, принципово важливих компонентів світогляду туриста. В ідеалі світогляд концентрується, постає стрижнем, навколо якого об'єднуються в єдине ціле всі інші

компоненти самосвідомості туриста. Ідеали визначають спрямованість духовної орієнтації особистості, формують пріоритети туристської діяльності.

За своїм значенням для суспільного розвитку ідеали можуть бути:

- негативними (індивідуалізм, егоїзм, холодний розрахунок, прагнення досягти власних корисливих цілей будь-якими засобами);
- позитивними (колективізм, взаємодопомога, людяність, толерантність).

У Глобальному етичному кодексі туризму визначаються позитивні ідеали туриста. Особливо підкреслюється, що турист має здійснювати свою діяльність у гармонії із специфічними особливостями та традиціями регіонів і країн, які він відвідує, дотримуючись при цьому законів, звичаїв та традицій цих країн [81].

Закономірності педагогічного процесу визначаються як відношення і залежності, що об'єктивно існують між різними педагогічними явищами і систематично повторюються, мають стійкий, необхідний і суттєвий характер [243; 244]. Щодо закономірностей туристського виховання, то це надто складна справа, однак можлива й вкрай необхідна, адже від характеру акцентів на різних елементах чи їх сполученні залежить в цілому ефективність виховання. Тільки пізнавши закономірності туристського виховання, спираючись на їх вимоги, можна успішно розв'язати різноманітні завдання.

Туристське виховання як суспільний процес містить ті ж закони й закономірності, що виявляються у суспільному процесі різного рівня. Найвищий рівень складають загальні закони розвитку природи, суспільства і мислення:

- закон переходу кількості в якість;
- закон заперечення заперечення;
- закон єдності та боротьби протилежностей.

У зв'язку з актуальністю проблеми і відсутністю на сьогодні комплексних досліджень виникає необхідність уточнити зміст педагогічних понять «закон», «закономірність у туристському вихованні».

Будь-який закон має і пояснювальну, і прогностичну функції. Закони виховання дають можливість з'ясувати сутність виховного процесу, відбити його об'єктивні, внутрішні та відносно стійкі зв'язки. У педагогічних роботах А. М. Алексюка, Ю. К. Бабанського,

С. У. Гончаренка, В. Кукушина, М. Д. Ярмаченка та інших учених сформульована значна кількість педагогічних законів. Вчені по різному визначають ці закони, що свідчить про одне: на сьогодні ще завчасно говорити про сувору систему законів виховання. Тому обмежимося аналізом змісту лише тих законів, які безпосередньо стосуються туристського виховання [9; 22; 85; 310; 313].

Закон соціальної обумовленості цілей, змісту, принципів і методів виховання в туризмі, який виявляє об'єктивний процес визначального впливу суспільних відносин на формування основних компонентів процесу виховання. Знання сфери вияву цього закону допомагає повно й оптимально перекласти соціальне замовлення на рівень педагогічних категорій.

Закон виховуючого та розвиваючого навчання. Він розкриває співвідношення між опануванням знаннями про новий культурний туристичний об'єкт, здобутими при цьому уміннями, удосконаленими навичками та розвитком особистості туриста, тобто передбачає міцний виховний вплив під час туристичної подорожі.

Закон цілісності та єдності процесу виховання, який виявляє співвідношення частини та цілого у виховному процесі, необхідність гармонійної єдності всіх компонентів.

Закон єдності і взаємозв'язку теорії та практики виховання, який розкриває співвідношення між змістом і методами виховання та туристською діяльністю.

Отже, закони туристського виховання - це об'єктивні, внутрішні, суттєві та відносно стійкі зв'язки, які виявляються у туризмі час організації та проведення виховного процесу.

Конкретні прояви цих законів у процесі туристського виховання визначаються як закономірності виховання, що мають об'єктивні, суттєві, стійкі та повторювальні зв'язки між складовими компонентами виховного процесу і сприяють ефективному здійсненню його функцій.

Визначимо такі закономірності виховання в туризмі:

- *визначальна роль спілкування у вихованні туриста.* Наявні в психолого-педагогічних дослідженнях дані показують, що особливості розвитку особистості залежать від умов, засобів, способів, форм спілкування. Основна функція спілкування у туристському вихованні полягає в обміні результатами пізнавальної діяльності між індивідуумами; спілкування має детермінований вплив на перцептивні, мнемічні, розумові, атенційні характеристики

особистості. Окрім того, спілкування взаємопов'язане з емоціями, що відіграють роль регуляторів людського спілкування. Позитивні емоції підвищують здатність до запам'ятовування і відтворення. Емоційно насичені, багаті на аксіологічні образи туристсько-екскурсійні маршрути формують особистість, розвивають її психічні процеси та поведінку;

- *цілісність процесу виховання в туризмі і взаємозалежність його компонентів.* Туристське виховання керується виховною метою як предметною реалізацією ідеалу, законами виховання;

- *залежність результатів виховання не тільки від виховної діяльності, але і від реальних умов.* Полікультурне середовище, в якому перебуває турист, оптимізує не лише психічні процеси, а й процеси розвитку особистості та соціальні відносини.

Поняття «принцип» означає «початок, основа, підвалина». На сьогоднішній день загальне визначення принципів виховання не отримало свого остаточного вирішення. У різних підручниках з педагогіки та відповідних фундаментальних працях із теорії виховання, у тому числі і туристського, кількість принципів виховання, їх ієрархія та формулювання значно відрізняються. Це пояснюється тим, що, по-перше, автори дотримуються різних концепцій і джерел під час їх виведення та, по-друге, по-різному розуміють педагогічне поняття «принципи виховання». Основним джерелом обґрунтування принципів виховання для одних дослідників є досвід виховної діяльності, для других - закономірності виховання, для третіх - закономірності формування особистості.

Наприклад, академік С. Гончаренко виділяє такі загальні принципи виховання: «суспільна спрямованість виховання; виховання особистості в діяльності та спілкуванні; стимулювання внутрішньої активності особистості; принцип гуманізму в поєднанні з високою вимогливістю; оптимістичне прогнозування; опора на позитивні якості особистості; урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів, виховання в колективі; єдність і погодженість вимог, зусиль і дій школи, родини й громадськості; принципи національного виховання; виховання у громадянському, національному дусі; гуманізм, демократизм, природовідповідність; діяльнісно-особистісний підхід; єдності родинного і шкільного виховання; наступність, спадкоємність поколінь» [85].

Автори навчального посібника «Педагогіка» вирізняють нестандартні принципи виховання. Це: принцип орієнтації на ціннісні взаємини; принцип суб'єктності; принцип прийняття дитини як даність (*данность* - рос.) [306, с. 382-389].

Учені М. Б. Євтух, О. П. Сердюк визначають такі «принципи сучасного виховання»:

- гуманістичний характер змісту й методів виховання, який означає пріоритетність особистості дитини над загальним процесом масового (фронтального) колективного виховання;
- поєднання виховання й навчання в єдиний навчально-виховний процес;
- урахування вікових та індивідуальних особливостей кожного у процесі виховання;
- створення морально-психологічного клімату в колективі, за яким би відчувався стиль педагогічної людяності й доброзичливості;
- поступове перетворення вихованця з об'єкта пасивного сприймання на суб'єкт активного самовиховання;
- плюралізм у діяльності громадських юнацьких і дитячих організацій, відмова від масового, огульного залучення до них [150].

Дослідник Б. О Першуткін, крім названих вище, обґрунтовує такі принципи виховання: суспільна спрямованість виховання; зв'язок виховання з життям, працею; опора на позитивне у вихованні; особистісний підхід; єдність виховних впливів [316, с. 15].

Дослідник Н. П. Волкова визначає принципи як узагальнену систему вимог, які охоплюють усі аспекти виховного процесу і відображають результати виховної роботи, і виокремлює такі принципи виховання: цілеспрямованість виховання; поєднання керівництва з боку педагогів з ініціативою й самодіяльністю її учасників; повага до особистості, поєднана з розумною вимогливістю до неї; опора на позитивне в людині; систематичність і послідовність виховання; єдність педагогічних вимог різних соціальних інститутів; єдність свідомості й поведінки; народність; природовідповідність; культуровідповідність; етнізація [68].

Досвід навчально-виховної діяльності свідчить про те, що цей перелік має залишатись відкритим. Ті зміни, які відбуваються у нашому суспільстві, розвиток соціально-гуманітарних наук сприяють удосконаленню виховного процесу.

Напевно, кожний погляд має своє обґрунтування та право на існування. В цілому принципи виховання визначають мету, спрямованість, зміст, організацію й методіку виховного процесу. Це - знання про сутність, зміст, структуру виховання, його закони, закономірності, що виявляються як норми виховної діяльності, оптимальні науково обґрунтовані регулятори виховної практики. Вони мають об'єктивний характер за змістом, але суб'єктивні за формою, тому що мають свій прояв у діяльності конкретних посадових осіб. «Принципи виховання - вихідні положення, що впливають із закономірностей виховання й визначають загальне спрямування виховного процесу, основні вимоги до його змісту, методіки та організації» [54; 55; 66; 257].

Дослідник Б. О. Першуткін до принципів виховання висунув такі вимоги: обов'язковість; комплексність; рівнозначність [316, с. 18]. Сукупність цих вимог забезпечує також системний підхід вихователів до виховання, комплексний вплив на кожного з них і в цілому на колектив. Дотримання психолого-педагогічних вимог одного з принципів виховання передбачає необхідність безумовного врахування вимог інших принципів, бо серед них немає головних і другорядних, вони всі рівнозначні та обов'язкові. Отже, не можна в одному випадку дотримуватись одних принципів, а в другому - інших. Це знижує ефективність виховної роботи, зводить нанівець зусилля багатьох вихователів.

В основі принципів виховання у туризмі лежать закони та закономірності виховання. Хоча між ними не існує безпосередньої жорсткої залежності, вони служать методологічною та теоретичною підвалиною для опрацювання й обґрунтування принципів виховання у туризмі. Безумовно, ці залежності є настільки різноманітними, що, наприклад, з однієї закономірності виводиться не один, а кілька принципів виховання. А іноді - навпаки: із кількох закономірностей процесу виховання формується один принцип виховання. Це свідчить про те, що на обґрунтування принципів виховання впливають не тільки суто педагогічні закономірності, але й соціальні, філософські, психологічні, спеціально-галузеві групи закономірностей. Тому при обґрунтуванні принципів туристського виховання необхідно брати до уваги, насамперед, суспільну спрямованість, національні ідеали, цінності та традиції виховання українського народу, досвід виховання особистості різних виховних систем, закономірності формування особистості у туризмі.

У педагогіці туризму принципи виховання можна розглядати, по-перше, стосовно педагогічного процесу навчального закладу туристського спрямування, головна мета якого - підготовка фахівців для туристської галузі; по-друге, щодо суб'єкта туризму в умовах мандрівки, освоєння особистістю іншої культури.

Під принципами виховання у туризмі слід розуміти конкретні рекомендації щодо досягнення цілей туристського виховання, що стосуються:

- регулювання різноманітних і змістових стосунків учасників туристської діяльності, тому що за характером власного існування вони мають суб'єктивний характер (визначають діяльність організаторів туризму і різноманітну діяльність суб'єктів туристської діяльності; відображають внутрішню сутність і сенс їхньої діяльності; визначають соціальну і прикладну спрямованість виховного процесу та діяльність організаторів туризму; зумовлюють характер і особливості різноманітної діяльності суб'єктів туризму; визначають взаємозалежність і природо відповідність всіх компонентів процесу виховання взагалі тощо);
- з'ясування провідних тенденцій виховання особистості засобами туризму;
- розв'язання суперечностей процесу виховання та умов досягнення успіхів у навчально-виховному процесі;
- визначення змісту, методів і форм виховної діяльності тощо.

Отже, принципи туристського виховання - це найбільш загальні провідні положення, які визначають мету, ідеали, зміст, методіку та організацію процесу виховання особистості у туризмі.

Надзвичайно відповідальне завдання перед теорією та практикою виховання у туризмі ставить Державна програма розвитку туризму на 2002-2010 роки, Міжнародні правові акти з регулювання туристичної діяльності; зокрема, Кодекс туриста, Хартія туризму, Глобальний етичний кодекс туризму тощо. Вони визначають стратегічні завдання, основні напрями та шляхи розвитку виховання у туризмі, що, у свою чергу, висуває методологічні, теоретичні, методичні та практичні завдання перед туристською освітою.

Принципи виховання, що знаходяться у тісному взаємозв'язку, створюють цілісну єдність і становлять систему. Реалізація одного принципу пов'язана з реалізацією інших. Усі вони відображають сутність та основні особливості туристської діяльності і, відповідно,

дають фахівцю сфери туризму сукупність конкретних методологічних, теоретичних, методичних рекомендацій щодо організації та проведення як мандрівки у різних її видах і формах, так і підготовки персоналу для туристичної галузі.

Основними характеристиками системи принципів туристського виховання, виходячи із сучасних педагогічних концепцій, на нашу думку є:

- націленість на здійснення основної мети виховання особистості в сучасних умовах розвитку суспільства - формування всебічної і гармонійно розвиненої особистості - громадянина своєї держави з активною життєвою позицією та почуттям поваги до національної культури, історії кожного народу;
- національна спрямованість водночас із гармонійністю, комплексністю, конкретністю та послідовністю виховних впливів у розвитку взаєморозуміння між народами;
- орієнтація на забезпечення культуровідповідної комунікації суб'єктів туризму.

Узагальнюючи сучасні методологічні та теоретичні підходи до обґрунтування системи принципів виховання, які існують на сьогоднішній день у педагогіці, враховуючи закономірності туристського виховання, можна обґрунтувати таку систему принципів туристського виховання:

Цілеспрямованість виховання.

Початком будь-якої діяльності, зокрема виховної, є визначення мети. Відповідно до мети туристського виховання вся діяльність має бути спрямована на збагачення особистості моральними, етичними цінностями, поповнення та закріплення знань з історії, культурології, краєзнавства, природознавства, топографії, рекреології.

Принцип суб'єкт-суб'єктного характеру виховних взаємин.

Наріжним каменем виховання у туризмі є активність та зацікавленість осіб щодо самовдосконалення, стимулювання активності суб'єктів туризму у формуванні та постійному самовихованні особистості. Визнання цього принципу означає наявність у процесі виховання діалогічної взаємодії між вихованцями, що забезпечує інтенсивність емоційних реакцій, перебудову власної поведінки з метою подолання дисонансу між фактичною моральною ситуацією та передбачуваними наслідками певних поведінкових актів.

Аналіз досвіду сучасних педагогів-новаторів показує, що найбільш ефективним напрямом підвищення якості будь-якого виховання є створення таких психолого-педагогічних умов, в яких вихованець спроможний зайняти активну особистісну позицію та повною мірою розкритися не тільки як об'єкт виховання, а й як суб'єкт, здатний до творчого самовдосконалення.

Різноманітна діяльність учасників - основа виховання. Освоєння туристами іншої культури невід'ємне від пізнавальної, художньо-творчої діяльності, що розвиває соціальну активність, ініціативу особистості. «Особливо корисними формами туризму, які необхідно заохочувати, є поїздки з релігійними, оздоровчими, освітніми цілями, а також для культурних і мовних обмінів» [423; 429; 463].

Через це останнім часом туристська політика провідних країн світу будується не на моделі мультикультуралізму, а на принципово новій моделі інкультуралізму. На відміну від мультикультурної моделі, що означає існування незалежних культур, змушених до спільного існування на одній території, культуровідповідний зв'язок, заснований на новому баченні культури, що базується на таких засадах, як:

- повага власної культуровідповідності, що суперечить ідеї етнічної чистоти та монокультурних сутностей;
- акцентування на взаємодії та взаємозалежності;
- постійне впровадження в життя принципу активної толерантності.

Нове в інкультурному просторі - пріоритетність взаємодії, взаємозв'язку та взаємовпливу. Діалог культур базується на існуванні загальнолюдських цінностей та ідеалів. Кожен народ входить в історію людства зі своєю національною ідеєю і водночас живе тим, що об'єднує його з іншими народами. Масштаби цієї взаємодії невпинно розширюються за допомогою туризму. В процесі діалогічних зв'язків учасники туристичної діяльності набувають своєї чіткої окресленості, свого місця серед інших культур. Через діалог та за його допомогою здійснюється самовизначення культури, виявлення особистісних детермінант, самосвідомість і самоствердження особистості. Вступаючи в діалогічні зв'язки, культурну взаємодію, кожен учасник збагачується. Діалог з позиції педагогіки туризму передбачає вивчення, по-перше, нового, того, що вносить та чи інша культура в загальнолюдську скарбницю; по-друге, настільки одна культура здатна сприймати досягнення інших

культур, вслухатися в «чуже» слово (за С. В. Белової), співчувати тривогам інших народів; по-третє, як інша особистість вміє «чуже» слово зробити своїм [30].

Інкультуралізм у туризмі передбачає безперервний діалог між народами, культурами, конкретними творами людської творчої діяльності. Діалог у контексті педагогіки туризму - це рівноправність партнерів, їх активність та відповідність [90].

Принцип гуманізму й демократизму в поєднанні з високою вимогливістю та повагою до особистості вихованця.

В. О. Сухомлинський зазначав, що виховання - це перш за все людиноведення. Усю його багатогранну творчу спадщину пронизують ідеї справжнього гуманізму. Педагог - дослідник звертає увагу на піклування людини про людину, відповідальність людини за людину, відповідальність людини перед суспільством. Гуманізація, за переконанням В. О. Сухомлинського, обумовлена моральними нормами та цінностями становлення людини в суспільстві, доброзичливим ставленням до людей, колективу, живих істот, суспільства, взаємодопомогою, співучастю, співпрацею, гармонією колективного, культурою людських стосунків і культурою розуміння ролі своєї особистості в цих стосунках. Гуманність - це справедливість, доброзичливість і чуйність, поєднання поваги й довіри до вихованця з розумною й тактовною вимогою. Гуманність учений - дослідник убачав у піклуванні про духовне збагачення вихованців, в допомозі йому самореалізуватись у взаєминах із природою і навколишнім середовищем [344; 365].

Науковий термін «гуманізація» означає олюднення техніки, праці, побуту тощо. У великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «гуманізація» трактується так: «Світогляд, заснований на ставленні до людини як до найвищої цінності; на захисті права особистості на свободу, щастя, всебічний розвиток і прояв своїх здібностей» [64].

Гуманізація й демократизм у туристському вихованні виявляються у ставленні суб'єктів туристської діяльності до іншої особистості, історії, традицій, культури. У Глобальному етичному кодексі туризму визначається, що «туристська діяльність має здійснюватись у гармонії із специфічними особливостями і традиціями регіонів і країн, що приймають, дотримуючись їхніх законів, звичаїв, традицій» [81, с. 89].

Систематичність і послідовність виховання.

Ефективність виховання у туризмі залежить від послідовності, неперервності педагогічних впливів на суб'єктів туризму. Йдеться про систему педагогічних впливів, що забезпечує формування в кожного учасника туристичної діяльності, світогляду, переконань, ідеалів, інтересів, морально-вольових рис, навичок і звичок правильно орієнтованої поведінки, цілісної особистості. Цей принцип актуалізується як у процесі підготовки фахівців для галузі туризму, так і під час перебування туриста на іншій території, в іншому культурному середовищі.

Єдність педагогічних вимог різних соціальних інститутів. Розумні стійкі та єдині вимоги до вихованця з боку різних соціальних інститутів посилюють педагогічний вплив на них, підвищують ефективність виховного процесу. Вияв цього принципу демонструється у практиці підготовки майбутніх фахівців для туристської галузі.

Принцип суспільної спрямованості туристського виховання полягає у використанні у виховній роботі художніх, археологічних, культурних цінностей українського народу, систематичному ознайомленні суб'єктів туризму із суспільно-політичними подіями країн світу. Виховання у туризмі повинно мати суспільний характер і відповідати узагальненому зразку ідеалу особистості [89].

Суспільна спрямованість виховання у туризмі передбачає ознайомлення з характеристиками країн, цінностями туристських обмінів, їх економічних, соціальних та культурних переваг

Природовідповідність.

Цей принцип передбачає врахування багатогранної, цілісної природи людини, її анатомо-фізіологічні, психологічні, вікові, генетичні, національні, регіональні особливості. Нехтування у процесі туристського виховання цими характеристиками не дає змоги ефективно використати виховні можливості мандрівки, натомість породжує незадоволення, дисонанс між потребами й можливостями подорожнього.

Одне з головних завдань організаторів туристської діяльності - бачити неповторність, творчу індивідуальність кожного туриста, вихованця, виявляти неповторний індивідуальний талант, створювати оптимальні умови для його розвитку.

Культуровідповідність.

Передбачає органічний зв'язок з культурним, загальнолюдським надбанням, історією свого народу. Учасники туристського процесу, туристи мають брати до уваги соціально-культурні традиції та звичаї свого народу, розуміти духовну єдність та спадкоємність поколінь.

Принцип сполучення комплексного, диференційованого та індивідуального підходу у виховній діяльності.

Зміст цього принципу полягає у тому, що професіонали сфери туризму мають застосовувати різноманітні методи та форми виховання, які б забезпечували найкращий виховний вплив та слугували самовдосконаленню особистості [314, с. 34].

Принципи туристського виховання - система з властивим взаємозв'язком, взаємозалежністю та різноманітністю взаємин. Відтак професіоналам туристської діяльності необхідно орієнтуватись не на окремі принципи виховання, а на їх систему, що забезпечує оптимізацію як процесуального, так і змістовного компонентів виховання суб'єктів туризму. Творче використання принципів виховання у туризмі забезпечує ефективність виховної взаємодії учасників.

Отже, принципи туристського виховання, по-перше, базуються на закономірностях виховання та виховного процесу в туризмі; по-друге, встановлюють систему вимог до визначення, опрацювання й обґрунтування цілей, ідеалів, змісту, методів, форм туристського виховання та методичних основ їх упровадження у туристську практику; по-третє, визначають загальну й специфічну спрямованість виховання суб'єктів туризму; по-четверте, є основними положеннями, на яких ґрунтуються при організації виховних заходів; по-п'яте, визначають характер діяльності суб'єктів щодо самовдосконалення; по-шосте, визначають перспективні напрями розвитку теорії та практики туристського виховання тощо.

1.3. Дефінітивний аналіз базових понять дослідження

Розглядаючи поняттєвий апарат, нами здійснено дефінітивний аналіз понять, що найчастіше зустрічаються у запропонованій монографії.

Термінологія в туризмі будується на обліку багаторівневого характеру системи туристичних заходів, спрямованих на вирішення виховних, освітніх, оздоровчих і спортивних завдань. Так, будучи складовою частиною системи фізичного виховання, туризм

природним чином ввібрав в себе ряд ідентичних термінів, властивих фізичній культурі і спорту. Проте, оскільки туризм служить засобом виховання у підростаючого покоління патріотизму і інтернаціоналізму, вирішує завдання патріотичного виховання і привиття молоді професійно-прикладних і військово-прикладних навичок, поняття «туризм» увібрало в себе і ряд термінів, пов'язаних з рішенням перерахованих завдань. Звідси і різноманіття організаційних форм занять туризмом [343, с. 342].

Розпочнемо теоретичний аналіз основних понять дослідження з таких, як «туризм», «турист».

В історії цивілізації визначення поняття «туризм» закладені греками. Так, (тур) - грецьке слово, що означає «подорож». Адам Сміт XVIII ст., проаналізувавши соціальні особливості мандрівників, назвав їх (туристами), пізніше всі атрибути подорожі, як зауважує І. В. Зорін, називались прикметником (туристський чи туристичний), і от, нарешті, термін «туризм» - був винайдений для позначення явища і теорії туризму [173].

В. К. Федорченко, І. М. Мініч стверджують, що у французькій мові слово «туризм» походить від - подорож (поїздка, похід) у вільний від роботи час, один із видів активного відпочинку; у німецькій мові «туризм» - це проведення відпочинку в подорожах; в італійській - мандрування з цікавістю [381].

На думку А. Х. Абукова, «туризм» - поняття, яке не має коренів і витоків в українській мові [422, с. 64]. Тому різні автори по-різному тлумачать цей термін. Наприклад, туризм - це відпочинок або оздоровлення, один із видів спорту, один із засобів фізичного, естетичного виховання тощо [359].

В. А. Смолій «туризм» розглядає як дефініцію, що постійно змінюється [359, с. 39]. Дослідник зазначає, що з відкриттям кожної нової перспективи досліджень, з вибором нового контексту розгляду проблем туризму з'являються все нові тлумачення і поняття. Чим їх більше, тим більше точок зору і суперечок виникає навколо туризму як могутнього явища в розвитку людства.

У С. І. Ожегова «туризм» - це: 1) вид спорту - групові походи, що мають за мету фізичне загартування організму; 2) вид подорожей, здійснених для відпочинку і самоосвіти [291, с. 803]. Новий тлумачний словник української мови «туризм» подає як подорожі, що здійснюються за певними маршрутами по своїй країні

або за кордоном та поєднують відпочинок з пізнавальною метою, інколи містять елементи спорту [283, с. 592].

Отже, при формуванні визначення поняття «*туризм*» слід розглянути багатоаспектність цього явища і його взаємодію з іншими видами діяльності.

На основі аналізу праць М. В. Біржакова, І. І. Булигіної, Л. А. Вяткина та ін. виявлено, що *подорож* і *туризм* - два нерозривно пов'язані поняття, які характеризують певний спосіб життєдіяльності людини. Це відпочинок, активна розвага, спорт, пізнання навколишнього світу, торгівля, лікування тощо. Проте при цьому завжди присутня визначальна дія, яка відрізняє і виокремлює подорож у ряді сфер діяльності - переміщення людини в іншу місцевість або країну, континент, що відрізняються від звичного місцезнаходження або мешкання. І те, що людина й індустрія роблять у соціокультурному, економічному і фізичному середовищі [38; 58; 71; 350].

У педагогічному енциклопедичному словнику *туризм* - це подорож у вільний час; один із видів активного відпочинку; найефективніший засіб задоволення рекреаційних потреб, оскільки він поєднує різні види рекреаційної діяльності - оздоровлення, пізнання, відновлення продуктивних сил людини; складова частина охорони здоров'я, фізичної культури; засіб духовного, культурного і соціального розвитку особи [311, с. 230].

М. Б. Біржаков подає класичне визначення туризму і розгорнуту характеристику його складових: «*туризм*» - тимчасове переміщення людей з місця свого постійного проживання в іншу країну чи в іншу місцевість у межах своєї країни у вільний час з метою одержання задоволення і відпочинку, в оздоровчих і лікувальних, гостьових, пізнавальних, релігійних, професійно- ділових цілях, але без заняття оплачуваною роботою у відвідуваному місці [38, с. 28]. Разом з тим, науковець зауважує: а) значна частина обмежень у поняттях про туризм буде мати суто економічний характер, зумовлений місцем туризму в сучасному розвиненому суспільстві; б) визначення понять слугуватимуть цілям і принципам міжнародної туристської статистики, що, у свою чергу, діють за категоріями, передбаченими економікою, плануванням, обліком тощо; в) під час визначення понять будуть враховуватися вимоги однакового міжнародного розуміння суті категорій, що підлягають статистичній оцінці й порівнянню.

На подібних позиціях у визначенні поняття «туризм» стоїть і російський дослідник В. О. Квартальнов [197, с. 87]. Він підкреслює: «туризм» - масове явище ХХ ст., що одержало свій розвиток у політико-економічній ситуації, яка склалася в розвиненому суспільстві".

Туризм, як стверджує Б. П. Пангелов, передбачає виїзд людей із місця свого постійного мешкання в іншу місцевість, країну з метою пересування. Поїздки в межах місцевості постійного проживання або на роботу не можуть бути віднесені до туризму [302, с. 12].

За твердженням Д. В. Єрмілової, «туризм» - важлива складова економіки багатьох держав, яка забезпечує зайнятість місцевого населення, завантаження готелів, ресторанів, масовість розважальних заходів, надходження іноземної валюти тощо [148, с. 49]. Туризм базується на експлуатації місцевих туристичних ресурсів, що приносить цій місцевості чи державі прибуток.

У туристському словнику-довіднику В. К. Федорченко, І. М. Мініч «туризм» тлумачиться як «тимчасовий виїзд людини з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних або професійно-ділових цілях без діяльності, що оплачується» [380, с. 136].

Тлумачення «туризм», закріплене в Законі України «Про туризм» від 1995 року, на наш погляд, є звуженим і некоректним. Тут туризм визначається як тимчасовий виїзд людини з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних або професійно-ділових цілях без оплачуваної діяльності. У цьому випадку визначенню дефініції «туризм» надається звужене поняття «подорож», що, на наш погляд, є помилкою, особливо, коли термін «туризм» використовується для пояснення суті «подорож». Тракткування значення, записане в ст. 1 Закону «Про туризм», за своїм змістом більше підходить поняттю «туристична подорож» [335].

Найбільш компетентно, на нашу думку, поняття «туризм» подає російський фахівець з економіки туризму В. І. Азар. Він стверджує, що туризм варто розглядати як велику економічну систему з різноманітними зв'язками між окремими елементами в рамках як народного господарства окремої країни, так і зв'язків національної економіки зі світовим господарством у цілому [7, с. 20].

Розглянемо лінгвістичні підходи до правил уживання прикметників «туристський» і «туристичний».

У «Толковом словаре туристских терминов» і «Новому тлумачному словнику української мови», зазначається, що прикметники «туристський» і «туристичний» повинні співвідноситися відповідно зі словами «турист» і «туризм» [172; 283].

У результаті аналізу вказаних понять можна зробити такі наукові узагальнення: «туризм» характеризується такими особливостями, як переміщення людей від їх місць проживання до іншої місцевості з різними цілями на певний період часу - не більше одного року; будь-яка діяльність мандрівників, очікування спрямовані на задоволення інтересів, незалежно від того, яка основна мета поїздки, набуття життєвого досвіду.

Виходячи з особливостей туризму і враховуючи неоднозначні тлумачення цього терміна, у роботі використовуємо поняття туризму у такому формулюванні «Туризм» - тимчасовий і добровільний виїзд людини у вільний час з місця свого постійного проживання з метою активного відпочинку, в процесі якого вона формує, зміцнює своє індивідуальне здоров'я, фізично розвивається, реалізує різні потреби й інтереси і не займається оплачуваною трудовою діяльністю.

В основу такого тлумачення закладено такі ідеї - визначення поняття «туризм» як відправної точки й орієнтиру щодо вдосконалення освіти, з цієї ідеї необхідно враховувати його суть як середовища професійної діяльності майбутніх учителів, оскільки їх професійна готовність буде формуватися, зростати і застосовуватись у відповідному середовищі.

Перші визначення поняття «турист» було дано у 1937 р. Комітетом статистичних експертів при Лізі Націй, зокрема: міжнародний турист - це особа, яка здійснює подорож із метою туризму в іншу країну, що не є країною його постійного місця проживання і що знаходиться за межами його звичайного середовища, на термін від 24 годин, без заняття оплачуваною діяльністю [69, с. 8]. Однак така дефініція, як здається, є неточною, тому що її можна застосувати майже до всякого іноземця, який знаходиться в іншій країні більше 24 годин (емігрант, транзитний пасажир, біженець, злочинець).

У світовій практиці, як наголошує В. Ф.Кифяк, до туристів відносять усіх осіб, які тимчасово і добровільно змінили місце проживання на термін більше 24 годин з будь-якою метою, окрім

діяльності, оплачуваної в місці тимчасового мешкання, наприклад, у разі виконання якої-небудь роботи. У такому розумінні яскраво виражений економічний підхід, згідно з яким турист у місці тимчасового мешкання є споживачем певних послуг (житло, харчування, транспорт, екскурсії, відпочинок тощо), а не виробником якого-небудь продукту. З економічної точки зору, туризм є галуззю економіки невиробничої сфери, підприємства й організації якої задовольняють потреби туристів у матеріальних і нематеріальних послугах [200, с. 67].

У першому розділі Закону «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» - «туристом називається особа, яка здійснює подорож Україною або в іншу країну з різною метою на термін від 24 годин до 6 місяців» [162, с. 19].

Згідно з аналізом теорії туризму і відповідно до українських умов, вважаємо, що поняття «*турист*» можна розглядати значно ширше: турист - споживач туру, туристського продукту чи туристських послуг - тимчасовий відвідувач місцевості, населеного пункту чи території країни незалежно від його громадянства, національності, статі, мови й релігії, що знаходиться в цій місцевості не менше, ніж 24 години, але не більше 6 місяців упродовж календарного року; знаходиться поза місцем свого проживання в межах своєї країни і проводить щонайменше одну ніч у колективному чи індивідуальному засобі розміщення або подорожує заради задоволення власних інтересів, з пізнавальними, лікувальними, діловими цілями і не займається при цьому в місці тимчасового перебування діяльністю, оплачуваною з місцевого бюджету.

Розроблено декілька *класифікацій туризму*. За класифікацією Всесвітньої туристської організації всі форми туризму розподіляються на: лікувальний туризм (лікування на курорті); рекреаційний туризм (відпочинок, спорт, розваги); екскурсійний туризм (знайомство з визначними пам'ятками); науковий туризм (участь у конгресах, семінарах); діловий туризм (ділові зустрічі); етнічний туризм (побачення з родичами) [23; 371].

Інша класифікація туризму наведена В. І. Ганопольским. Тут туризм класифікується: - за ступенем організованості: «дикий» (неорганізований), самодіяльний і організований (плановий); - віковою ознакою: дитячий, сімейний, юнацький, молодіжний, дорослий, серед немолодих; - видом рухової діяльності: пішохідний,

гірський, лижний, водний, спелео, авто-мото, вело-туризм, парусний, комбінований; - метою: спортивний, пізнавальний, дослідницький, навчальний, екологічний, комбінований тощо; - за соціальною ознакою: для інвалідів, сиріт, осіб, що вчаться тощо [75, с. 124].

В історичному плані туризм розвивався як об'єктивне соціальне явище, що задовольняло потреби людини у вихованні, пізнанні, спілкуванні, відпочинку. На думку А. С. Кускова, А. П. Коноха, туризм доцільно визначати як особливий вид діяльності в умовах подорожей у вільний від роботи час для задоволення потреб людини у фізичному й етичному вихованні, пізнанні навколишнього середовища, спілкуванні, відпочинку з використанням засобів туризму, в досягненні туристських цілей: оздоровчих, спортивних, культурно-пізнавальних, краєзнавчо-дослідницьких, професійно-ділових тощо. До засобів туризму належать: прогулянки, екскурсії, походи і подорожі, туристські зльоти і змагання, комплексні тури і збори за видами туризму, туристські розваги та активний відпочинок, туристські експедиції, туристське краєзнавство тощо [235; 213].

Типи туризму за цільовою функцією, мотивами і результатами є: спортивний, рекреаційний, реабілітаційний, професійно-прикладний, навчальний, культурно-пізнавальний, культурно-розважальний, діловий, екскурсійний, краєзнавчий, пригодницький, експедиційний, комерційний, комбінований, програмний. Численні дослідження А. Х. Абукова, М. В. Біржакова, І. І. Булигіної, І. В. Зоріна, В. О. Квартальнова та інших свідчать, що всі види туризму мають цільові функції [4; 38; 58; 173; 198].

Так, *спортивний туризм* має на меті спортивне вдосконалення під час подолання природних перешкод. Це означає вдосконалення всього комплексу знань, умінь і навичок, необхідних для безпечного пересування людини на місцевості з мінливим рельєфом, а також удосконалення фізичної підготовки для подолання складного природного рельєфу.

У *рекреаційному туризмі* цільова функція містить відновлення фізичних і психічних сил людини засобами туризму. Це туризм активного відпочинку й оздоровлення, тому його часто називають оздоровчим .

Цільову функцію реабілітаційного туризму складає лікування певних захворювань засобами туризму. При цьому

використовуються кліматичні умови різних місць перебування туристів, цілющі джерела, дозовані навантаження у ході прогулянок тощо [111].

Професійно-прикладний туризм спрямований на вдосконалення професійних знань, умінь, навичок засобами туризму. Наприклад, для геологів, істориків, географів та інших професій - це відпрацювання подолання природних перешкод в умовах професійної діяльності. Згідно із вищезазначеним не складно визначити цільову функцію кожного типу туризму [264].

Як зазначає М. Б. Біржаков, *види туризму* класифікуються за характером туристського маршруту: пішохідний, лижний, гірський, водний (плоти, веслові судна), велосипедний, авто-мото, спелео, парусний (розбірні судна), кінний, комбінований [38, с. 18].

Перераховані види туризму включено до спортивної класифікації як частина спортивного туризму. Вони можуть розвиватися в межах будь-якого типу туризму. Але в спортивному мають бути нормованими певними вимогами за набором технічно складних перешкод, тривалості, протяжності й інших чинників туристського спортивного маршруту.

З розвитком суспільства, як стверджують дослідники І. І. Булигіна, Л. А. Вяткин, Ю. А. Грабовський, Ю. В. Щур та інші, з'являються нові види туризму. До того ж частина з них відділилася від туризму як самостійні види спорту, зокрема: альпінізм, скелелазання, спортивне орієнтування, водний слалом тощо. У той же час туризм вбирає в себе елементи інших видів спорту, вдосконалюючи зміст і техніку туристських походів і подорожей [54; 71; 92; 419].

Як стверджує А. Х. Абуков, за останнє десятиріччя з'явилися нові форми туризму з активними способами пересування, зокрема подорожі експедиційного характеру, пригодницький туризм, різні історико-політичні «марші», «маніфестації» тощо, які можна назвати одним поняттям «мандрівний туризм»; терміносистему сучасного туризму з активними способами пересування можна спростити вилученням застарілих понять і об'єднанням деяких із них. Замість терміна «туризм з активними способами пересування» вживати «активний туризм» (подібно до терміна «активний відпочинок»); активний туризм розподіляється на: спортивний туризм, туристичний відпочинок, мандрівний туризм; фіксування спортивних показників деякою мірою консервує зміни у

спортивному туризмі, термінологія активного туризму застаріла і не відповідає сучасним нормативним вимогам щодо понять туризму [3, с. 23].

Аналіз наукової літератури свідчить, що туризм розвивався як соціальне явище. Основні його напрямки: індустріальний, спортивно-оздоровчий і соціально-культурний, - спрямовані на задоволення потреби людини в розвитку, пізнанні, спілкуванні, відпочинку [215, с. 10].

Нині туризм в країні розвивається як плановий і самодіяльний.

Плановий туризм передбачає туристично-екскурсійний поділ організації відпочинку трудящих і молоді на спеціальних базах по туристичних путівках, а також використання транспортних засобів для колективних поїздок в екскурсійних і оздоровчих цілях. У цьому напрямі слід виділити планові походи і форми активного відпочинку, організовані безпосередньо на туристичних базах. Екскурсійна діяльність в плановому туризмі складається з тематичних екскурсій по визначних місцях (історичні і культурні пам'ятники, архітектурні ансамблі, природні заповідники, сучасні досягнення науки і техніки) [235, с. 63-64].

Самодіяльний туризм, який виступає в ролі одного із засобів системи фізичного виховання, розглядається в якості неодмінної складової частини роботи кожного колективу фізичної культури. У самодіяльному туризмі використовуються різноманітні форми: масові походи (у тому числі походи вихідного дня, багатоденні не категорійні походи); масові походи у відповідності з вимогами «Турист України», а також категорійні походи; спортивні походи; туристичні зльоти і змагання по техніці різних видів туризму; творча самодіяльна робота туристів. Усі ці форми порівняно з формами планового туризму, для яких властива епізодичність у формуванні особи, характеризуються більшою стійкістю і систематичністю, охоплюють тривалий період життєдіяльності людини.

Планові походи організовуються спеціалізованими туристичними екскурсійними установами (туристичними базами профспілок і відомств) при повному або частковому обслуговуванні туристів на маршруті. Самодіяльні походи організовують самі учасники з кваліфікованою допомогою туристичних організацій - федерацій рад з туризму і екскурсій, міських і районних туристичних клубів, туристичних секцій і клубів туристів, колективів фізичної культури, дитячих туристичних установ. Як

планові, так і самодіяльні походи повинні здійснюватися в повній відповідності з вимогами «Правил організації і проведення туристичних походів і подорожей на території України», а також інших документів, що регламентують туризм. Взаємозв'язок між плановими і самодіяльними походами полягає в тому, що самодіяльні туристичні групи широко використовують маркіровані маршрути туристичних баз, мости, що зводяться контрольно-рятувальними службами, отримують необхідну допомогу рад з туризму і екскурсій, туристичних баз по прокату спорядження, забезпеченню місць для відпочинку і придбанню продуктів харчування. У свою чергу, самодіяльний туризм надає усебічну допомогу плановому в підготовці кадрів, маркіровці маршрутів, розробці і прокладенні нових варіантів планових маршрутів [303, с. 44-45].

Що стосується туристичних зльотів, то вони підрозділяються на два види. У першому випадку програма таких зльотів включає масові заходи, різні конкурси (у тому числі і за підсумками пошукової роботи), змагання, що мають військово-прикладну спрямованість з елементами туристичної техніки і спортивного орієнтування.

Другий вид туристичних зльотів пов'язаний з підведенням підсумків діяльності туристичних організацій в учбово-виховній і творчій роботі, в організації і проведенні масових і спортивних походів. Ці зльоти проводяться колективами фізичної культури та профільним міністерством. Програми туристичних зльотів також включають масові заходи і конкурси туристичної творчості. Спортивна ж частина програм містить різні види змагань по туристичній техніці відповідно до діючих правил змагань по техніці окремих видів туризму. У найбільш простих випадках (наприклад, на зльотах колективів фізичної культури) змагання проводяться у формі подолання туристичної смуги перешкод або комбінованої (з різних видів туризму) туристичної естафети, а в найбільш складних - у формі багатоборства (на декількох дистанціях) по цьому виду туризму. Такі змагання можна назвати туристично-прикладними багатоборствами.

Спортивні походи (і інші форми багатоденних походів, маршрути яких включають природні перешкоди різних категорій) в організаційному і методичному плані - найбільш складна складова частина туризму. Вони вимагають особливої уваги до етапу

організації і підготовки, забезпечення безпеки учасників і т. д. Проведенню спортивних походів передують планомірний учбовий тренувальний процес в туристичних секціях, організована діяльність туристичних клубів, виховна робота, науково методична розробка маршрутів, технічне оснащення груп туристів, підготовка туристичних кадрів. До спортивних відносяться туристичні походи, що мають відповідно до розрядних вимог категорії складності від I до V [104].

Самодіяльний туризм виник в Україні на самодіяльних засадах туристів-аматорів і поєднує в собі спорт, відпочинок і розважальний аспект, сприяє національно-патріотичному вихованню людини, позитивно впливає на фізичний і психічний стан, підготовку до активного та якісного життя, професійної діяльності. А масовість у шкільному та студентському туризмі є однією з найважливіших [377].

У межах нашого дисертаційного дослідження ми розглядаємо самодіяльний туризм, виходячи з теоретичних позицій дидактичної інтегративної педагогіки: професійно-туристичне навчання є складним утворенням, структурні компоненти якого формуються в умовах інтегративного підходу до навчання. Тобто в навчально-пізнавальній діяльності існує декілька детермінант, які націлені не тільки на формування професійних знань, умінь та навичок, але і на особистісні якості майбутнього вчителя.

Спортивно-оздоровчий туризм, за обставин, що склалися нині, поєднав в собі два види туризму: спортивний та оздоровчий [215, с. 148].

У результаті вивчення наукових праць О. Я. Булашева, І. І. Булигіної, В. Д. Дехтяра, І. В. Зоріна, В. О. Квартальнова та інших, пропонуємо такі визначення понять.

Спортивний туризм - це специфічний вид туристсько-спортивної діяльності, головною формою якої є похід (подорож) або змагання з видів туризму, спрямований на випробовування фізичних, психічних, духовних сил людини, удосконалення туристської майстерності туриста та виконання вимог єдиної всеукраїнської спортивної класифікації.

Оздоровчий туризм - особливий вид людської діяльності, спрямований на формування і відновлення фізичних, психічних функцій організму в умовах подорожей у вільний від роботи час.

Спортивно-оздоровчий туризм - вид рекреаційної діяльності у сполученні з елементами спортивного туризму й туристського потенціалу регіону, в якому відбувається подорож, за умови, що фізичне навантаження не перевищує потенційні можливості індивіда [52; 54; 104; 174; 192].

Останній вид туризму виник в Україні на самодіяльних засадах туристів-аматорів і поєднує в собі спорт, відпочинок і розважальний аспект, сприяє національно-патріотичному вихованню людини, позитивно впливає на фізичний і психічний стан, підготовку до активного та якісного життя, професійної діяльності.

А масовість у шкільному та студентському туризмі є однією з найважливіших.

Для того, щоб підготувати фахівця з глибокими знаннями та навичками, який буде працювати в школі, необхідно чітко знати напрямки спортивно-оздоровчої та туристсько-краєзнавчої робіт у школі.

Важливим кроком на шляху посилення ролі туризму в житті нашого суспільства, формування активної життєвої позиції та здорового способу життя є залучення до спортивно-туристської та дослідницької діяльності більшої частини нашої молоді. Це, як здається, дасть результати у двох часових масштабах: у недалекому майбутньому - здорове, активне, духовно, фізично, екологічно виховане молоде покоління, а потім - свідомих слухачів для підготовки туристських кадрів вищого ґатунку. Ці кадри, підготовлені в рамках нової системи, правові засади якої зараз активно формуються, дозволять підняти самодіяльний туризм в Україні на новий, вищий рівень.

Для висвітлення професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів необхідно з'ясувати визначення такого поняття, як *«професійна підготовка»*.

На думку Н. Г. Ничкало, вдосконалення систем навчання і *професійної підготовки* – одне з основних завдань діяльності ЮНЕСКО, що спрямоване на оновлення і диверсифікацію технічного і професійного навчання. Його вирішення передбачає тісний взаємозв'язок між загальним і професійним навчанням, а також підготовку молодих людей і підлітків для ринку праці та для відповідного громадянського життя [280, с.12-14].

Організація професійної підготовки, як зазначає М. Г. Чобітько, чітко проявляється при аналізі основних понять, що означають мету (результат) професійної освіти [404, с. 62].

А. П. Конох розглядає професійну підготовку майбутніх фахівців спортивно-оздоровчого туризму як процес, що відображає науково й методично обґрунтовані заходи вищих навчальних закладів, спрямовані на формування рівня професійної компетентності особистості, достатнього для організації спортивно-оздоровчого туризму з урахуванням сучасних вимог ринку праці [215, с. 62].

В педагогічній енциклопедії професійна підготовка трактується як сукупність спеціальних знань, умінь і навичок, якостей, трудового досвіду і норм поведінки, які забезпечують можливість успішної праці за обраною професією; процес повідомлення учням відповідних знань та умінь [309, с. 187].

Г. С. Цехмістрова термін «*професія*» тлумачить як «схильність до будь-якого ремесла» [400, с. 179]. Ученими О. М. Вацебою, М. С. Герциком поняття «*професіональний*» визначається як «здібний працювати за спеціальністю», як «своєрідна сукупність умінь, навичок, видів діяльності, особистих захоплень та зацікавлень людини, що служить джерелом заробітку, сприяє виявленню творчих здібностей і реалізації власних та суспільних устремлінь» [62; 79].

На основі теоретичного аналізу літератури [176; 181] сформулюємо визначення терміна «*професійні кадри*» - це підготовлені фахівці, які можуть забезпечити успішну туристичну діяльність у всіх її видах, зі всіма її проблемами і які здатні вирішувати ці проблеми, а також розв'язувати завдання, що стоять перед сучасної загальноосвітньої школою.

Спираючись на фундаментальні положення та поняття професійної підготовки, розроблені вченими, ми вбачаємо за доцільне використовувати у своєму дослідженні професійної підготовки майбутніх учителів термін «*професійно-туристична підготовка майбутніх учителів*». На нашу думку, професійно-туристична підготовка майбутніх учителів – це компонент їх професійної підготовки, спрямований на підготовку у майбутніх учителів певного рівня готовності до туристичної діяльності.

Розглянемо далі сутність поняття «*готовність до професійно-туристичної діяльності*».

У педагогіці й психології існує велика кількість дефініцій цього поняття. *Готовність* - це: настанова, очікування, феномен, намір, явище, властивість, пильність тощо [87]. Ми поділяємо точку зору К. М. Дурай-Новакової, яка розглядає готовність як цілісне стійке утворення, що мобілізує особистість на включення до діяльності. На думку дослідника, готовність не є вродженою, а виникає в результаті певного досвіду людини, заснованого на формуванні його позитивного ставлення до означеної діяльності, усвідомленні мотивів і потреби в ній, об'єктивації її предмета та способів взаємодії з ним [142].

Зміст поняття «готовність» психологи та педагоги розглядають як: єдність трьох компонентів (когнітивного, емоційного, пов'язаного з поведінкою); сукупність мотиваційних, пізнавальних, емоційних, вольових якостей особистості; передумову цілеспрямованої діяльності, її реалізації, стійкості та ефективності (новоутворення; інтегральна властивість особистості) [44; 143; 188; 247]. Проте наведені точки зору не суперечать одна одній, а доповнюють, розкриваючи різні аспекти складного поняття. Слід зазначити, що всі автори розглядають готовність як передумову успішної професійної діяльності людини.

У межах нашого дослідження поняття «*готовність*» розглядається у взаємозв'язку з таким поняттям як «*діяльність*», тобто нас цікавить не готовність особистості взагалі як філософська чи психологічна категорія, а готовність особистості до діяльності, зокрема професійної. В педагогічній енциклопедії «*діяльність*» визначена, як спосіб існування людини і суспільства в цілому [309]; у педагогічному енциклопедичному словнику «*діяльність*» тлумачиться, як навмисна, опосередкована активність, спрямована на досягнення усвідомленої мети [311]; у психологічному словнику «*під діяльністю*» розуміють активну взаємодію з навколишньою дійсністю, у процесі якої людина виступає як суб'єкт, який цілеспрямовано впливає на об'єкт і задовольняє свої потреби [339].

В. Д. Шадриков трактує діяльність як форму активної, цілеспрямованої взаємодії людини з оточенням, включаючи інших людей, яка відповідає потребі що викликала цю взаємодію [422]. К. А. Абульханова-Славська та інші психологи розрізняють предметну (пізнавальну) і практичну діяльність та діяльність, що спрямована на взаємовідносини з людьми. Перша формує інтелектуальну активність суб'єкта діяльності, друга - його соціальну

активність [5; 259]. І. А. Зимняя через предмет, засоби, способи та результат діяльності визначає психологічний зміст поняття «діяльність», а зовнішню структуру - через дії та операції [168]. Основними характеристиками діяльності вчені називають суб'єктність, усвідомленість, мотивованість, предметність, активність, соціальну та суспільно-історичну природу, опосередкованість, цілеспрямованість, продуктивність.

Оглядовий аналіз психолого-педагогічних джерел [44; 86; 142; 188; 370] дозволяє виокремити два підходи до визначення поняття «готовність до діяльності» - функціональний, при якому виявляються процесуальні якості особистості, безпосередньо значущі для діяльності, та особистісний, який передбачає визначення готовності як комплексу інтегрованих різномірних властивостей. За умов функціонального підходу «готовність до діяльності» трактується як психофізіологічний стан, психологічна та соціальна установка, що характеризує поведінку особистості і забезпечує швидкість актуалізації необхідного досвіду [368]. У контексті особистісного підходу «готовність до діяльності» розглядається як інтегративна, стійка характеристика індивіда, яка уможливорює успішне виконання діяльності [142].

Отже, готовність є інтегральним багаторівневим особистісним новоутворенням, яке характеризує ступінь підготовленості до діяльності. Однак, слід зазначити, що найчастіше термін «готовність до діяльності» науковці пов'язують з процесом професійно-педагогічної підготовки.

М. І. Дьяченко і Л. А. Кандилович вважають, що «формування готовності до виконання професійної діяльності досягається в ході навчання цілеспрямованою, взаємозв'язаною дією на особистість студента і колектив у таких напрямках: активізація професійних мотивів засобами виховної роботи; створення системи знань і уявлень про умови та зміст професійних задач шляхом здійснення міждисциплінарних зв'язків, наочного і словесного ознайомлення з обстановкою майбутньої діяльності; накопичення необхідних умінь і навичок шляхом організації навчальної діяльності, самовиховання, а також самоналаштування на успішну професійну діяльність» [144, с. 346].

Успішність формування готовності залежить від низки умов, перш за все від внутрішнього ухвалення студентами мети майбутньої професії, від ставлення до неї. В книзі «Психологія

вищої школи» вони показують, що «якщо студенти глибоко усвідомили ціль навчально-виховного процесу у ВНЗ, внутрішньо прийняли ціль і задачі обраної професії, то вони успішно формуються як майбутні фахівці» [144, с. 346-347].

Критерій розуміння професійної спрямованості навчальної діяльності Г. А. Самодова і Т. В. Шестакова, розглядають в двох аспектах – когнітивному і мотиваційному.

Когнітивний аспект полягає в перебудові змісту знань суб'єкта і рівня пізнавальної діяльності того, хто розуміє. Мотиваційний аспект полягає в роботі з підготовки свідомості суб'єкта до ухвалення значень виконуваної діяльності, у створенні позитивної установки на вивчення навчального матеріалу [353; 412].

Стан готовності у вирішальному значенні обумовлений стійкими психічними особливостями, притаманними даній людині.

До числа зовнішніх і внутрішніх умов, вказують на психологічну готовність до діяльності, М. І. Дьяченко і Л. А. Кандилович відносять: зміст задач, їх складність, новизну, творчий характер; обстановку діяльності, приклад поведінки оточуючих; особливості стимулювання дій і результату; мотивацію, прагнення до досягнення того або іншого результату; оцінку вірогідності його досягнення; самооцінку власної підготовленості; особистий досвід вирішення задач великої складності; уміння контролювати, регулювати рівень свого стану придатності; уміння самоналаштуватися, створювати оптимальні внутрішні умови для майбутньої діяльності.

Крім готовності як психічного стану, розглядають готовність як стійку характеристику особистості, іноді її називають підготовленістю або стійкою готовністю. Вона діє постійно, і її не потрібно кожного разу формувати у зв'язку з поставленою задачею [144, с. 18-19].

В загальному вигляді в роботі «Психологічні проблеми готовності до діяльності» тривала готовність позначена як структура, до якої входять:

- 1) позитивне ставлення до того або іншого виду діяльності, професії;
- 2) адекватні вимоги діяльності, професійні риси вдачі, здатності, темперамент, мотивація;
- 3) необхідні знання, уміння і навички;

4) стійкі професійно важливі особливості сприйняття, уваги, мислення емоційних і вольових процесів [143].

У книзі «Психологія вищої школи» М. І. Дьяченко і Л. А. Кандибович розглядають готовність як складну психологічну освіту, що включає наступні компоненти: мотиваційний, орієнтаційний, операційний, вольовий, оцінний [144].

Ми в своїй роботі дотримуємося наступних положень. Як цілісне утворення, готовність включає наступні компоненти:

а) мотиваційний (потреба успішно виконати поставлену задачу, інтерес до діяльності, прагнення досягти успіху і показати себе з кращого боку);

б) пізнавальний (розуміння обов'язків, задачі, оцінки та її значення, знання засобів досягнення цілі, уявлення вірогідних змін обставин);

в) емоційний (відчуття відповідальності, впевненості в успіху, натхнення);

г) вольовий (управління собою і мобілізація сил, зосередження на задачі, відволікання від дій, що заважають, подолання сумнівів, боязкості).

Разом з індивідуальною існує і колективна готовність до активних професійних дій. У випадку, якщо група людей об'єднана прагненням досягнення якої-небудь мети у своїй професійній діяльності, то готовність даної професійної групи не складається механічно з готовності всіх його членів, і загальний успіх є підсумком не окремо узятих індивідуальних, а спільно організованих дій певної групи людей [263].

Освоєння спеціальних і загальноосвітніх знань студентами до ступеня їх професійного застосування виражається поняттям «*готовність до педагогічної діяльності*». Рівні цієї готовності, як показують О. О. Болотов, К. М. Дурай-Новакова, Т. О. Егорова, І. С. Золотарева, О. Г. Каверіна, В. О. Сластьонін, О. М. Торубара і ін., тягнуться від елементарних виховних і дидактичних умінь до майстерності вчителя як складної інтеграційної освіти [44; 142; 146; 171; 188; 357; 370].

В. О. Сластьонін вважає, що готовність до вирішення педагогічних задач на високому рівні майстерності є сукупністю професійно-педагогічних умінь, розглядаючи при цьому уміння як компонент діяльності, у якому втілені знання і навички. Уміння, на

відміну від навичок, мають велику рухливість, свідомий характер, що сприяє переходу дій у творчість [357].

К. М. Дурай-Новаковою проведено фундаментальне дослідження формування професійної готовності студентів до педагогічної діяльності. В ході роботи нею була висунута і підтверджена загальна гіпотеза, згідно з якою рівень сформованості педагогічної готовності студентів значно підвищується, якщо використовувати спеціально змодельовану систему професійного навчання і виховання майбутнього вчителя. Нею виділені основні компоненти структури професійної готовності як цілісного явища:

- мотиваційний – професійно значущі потреби, інтереси і мотиви педагогічної діяльності;

- орієнтаційно-діяльнісний – знання і уявлення про зміст професії і вимоги професійних ролей, способи вирішення професійно-педагогічних задач, самооцінка професійної підготовленості;

- емоційно-вольовий – відчуття відповідальності за результати педагогічної діяльності, самоконтроль; уміння управляти діями, з яких складається виконання професійних обов'язків учителя;

- операційно-дієвий – мобілізація і актуалізація професійних знань, умінь і навичок і професійно значущих властивостей особистості; адаптація до вимог, розподілення професійних ролей і до умов педагогічної діяльності;

- настановчо-поведінковий – «настрій» на добросовісну роботу вчителя.

Результати дослідно-експериментальної роботи показали правомірність підбору сукупності якісних показників компонентів професійної готовності, проте статистична обробка даних (розрахунок рангів за щільністю зв'язків на основі коефіцієнта кореляції) знайшла ряд іншого порядку, серед змінних якого найбільшу значущість мають: мотивація педагогічної діяльності; загальна підготовка до педагогічної діяльності; мобілізація знань; установка на педагогічну діяльність; потреби студентів; властивості особистості; задоволення педагогічною діяльністю; мобілізація умінь. Аналіз результатів даної роботи дозволяє вважати, що висунуте К. М. Дурай-Новаковою припущення про мотиви як системоутворюючі елементи в готовності студентів до педагогічної діяльності обґрунтовується і результатами проведеного нею дослідження [142].

Дотримуючись погляду В. О. Сластьоніна, що «вирішальною ознакою професійної придатності до роботи вчителя є професійно-педагогічна спрямованість» [357, с. 89], не можна не відзначити, що, розглядаючи придатність майбутніх учителів до організації туристичної діяльності, існують деякі додаткові елементи, пов'язані з туристської спрямованістю як засобу навчання і виховання школярів. Дані проведеного нами експериментального дослідження показують [122; 124; 125; 126; 132], що не всі студенти університету прагнули бути вчителями, але свідомо вибрали відповідну спеціалізацію, мають однаковий ступінь спрямованості до педагогічної діяльності взагалі і до даного конкретного її елементу.

Представлена В. О. Сластьоніним система професійної готовності вчителя [357] (адаптована нами до формування готовності майбутніх учителів до організації професійно-туристичної діяльності включає:

психологічну готовність, під якою розуміється різний ступінь спрямованості до організації туристичної діяльності майбутніх учителів в педагогічній діяльності, наявність інтересу до організації туристичної діяльності і потреби до самоосвіти в цій галузі знань, розвиток професійного мислення;

науково-теоретична готовність, що включає необхідний обсяг психолого-педагогічних і спеціальних знань, необхідних для професійно-туристичної діяльності в педагогічних навчальних закладах;

практичну готовність, що припускає наявність сформованих на необхідному рівні професійно-туристичних умінь і навичок у майбутніх учителів;

психофізіологічна і фізична готовності – наявність відповідних передумов для оволодіння педагогічною діяльністю з певної туристської спеціальності; сформованість професійно значущих особистих якостей; відповідність стану здоров'я і фізичного розвитку вимогам педагогічно-туристичної діяльності.

Виходячи з розглянутих вище понять готовності до виконання професійної студентів, нами було сформульовано такі визначення готовності студентів до професійно-туристичної діяльності у навчально-виховному процесі.

У різних моделях психолого-педагогічної підготовки формувалися наступні елементи готовності студентів до професійно-туристичної діяльності як засобу навчання і розвитку школярів:

- *мотиваційні* (потреби до організації туристичної діяльності в навчально-виховном процесі школи тощо);
- *пізнавальні* (розуміння значущості використання засобів туризму у навчанні, оцінка їх значущості, сформованість знань і умінь в туристичної діяльності тощо);
- *емоційно-вольові* (відповідність випускника університету запитам шкільної туристичної освіти, впевненість в успіху майбутньої педагогічної діяльності, самооцінка власної підготовленості до організації туристичної діяльності).

М. І. Дьяченко ототожнює професійну компетентність і готовність, розглядаючи досліджуване поняття, як «потенційну готовність рішення предметних завдань із знанням справи», при цьому, надбання компетентності передбачає досягнення студентом необхідних показників окремих характеристик отриманих знань, умінь, навичок [143].

У педагогічній літературі [39; 82; 99; 179; 446; 450] (як вітчизняній, так і зарубіжній) констатується відсутність єдиного розуміння значення базових положень і понять компетентнісного підходу та їх взаємозалежності. Досягнення консенсусу з цього питання можливе за умови врахування як результатів теоретико-методологічних напрацювань (зарубіжних і вітчизняних), так і здобутків практичної імплементації компетентнісного підходу (здебільшого зарубіжний досвід).

Аналіз джерел засвідчує правомірність використання ключових понять компетентнісного підходу та їх взаємозв'язку у такому формулюванні:

- *Компетентність* (у множині – компетентності) – здатність людини ефективно виконувати певну (у тому числі професійну) діяльність.

- *Компетенція* (у множині – компетенції) – особиста якість людини,

що визначає її поведінку та впливає на рівень виконання певної (зокрема професійної) діяльності.

- Компетентність є результатом набуття компетенцій. Компетенції є складовими компетентності.

- Ланцюжок компетентнісного підходу (від меншого до більшого) є

таким: індикатор → індикатори → компетенція → компетенції → компетентність → компетентності.

Оскільки детальний термінологічний аналіз не є предметом нашого дослідження, ми не будемо прискіпливо розглядати й аналізувати всі наявні дефініції цих понять. Зауважимо, що спектр думок і позицій з цього питання згрупував у своєму дослідженні В. Луговий. Він виокремив чотири групи підходів до визначення зазначених понять:

1. Компетентність – певна загальна характеристика особи, яка складається з окремих компетенцій. Тобто компетентність – загальна, компетенції – частинні та є складовими цілого (компетентності).

2. Компетентність – інтегральна характеристика особи, яка розкладається на диференціальні компетентності. Тобто загальна компетентність складається з окремих частинних компетентностей. При цьому терміну «компетенція» (компетенції) надається значення юридичного характеру як певних повноважень, наданих особі для виконання покладених на неї функцій.

3. Компетентність (компетентності та компетенція (компетенції) використовуються для позначення різних груп особистісних якостей, наприклад за цільовими критеріями відповідно «студент має знати», «студент має робити».

4. Компетентність та компетенція розглядаються як тотожні поняття та вживаються як синоніми за законами випадковості [250].

Проаналізувавши лексичні значення термінів, подані у словниках, та логіку застосування їх різними авторами, а також керуючись рекомендаціями методологічного семінару «Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України» (18 березня 2009 року, м. Київ) ми у своєму дослідженні дотримуємося інтерпретації компетентності та компетенції, наведеної у пункті № 2 (за В. І. Луговим) та розглядаємо компетентність як інтегральну характеристику особистості, що об'єднує у своєму складі диференціальні часткові компетентності. Тобто загальна компетентність складається з окремих частинних компетентностей. При цьому терміну «компетенція» (компетенції) надається значення юридичного характеру як певних повноважень, наданих особі для виконання покладених на неї функцій.

Більшість українських педагогів, які брали участь у широкій дискусії щодо запровадження компетентнісного підходу в національну систему освіти, погодилися, що під терміном «компетенція» розуміється передусім коло повноважень певної

організації, установи чи особи. У межах своєї компетенції особа може бути компетентною або некомпетентною з певних питань, тобто мати компетентність (компетентності) у певній конкретній діяльності [237; 342; 396].

Отже, ми вважаємо, що об'єктом формування й оцінювання є саме компетентність як актуальна особистісна характеристика, яка ґрунтується на особистісних цінностях та ставленнях людини, її знаннях і вміннях, є інтелектуально та особистісно зумовленою соціально-професійною характеристикою людини, яка виявляється в діяльності. Таке трактування поняття компетентності як особистісної характеристики ми співвідносимо з її розумінням такими дослідниками, як І. Бех, Н. Кузьміна, В. Луговий, А. Маркова, О. Пометун, О.Овчарук та ін. [34; 230; 250; 260; 321; 289].

В. І. Луговий щодо категоризації компетентностей застосовує ще один досить універсальний підхід: «Більш системно і науково обґрунтовано можна було б визначити та згрупувати компетентності, враховуючи види людської діяльності, на які вона розщеплюється в системі суб'єкт-об'єктних (суб'єктних) відносин. У такому разі можна теоретичним шляхом дійти до висновку про існування п'яти видів компетентностей: інтелектуально-знанневих, творчо-інноваційних, ціннісно-орієнтаційних, діалого-комунікаційних, художньо-творчих» [250].

Звертаючись до поняття *професійна компетентність*, зауважимо, що С. О. Сисоєва під «професійною компетентністю фахівця» розуміє «інтегровану властивість особистості, що визначатиме здатність фахівця здійснювати професійну діяльність на найвищому рівні» [356].

Підсумовуючи, констатуємо, що професійна компетентність – це здатність фахівця ефективно виконувати професійну діяльність, і ця здатність є результатом набуття фахівцем необхідних компетенцій.

Сутність поняття «професійна компетенція» майбутнього фахівця спортивно-оздоровчого туризму розроблено в наукових працях А. П. Коноха. На думку вченого, пріоритетними завданнями підготовки майбутніх вчителів за спеціалізацією «спортивно-оздоровчий туризм» є формування в них професійної компетентності з фізичної культури та компетенції організатора оздоровчого туризму.

Саме тому поняття «професійна компетенція» майбутнього фахівця спортивно-оздоровчого туризму А.П. Конох визначає як рівень професійно-туристичної підготовленості, який проявляється в сучасних творчих формах виконання туристичної діяльності, глибоких науково-теоретичних знаннях про туризм у контексті фізичного виховання підростаючого покоління і вимагає вияву фізичних, психічних, інтелектуальних, духовних якостей і властивостей особистості [215].

Запровадження компетентнісного підходу в програми вищої освіти розглядається як шлях підвищення ефективності освітніх послуг, посилення їх професійно-прикладної орієнтації та механізм забезпечення постійного розвивального взаємозв'язку між професійною діяльністю та професійною освітою.

Особливої уваги на цьому шляху потребують комплексний і системний процес розроблення інформаційного, методичного, дидактичного та технологічного забезпечення для застосування означених методів, а також відповідна підготовка науково-педагогічних і адміністративних працівників вищих навчальних закладів щодо ефективного використання таких методів у навчальному процесі.

Таким чином, ознайомившись з наявною психолого-педагогічною літературою з досліджуваної теми, нами був здійснений аналіз основних понять та запропоновано їх власне визначення.

1.4. Особливості та проблеми професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів у вищих навчальних закладах

Великого значення у вирішенні питань розвитку самодіяльного туризму, формуванні в населення стійкого інтересу до спортивно-оздоровчого туризму набуває якість професійної підготовки фахівців і рівень наукових досліджень, що забезпечує розробку теоретичних і методичних основ розвитку й удосконалення системи підготовки, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів [88]. У цьому контексті, на нашу думку, необхідно починати з аналізу теоретичних засад, істотних особливостей професійної підготовки майбутніх учителів.

В. І .Ганопольський наголошує, що однією із важливих особливостей є те, що підготовка кадрів у сфері самодіяльного туризму має вже шістдесятитлітню історію і спрямована, у першу чергу, на забезпечення охорони життя й безпеки в спортивному поході [75, с. 5].

Підготовка кадрів для організації як масового туризму в колишньому СРСР мала розрізнений, безсистемний і безвідомчий характер, що негативно впливало на якість галузі і на ставлення населення до туризму.

Якщо фахівців за загальним профілем готували університети, педагогічні, харчові, будівельні, енергетичні та інші вищі навчальні заклади, технікуми і профтехучилища країни, то для забезпечення потреби туристської системи у фахівцях і підвищення їх кваліфікації профспілками була створена відомча система навчання туристсько-екскурсійних кадрів і суспільного туристського активу. Вона, окрім вищої школи профруху ім. Н. М. Шверника (м. Москва) і Вищої профспілкової школи культури ім. Н. К. Крупської (м. Ленінград), включала Інститут підвищення кваліфікації працівників туристсько-екскурсійних організації (м. Сходня, Московська область), його філії (Українська, Ленінградська, Краснодарська, Свердловська, Красноярська) і Московські курси з підготовки екскурсоводів (туристських екскурсійних працівників), навчально-виробничі комбінати і школи з підготовки громадських туристських кадрів масового самодіяльного туризму. У цих школах суспільні кадри проходили навчання на семінарах (зборах) початкової, середньої і вищої туристської та інструкторської підготовки, а також у школах, підвідомчих радах з туризму й екскурсій, за участю федерації туризму відповідно до повноважень. Одночасно існувала позавідомча підготовка туристських громадських кадрів - шляхом навчання на факультетах [192].

У вітчизняній вищій школі підготовка кадрів із самодіяльного туризму почалася ще в 50-х р.р. і здійснювалась у навчальних закладах, які були підвідомчі Держкомспорту. У інститутах фізичної культури і спорту та в інших вищих навчальних закладах були створені навчальні комісії із туризму. На початку 80-х рр. відкриті спеціалізації та навчально-методичний комплекс із підготовки педагогів-організаторів фізкультурно-оздоровчої роботи і туризму. Підготовкою кадрів для туристичного сервісу, в основному,

займалася система профспілкового туризму, яка як суспільне явище була зруйнована на початку 90-х р.р. [73].

Історія професійної підготовки фахівців та регіональна політика розвитку туризму свідчить, що в 1988 р. у Смоленському державному інституті фізичної культури вперше в країні відбувся набір студентів, які вирішили стати тренерами із спортивного орієнтування. Про відкриття спеціалізації було сповіщено спортсменам усієї країни, які займались орієнтуванням на декількох великих змаганнях, а також направлено повідомлення в провідні дитячо-юнацькі спортивні школи. У той час Всесоюзні і зональні змагання проводилися інститутом підвищення кваліфікації працівників туристсько-екскурсійних організацій і його філіями. Вони розробляли та затверджували перелік передбаченої підготовки в інституті і його філіях фахівців, а саме: старших інструкторів-методистів, інструкторів-методистів туристських клубів; начальників та інструкторів контрольно-рятувальних служб і загонів; голів правління туристських клубів; голів комісій з різних видів туризму і розділів роботи федерацій туризму; голів федерацій туризму; відповідальних секретарів федерацій туризму; головних суддів, секретарів туристських зльотів і змагань з видів самодіяльного туризму; начальників і завучів семінарів з підготовки туристських громадських кадрів; організаторів категорійних походів з школярами; керівників складних туристських походів з видів самодіяльного туризму [173, с. 106-113].

У системі підготовки кадрів для самодіяльного туризму також передбачалася підготовка туристських організаторів і керівників туристських походів, суддів для різноманітних туристських змагань та інструкторів. У програму підготовки інструкторів, окрім методики викладання, входили розділи: навчання тактиці і техніці туризму, основам топографії і прийомів надання першої долікарської допомоги. Як правило, готували інструкторів без відриву від виробництва, у два етапи. Спочатку - навчання в школі, на семінарі або на зборах, потім - стажування.

Кожен тиждень теоретичні заняття у школах, як свідчить В. Ю. Євдокименко, проводилися ввечері, практичні - під час недільних виходів на місцевість (один раз на два тижні) і у двочотиритижневому навчально-тренувальному поході. Школа працювала не більше 6-8 місяців на рік. Загальний час теоретичних і практичних занять складав 300 годин.

Цими програмами передбачалася підготовка туристів упродовж п'яти основних етапів, кожен з яких міг бути закінченим у ході одного календарного року - за умови чіткої організації занять, виконання відповідних вимог етапу як до виїзду в похід, так і під час нього. Основні завдання і зміст підготовки реалізовувалися кількома етапами: 1) початкова туристська підготовка, завершення якої відзначалося значком «Турист СРСР» та отриманням посвідчення до нього; 2) удосконалення теоретичних і практичних знань і навичок з туризму, виконання залікових нормативів і вимог для отримання третього спортивного розряду; 3) подальше вдосконалення навичок пересування в походах на маршрутах середньої категорії складності, оволодіння навичками надання першої медичної допомоги та транспортування потерпілого, виконання норм другого спортивного розряду з туризму; 4) більш глибоке вивчення техніки пересування і страхівки, оволодіння прийомами проведення рятувальних робіт і навичками самостійної організації та проведення спортивних туристичних походів, виконання нормативів і вимог I спортивного розряду з туризму; 5) вдосконалення індивідуальної фізичної та технічної підготовленості, поглиблення теоретичних знань з туризму і суміжних з ним дисциплін, розвиток якостей, необхідних керівнику туристичного походу, розвиток технічних можливостей і формування психологічної готовності, що необхідні для успішного вдосконалення спортивної майстерності.

Тренувальна робота в спортивній групі велася під керівництвом інструктора-тренера протягом усього року. На семінарах використовували різні форми навчання: лекції, семінарські і практичні заняття, навчально-тренувальні походи, консультації, індивідуально-самостійні заняття слухачів. Після виконання всієї навчальної програми зі слухачами проводилася співбесіда і видавали відповідні документи про закінчення семінару [149, с. 201].

На думку П. І. Істоміна, важливою фігурою в колективі самодіяльного туризму був керівник походів вихідного дня. Організація проведення семінару для цієї категорії туристських громадських кадрів була така ж, як і для туристських організаторів [186, с. 34].

Основна категорія туристських громадських кадрів, - зазначає І. І. Булигіна, - це інструктори туризму. Звання інструктора надавалося туристу, який досяг 18-років, мав освіту не нижче середньої, пройшов навчання в школі або на семінарі за програмою

інструкторської підготовки і стажування. Окрім цього, він повинен був мати досвід керівництва самодіяльним туристичним походом не нижче II категорії складності [54, с.93].

І. В. Зорін стверджує, що важливе місце в процесі підготовки інструкторів займало стажування. Після закінчення курсу навчання члени комісії з туристично-громадських кадрів спільно з керівником семінару проводили бесіду зі слухачами і з'ясовували їх бажання і можливість проходження стажування. Стажерам рекомендували роботу на турбазі, в туристичному або оздоровчому таборі підприємства, установи, навчального закладу [173, с. 109].

Отже, достатня кількість кваліфікованих туристських громадських кадрів була необхідною умовою для розвитку масовості самодіяльного туризму в місті або районі.

Планування змісту роботи з перепідготовки кадрів і підвищення їх кваліфікації, як і планування перспективного розвитку самодіяльного туризму в місті або районі, здійснювалося на п'ять років.

Вагомим чинником розвитку масовості й доступності самодіяльного туризму, зауважує В. Ю. Євдокименко, була підготовка й навчання громадських туристських кадрів. Так, у Києві цими питаннями займався міський туристський клуб Київської міської ради з туризму та екскурсій. При туристському клубі працювала міська школа туризму, яка проводила заняття з усіма категоріями громадських кадрів за програмами початкової, середньої, вищої туристської підготовки і середньої інструкторської підготовки [149, с. 105]. Київський міський туристський клуб був організаційно-методичним і навчально-консультативним центром розвитку масового самодіяльного туризму в місті й республіці, стверджує А. Х. Абуков. При клубі працювало 13 громадських комісій з видів туризму й видів роботи, пункт прокату туристського спорядження й інвентарю, бібліотека туристської літератури, що містила понад 9 тис. одиниць. Київський міський туристський клуб об'єднував 575 туристських секцій колективів фізкультури. У міському туристському клубі завжди можна було отримати кваліфіковану консультацію з питань організації й проведення походів вихідного дня, складання нормативів з туризму Всесоюзного комплексу ГПО і багатоденних категорійних подорожей, організації масових туристських заходів, зльотів і

змагань, з методики підготовки громадських туристських кадрів [3, с. 138].

Постійний розвиток самодіяльного туризму, зростання його ролі у суспільному житті потребували найбільш ефективної організації та управління самодіяльним туризмом. Як показало вивчення практики, туристські та фізкультурні організації проводили велику роботу з підготовки і підвищення кваліфікації штатних і громадських кадрів самодіяльного туризму. Республіканськими радами з туризму та екскурсій під керівництвом Центральної ради з туризму та екскурсій у 80-ті р.р. було створено систему постійно діючих курсів, семінарів, шкіл і філій інституту підвищення кваліфікації. На них, а також на щорічних семінарах, зауважує М. Б. Біржаков, навчалися десятки тисяч штатних і громадських туристських кадрів [38, с. 98].

Активну участь у підготовці інструкторів туризму брали й вищі навчальні заклади, де на факультетах громадських професій студенти набували навичок похідного життя і готували кваліфікованих інструкторів самодіяльного туризму. Десятки тисяч громадських туристських кадрів навчалися і в загальноосвітніх школах, училищах, інших відомствах та організаціях.

Масовий розвиток самодіяльного туризму, на думку П. І. Істоміна, неможливий без залучення до організаторської роботи широкого громадського активу [186, с. 37]. З цією метою в колишній Українській РСР при обласних і Київській міській радах з туризму та екскурсій було створено керівні громадські органи - федерації туризму, а при Республіканській раді - Республіканську федерацію туризму. Через численні громадські комісії з видів туризму і напрямків роботи федерації туризму здійснювалося керівництво багатогранною туристичною діяльністю [229, с. 24].

Отже, зміни у соціально-політичних, економічних та демографічних процесах колишнього СРСР сприяли розробці теоретико-методичних основ туризму та створенню єдиної державної системи підготовки фахівців.

Досить важливою особливістю професійно-туристичної підготовки фахівців є також те, що з перетворенням України в самостійну державу освіта стала власною справою українського народу. Відродження системи освіти, її докорінне реформування повинні бути стати основою відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу, виходу вітчизняної науки, техніки й

культури на світовий рівень, національного відродження, становлення державності й демократизації суспільства в Україні [227, с. 28].

Нинішня система освіти в Україні ще досі перебуває в стані, який не задовольняє вимоги, що постають перед нею в умовах культурного й духовного відродження українського народу.

В епоху державного і духовного відродження України, стверджує В. А. Пангелов, пріоритетна роль відводиться розвитку національної системи освіти і виховання, яка має забезпечити її гуманітаризацію вища освіта в Україні спрямована на забезпечення фундаментальної наукової, загально-культурної, практичної підготовки фахівців, які відчують і сприймають ті широкомасштабні зміни, що відбуваються в житті нашого суспільства. Саме фахівці мають визначити темп і рівень науково-технічного, економічного і соціально-культурного прогресу в державі, що дасть змогу вищій освіті створити підвалини духовної культури українського народу, відтворити продуктивні сили України [302, с. 33].

Вищезазначені перетворення та піднесення ролі вищої освіти не могли не позначитися на фізкультурно-масовій і туристичній діяльності.

Роль туризму полягає в тому, що він є ефективним засобом фізичного, валеологічного, інтелектуального, морального та соціального виховання підростаючого покоління, як і було вказано в Указі Президента України «Про заходи щодо забезпечення реалізації державної політики у галузі туризму» (2001 р.) [333].

Відомо, що введення в дію Указу зумовлене іншими, не менш важливими особливостями та специфікою туризму, які складають підвалини професійної підготовки фахівців туристської галузі. А саме є:

- туризм, як багатогранна галузь, увійшов у життя дітей і дорослих, міських і сільських жителів, людей розумової та фізичної праці як життєва необхідність; туризм є однією з найперспективніших галузей світової економіки, важливим суспільним явищем;

- як галузь наукового пізнання, туризм відображає особливості поведінки людини поза постійним середовищем існування; як галузь діяльності забезпечує потреби мандрівників; туризм не тільки в Україні, а й у всьому світі є також освітнім простором, у якому

відбувається багатовекторний розвиток людини на основі загальнолюдських моральних та етичних принципів у межах регіональних і національних традицій в інтересах особистості, суспільства і держави;

- у галузі туризму зосереджуються найрізноманітніші його проблеми з історії, філософії, соціології, екології, політології, культурології, економіки, права тощо;

- туризм є важливим впливовим чинником «народної дипломатії», взаємозбагачення культур народів світу, позитивним фактором для охорони навколишнього середовища [333, с. 68].

Загальновідомо, що Україна, незважаючи на свій величезний економічний та інтелектуальний потенціал, ще посідає досить скромне місце на туристському ринку. На нашу державу припадає менше одного відсотка світового туристського потоку. Тому за роки незалежності в українському суспільстві формувалася громадська та наукова думка про те, що настав час ефективніше використовувати наявний туристський потенціал, поживити вітчизняний туристський ринок, зміцнити матеріальну базу, скоротити дефіцит кваліфікованих кадрів, надати необхідну підтримку розвитку туризму [193, с. 3].

Сучасний туризм причетний до сорока різних галузей суспільного і господарського життя в Україні, його розвиток спрямовується урядовими документами, зокрема Постановою Кабінету Міністрів України «Про основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року», «Державною програмою розвитку туризму на 2002-2010 роки» [327; 108].

Стратегічна мета розвитку туризму в Україні полягає у створенні конкурентоспроможного на внутрішньому і світовому ринках національного туристичного продукту, здатного максимально задовольнити потреби населення України та туристів із зарубіжних країн, у розширенні внутрішнього туризму і постійному зростанні обсягів в'їзного туризму, забезпеченні на цій основі комплексного розвитку курортних територій і туристичних центрів з урахуванням соціально-економічних інтересів населення, збереженні та відновленні природного середовища й історико-культурної спадщини у вирішенні завдань наповнення державного й місцевого бюджетів [360].

Аналіз наукових досліджень І. І. Булигіної, О. Ю. Дмитрука, В. О. Квартальнова, А. П. Коноха, В. А. Пангелова свідчать про те,

що самодіяльний туризм є одним із найперспективніших напрямків туристичної галузі, і, по суті, не є сферою послуг. Він є самостійною соціально-орієнтованою галуззю і способом життя значної частини суспільства, для якої самодіяльний туризм слугує ефективним засобом фізичного, психічного, духовного оздоровлення та засобом формування соціальної компетенції [56; 111; 193; 213; 301].

На нашу думку, це найвагоміша особливість туризму взагалі. Саме вона має складати сутність і особливості професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів. Самодіяльний туризм суттєво впливає на виховання в молодшого покоління та в людей інших вікових груп бережливого ставлення до природи, сприяє формуванню навичок природоохоронної діяльності, екологічної культури, ціннісного ставлення до пам'яток культури. Тому самодіяльний туризм - це унікальне соціальне явище, яке дає можливість спілкуватися людям із природою, пізнавати життя інших народів, їх історію, культуру, традиції. Це демократичний вид відпочинку, що визначається вільним вибором форм особистої активності, яка реалізується в умовах туристичного життя за маршрутом.

Феноменом цього масового самодіяльного руху, як зазначає І. І. Булигіна, є й те, що при найменшій підтримці держави він успішно може реалізовуватися в складних економічних умовах сьогодення. Це зумовлено його особливостями. Туризм відображає захоплення людини мандрівками, тим самим забезпечує собі здоровий спосіб життя та формування всіх видів здоров'я: фізичного та соматичного - розвиток тіла та фізіологічних систем; психічного (інтелектуального) - розвиток сенсорних та інтелектуальних психічних процесів, станів, якостей особистості. В умовах сучасного стресового простору оздоровчий туризм формує емоційний статус психічного здоров'я людини, тобто розвиває в ній уміння саморегуляції, витримки; духовного - формування ціннісного ставлення до культурної спадщини суспільства тощо [53].

Однією з важливих особливостей самодіяльного туризму, яка робить його популярним, є те, що він несе в собі історичну сутність і є аналогією традицій та потреб українських чумаків і мандрівників [254, с. 114].

Туризм завжди об'єднується з різними формами суспільнокорисної діяльності мандрівника та є ефективною формою вирішення військово-прикладних проблем [264, с. 12].

Оздоровчий туризм охоплює різні вікові та соціальні групи населення держави з різних її куточків (дорослих людей, школярів, студентів, сиріт, інвалідів, а іноді і всю сім'ю). В умовах урбанізації населення туризм є корисною системою занять, які компенсують недоліки проживання в містах.

Діяльність людини в умовах самодіяльного туризму природна, охоплює та активізує комплекс дій і вчинків, що закладені в ній від народження.

Самодіяльний туризм не вимагає великих фінансових затрат. Для нього необхідні лише туристські клуби в місті як організаційно-методичні і просвітницькі центри, дешеве туристичне знаряддя та система туристських притулків. За даними І. І. Булигіної, витрати на відпочинок однієї людини в плановому туризмі у 1989 р. склали 40,48 карбованців. А витрати на відпочинок однієї особи в самодіяльному туризмі склали 0,88 карбованців [58, с. 25].

Аналіз особливостей туризму свідчить про те, що самодіяльний туризм - це найбільш сучасна технологія розвитку, формування і виховання в людини фізичних і духовних якостей, усіх видів здоров'я, першооснов пізнання і самозбереження за найменших витрат держави й особисто мандрівника [174, с. 115].

І. І. Булигіна суть спортивного туризму коротко розкриває так: «За духовність, спорт, природу» [55, с. 6]. На нашу думку, цей вид туризму є витокom здорової, всебічно розвиненої особистості, тому що найважливішою метою самодіяльного туризму є розвиток рухів людини.

У системі підготовки і перепідготовки фахівців з туризму існують два напрями в забезпеченні кадрами масової туристичної роботи: підготовка професійних кадрів туристсько-екскурсійної роботи і підготовка туристичних громадських кадрів. Підготовка і підвищення кваліфікації професійних кадрів здійснюються Вищою школою профспілкового руху, Інститутом підвищення кваліфікації працівників туристсько-екскурсійних установ і його регіональними філіями, на географічних, історичних факультетах та на факультетах фізичного виховання педагогічних університетів, в університетах і інститутах фізичної культури.

Майбутні фахівці з туризму оволодівають спеціальними знаннями, уміннями і навичками в процесі лекційних, семінарських, лабораторних і практичних занять. На лекціях студенти отримують теоретичні знання по туризму, що охоплюють його організаційні і

методичні аспекти. На семінарських заняттях у студентів розвивається здатність до логічного мислення, аналізу і узагальнення тих або інших фактів (явищ), пов'язаних з використанням туристичних заходів в практиці масового фізкультурного руху. Тут наводяться наочні приклади військово-патріотичного виховання молоді засобами туризму, роз'яснюються форми і методи здійснення суспільно корисних заходів, що є складовою частиною туристичних походів. На лабораторних заняттях встановлюється зв'язок теорії з практикою за допомогою організації їх, як правило, у формі виконання практичних завдань. Лабораторні заняття по формуванню умінь і навичкою в орієнтуванні на місцевості проводяться в умовах учбового полігону. Завдання по картографії і розробці плануючої і звітної документації туристичних заходів виконуються в аудиторії.

Завдання формування професійно-педагогічних умінь і навичок в туризмі вирішується проведенням навчальних багатоденних походів. Складова частина професійної підготовки студентів, що спеціалізуються по фізкультурно-оздоровчій роботі і туризму, заняття по курсу спортивно-педагогічного вдосконалення. У змісті курсу повинні знайти місце питання практики спортивного туризму. Окрім названого, формуванню у майбутніх фахівців з туризму знань, професійно-педагогічних умінь і навичок сприяє їх активна участь у позаурочний час в туристичних походах, в змаганнях по туристичній техніці і техніці орієнтування на місцевості, які необхідно включати в інститутські календарні плани спортивно-масових заходів. Важливе місце в позаурочних формах занять студентів повинні також займати туристичні зльоти, організовані туристичним клубом інституту. Особливу увагу в процесі навчання туризму необхідно приділяти стажуванню майбутніх фахівців в ролі керівників груп походів вихідного дня, що проводяться за програмою у своєму інституті або в підшефних школах і організаціях [156, с. 89].

Розвиток масового туризму, окрім підготовки професійних кадрів, вимагає і наявності громадського туристичного активу. Підготовка такого активу здійснюється Інститутом підвищення кваліфікації працівників туристсько-екскурсійних установ і його філіями на місцях, а також обласними школами по підготовці туристичних громадських кадрів [347, с. 33].

Зупинимося детальніше на деяких особливостях професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів. Враховуючи, що туризму властиві, як ніякому іншому засобу освітнього і фізичного виховання, певні правила і регламентації, на фахівця в цій сфері покладається відповідальність за вирішення багатьох складних завдань, пов'язаних із забезпеченням безпеки і зниженням травматизму учасників туристичних походів, життєзабезпеченням людей в екстремальних умовах, неухильним дотриманням закону про охорону природи. Тому і потрібна система формування особливих знань, умінь і навичок. Усі туристичні професійні працівники повинні володіти в певному об'ємі теоретичними знаннями, практичними вміннями і навичками з основних видів туризму, професійними здібностями, необхідними для ведення організаційної, педагогічної і науково-методичної роботи по туризму і екскурсіям, його підрозділах на місцях, системі учбових закладів, за місцем проживання населення, в денних таборах при школах, на станціях юних туристів, у Будинках школярів, на туристичних базах, в колективах фізичної культури виробничих підприємств, установ, в туристичних секціях і клубах.

Завдання професійно-туристичної підготовки майбутніх фахівців наступні:

- отримати спеціальні знання з теоретичних, організаційних і методичних аспектах туризму;
- розвиток професійного інтересу до туризму і спонукання до отримання знань, умінь і навичок, необхідних для туристичної роботи;
- розвиток здібностей самостійно працювати з метою поглиблення своїх знань і вдосконалення професійно-педагогічних умінь і навичок, потрібних для залучення людей до заняттям туризмом;
- формування науково обгрунтованих поглядів і переконань, необхідних для плідної професійно-педагогічної діяльності.

Виходячи з цих завдань, структура професійно-педагогічної підготовки фахівця з туризму включає вказані компоненти.

Спеціальні знання. Це приведена в систему цілісна сукупність знань і уявлень про туризм як явище, що об'єктивно розвивається. За допомогою спеціальних знань відбувається усвідомленість цілей і

завдань розвитку туризму, як важливого суспільно-соціального явища, його ролі і місця в системі фізичного виховання. У зміст цього розділу входить і знання основ краєзнавства, природознавства, картографії, топографії, географії. Спеціальні знання формуються на основі вивчення всіх дисциплін, що викладаються у педагогічному учбовому закладі.

Спортивно-педагогічна майстерність. Йдеться про здатність людини бути активним учасником різноманітних туристичних заходів, уміти аналізувати свої дії, домагаючись при цьому досить високих результатів, тобто, майбутній фахівець з туризму повинен пройти через систему туристичної підготовки, опанувати багато практичних умінь і навичок, що дозволяють виконувати вимоги Єдиної спортивної класифікації по туризму.

Професійні уміння і навички - це придбані в процесі навчання здібності фахівця, що дозволяють йому правильно забезпечити в організаційно-методичному плані масову туристичну роботу. Вони поширюються на три ділянки діяльності: уміння організувати на належному рівні і провести захід, дати йому на основі аналізу об'єктивну оцінку, розкрити недоліки і вказати їх причини.

Спеціальні особові якості - це арсенал здібностей фахівця, що постійно удосконалюються, дозволяючи за допомогою особистого прикладу на досить високому рівні вирішувати багато завдань в учбово-тренувальному процесі по туризму. Визначальним чинником формування особистих якостей, необхідних фахівцеві з туризму, слід враховувати його особистий практичний досвід. Тут важливо відмітити наступні особові якості, потрібні фахівцеві з туризму: почуття відповідальності за проведення туристичного заходу; вимогливість до учасників походу; особистий приклад в усьому, включаючи зовнішній вигляд і культуру використання спорядження; справедливість і об'єктивність оцінки дій вихованців; уміння усвідомлювати власні помилки і невдачі; володіння педагогічним тактом по відношенню до вихованців в різних ситуаціях; здатність зацікавити тих, що займаються, переконати в правильності вирішення того або іншого питання; уміння вибачати помилки; уміння підтримувати відповідний рівень організованості групи навіть в найскладніших ситуаціях; емоційна стриманість. З інших особистих якостей фахівця з туризму, відмітимо необхідність творчого початку в діяльності педагога, оскільки багато туристичних заходів пов'язано з творчими конкурсами. Уміння

педагога в цій справі зможуть розкрити таланти вихованців, що не проявилися раніше. Для фахівця з туризму важливо і його вміння бути лідером в групі.

Особливо слід підкреслити, що в практиці туризму буває необхідність в ухваленні так званих, ризикованих рішень. Фахівець з туризму в даному випадку повинен розуміти, що є ситуації, коли звичайні управлінські дії в групі стають недостатніми для дотримання правил безпеки учасників походу і керівникові доводиться приймати несподівані рішення. Проте, слід пам'ятати, що ризик має бути виправданий лише можливістю порятунку людей від загибелі.

Професійно-туристична підготовка майбутніх учителів загальноосвітньої школи, акцентована на оволодінні туристичними вміннями і навичками, як показує досвід роботи педагогічних закладів, сприяє організації і проведенню на високому рівні не лише масових туристичних походів, але і багатьох інших фізкультурно-оздоровчих заходів на місцевості (ігри «Зірниця» і «Орля», змагання по подоланню туристичної смуги перешкод, туристичні зльоти, змагання по спортивному орієнтуванню, лижні змагання, уроки фізкультури та ін.). І усе це паралельно з успішною реалізацією завдань по викладанню інших розділів шкільної програми. Це викликане тим, що викладачі, які опанували вміння і навички в туризмі, психологічно готові до проведення складних в організаційному плані, заходів на місцевості [220; 324; 325].

Отже, професійно-туристична підготовка майбутнього вчителя є комплексом заходів, що різнопланово діють на функціональний стан людини, його інтелектуальний і моральний розвиток в плані оволодіння складними вміннями і навичками, певним рівнем організаторських здібностей. Від рівня професійної підготовки фахівця з туризму залежить вдосконалення форм і методів масової туристичної роботи в країні.

Спеціаліст із туризму, на думку В. Б. Сапрунової, відповідає за розробку та реалізацію спеціальних рухових режимів, орієнтованих на профілактику та усунення психічних і фізичних перенавантажень, соціально-культурний, моральний, екологічний та фізичний розвиток особистості [354, с. 12].

У практиці сучасної туристичної освіти України здійснюється підготовка спеціалістів переважно перших двох професій у рамках спеціальностей «Менеджмент» та «Економіка» [201]. В Україні

працює понад 50 навчальних закладів, що готують фахівців вказаних спеціальностей [251, с.17]. Одночасно у змісті освіти відсутні загальнопрофільні розділи з оздоровчих технологій, виховної та дидактичної роботи, організації туризму на індивідуальному і груповому рівнях як головної мети туристичних подорожей. Саме тому в найближчі роки, на думку В. Ю. Євдокименко, буде відчуватися дефіцит науково-педагогічних кадрів зі спортивного, оздоровчого туризму та анімації туристичної діяльності [149, с. 16].

Дослідники І. І. Булигіна, О. М. Жданова, В. Б. Сапрунова стверджують, що, враховуючи специфіку спортивно- оздоровчого туризму, підготовку спеціалістів з цього виду туризму та анімації туристської діяльності повинні взяти на себе фізкультурні навчальні заклади. Це може забезпечити соціальну скерованість туризму й переорієнтувати його виїзні моделі на масові види внутрішнього туризму з активними формами пересування [57; 156; 354].

Підготовка фахівців перелічених спеціалізацій межує зі спеціальностями «Фізичне виховання», «Екологія людини», «Валеологія», «Педагогіка і психологія», «Менеджмент», «Інформаційні процеси», «Географія», «Оздоровчі технології». Саме тому професійно- туристична підготовка майбутнього вчителя, на нашу думку, повинна мати міждисциплінарний зміст.

А. Х. Абуков, О. Г. Кострюкова, І. В. Некрасов, В. Л. Погодіна, М. М. Попов та ін., вказують на те, що існує необхідність удосконалення механізму професійної підготовки педагогічних кадрів для дитячо-юнацького туризму в Україні. В системі вищої освіти слід вирішувати питання щодо підготовки педагогів за додатковою освітою і соціальних педагогів за фахом «Туризм і краєзнавство», тому що за наявності чинної системи додаткової освіти дітей і юнацтва не вистачає кваліфікованих фахівців рекреаційної діяльності і туризму [4; 223; 278; 318; 324].

А. Х. Абуков, І. І. Булигіна, О. М. Жданова, І. В. Зорін та інші стверджують, що різноманітність діяльності спеціалістів із туризму визначає специфіку підготовки студентів [3; 54; 157; 174; 420].

Основними її показниками є різноманітність дисциплін, які повинні вивчати майбутні учителя. Це передбачає наявність таких розділів програм підготовки, як-от: підготовка, організація і проведення переходів; організація масових спортивних змагань з туристського багатоборства; краєзнавча й екологічна (природоохоронна) діяльність; розробка і виготовлення інвентарю,

спорядження; медичне забезпечення, страхування, самострахування, самоконтроль; організація харчування й побуту в туристичному переході; відпрацювання тактики і техніки подолання складних перешкод; орієнтування в різних місцевостях; питання поведінки людей в екстремальних умовах; психологічні аспекти праці організатора туризму в туристичних групах у різних природних і географічних умовах; морально-вольове виховання особистості; виховання якостей лідера; основи менеджменту і маркетингу тощо. Різноманітність видів спортивного туризму, як зокрема пішохідний, лижний, гірський, водний, велосипедний, авто-, мото- спелео- і парусний, зумовлює специфіку знань студентів щодо техніки й тактики переходів у відповідних видах туризму за маршрутами і тому повинна вивчатися студентами.

Майбутні учителя повинні вміти організовувати освітню і спортивно-оздоровчу роботу туристських секцій і клубів у школі, проводити масові переходи, вести заняття в туристичних гуртках, координувати туристсько-краєзнавчу роботу в закладах освіти, молодіжних, спортивних організаціях тощо.

Майбутній фахівець повинен бути мотивованою особистістю як на власну туристську діяльність, так і на подальший розвиток туризму, на різні види суспільнокорисної діяльності, що спрямована на задоволення інтересів туристів (школярів) [292; 349].

Таким чином, оволодіння знаннями й навичками різних галузей, комплексне формування професійно-туристичної компетенції є однією з важливих проявів специфіки підготовки майбутнього вчителя.

Висновки до першого розділу

1. Вивчення проблеми формування готовності майбутніх вчителів до організації шкільного туризму пов'язане з глибинними, парадигмальними змінами в розумінні самого значення як теоретичних засад педагогіки і туризму, так і туристської освіти, її можливостей як широкого соціального явища, сфери творення особистості. Проведений аналіз свідчить, що головними векторами розвитку професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів в Україні є:

- формування категорійно-понятійного апарату туристської освіти;

- теоретико-методологічне обґрунтування структурних елементів туристської освіти як системи;
- розробка концепції неперервної туристської освіти;
- розробка філософсько-парадигмального, змістово-логічного і ресурсно-технологічного компонентів державних стандартів туристської освіти;
- формування спеціальності, спеціалізації, змісту на базі концептуальних підходів до професійно-туристичної діяльності;
- розробка навчально-методичного забезпечення професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів.

2. Туристське виховання є складовою виховання та вирішує проблему активізації діяльності громадян щодо взаєморозуміння та поваги між народами і суспільствами. Туристське виховання виконує подвійне завдання: всебічно розвиває туриста та формує колективістське мислення громадян. Таким чином, мета й ідеал туристського виховання знаходяться у діалектичному зв'язку, взаємообумовлені, а його кінцевою метою є:

- збагачення особистості моральними, етичними цінностями;
- поповнення та закріплення знань з культурології;
- оздоровлення, розвиток адаптивних можливостей організму.

3. Теоретичний аналіз базових понять дослідження дав можливість зробити висновок, що в педагогічній теорії існують різні тлумачення понять «спортивний туризм» та «оздоровчий туризм». Так, поняття «спортивний туризм» дослідниками розглядається як: особливий вид діяльності в умовах подорожей для задоволення потреб людини у фізичному й естетичному вихованні, з метою досягнення спортивних цілей (О. Я. Булашев, А. П. Конох); спортивно-туристська діяльність, яка регламентується вимогами єдиної всеукраїнської спортивної кваліфікації (А. Х. Абуков); удосконалення фізичних та технічних умінь і навичок в умовах походу (В. І. Курілова); спортивне вдосконалення під час подолання природних перешкод (І. В. Зорін). Поняття «оздоровчий туризм» розглядається як туризм, пов'язаний із санаторно-курортним лікуванням (Ю. В. Щур). У 60 - 80 р.р. ХХ століття вживалося також поняття «самодіяльний туризм», тобто масовий вид активного туризму з яскраво вираженою спортивною спрямованістю (І. І. Булигіна, І. В. Зорін, В. О. Квартальний); особлива форма діяльності у вільний час, пов'язана з подорожжю, яка здійснюється з

власної ініціативи туристів на принципах самозабезпечення і самообслуговування (О. Ю. Дмитрук).

Аналіз сутності спортивно-оздоровчого туризму, його структури, форм проведення туристських заходів дав можливість зробити висновок, що професійна діяльність фахівця означеного виду галузі є багатофункціональною. Специфіка професійної діяльності фахівця із спортивно-оздоровчого туризму полягає в тому, що вона: 1) спрямовується на формування здорового способу життя, моральне та фізичне оздоровлення, патріотичне виховання молодого покоління і підготовку до служби у збройних формуваннях України; 2) фахівець із спортивно-оздоровчого туризму має бути людиною, здатною не тільки до організації туристських походів, розв'язання технічно-тактичних проблем спортивно-оздоровчого туризму, а й до виконання педагогічної, психологічної, юридичної, геологічної, дослідницької, медичної діяльності; 3) фахівець із спортивно-оздоровчого туризму має виконувати різноманітну змістовно-корисну діяльність (історико-краєзнавчу, патріотичну, оздоровчу тощо). Все це підтверджує необхідність визначення його нової функції професійної діяльності – фізкультурно-спортивно-туристської, спрямованої на фізичний розвиток людини, збереження її здоров'я, задоволення потреб в активному дозвіллі (А. П. Конох).

У науковій літературі (О. О. Болотов, К. М. Дурай-Новакова, М. І. Дьяченко, Л. А. Кандибович, О. Г. Каверіна, О. М. Торубара, Т. В. Шестакова та ін.) представлені різні теоретико-методичні представлення і огляд визначень такої складної дефініції як готовність відповідно до підготовки фахівців багатьох професій у вищих навчальних закладах, але на жаль, щодо готовності майбутніх вчителів-фахівців до туристської діяльності у загальноосвітній школі, яка має свої особливості та складності, ми не знайшли спеціальних праць і досліджень, що спонукає нас до вивчення цієї важливої проблеми.

Готовність майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності у навчально-виховному процесі визначена нами як інтегральна освіта, що включає високу мотивацію до використання туристських технологій, знання теоретичних аспектів шкільного туризму, прояв відповідних емоційно-вольових якостей і реалізації комплексу педагогічних умінь: конструктивних, організаторських, комунікативних, гностичних у нових умовах діяльності.

4. З'язовано, що в період розбудови незалежної України туризм інтенсивно розвивається, поступово набуває характеру туристичної індустрії, ефективно впливає на економіку країни і є одним з її стабілізаторів.

Особливого значення розвиток туризму набуває для школярів і студентів, оскільки реалізує їхнє бажання виїхати з міста на природу, залучитися до духовних цінностей (історії, культури, мистецтва), урізноманітнити життєві враження, усунути фізичну і психологічну втому, пізнати нових людей, знайти і проявити себе в спілкуванні з ними, бути в колі друзів в обстановці відпочинку. Тому підготовка фахівців із туризму набуває значної актуальності на сучасному етапі розвитку України.

Виходячи з головних особливостей самодіяльного туризму, а також враховуючи критичний стан здоров'я певної кількості дітей і молоді, які все більше скочуються в бездуховне кримінальне середовище, вживаючи алкоголь і наркотики, перед самодіяльним туризмом як соціальним рухом в Україні постають такі завдання: вернути молоді чудовий світ туризму; розвивати самодіяльний туризм як ефективний засіб формування особистості і виживання людини як у природній, так і міській сферах; створити систему навчання спеціальних кадрів для забезпечення розвитку оздоровчого туризму як ціннісного (для людини та держави) руху; забезпечити зміст навчання туристичних кадрів у педагогічних вищих навчальних закладах згідно зі специфікою краєзнавчо-туристичної діяльності.

Матеріали, що увійшли до розділу, опубліковані автором у наукових статтях [117; 121; 122; 124; 125; 132] та висвітлені у доповідях на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, тези яких надруковані [136; 138; 139].

РОЗДІЛ 2

СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТУРИЗМУ

2.1. Тенденції розвитку туризму у світі та в Україні

Туризм, що виник і розвивався як об'єктивна суспільна потреба, поступово затвердився в якості одного з важливих засобів виховання людей. У його розвитку простежуються три етапи: утворення передумов для організованих групових (колективних) походів і подорожей; затвердження походів як засобів виховання; становлення і наступний розвиток туризму як суспільно-соціального явища, успішно сприяючого комплексному рішенню виховних, освітніх, оздоровчих і спортивних завдань [408, с. 17].

Туризм - це справді дивовижний феномен життя людства ХХІ століття. Статистичні дані переконливо свідчать про невинне збільшення кількості подорожуючих, підтверджують важливість внеску туризму у соціально-економічний розвиток.

Статистика міжнародного туризму відповідно до методичних вказівок Всесвітньої туристської організації (ВТО) ведеться на основі такого статистичного показника як міжнародний відвідувач, що означає: кожна особа, що подорожує в будь-яку країну, що не є країною його звичайного місця проживання і розташована за межами його звичайного середовища, на термін, що не перевищує 12 місяців, і головною метою поїздки якого не є заняття діяльністю, яку оплачує відвідувана країна [376, с. 44-53].

Користуючись цим визначенням, порівняємо обсяги іноземного туризму в різноманітних країнах і регіонах, у тому числі й у нашій країні.

За такою ж методикою визначення «міжнародний відвідувач» розділяється на міжнародний турист (відвідувач, що ночує) і одноденний відвідувач. Міжнародний турист - це відвідувач-іноземець, який ночує щонайменше одну ніч у колективному або індивідуальному засобі розміщення у відвідуваній країні. Міжнародний (іноземний) одноденний відвідувач - це відвідувач, який не ночує в колективному або індивідуальному засобі розміщення у відвідуваній країні.

У таблиці наводяться дані про надходження від міжнародного туризму для провідних країн.

Про вагомість свідомого туризму говорить і та величезна кількість фахівців, які обслуговують туристські потоки. За даними Всесвітньої туристської організації нині у туризмі, що визнаний світовою індустрією номер один, зайнято понад 260 млн чоловік. Вони обслуговують за рік близько 700 млн відвідувачів.

Найбільшим туристським центром і ринком є Сполучені Штати Америки (США). На американський континент припадає 21% всіх подорожуючих та 30% світових надходжень від туризму. В той же час для Європи аналогічні показники складають 60% відвідувачів, але тільки 48% туристських надходжень. Сьогодні зростає нова тенденція руху туристських потоків у напрямку північ-південь: азіатські туристи прямують до Австралії та інших країн, розташованих між ними; європейці відкривають для себе північноамериканські дестинації (напрямки), а північноамериканські все більше надають перевагу подорожам до Мексики, країн Карибського басейну і Південної Америки.

Основними критеріями виміру світового туризму є міжнародні туристські прибуття і прибутки, що їх отримують країни. Щодо прибутків від міжнародного туризму, то у 2010 році вони дорівнювали 476 млрд доларів США або майже 680 доларів на одне прибуття. Абсолютним лідером з цього показника є США, де туризм визнаний другою найбільшою сферою використання праці після медичного обслуговування. Майже 10 млн американців працюють на підприємствах, безпосередньо або опосередковано пов'язаних зі сферою туризму. Щорічна кількість зарубіжних відвідувачів у США наближається до 50 мільйонів. Туризм в цій країні є другим за розміром бізнесом у частині роздрібних продаж після послуг харчування, випереджаючи навіть автомобільний сектор економіки. Він є найбільшим джерелом залучення іноземної валюти, третім за розміром після енергетики, транспорту і хімічної промисловості. Окрім великих авіакомпаній і провідних готельних ланцюгів, близько 95% підприємств, що працюють в індустрії гостинності США, належать до сфери малого підприємництва. Це насамперед турагентства, що розміщуються в універмагах, невеликі сімейні мотелі, придорожні ресторани, місцеві туроператори, невеликі сувенірні лавки тощо. У цілому кількість таких підприємств

перевищує один мільйон. До речі, не всі американські штати однаковою мірою користуються плодами щедрої туристської яблуни [8].

Центр туристської статистики США точно визначив ситуацію, що склалася в країні: За винятком штату Невада, п'ять штатів - лідерів (із залучення іноземних туристів) розташовані вздовж державних кордонів і слугують основними воротами для в'їзду іноземних туристів. Внаслідок цього лише незначна частина доходів від іноземних відвідувачів надходить в економіку внутрішніх регіонів.

Для ілюстрації погляду на конкурентну боротьбу за міжнародних мандрівників зазначимо, що понад 150 іноземних урядів мають у Сполучених Штатах свої представництва з туризму. У Великій Британії майже 70 держав конкурують з Сполученими Штатами за залучення туристських потоків.

У середньому кожний іноземний турист витрачає у США близько 1250 доларів на готелі, ресторани, поїздки та екскурсії, розваги, покупки, подарунки тощо. Для порівняння зазначимо: якщо німці на зарубіжні поїздки витрачають близько 4% свого доходу, то американці - тільки 1%.

Статистичні дані вказують на такий узагальнено вражаючий факт: кожний відсоток міжнародного туристського ринку, захопленого Сполученими Штатами Америки, дає американській економіці приблизно 2 млрд. доларів, близько 200 млн доларів податкових надходжень, а також, згідно з експертними оцінками, 30000 нових робочих місць [462].

Все це робить туризм привабливою справою і спричиняє гостру конкурентну боротьбу на світовому туристському ринку, боротьбу, в якій беруть участь понад 100 країн світу.

Аналізуючи стан та перспективи розвитку міжнародного туризму, необхідно усвідомлювати, які фактори впливають на нього. До довготривалих чинників, що об'єктивно сприяють поступовому розвитку міжнародного туризму, належать такі:

- економічні містяться в зміні структури споживання товарів і послуг вбік збільшення частки споживаних послуг, у тому числі і туристських;
- науково-технічний прогрес, що зумовлює швидкий розвиток потужної матеріально-технічної бази міжнародного туризму, іншими словами туристської індустрії, що створює необхідні умови для масового туризму. Мова йде про готельні ланцюги та інші

колективні засоби розміщення, транспортні засоби для масових пасажирських перевезень. Окремо варто виділити впровадження в туристську індустрію комп'ютерної техніки, без чого сьогодні неможливо уявити організацію масового туризму;

- демографічні, які залежать від зростання народонаселення нашої планети. Так, у 2000 році на землі мешкало більш ніж 6200 млрд. жителів. Пропорційно зростанню народонаселення, а може й більше, можна передбачити зростання кількості мандрівників. До цих же чинників варто віднести й урбанізацію, тобто збільшення частки міських жителів. Внаслідок більш активної участі міського населення в закордонних подорожах цей процес призведе до зростання міжнародного туризму. Важливим демографічним чинником є зміна вікової структури населення. Так, збільшення в багатьох країнах середньої тривалості життя стає причиною того, що більше людей мають вільний час і кошти. А це дає їм змогу здійснювати закордонні подорожі;

- соціальні, до яких належить зростання добробуту населення розвинених країн. Водночас слід зазначити, що індустрія сучасного суспільства створює значні стресові навантаження на населення і відповідно спонукає до відпочинку, рекреації, відбудовної активності, у тому числі за допомогою туризму. Тому промислові міста є місцями з підвищеним попитом на туризм з метою відпочинку. Тут формуються різноманітні сегменти з попитом на спортивний, пішохідний, човновий, пригодницький, сільський туризм та інші нетрадиційні види подорожей;

- культурні - зростання культурного рівня населення багатьох країн, а в зв'язку з цим прагнення людей до ознайомлення з закордонним культурними цінностями;

- міжнародні - пом'якшення міжнародного клімату, перехід від конфронтації між провідними державами до співробітництва і порозуміння, вирішення спірних міжнародних питань шляхом переговорного процесу.

Ці постійно діючі чинники в певний період можуть посилюватися або послаблюватися різноманітними менш масштабними і короткочасними кон'юнктурними змінами, врахування котрих також входить до завдань маркетингових досліджень [378, с. 89].

На загальний характер світового туризму, його динаміку і зміст істотний вплив справляють природні катаклізми (землетруси, повені,

пожежі тощо), соціальні потрясіння, війни. Останнім часом цей перелік поповнив світовий тероризм. Так після драматичних подій в США у вересні 2001 року у всьому світові відбулося різке скорочення обсягів турпоїздок, почалася хвиля ануляцій. Число іноземних туристів, наприклад, у Великобританію знизилося у вересні на 23,6%, завантаженість готелів в Іспанії знизилася на 20%. Наслідки терористичних актів болісно вдарили по авіакомпаніях. У Північній Америці скорочення пасажиро і вантажних потоків склало близько 30%, а у європейських і східно-азіатських авіакомпаній - 12% [372, с. 51-53].

Все це позначилося на зайнятості в сфері подорожей і туризму. За оцінками Міжнародної організації праці (МОП) наприкінці жовтня 2001 року близько 200 тис. із 4 млн працівників авіакомпаній втратили роботу. Світове туристське співтовариство оперативно прореагувало на загрози тероризму. ВТО передбачає створення і функціонування «Мережі з безпеки в галузі туризму», з ініціативи генерального секретаря ВТО Ф. Франжіаллі. ВТО водночас утворив «Комітет з подолання кризи» [7].

Світовий ринок туризму складається з регіональних і національних ринків. Його більш значними розподілами є туристські регіони, що відповідно до методики Всесвітньої туристської організації майже збігаються з межами світових континентів.

Туристські потоки за даними ВТО між регіонами (2010 р.) розподіляються, що найбільшим учасником міжнародного туристського обміну є Європейський регіон. За ним слідують регіони Америки (Північна, Центральна і Південна) і Південно-Східної Азії і Тихого океану .

Аналізуючи чинники, що впливають на формування регіонального туризму, слід виділити роль внутрішньорегіональних і міжрегіональних поїздок.

Домінуючий стан Європи в міжнародному туризмі забезпечується тим, що майже 85% її іноземного туризму створюється за рахунок туристського обміну між європейськими країнами і тільки 15% за рахунок прибуття з інших регіонів. Тісні економічні, культурні і етнічні зв'язки, географічна близькість, розвинена мережа транспортних комунікацій, унікальні туристські ресурси, високорозвинена туристська індустрія - все це сприяє розвитку міжнародного туризму в Європі.

Регіони Азії, Африки і Близького Сходу донедавна не відзначалися більш-менш розвиненим туризмом. Нині вони поступово нарощують темпи і їхня частка в міжнародному туризмі з кожним роком збільшується. Водночас частка Європи й Америки поступово зменшується. Це пояснюється тим, що багато країн Азії, Африки, Близького Сходу стали проводити активну туристську політику, залучаючи значні маси туристів з інших регіонів. Такі зміни в туристських потоках, проте, залишають Європу, Америку, а також і деякі країни Азії, як і раніше основними генераторами міжнародного туризму. А це необхідно враховувати при розробці маркетингової стратегії. Практично це означає, що при виборі закордонного ринку туристським фірмам належить, насамперед, приділити увагу вивченню потенціалу туристських поїздок в Україну із Європи й Америки [372, с. 313].

Для нас найбільший інтерес становить аналіз туристських ринків окремо взятих країн, роль і позиції яких у розвитку міжнародного туризму можуть не збігатися.

Відповідно до прийнятої методики розділяємо всі країни, які беруть участь в міжнародному туристському обміні, на такі, що приймають і такі, що направляють іноземних туристів. Основним критерієм у цій класифікації має бути співвідношення кількісних показників прибуття іноземних туристів і виїзду власних туристів за кордон.

Поряд із цими критеріями застосовуються і такі, як країни активного і країни пасивного туризму. Країнами активного туризму вважаються країни, де кількість в'їздів іноземців перевищує кількість виїздів власних громадян за кордон. А країнами пасивного туризму визначаються країни, де кількість виїздів власних громадян перевищує кількість в'їздів іноземців [355, с. 27].

При розробці маркетингової стратегії туристські фірми мають враховувати перспективи розвитку міжнародного туризму, прогноз його основних тенденцій. Відповідно до оцінок закордонних фахівців і, зокрема, Всесвітньої туристської організації, передбачається, що в перспективі до 2020 року міжнародний туризм має розвиватися динамічно. Середньорічний приріст кількісних показників складає біля 5%, а валютних прибутків - 7%. Таким чином, до 2000 року загальне число міжнародних відвідувачів у всіх країнах світу досягло 700 млн, а сума прибутків від них - майже 500 млрд. дол. США. У 2020 році ці показники будуть складати

відповідно близько 1602 млн відвідувачів і 1500 млрд. дол. США [462].

Становлення і розвиток сучасного китайського туризму почалися після утворення нового Китаю в 1949 році. Перше державне місцеве відділення бюро подорожей по обслуговуванню зарубіжних китайців було створено в 1951 році в Цюаньчжоу провінції Фуцзянь, потім подібні структури створюються в Гуачжоу, Фучжоу, Шеньчжене, Шаньтоу. В 1954 році в Пекіні для обслуговування іноземних громадян відкривається Міжнародне бюро подорожей Китаю (МБПК) з філіалами в Шанхаї, Ханчжоу, Гуанчжоу, Ханькоу, Нанкіне та інших містах країни [258].

У цілях вдосконалення управління туризмом в 1964 році в Китаї було створено Державне управління у справах туризму. Почався стрімкий розвиток іноземного туризму і екскурсій в країні. Якщо в 50-х і початку 60-х років Китай приймав усього по декілька тисяч осіб туристів на рік, то вже в 1979 році тільки Пекінське бюро подорожей прийняло 170 тисяч туристів, що перевершує загальне число іноземних туристів за попередні 25 років. Китайське бюро подорожей прийняло в тому ж році більше 800 тисяч осіб туристів, у шість разів більше, ніж у 1976 році. Для обслуговування внутрішніх туристів у багатьох містах відкрилися сервіс-бюро. В 1983 році в Пекіні була проведена 1-а Конференція з міжнародного туризму. Китай вступив у Міжнародну туристську організацію. В 1985 році Китай відвідало 17,833 млн. туристів з різних країн світу, що в грошовому відношенні склало 1,25 млрд. доларів, а в 1998 році доходи від міжнародного туризму в Китаї досягли 12,6 млрд. доларів [60].

Державне управління по туризму Китаю, будучи адміністративним органом, підкоряється Держраді, і призначене для з'єднаного керівництва туризмом по всій країні. Головним його завданням є розробка основних принципів і керівних документів для розвитку і вдосконалення туристського руху в країні. Відповідно до народногосподарських планів Головне управління по туризму складає свої річні і перспективні плани розвитку галузі туризму, координує відносини між відділеннями і підприємствами туристської сфери, організовує розповсюдження реклами і туристської інформації, сприяє розвитку міжнародного туризму, здійснює контроль за виконанням відповідних законів і правил. Управління має представництва в Токіо, Нью-Йорку, Парижі,

Лондоні, Франкфурті, Гонконзі, Москві. У провінціях, містах центрального підкорення і автономних районах відкриті туристські бюро, а в особливих економічних районах курортного типу та в приморських містах створені туристські організації [255, с. 60].

Міжнародне бюро подорожей Китаю обслуговує іноземних туристів. Його головна установа розташована в Пекіні, а філіали - у всіх центральних містах провінцій, містах центрального підкорення, автономних районах; більш дрібні філіали створені в містах і районах, відкритих для іноземних туристів. Китайські бюро подорожей (КБП) і Китайські бюро подорожей по обслуговуванню зарубіжних китайців організують прийом зарубіжних китайців і китайців іноземного походження, що приїжджають як туристи або з метою відвідин родичів. Головна установа МБПК КБП знаходиться в Пекіні, свої представництва вони мають в містах і районах, відкритих для іноземних туристів і в тих регіонах провінцій Гуандун і Фуцзянь, де проживають родичі зарубіжних китайців.

Китайське бюро молодіжного туризму приймає іноземних туристів, зарубіжних китайців і китайців іноземного походження, а також співвітчизників з Тайваню, Сянгана, Аоміня. Його головна установа знаходиться в Пекіні, а філіали - в містах і районах, відкритих для іноземних туристів.

Питаннями іноземного туризму в Китаї займаються також Китайське об'єднання міжнародних спортивних маршрутів і туризму, Китайське урядове об'єднання міжнародних подорожей і туризму, Китайське об'єднання міжнародних туристських подорожей і туризму «Лебідь» і Китайська жіноча екскурсійна організація. Головні установи всіх цих організацій розташовані в Пекіні. Останніми роками в Китаї побудовано багато нових готелів і готелів розряду люкс, середнього і звичного рівня для прийому туристів з різними потребами і рівнем доходів. У даний час у країні налічується близько 3000 «зоряних» готелів, до числа п'ятизіркових входять готелі «Ванфу», «Китай», «Шангрі-ла» в Пекіні; «Цзінань-Хилтон», «Хуаюань» і «Синьшяньцзянь» в Шанхаї, «Білий лебідь», «Китай», «Схід» в Чуанчжу; «Фуліхуа» в Датяне і «Няньхай» в Шеньчжене. В інших крупних і середніх містах і відомих туристських центрах побудовані загальнодоступні готелі і готелі для прийому іноземних і вітчизняних туристів. Поліпшуються транспортні умови, що також сприяє розвитку екскурсійного

туризму. Зараз у Китаї діє розгалужена та узгоджена система сухопутного, повітряного і водного транспорту.

У Китаї створені дві порівняно розвинені туристські зони: перша - традиційні екскурсійні туристські маршрути з відвідинами Пекіна, Сиані, Шанхаю, Сичжоу, Ханчжоу та інших відомих політичних і культурних центрів. Туристи можуть проводити екскурсії на ділянку Великої Китайської стіни, Бадалін, в храм Неба, відвідати музей теракотових фігур воїнів і коней на місці гробниці імператора Циньшихуана. Представляють інтерес ліс меморіальних стел і Велика пагода «Дикий гусак», відмесли Шаїханвайтань, жваві вулиці Нанкіна і новий район Падуа в Шанхаї, пейзажі архітектурно-паркових ансамблів Сучжоу і озера Сиху в Ханчжоу. По другому маршруту туристи можуть познайомитися з величезними змінами, що відбулися у відкритих приморських містах за період проведення політики реформ у Китаї, помилуватися унікальною північною і південною приморською красою [153, с. 9].

У рік міжнародного екологічного туризму в Китаї додатково відкриті спеціалізовані туристські екскурсійні маршрути, які розроблені так, щоб туристи підвищували свій культурно-пізнавальний рівень у сфері охорони навколишнього середовища. Один із таких маршрутів прокладений на півночі через степи Внутрішньої Монголії, через гору Хеншань, відому гору лаоської культури Уданшань, через три знамениті ущелини (Санься) на р. Янцзи, заповідник Шеньнунцзя, Уліньюнань в місті Чжанцзяцзе, Гуйлінь. Найпривабливішими місцями на цьому маршруті є Чжанцзяцзе в провінції Хунань і Цзючжайгоу в провінції Сичуань, які занесені урядом Китаю в каталог головних туристських баз Року екологічного туризму. Ці райони охоплюють визначні пам'ятки і пам'ятники на півночі країни, неповторні гори і річки на півдні, північнокитайський степний пейзаж, великі річки в центральних районах і приморські пейзажі в Гуанен-Чжоуанському автономному районі [255, 258].

За прогнозами ЮНЕСКО в найближчі десятиріччя туристський потік - аматорів різних видів і форм туризму - спрямовується до Південно-Східної Азії.

Китай, маючи у своєму розпорядженні в цій частині континенту величезну (9,6 млн. кв. км) територію з різноманітним і найкрасивішим ландшафтом, володіючи унікальними пам'ятниками природи та архітектурними шедеврами, створеними китайським

народом впродовж декількох тисячоліть, може зайняти одне з провідних місць серед туристських держав. Майже всі ці об'єкти культурного призначення більшою мірою відносяться до пізнавального, екскурсійного туризму і не вимагають значного фізичного навантаження від туристів при ознайомленні з ними, в той же час в оздоровчі і спортивні походи вони входять як складова частина планованого маршруту.

Виконавчою гілкою влади в Китаї є Головне державне управління з фізичної культури і спорту, у структурі якого - департаменти і центри управління по видах спорту, куди входять федерації по видах спорту, у тому числі й альпінізму, з розгалуженою структурою (відділи, комісії) [60, с. 12].

Таким чином, упровадження і масовий розвиток туризму в Китаї, на наш погляд, уже в найближчі 5-10 років дозволить одержати свої позитивні результати: що великою мірою сприятиме зниженню загальної захворюваності, підвищенню продуктивності праці, зросте тривалість життя, підвищиться культурний рівень населення, частково вирішиться проблема здорового способу життя і відпочинку населення. Органи масової інформації зможуть одержати цікаві, унікальні матеріали про Китай від мандрівників, що дозволить повернути через туризм до здорового способу життя не тільки своїх громадян, але й іноземних туристів [255, с. 134].

Такі оцінки дають змогу зробити загальний висновок про те, що тенденція поступального розвитку міжнародного туризму спроможна стати достатньо сприятливою основою для розвитку іноземного в'їзного туризму в Україну. Проте для того, щоб використовувати цю сприятливу тенденцію необхідно вжити енергійних заходів, як державним органам, самоврядним туристським підприємствам, так і фаховим навчальним закладам усіх типів. Істотну допомогу в розвитку вітчизняного туризму надає творче використання досвіду підготовки кадрів туризму, який накопичено в країнах із багатою практикою такої роботи. У поєднанні із власним досвідом освіти працівників туристської галузі це, безумовно, надасть динамізму процесам розвитку туризму в Україні [384, с. 125-137].

Новітня історія розвитку туризму в Україні починається з розпаду колишнього СРСР і реформування державних структур, як зазначає Л. П. Воронкова. У цей період завершилось акціонування туристських підприємств та організацій і відбулися зміни в системі

самодіяльного і спортивного туризму. Практично було ліквідовано систему централізованого фінансування самодіяльного і спортивного туризму. Припиняється фінансування туристських спортивних громадських організацій, туристських союзів, клубів, федерацій тощо. Розвивається система самофінансування туристських спортивних громадських організацій за рахунок різноманітної туристської комерційної діяльності. Багато спортивних туристських походів і змагань стають платними і проводяться зазвичай за рахунок коштів учасників. Особливо гостро постає проблема збереження єдиного туристичного простору для розвитку внутрішнього спортивного і самодіяльного туризму. Традиційні спортивні маршрути більшою мірою опинилися за кордоном України - у країнах СНД. Матеріальна база спортивного туризму різко скоротилась і частково занепала. Усе це призвело до скорочення чисельності самодіяльних туристських походів і подорожей, кількості масових туристських маршрутів - туристських зльотів і змагань. У цей же час у спортивному туризмі з'являються нові види, вводиться в спортивну класифікацію вітрильний туризм. Спортивні розряди і звання присвоюються у двох видах туристських змагань - із спортивних походів і туристського багатоборства [69, с. 23].

О. М. Любовець вважає, що головна проблема, яка виходить на порядок денний суспільства на цьому етапі розвитку масового самодіяльного туризму, є: підготовка, навчання громадських інструкторів а також формування державно- суспільної системи управління зазначеної галузі [254, с. 45].

У Києві цими проблемами опікувався міський туристський клуб Київської міської ради з туризму та екскурсій. При туристському клубі працювала міська школа туризму, яка проводила заняття з усіма категоріями громадських туристських кадрів за програмами початкової, середньої, вищої туристської підготовки і середньої інструкторськбї підготовки [227, с. 23].

Разом із Українською філією Інституту підвищення кваліфікації працівників туристсько-екскурсійних організацій Київський міський туристський клуб був організаційно-методичним і навчально-консультативним центром розвитку масового самодіяльного туризму в місті й республіці. У міському туристському клубі завжди можна було отримати кваліфіковану консультацію з питань організації та проведення походів вихідного дня, складання

нормативів із туризму Всесоюзного комплексу ГПО (готовий до праці і оборони) і багатоденних категорійних подорожей, організації масових туристських заходів, зльотів і змагань, із методики підготовки громадських туристських кадрів [227, с. 56].

Постійний розвиток самодіяльного туризму, піднесення його ролі у суспільному житті потребували більш ефективної організації та управління самодіяльним туризмом.

Туристські та фізкультурні організації проводили роботу з підготовки і підвищення кваліфікації штатних і громадських кадрів самодіяльного туризму. Українськими національними радами з туризму та екскурсій під керівництвом Центральної ради з туризму та екскурсій було створено систему постійно діючих курсів, шкіл і філій Інституту підвищення кваліфікації, навчалися десятки тисяч штатних і громадських туристських кадрів [186, с. 32].

В. М. Куліков підкреслює, що активну участь у підготовці інструкторів туризму брали й вищі навчальні заклади, де на факультетах громадських професій студенти набували навичок похідного життя, набували кваліфікації інструкторів самодіяльного туризму. Десятки тисяч громадських туристських кадрів навчалися і в загальноосвітніх школах, училищах, інших організаціях [231, с. 102].

Б. Ф. Кудинов стверджує, що масовий розвиток самодіяльного туризму неможливий без залучення до організаторської роботи широкого громадського активу. З цією метою в Україні, в Київській обласній і міській радах з туризму та екскурсій було створено керівні громадські органи - федерації туризму, а в Республіканській раді - Республіканську федерацію туризму. Через численні громадські комісії з видів туризму і напрямів роботи федерації туризму здійснювалось керівництво багатогранною туристичною діяльністю. Туризм перетворюється у велику галузь обслуговування населення [229].

Дослідження, проведені в ці роки, як стверджують Н. П. Кричило, Г. П. Науменко, С. І. Попович, дозволили істотно поліпшити організаційний стан і вирішити навчально-методичні проблеми самодіяльного туризму. Так, за результатами соціально-демографічного дослідження було виявлено, що вікові характеристики тих, хто займався туризмом, були такі: 29 % - молодь у віці 16-24 років, 19% - 25-39 років, 26% - туристи середнього віку 40-59 років, 2 % - туристи, старші 60 років, 24 %

склали учні загальноосвітніх шкіл у віці до 16 років. Соціальний склад повнолітніх туристів такий: 28 % - робітники, 23 % - службовці, 25 % - інженерно-технічні працівники, 13 % - студенти, 6% - творча інтелігенція, 2 % - пенсіонери і 0,5 % - сільсько-господарські працівники. Було виявлено також, що із усіх туристів 87 % бажають подорожувати із своєю сім'єю. Ці дані враховувалися під час визначення стратегії організаційної і навчально-спортивної діяльності на підприємствах, у навчальних закладах міської і сільської місцевостей [227, с. 38].

Зважаючи на широкий розвиток міжнародного туризму, рішення ООН, А. С. Кусков підкреслює, що туризм є одним із найбільш бажаних видів людської діяльності, яка заслуговує подяки та заохочення з боку всіх народів [235, с. 63-64]. Саме тому з 1980 року вся планета щорічно 27 вересня відзначає Всесвітній день туризму [326].

На думку В. О. Квартальнова, склалася стійка тенденція щодо посилення масовості й доступності програм туризму, обмінів і подорожей, реалізованих різними туристичними органами. Спеціалізовані підрозділи, охоплюючи різні соціальні групи і прошарки населення та координуючи свою діяльність у вирішенні загальних питань розвитку й удосконалення туризму, здійснювали туристсько-екскурсійне обслуговування відповідно до запитів радянських людей, із урахуванням їх професійного, вікового та освітнього рівнів [193, с. 34].

Отже, характерною ознакою туристської діяльності соціалістичної доби було те, що всі підприємства індустрії туризму перебували у державній власності під жорстким контролем комуністичних і профспілкових організацій. Цей контроль розповсюджувався на всі аспекти туристської діяльності, починаючи від процесу розподілу путівок, вирішення господарських проблем і закінчуючи визначенням змісту екскурсій і різноманітних заходів. Однак, незважаючи на ці негативні моменти у розвитку туризму в радянські часи, слід зазначити, що саме в цей період туризм, зокрема соціальний туризм, став масовим явищем і засобом виховання, перетворився на галузь економіки з розвиненою інфраструктурою [401, с. 3].

На думку Т. Г. Сокола, державно-суспільна система управління в цей період також повинна пройти шлях перебудов і модернізацій. В її основи закладаються такі положення, як-от: створення сучасної

туристично-спортивної технології, головною метою якої є духовне і фізичне оздоровлення нації, а базою служить природне середовище; формування руху «духовність - спорт – природа»; створення системи суспільно-державних туристських клубів; створення суспільно-державної системи підготовки туристсько-спортивних кадрів; розвиток матеріально-технічної бази в природному середовищі; створення нормативної бази з упровадженням системи диференційованого оподаткування й ліцензування, багатоканального адресного фінансування. Становлення державної системи управління туризмом не обмежується створенням органів виконавчої влади спеціальної компетенції. Одночасно формуються структурні туристичні підрозділи органів представницької влади в регіонах України, йде розробка регіональних програм розвитку туризму. В історичному плані це ще раз свідчить про об'єктивний характер розвитку туризму відповідно до потреб людей і суспільно-економічних умов їхнього життя [361, с. 37].

В. Д. Дехтяр зауважує про те, що сучасна Україна має вагомі об'єктивні передумови, щоб увійти до найрозвиненіших у туристичному відношенні країн світу, зокрема достатню ресурсну базу, певний досвід організації туристської діяльності, високий рівень освіти та мобільності населення, певний досвід у сфері соціального туризму, коли він став частиною стилю життя, особливо місцевого населення (туристичні потяги, маршрути вихідного дня, авіа- та автобусні екскурсійні поїздки тощо) [104, с. 5].

З давніх часів українська земля є перехрестям транспортних та людських потоків з Півночі на Південь та із Заходу на Схід. Україна межує з Росією, Білорусією, Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією та Молдовою. На півдні Україна омивається Чорним та Азовським морями. Довжина берегової лінії Чорного моря в межах України - понад 1500 км [76].

Клімат України помірно-континентальний з певними особливостями в Кримських горах і Карпатах, а також на південному березі Криму, де він має риси субтропічного. Багатство природнього та історико-культурного потенціалу України важко переоцінити. Чорне та Азовське моря, Крим, Карпати, Придніпров'я, Поділля та Волинь, понад 70 тис. річок, найбільші з яких Дніпро, Дністер, Південний Буг, Сіверський Донець, Дунай - туристсько-рекреаційні ресурси України. Лісові площі становлять 14 % території країни [94, с. 65].

В Україні створено 8 національних природних парків, 4 біосферні заповідники, 15 державних природних заповідників, численні заказники, дендропарки, пам'ятки садово-паркового мистецтва. Серед них найвідомішими є Асканія-Нова (Херсонська обл.). Шацький національний природний парк (Волинська обл.), а також пам'ятки природи: Скелі Довбуша на Івано-Франківщині та Львівщині, Кам'яна Могила в Донецькій та Запорізькій областях, Великий каньйон у Криму.

Найвидатніші історико-культурні пам'ятки знаходяться в Автономній Республіці Крим, Чернігові, Кам'янці-Подільському. Значна кількість пам'яток археології зосереджена в південній частині України. Цікавими для туристів є розкопки античних міст північного Причорномор'я - Тіри, Ольвії, Херсонеса, Пантікапея, а також музеї в Одесі та Києві. В Україні 150 тис. пам'яток культури, історії, археології, містобудування та архітектури палацово-паркового мистецтва, понад 300 музеїв. Створено 7 національних історико-культурних заповідників. Найціннішими є пам'ятки епохи Київської Русі (IX- XII ст.), 80 % пам'яток цього періоду зосереджені саме на території України, з яких найвизначнішими є Києво-Печерська лавра та Софіївський собор, внесені до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [110; 224; 304; 346].

В умовах розбудови української держави туризм стає дійовим засобом формування ринкового механізму господарювання, надходження значних коштів до державного бюджету, однією з форм раціонального використання вільного часу, проведення змістовного дозвілля, вивчення історії рідного краю, залучення широких верств населення до пізнання історико-культурної спадщини. Беручи до уваги місце і роль туризму в житті суспільства, держава проголошує його одним із пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки [200, с. 53].

«Стратегічна мета розвитку туризму в Україні, - пише В. І. Цибух, - полягає у створенні продукту, конкурентоспроможного на світовому ринку, здатного максимально задовольнити туристські потреби населення країни, забезпечити на цій основі комплексний розвиток територій та їх соціально- економічних інтересів за умови збереження екологічної рівноваги та історико-культурної спадщини» [401, с. 3]. Це стосується насамперед таких привабливих туристсько-рекреаційних зон, як: Автономна Республіка Крим, Волинська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Львівська,

Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька області, м. Київ, де туризм посідає чільне місце в розвитку економіки [151, с. 20].

Б. Ф. Кудинов зазначає, що в умовах занепаду промислових підприємств відбувається інтенсивний процес відтоку робочої сили з традиційно провідних галузей економіки України (металургійної, машинобудівної, оборонної тощо) у сферу надання послуг [229, с. 28]. Це закономірний процес розвитку світової економіки. Слід наголосити, що вартість створення одного робочого місця у сфері туризму в 20 разів менша, ніж у промисловості. Туризм не тільки прямо або побічно охоплює більшість галузей економіки, в тому числі промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт, страхування, зв'язок, торгівлю, громадське харчування, житлово-комунальне господарство, сферу побутових послуг, культуру, мистецтво, спорт тощо, а й стимулює їх розвиток. Отже, від функціонування туризму безпосередньо залежить життєдіяльність понад 40 галузей економіки і близько 10-15 % населення України [403, с. 12].

Постанова Кабінету Міністрів України «Про створення Державного комітету України з туризму» наголошує, що відсутність у 1989-1993 р.р. структур державного регулювання туризму в Україні призвела до руйнування важливих складових частин інфраструктури галузі, розпаду соціально орієнтованого внутрішнього туризму, відпливу значних валютних коштів за кордон, а також до погіршення матеріально-технічної бази. Було порушено систему напрацьованих зв'язків і турів, підготовки та використання досвідчених кадрів. Якщо в середині 80-х р. Україну щороку відвідувало понад 500 тис. іноземних туристів, то в 1992 р. - лише близько 120 тис. Разом із тим, 10 млн. українських громадян виїжджало за кордон переважно за так званими «шоп-турами». Внаслідок цього впродовж 1989 - 1992 р.р. держава втратила майже 80 % валютних прибутків від іноземного туризму. Призупиненню цього негативного процесу сприяли вжиті урядом заходи. До сфери управління Держкомтуризму було передано 52 підприємства державної власності. Це дало реальні можливості для виведення вітчизняного туризму з глибокої кризи [329].

Відродження туризму здійснювалося на чіткій, планомірній і системній основі. Головною метою роботи Держкомтуризму стала необхідність посилення державного регулювання туристської

діяльності. У стислий термін було вжито заходів щодо впорядкування мережі підвідомчих підприємств, розробки й рекламування на міжнародному ринку національного туристського продукту, підготовки досвідчених кадрів, створення та зміцнення нормативної бази туризму. Згідно з Указом Президента України «Про Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму», Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму України став правонаступником трьох державних комітетів, у тому числі Державного комітету України з туризму.

Важливим кроком у створенні правових засад туристської діяльності стало прийняття Верховною Радою України Закону України «Про туризм» (першого на теренах колишнього СРСР), який визначив стратегічну лінію і конкретні завдання щодо розвитку туристичної сфери, став свідченням посилення уваги законодавчою та виконавчою гілками влади до туристської галузі, її проблем і перспектив розвитку [170; 335].

Закон визначає загальноправові, організаційні, виховні та соціально-економічні засади реалізації державної політики України в галузі туризму. Дія цього Закону поширюється на підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, на фізичних осіб, діяльність яких пов'язана з наданням туристських послуг, а також на громадян, які їх отримують. Держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки і створює сприятливі умови для туристичної діяльності [335, с. 705].

Розвитку туризму в Україні сприяла низка постанов та Указів Президента України: «Про День туризму», «Про основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року»; «Про заходи щодо забезпечення реалізації державної політики у галузі туризму», Постанова Кабінету Міністрів України «Про заходи подальшого розвитку туризму». Ми вважаємо, що Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми розвитку туризму на 2002-2010 роки» значно покращала стан розвитку туризму в нашій країні, основною метою якої є створення конкурентоспроможного міжнародного ринку національного туристичного продукту, здатного максимально задовольнити туристичні потреби населення країни, забезпечення на цій основі комплексного розвитку регіонів за умови збереження екологічної рівноваги та культурної спадщини [326; 374; 328; 333; 108].

Визначено завдання: забезпечення сталого розвитку туристичної галузі та підвищення її частки в макроекономічних показниках; підвищення рівня життя громадян і створення додаткових робочих місць; збільшення частки очікуваних доходів від туристичної галузі у державному бюджеті; підвищення іміджу держави на міжнародному рівні. Зміст програми розкриває такі спрямування розвитку туризму: удосконалення нормативно-правової бази туристичної діяльності; зміцнення матеріальної бази туризму; розширення міжнародної співпраці в туристичній галузі; підвищення якості та розширення асортименту туристичних послуг; поліпшення транспортного обслуговування; підвищення ефективності використання рекреаційних ресурсів та об'єктів культурної спадщини; поліпшення інформаційного та рекламного забезпечення; провадження ефективної інноваційної діяльності та створення наукової бази туризму; поліпшення кадрового забезпечення [108, с. 18].

У 1997 р. Україну прийнято дійсним членом Всесвітньої туристської організації, а у 1999 р. на 13-й Генеральній асамблеї ВТО обрано до керівного органу ВТО - Виконавчої ради. Вступ України до ВТО поклав на неї зобов'язання виконувати рішення Генеральних асамблей і конференцій цієї міжнародної організації. Питання ролі й значення туристського обміну та співробітництва в галузі туризму у світовому співтоваристві перебували на порядку денному діяльності Організації Об'єднаних Націй, починаючи з 1946 р., тобто практично з моменту створення цієї міжнародної організації. З 1946 до 1975 р., тобто до створення ВТО, основну роботу з розвитку співробітництва в галузі туризму виконувала Економічна і соціальна рада [193, с. 165].

Нині Всесвітня туристська організація об'єднує 139 дійсних і 6 асоційованих членів, а також понад 350 приєднаних членів, які в 1997 р. створили Ділову раду ВТО. До Ділової ради ВТО входить понад 100 навчальних закладів світу туристичного й готельного профілю.

Членство України в такій авторитетній всесвітній організації, як ВТО, дотримання Україною всіх нормативно-правових документів ВТО, можливість набувати практичного й теоретичного досвіду у сфері туризму в розвинених туристських державах мають сприяти як піднесенню в країні рівня внутрішніх туристських послуг, так і формуванню позитивного міжнародного туристичного іміджу нашої

держави. Спираючись на правові засади, туристські організації України значно активізували свою діяльність у розвитку як внутрішнього, так і міжнародного туризму: сформовано в туристській галузі управлінську вертикаль шляхом створення підрозділів з питань туризму в місцевих органах виконавчої влади; успішно розвивається співробітництво у сфері туризму в межах міжнародних організацій: Організації Чорноморського економічного співробітництва, Центрально-європейської ініціативи, Ради з туризму країн - учасниць СНД. Вже нині галузь виробляє 8 % валового внутрішнього продукту і зовнішньоторгівельного обігу України. Сьогодні кожен турист, який відвідав Україну, залишає тут майже 500 доларів. З урахуванням суміжних галузей туризм надає роботу близько 1,8 млн. громадян. В Україні діє більше 4 тис. туристичних фірм. Упродовж 2000 р. зареєстровано 11,2 млн. відвідувань України іноземцями (річний приріст становить 5,6 %), у тому числі 4,4 млн. туристських поїздок (приріст 4,1 %) та 6,8 млн. одноденних поїздок (приріст 6,2 %). За схемою розрахунків, рекомендованою ВТО, іноземні відвідувачі впродовж свого перебування в Україні в 2000 р. залишили в ній 2,2 млрд. дол. США [378, с. 97].

Для України дуже важливо на етапі визначення факторів ефективного зростання забезпечити домінуючий розвиток в'їзного туризму як головного чинника наповнення бюджетів різних рівнів органів господарювання. В Україні, на жаль, за розрахунками науковців, використовується лише 7-9 % внутрішніх туристичних ресурсів в'їзного туризму. Для ефективності економіки бажано досягти такого стану, коли обсяги в'їзного туризму будуть у два-три рази більшими в порівнянні з обсягами виїзного [199, с. 11].

За прогнозами Всесвітньої туристичної організації до 2020 року кількість туристичних поїздок розшириться майже втричі та досягне 1,6 млрд. При цьому доходи від готельно-туристичних послуг підвищуватимуться прискореними темпами і можуть зрости з 445 млрд дол. у 1998 р. до 2 трлн. дол. у 2020 році [462].

Постійні зміни в динаміці потоку іноземних туристів до України зумовлені низкою чинників, зокрема: «чорнобильською» проблемою, адже зоною екологічного лиха зайнято 1,7 % території країни, та й без цього на кожного мешканця припадає найбільший у Європі обсяг техногенного бруду; проблемою підвищення рівня життя українських громадян, бо розрив між різними категоріями

населення вражаючий і не вкладається в межі цивілізованого європейського показника, за яким Україна посідає 91-е місце у світі; загальною економічною ситуацією в Україні, погіршення якої призвело до зниження інтересу потенційних ділових партнерів і, як наслідок, скорочення обсягів «ділового туризму»; невирішеністю проблем, пов'язаних з механізмом отримання віз для в'їзду в Україну, та високою вартістю віз і консульських зборів; високими цінами на туристські послуги в Україні порівняно з країнами аналогічних туристсько-рекреаційних можливостей; відсутністю належної реклами туристсько-рекреаційних можливостей України на державному рівні; відсутністю системи реалізації послуг іноземним туристам санаторно-курортними закладами [199, с. 64].

Загальним гальмуючим чинником розвитку туризму, насамперед його матеріально-технічної бази, є проблеми, пов'язані з податковим законодавством України. Це стосується передусім сплати податку на додану вартість, земельного податку, готельного та курортного зборів. Не відпрацьовано механізм заохочувального оподаткування інформаційно-рекламної діяльності, стимулювання інвестицій у туристичну галузь [378, с.14].

Як свідчать Т. Г.Сокол, В. Ф. Кифяк, у 2000р. громадяни України здійснили 13,4 млн. закордонних поїздок (приріст становить 16,4 %), 8,7 млн. туристських (приріст 17,0 %) зокрема, решта-однороденні відвідання. Для багатьох європейських країн, де найпотужнішими є туристські потоки між сусідніми державами, для України сукупна частка туристського обміну з Росією, Білорусією та Молдовою впродовж останніх років становить близько 65 % загального обсягу туристських потоків, найбільші в'їзні потоки забезпечуються з Польщі, Росії, Німеччини. Крім цього, сусідні країни забезпечують і потужні потоки однороденних відвідувачів, зокрема транзитних, чисельність яких зросла в 2010 р. порівняно з 2000 р. у 8 разів. Поїздки між сусідніми державами й надалі значно переважатимуть у структурі міжнародного туризму [361; 199].

Щодо внутрішнього туризму, слід відзначити помітну активізацію діяльності в останні роки як деяких регіональних підрозділів державної виконавчої влади в галузі туризму (Київська, Вінницька, Донецька, Тернопільська, Полтавська, Харківська, Хмельницька області, Крим), так і туристичних підприємств цих регіонів. Близько 6,6 млн. населення України здійснили різноманітні подорожі рідним краєм. Майже 16,0 млн. відвідувачів зареєстровано

музеями України та понад 1,6 млн. екскурсантів-турагентствами [28, с.5].

Унікальні можливості на довгострокову перспективу отримала економіка України від проведення Чемпіонату Європи з футболу у 2012 році. Це не тільки унікальний шанс для євроінтеграції, розбудови сучасної туристичної інфраструктури, промоції України і українців світові як високоосвіченої, культурної та гостинної європейської нації, це - шанс і нагода ствердитися, зайняти центральне місце серед економік Європи, своєрідна апробація досягнень, наш іспит підготовки фахівців за трьома найважливішими інноваційними ознаками - якість фаху, фахове володіння іноземними мовами, володіння інформаційними комп'ютерними технологіями - як конкурентними перевагами на міжнародному ринку праці. Адже від кваліфікованого персоналу залежить більша половина прибутку, сформованого туристичними підприємствами. Наше завдання сьогодні науково обґрунтувати та інформувати суспільство, (вітчизняне і міжнародне), про туристичні ресурси, послуги, унікальні особливості туристично-привабливої України. Ми зобов'язані підготувати і запропонувати якісні туристичні продукти, адже іноземці, пізнаючи, вивчаючи нашу країну, опиняться в ролі туриста, а людина-турист - це людина вражень і задоволення, поведінка якої мотивована бажанням змін, пізнання невідомого, споглядання та розуміння всього цікавого. Ми свідомі того, що туризм є ефективним засобом людських цінностей. Це специфічний вид людської діяльності, мотивацією якого є пізнання світу, його потенційних туристичних ресурсів. Ми, як ніхто інший, знаємо, що туризм є локомотивом, визначальним фактором економічного зростання і впливає на ключові сектори економіки, такі, як транспорт, зв'язок, торгівля, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів і послуг. Розвиток туризму підпорядкований дії об'єктивних економічних законів як соціально-економічне явище сучасності [372, с. 185].

Молодіжний і дитячий туризм - це майбутнє кожної держави - це її підростаюче покоління. Діти й підлітки становлять 21,5 %, або близько 11 млн. осіб, від загальної кількості населення України [211, с. 12].

Отже, постає потреба вироблення системного підходу до проведення молодіжної політики, сприяння духовному і фізичному розвитку підростаючого покоління, виховання в нього почуття

громадянської свідомості та патріотизму. Державна туристична адміністрація України, інші міністерства та відомства реалізують державну молодіжну політику в контексті виконання загальнодержавної програми «Молодь України». Значна увага приділяється оздоровленню та відпочинку цієї категорії населення країни. Так, упродовж 2000 р. в різних типах оздоровчих закладів усіх форм власності відпочивали понад 3 млн. дітей і підлітків, близько 40 тис. школярів і студентів здійснювали туристські подорожі за кордон. Крім того, екскурсійні послуги надано 3,5 млн. дітей та підлітків [324, с. 4].

Серед туристських підприємств, які спеціалізуються на молодіжному туризмі, найбільшим залишається Акціонерне Товариство «Супутник – Україна». Незважаючи на те, що система ринкових відносин зруйнувала монополію «Супутника» на цей вид туризму, він є одним із провідних у цій сфері. У системі «Супутника» близько 40 підрозділів, які працюють в усіх регіонах держави, укомплектовані професійними кадрами й мають власну матеріальну базу: у Києві - готель «Мир», у Луганську – «Дружба», в Одесі – «Юність», туристські комплекси в Запорізькій та Черкаській областях, молодіжний центр «Верховина» в Закарпатській області, власний автобусний парк. Акціонерне Товариство «Супутник-Україна» має всі можливості для якісного обслуговування дітей та молоді на туристських маршрутах України і відпочинку та оздоровлення молоді за кордоном. З цією метою підготовлено низку спеціалізованих програм, наприклад, «Президентський клас», «Т. Г. Шевченко - великий син українського народу», пізнавальні екскурсійні програми в Києві та в усіх обласних центрах України [4, с. 139].

Водночас матеріальна база, що перебуває під юрисдикцією різних міністерств і відомств, не використовується в повному обсязі, а цільові кошти зі спеціалізованих джерел фінансування, які виділяються з державного бюджету для відпочинку та оздоровлення дітей і молоді, не завжди використовуються за призначенням. Ринкові відносини витіснили екскурсійні програми для школярів та студентів. Тури Дніпром стали доступними хіба що для іноземців. У зв'язку з цим конче потрібні координація діяльності всіх міністерств і відомств, проведення протекціоністської (передусім фінансової) політики з боку держави. Це насамперед, упровадження спеціалізованих навчальних туристських програм залежно від

вікових та освітніх особливостей і потреб дітей і молоді, виконання програми оздоровлення та фізичного загартування підростаючого покоління [223, с. 17-21].

На думку вченого Д. М. Мороза, з розпадом колишнього СРСР і здобуттям Україною державної незалежності колишня система управління туризмом була зруйнована. Проблеми, пов'язані з економічною кризою, перебудовою системи управління державою, не могли не позначитися і на спортивно-оздоровчому туризмі, який спочатку втратив свою популярність у суспільстві. Однак історія туризму свідчить, що масовим цей рух стає лише за умови стабільної економічної ситуації, коли створені порівняно достатні матеріальні умови життя та забезпечене зростання реальних доходів населення. Відсутність державного фінансування призвела до того, що структури управління туризмом, які існували раніше, в основному припинили свою діяльність [269, с. 101].

Організацією, що взяла на себе функції координації діяльності туризму, є Міжнародна туристсько-спортивна спілка (МТСС), яка була створена в 1990 р. на громадських засадах і є правонаступницею Управління самодіяльного туризму при Центральній раді з туризму та екскурсій. Членами МТСС є країни СНД і Балтії, у тому числі й Україна. Основні напрями роботи Міжнародної туристсько-спортивної спілки: координація загальної стратегії розвитку спортивно-оздоровчого туризму в країнах СНД, Балтії, створення єдиного туристського простору; розробка загальних нормативних документів для держав - членів співдружності країн СНД і Балтії, створення міжнародних туристських маршрутів; проведення міжнародних ярмарків туристських послуг [355, с. 37]. Україну як дійсного члена Міжнародної туристсько-спортивної спілки представляє Туристська спортивна спілка (ТСС), створена одночасно з Міжнародною (грудень 1990 р.). Ця громадська організація працює на основі затвердженого статуту і має на меті об'єднання зусиль членів спілки та координацію їх діяльності щодо сприяння розвитку спортивно-оздоровчого туризму в Україні.

Наприкінці 90-х р. ХХ ст. такі організації, як: Харківська, Вінницька, Дніпропетровська обласні туристські спортивні спілки, Федерація спортивного туризму республіки Крим, Одеський обласний спортивно-туристський клуб «Одеса», Севастопольський клуб туристів, Миколаївський клуб мандрівників, АТ «Гірський

клуб», Донецький обласний клуб туристів і «Гірська спілка» м. Одеси входять до складу МТСС як дійсні члени [331, с. 22-23].

У 1991 р. було укладено угоду про співробітництво в галузі туризму країн СНД, створення єдиного правового туристського простору, застосування єдиної міжнародної системи класифікації та стандартизації туристських послуг. Задля розвитку цієї угоди МТСС було розроблено й ухвалено на основі Загальної декларації прав людини, Міжнародної хартії фізичного виховання (ЮНЕСКО), Хартії туризму та Кодексу туриста (ВТО) «Міжнародну хартію спортивного туризму» з 10 статей. У ній, зокрема, вказується, що спортивний туризм як всеохоплююча форма оздоровчого, спортивного, пізнавального туризму та мандрівок є найефективнішим напрямом сучасного розвитку світового туризму. Туристські організації, що прийняли хартію, зобов'язались активно взаємодіяти з громадськими організаціями, парламентськими та урядовими органами країн СНД і Балтії щодо розвитку спортивно-оздоровчого туризму; допомагати спортивним туристським групам здійснювати спортивні переходи територією своєї країни; сприяти становленню єдиного туристського простору, максимальному спрощенню паспортно-візових, митних та інших формальностей для переміщення туристів територією країни; не допускати дискримінації щодо вибору маршруту походу й мандрівки; захищати довкілля й туристське середовище, пам'ятки історії та культури; проводити профілактичні роботи щодо запобігання нещасних випадків і гарантування безпеки туристів [371, с. 72].

1997 р. у Києві відбувся ІХ конгрес Міжнародної туристсько-спортивної спілки. Рішенням конгресу було схвалено проект концепції єдиного туристського простору для країн СНД і Балтії, створено Міжнародну федерацію спортивного туризму - громадську структуру, покликану безпосередньо здійснювати практичні заходи, спрямовані на розвиток спортивного туризму на цьому просторі. Основні положення цієї концепції розроблені на принципах, що відповідають Міжнародній хартії спортивного туризму і забезпечують безумовну доступність проведення категорійних спортивних походів та подорожей на території держав СНД і Балтії.

Відповідно до положень Міжнародної хартії спортивного туризму та вищезгаданої концепції більшість членських організацій МТСС (у тому числі українських) прагнуть застосувати єдиний підхід до оцінки спортивної, суддівської, інструкторської та інших

видів кваліфікації туристів за допомогою створення сучасної нормативної та вдосконалення вже існуючої бази спортивно-оздоровчого туризму. Розроблено та затверджено «Правила змагань зі спортивного туризму» та «Єдину спортивну класифікацію» [362; 385].

Як зазначають О. Ю. Дмитрук, Ю. В. Щур організаційними та методичними центрами розвитку спортивно-оздоровчого туризму є туристські клуби та секції. Діє спеціалізована контрольно-рятувальна служба. Упродовж останніх років в Україні організовано і проведено низку національних та міжнародних заходів з різних видів оздоровчо-спортивного туризму. Так, на Міжнародній олімпіаді зі спортивного туристського багатоборства, що відбулася в Криму, команди України посіли перші місця з гірського та велосипедного туризму [111, с. 244].

Таким чином, розвиток туризму в Україні як чинник формування економіки держави зумовлює необхідність створення галузевої системи підготовки та підвищення кваліфікації туристських кадрів, яка б виховувала фахівців, здатних в умовах конкуренції індивідуально продуктивно працювати. Підготовка фахівців туризму традиційно в нашій країні була пов'язана з підвищенням їх кваліфікації, що за відсутності базової освіти не вирішувало кадрової проблеми. Нині в Україні підготовку висококваліфікованих фахівців туризму мають взяти на себе педагогічні заклади вищої школи, у яких збереглася ефективність та систематичність навчального процесу. Тим більше, що ці заклади готують фахівців для початкової та середньої ланки освіти. Особлива увага приділяється питанню гарантування безпеки дітей як під час подорожей та екскурсій, так і під час їхнього відпочинку та оздоровлення. У період розбудови самостійної України туризм поступово набуває характеру туристської індустрії і сьогодні він є не тільки однією із розвинутих галузей економіки, важливим соціальним інститутом, а й каналом «народної дипломатії». Сучасний туризм віддзеркалює динаміку соціально-економічного розвитку України, життя громадян, їхній матеріальний стан, культурні інтереси, бажання; духовні цінності. Функція координації діяльності самодіяльного туризму в Україні забезпечується Міжнародною туристсько-спортивною спілкою, яка об'єднує зусилля членів спілки і керується Міжнародною хартією спортивного туризму.

2.2. Професійна підготовка фахівців з туризму за рубежом

У більшості країн світу існує мережа закладів, які готують фахівців з туризму. До них належать університети й інститути, в яких функціонують: а) очні і заочні курси, що працюють за програмами галузі туризму; б) короткі інтенсивні курси підвищення кваліфікації для тих, хто вже має вищу освіту; в) курси додаткової освіти, що працюють за програмами адміністраторів організацій туризму; г) курси перекваліфікації фахівців туризму [192, с. 42].

І. Б. Попов стверджує, що у 30-ті рр. ХХ ст. австралійський університет першим відкрив спеціальну кафедру туризму. У 1989 р. в Австралії працювали вже 10 програм з туризму, а в 1995 р. - 18 [322, с. 11].

Університети США підготовку фахівців у галузі туризму розпочали у 1963 р. Першим навчальним закладом був Мічиганський університет, його послідовники - багато інших вищих закладів освіти, які особливо захопилися програмами з туризму в 70-ті роки. У 1982 р. вже було 23 програми з туризму, а в 1992 р. 91 коледж і університет США мали програми, які певною мірою стосувалися туризму. Крім дипломів про вищу освіту, 14 з них присуджували вузівські ступені. Кілька університетів до назв факультетів додали слово «туризм» [78].

У Нідерландах вища освіта з туризму започаткована 1966 р. створенням Нідерландського інституту туризму і транспортних досліджень. З 1987 р. у цьому закладі відкрито першу післявузівську програму [47].

В. Ю. Євдокименко зауважує, що курси післявузівської освіти з туризму були організовані спочатку у Швейцарії 1941р., 60-х р. ХХ ст. - Австралії, США, Франції, а з 1972 р. - у Великобританії. ХХ ст. характеризуються стрімким розвитком післявузівських програм і присудженням ступеня магістра туризму. У 1996 р. уже реалізовувалось 27 програм бакалаврату і магістратур з туризму. На них щорічно навчалось понад 2500 студентів [149, с. 29].

У процесі дослідження нами проаналізована науково-дослідна робота, яка проводиться з підготовки фахівців туристської галузі. Так, наприклад, у цей період значно збільшилась кількість докторських дисертацій, присвячених проблемам туризму. Якщо перші п'ять робіт, пов'язані із туризмом, у США були з географії, то нині туризм залучає дослідників практично всіх галузей знань. Так,

Джафар Джафарі опублікував результати огляду всіх, пов'язаних з туризмом, докторських досліджень у США, зареєстрованих з 1951р. до 1986 р. у «Міжнародних Тезах Дисертацій». Науковець дійшов висновку, що дисертації з проблем туризму (всього 157) захищались у галузі економіки (40), антропології (25), географії (24), рекреації та спортивного туризму (21), ділового адміністрування (1), педагогіки (9), соціології (7), міського й регіонального планування (7), політичних наук (5), мистецтва (1), соціальних проблем (1), богослов'я (1), історії (1), засобів масового зв'язку (1), зв'язку з громадськістю (1). На сучасному етапі розвитку туризму пріоритет у його вивченні належить соціальним наукам, через що програми з туризму розвиваються паралельно з програмами із відпочинку й рекреації [109, с. 24].

Історія міжнародного та українського туризму свідчить, що сьогодні у програмах вищої освіти туризм вивчається у різних галузях: психології, соціології, природничих наук, бізнесу й економіки [148].

За дослідженнями Д. М. Мороза, відпочинок і туризм викладаються як взаємозалежні програми в Італії, Великобританії, Німеччині. Кілька Нідерландських університетів теж мають такий досвід. Спочатку вони свідомо поставили перед собою завдання не поєднувати програми з відпочинку і туризму, але потім усе більше захоплювались вивченням відпочинку як генератора і джерела робочих місць та доходів місцевих бюджетів, що неминуче привертало увагу й до туризму [269, с. 67].

Саме тому для нашого дослідження досить цікавим є досвід Нідерландського інституту туризму і транспортних досліджень. Цей заклад лідирує у вирішенні багатьох питань завдяки тому, що вже понад 30 років тісно співпрацює з індустрією. Це, у свою чергу, сприяло розвитку спеціальності з управління туризмом як повноцінної міждисциплінарної програми з поглибленими спеціалізаціями і паралельно з нею - програми з управління відпочинком.

Однак у загальній кількості програм, пов'язаних із туризмом, «автономні» програми з основних спеціальностей туризму не чисельні. Так, у Великобританії 1/3 таких програм забезпечується факультетами готельного господарства, 1/3 - факультетами з туризму і відпочинку, 1/5 - факультетами керування й ділового адміністрування тощо. Соціальні науки і бізнес сьогодні визначають

основну змістову орієнтацію програм із туризму в більшості інститутів університетів світу [331].

Зазвичай, рішення щодо орієнтації змісту програм з туризму приймалися вищими навчальними закладами з урахуванням інтересів і потенціалу педагогічного колективу, а не індустрії. Результатом такого підходу є програми вузівського рівня, що мають різні набори дисциплін і модулів. У більшості випадків назви модулів не розкривають їх змісту, і не всі з них розглядають процеси і явища щодо проблем туризму. З іншого боку, деякі дисципліни й модулі, які не мають у назвах слова «туризм», використовують прикладний матеріал з туризму.

На нашу думку, програму не можна оцінювати лише за зовнішніми параметрами навчального плану. Тим більше порівнювати її з іншими програмами. Формальна ознака зіставлення дипломів і ступенів не підходить, хоча в Європі офіційно оголошено, що третій рівень освіти (вища й додаткова професійна освіта) відповідає 4-му рівню кваліфікації. Однак на практиці цьому рівню кваліфікації в ряді країн відповідають різноманітні національні освітні стандарти [355].

На думку Л. В. Куріло, основною тенденцією розвитку вищої професійної освіти з туризму є її стандартизація на національному, регіональному й міжнародному рівнях [234, с. 103].

Аналіз результатів підготовки фахівців провідних туристських шкіл світу, їх програм, змісту й основних моделей навчання засвідчив, що досвід підготовки фахівців туризму в західних країнах може бути застосований в певних межах, з урахуванням специфіки туризму в Україні, в практиці українських освітніх структур туристського профілю.

Відповідність змісту навчання вимогам майбутньої професійної діяльності, зв'язок навчання з виробничою практикою, навчанням на робочому місці, взаємозв'язок теоретичних курсів із предметами, що пов'язані з практикою, тривала оплачувана практика на робочому місці під час навчання - усе це, як доводять М. О. Ананьєв і В. О. Квартальнов, формує основу висококваліфікованого фахівця за кордоном. Для порівняння розглянемо досвід і характер різних шкіл і методик туристської освіти, що існують у зарубіжній практиці туристського навчання і професійної підготовки кадрів: англійській, американській, мальтійській і німецькій [10; 195].

Англійська школа, як зазначається в дослідженнях І. І. Булигіної, В. О. Квартальнова та ін., представлена численними освітніми установами туризму. Так, Корнуолл Коледж пропонує тим, хто вибрав шлях академічних знань і прагне піти до університету, широкий вибір спеціальностей, які відкриті у шестирівневому центрі. Якщо потрібно набути спеціальні вміння, важливі для фахівців у галузі туризму, тоді є можливість обрати практичний чи професійно орієнтований курс навчання в рамках програми одержання національного диплома і державної національної професійної кваліфікації. Подібні програми дають якісну професійну підготовку і необхідну кваліфікацію для вступу до університету. Щодо вищої освіти, то в коледжах існує близько 30 очних і понад 40 заочних курсів п'яти рівнів: «Основи», «Національний диплом про вищу освіту», «Ступінь», «Післядипломний». Усі ці курси підтвержені і схвалені університетами й аналогічними навчальними закладами. Так, коледж Тревенсон Камрус є партнером Університету Плімута, що забезпечує можливість одержання вищої професійної освіти в усій південно-західній частині Англії. Партнерство нещодавно отримало королівський приз у галузі вищої освіти, і в 1996 році на базі Тревенсон Камрус був відкритий Інститут вивчення здоров'я [58; 195; 148; 355].

Як свідчить Д. В. Єрмілова, багато навчальних програм освіти (А-рівня) і всі програми вищої освіти сприяють піднятися до найбільш високих рівнів навчання в університетах Великобританії [148, с. 54].

У сфері туризму Корнуолл Коледж розробив кілька програм різного рівня навчання з різних напрямків туризму. Наприклад, програма підготовки екскурсоводів передбачає два рівні навчання. На першому рівні готують екскурсоводів кваліфікації третього ступеня – «Усний переклад і коментарі для гідів». Цей блок призначений тим, хто бажає одержати визнану національну кваліфікацію, проводити екскурсії для туристів, особливо піші екскурсії, і відвідування визначних пам'яток. Абітурієнтові має бути як мінімум 16 років, він повинен мати певний рівень комунікативних навичок і попередній досвід роботи з групами. Зарахування на курси відбувається після співбесіди. Заочний курс розрахований на 3-6 годин навчання на тиждень і продовжується 30 тижнів, починаючи з вересня. Навчальний план курсу переслідує три завдання: навчання прийомів ведення екскурсій, створення банку інформації та оцінка

сформованих навичок. Вони реалізуються в період навчання, що складається із 33 % аудиторних занять, роботи під керівництвом викладача, створення банку інформації і 33 % практики, яка охоплює проведення піших екскурсій до визначних пам'яток і цікавими місцями. Оцінка знань здійснюється за результатами практичних контрольних завдань, виконання домашніх завдань, участі в рольових іграх, аналізу типових помилок в організації туризму, виконання курсових робіт. Студенти можуть водити групи туристів за пішими екскурсійними маршрутами.

Блок другого рівня готує екскурсоводів четвертого кваліфікаційного ступеня - екскурсовод із синім значком. Цей курс, як зауважує В. О. Квартальнов, передбачає вивчення туризму і проведення екскурсій. Абітурієнти повинні мати хорошу загальну освіту, приємну зовнішність, знання Корнуоллу і Західного графства. Схвалюється робота щодо вивчення другої мови, яка необхідна під час організації туристських поїздок за кордон. Зарахування проводиться за результатами співбесіди. Навчальний план складений на 18 місяців занять: від 3 до 12 годин на тиждень упродовж 36 тижнів. Під час цього курсу студенти вивчають три головні дисципліни: знання з історії країни (10 основних предметів); західне графство Корнуолл; методики проведення екскурсій.

Навчання в Корнуольському Коледжі проводиться в денні і вечірні години і заплановані практичні заняття: виїзні автобусні екскурсії, піші екскурсії і відвідування визначних місць. Характерною особливістю є те, що курс навчання містить постійні практичні завдання і закінчується іспитами. Студенти, що здобули успіхів у навчанні, мають право розробляти власну екскурсійну справу; приєднуватися до консорціуму гідів, давати індивідуальну рекламу про надання ними екскурсійних послуг.

Як стверджує В. О. Квартальнов, у сфері подорожей і туризму Корнуолл коледж має шість програм: 1) АВТА: Сертифікат турагента; 2) системи бронювання Галілео і Сабр; 3) авіатарифи і квитки Люфтганза; 4) національна професійна кваліфікація другого ступеня - обслуговування подорожей; 5) національна професійна кваліфікація третього ступеня - обслуговування подорожей; 6) національний Диплом ВТЕС у сфері туризму.

Сертифікат АВТА першого рівня видається турагентам. Навчальний курс за цим сертифікатом розрахований на тих, хто вже працює чи бажає працювати в секторі туристських агенств.

Зарахування на курс проводиться за результатами співбесіди. Заняття організовуються у вечірній час по дві години протягом 15 тижнів. Початок занять - у лютому. Ця сертифікаційна програма спеціально розроблена з метою формування у слухачів навичок, необхідних для роботи в сучасній роздрібній туріндустрії. Студенти набувають різноманітні вміння під час навчання в туріндустрії, лекції й отримують пакет навчальних матеріалів Гейтвейз для самоосвіти. Неофіційна перевірка знань за допомогою вправ і тестів має місце впродовж усього процесу навчання, що закінчується іспитом. Після успішного складання іспитів відбувається працевлаштування або продовження навчання за суміжними предметами.

Навчальна програма «Національний диплом ВТЕС у сфері подорожей і туризму» призначена для всіх, хто прагне зробити кар'єру в індустрії подорожей і туризму й одержати вищу освіту. Абітурієнту повинно бути не менше 16 років і йому необхідно мати 4 сертифікати про загальну шкільну освіту не нижче третього рівня, включаючи англійську мову. Цей курс передбачає дворічне навчання по 15 годин занять на тиждень, тобто 36 тижнів щороку. Навчальний план охоплює такі дисципліни: географія подорожей, навколишнє середовище подорожей, обслуговування подорожей, право, фінанси, мови і бізнес - навички. За В. О. Квартальновим, студентам надається можливість за додаткову плату одержати додаткові туристські кваліфікації, наприклад, кваліфікацію компанії з прокату машин АУ-І8 чи міжнародну кваліфікацію створення авіатарифів і квитків. Щороку передбачене професійне 4-тижневе стажування в індустрії туризму і подорожей, тиждень практики турагентів коледжу, які працюють повний день. Слухачі оцінюються під час проведення практичних занять за підсумками виконання проєктів, домашніх завдань, презентацій і вивчення типових випадків [195, с.75-81].

Відомий своєю високою кваліфікацією у сфері туристського менеджменту Воримутський університет, як зазначає Д. В. Єрмілова, відзначається іншими умовами навчання. Цей сучасний університет пропонує навчальні програми з різних дисциплін і має у своєму складі сім академічних шкіл. За час навчання студенти одержують «реальний досвід реального світу», розвивають такі інтелектуальні, практичні і професійні навички, як здатність вирішити проблему й уміння приймати рішення, товариськість, корпоративність, уміння працювати в команді, комп'ютерна грамотність, знання основ

бізнесу тощо. Ця комбінація якостей, притаманна випускникам Боримута, має великий попит на ринку вакансій, що підтверджується першим місцем університету серед вищих навчальних закладів Великобританії щодо працевлаштування протягом перших шістьох місяців після закінчення навчання.

Перед сучасними випускниками університетів постає завдання успішно інтегруватися в міжнародне середовище й ефективно працювати в ньому. Ось чому студенти університету їдуть учитися і працювати за кордон, як і передбачено навчальними програмами. Університет розробив так звані “сандвіч” курси. їх особливість у тому, що студентам надається можливість на цілий академічний рік залишити стіни університету і попрацювати за фахом, застосовуючи отримані знання за призначенням у Великобританії та за рубежом. “Сандвіч” дуже часто закінчується пропозицією перспективного місця роботи після закінчення вищого навчального закладу, що, на нашу думку, дуже доцільно.

Воримутський університет уклав договори з університетами більшості європейських країн, які є частиною фінансованих Європейських Союзних програм, наприклад, «Сократ», «Темпус» чи «Леонардо». Закордонні зв'язки університету забезпечують студентам можливість продовжувати освіту, навчаючись в іншій країні чи працюючи за типом «сандвіч». Університет приймає студентів своїх партнерів із країн - членів ЄС, що також є його внеском у розвиток міжнародної професійної компетенції у галузі туризму [148, с. 32].

Як засвідчує Д. М. Мороз, викладацькі кадри університету, - це професіонали-фахівці, які прийшли в університетські аудиторії безпосередньо з туристичних агентств, а тому приносять у навчальний процес професійні навички, вміння, знання. Провідні компанії, серед яких Айбієм, Марко енд Сренсер, Брітіш Ервейз, співпрацюють з університетом, знайомлять викладачів з вимогами, що вони висувають до випускників, допомагають у складанні навчальних програм для курсів, які читаються. Така діяльність є досить плідною, адже лекції запрошених фахівців-гірактиків, зустрічі з керівниками підприємств з набору кадрів, з експертами і провідними спеціалістами великих компаній розширюють не тільки можливості студентів щодо працевлаштування, але й професійні зв'язки і контакти, полегшуючи пошук майбутнього місця роботи. Звичайною справою для переддипломних курсів навчання

вважається виробнича практика, що дозволяє студентам застосувати отримані знання під час стажування в зовнішній компанії. Це життєво важлива складова особистісного і професійного вдосконалення [269, с. 107].

Низка післядипломних програм університету передбачає професійне стажування. Багато студентів, що мають диплом і продовжують навчання з метою одержання ступеня, стверджують себе як фахівці, що виконують зовнішні консалтингові проекти, замовлені партнерами університету. Боримутський університет тісно співпрацює з іншими професійними інститутами, товариствами і членськими організаціями, забезпечуючи повним набором професійних кваліфікацій

Короткотривалі курси передбачають додаткове вивчення окремих програм, а в деяких випадках є складовою отримання ступеня [148, с. 33].

На думку дослідників В. О. Квартальнова, Я. В. Луцького, відмінною рисою Боримутського університету є надання через Лондонський інститут міста й гільдій академічних нагород на основі професійного досвіду та виконання високоякісного і професійно орієнтованого проекту. Університет належить до обмеженого числа вищих навчальних закладів країни, що володіють почесним правом реєструвати і присуджувати підприємцям чи комерсантам, працівникам громадських служб національно визнані кваліфікації [195; 252].

Отже, досвіду функціонування англійської школи менеджменту має велике значення. У її основі - підготовка професійних туристських фахівців і працівників із середньою спеціальною (Корнуолл Коледж) і вищою фаховою освітою (Борнмут Університет).

Результати досліджень М. А. Ананьєва, Т. Г. Георгієвій, В. Ю. Євдокименка та ін. засвідчують, що університет Джон і Уельс (м. Провіденс, штат Рід Айленд, США), член Американської Асоціації Відкритого закладу, має у своєму складі кілька коледжів і акредитацію міжнародного університету професійного туристського навчання. Університет спеціалізується на стаціонарному і відкритому дистанційному заочному навчанні поштою, пропонуючи 18 програм професійної підготовки в галузі менеджменту, забезпечує своїх студентів навчальними посібниками за кожною з програм. Роботи написані простою й доступною англійською мовою, містять

ілюстрації. Наприкінці у кожного посібника є короткі тести для самоконтролю. Учні відповідають на питання і виконують набір вправ, після чого посилають свої роботи на перевірку.

Заплановані регулярні перевірки-іспити забезпечують контроль за успіхами і засвоєння програми. За виконану роботу ставиться оцінка у відсотках. Викладачі не тільки ретельно перевіряють екзаменаційні роботи, але й, при необхідності, роблять докладний аналіз, дають професійні поради, пропонують моделі відповідей і рішення, що підсилює якість професійної підготовки.

Увідомлення й надання викладачами допомоги відбувається швидко й ефективно за допомогою авіаліста чи передачі факсом. Коледж бере на себе обов'язок упродовж двох робочих днів після одержання повертати перевірені роботи.

Студентів коледжу навчають не тільки теорії, але й застосуванню її на практиці. Кожна із 18 програм професійної підготовки може бути засвоєна мінімум за 4-6 місяців, максимум - за 12 місяців. Після закінчення студенти одержують диплом зі срібною печаткою. Засвоївши матеріал усіх чотирьох посібників, заочник посилає фінальну роботу на заключну екзаменаційну перевірку, і якщо вона вважається задовільною, тоді випускник отримує диплом зі срібною печаткою, посібник із працевлаштування та просування по службі на 92 сторінках і спеціальний подарунок. На титульній сторінці диплома вказується оцінка, що є середнім набраним балом за всі виконані завдання.

Вивчаючи американську практику професійної туристської освіти, відзначимо її категоричну вимогливість до професіоналізму працівників, пов'язаних з індустрією туризму, за допомогою різних програм навчання, зокрема, безпосередньо в туристських агентствах; курсової мережі; у системі дворічного і чотирирічного навчання за програмами коледжів та університетів; стаціонарно і без відриву від роботи з програми дистанційного заочного навчання.

Вимоги до професійної підготовки кадрів та їхньої компетенції впливають з Етичного кодексу Американського об'єднання турагентств, що має у своєму складі Автоматизовану коаліцію освіти і контрольний список навичок, якими керується у своїх освітніх цілях і які повинні бути засвоєні всіма спеціалістами туристської сфери [10; 78; 149; 331].

Друга особливість американської практики, як зазначає І. І. Булигіна, - це абсолютний прагматизм підготовки фахівців і

персоналу для індустрії туризму, який передбачає наявність таких вимог до фахівців: знати географію, всесвітню історію, технологію туризму, вміти будувати міжособистісні стосунки, володіти комп'ютером. Інформаційно-технологічне оснащення туризму і його освітньої сфери зумовлене глобальним підходом і принципом «чесність у туристській діяльності в усьому світі» [58, с. 23].

Третья особливість освіти: професійна підготовка на основі визначення й усунення недоліків та запитів населення, що подорожує, панамериканська вимогливість впровадження на ринку всесвітнього туризму, володіння контрольними пакетами глобального туристського бізнесу, завойованого транснаціональними компаніями, готельними цілями і туроператорською мережею [148, с. 34].

Американський прагматизм - основа туристської освіти ділового бізнесмена туризму, який чітко усвідомлює конкретну мету й завдання освоєння регіональних і туристських ресурсів, зокрема України, що, на нашу думку, доцільно й раціонально.

Мальтійська система підготовки туристських кадрів, як наголошує В. С. Сенін, має свою специфіку, і вона спричинена формуванням лінгвокраїнознавчих знань кадрів туризму [355, с. 125].

Останнім часом особливої популярності набуває тенденція вивчення майбутніми фахівцями туризму іноземної мови, адже занурюючись у мовне середовище, можна швидше перебороти мовний бар'єр і почати вільно спілкуватися з різних актуальних питань туризму. Крім того, потрапивши в адекватне мовне середовище, де вивчають туризм, студенти одержують можливість познайомитися з культурою, побутом, традиціями й іншими реаліями країни - носія мови. Це сприяє набуттю ґрунтовних лінгвокраїнознавчих знань з конкретної країни. Прикладом тому і є мальтійський досвід навчання англійської мови [299, с. 127].

Як стверджує Д. В. Єрмілова, у міжнародних мовних школах, розташованих на Мальті (одна з найбільш відомих знаходиться в Сльємі, популярному морському курорті), працюють висококваліфіковані викладачі, фахівці з лінгвістичних дисциплін, методисти туристських освітніх програм, професори університетів, коледжів, запрошені лектори, кожний з яких професіонал у своїй галузі. Учні працюють у постійному творчому контакті і взаємодії з викладачами, а заняття проходять не тільки в аудиторіях, але й під час навчальних і виробничих екскурсій. Після успішного завершення

курсу студенти одержують Міжнародний диплом про закінчення мовної школи туризму з додатком Атестату успішності, що засвідчує досягнення з чотирьох основних мовних дисциплін: читання, письмо, розуміння на слух і говоріння. Майбутнім спеціалістам надається можливість скласти такі міжнародно визнані іспити, як Кембріджський чи ТОЕРІЛЬ, що надалі полегшує працевлаштування чи продовження навчання. Під час навчання на Мальті учні поєднують вивчення мови з низкою академічних дисциплін. До програми мовної школи туризму включені: література, історія, політологія, бізнес, історія мистецтв, журналістика, філософія і туристська спеціалізація. На вибір можна вивчати історію англійської літератури, етимологію, туристську термінологію і багато інших предметів, що відповідають інтересам учнів. Успіх будь-якої мовної школи визначається рівнем професіоналізму викладачів і якістю їх методик. Як правило, усі вчителі школи - дипломовані фахівці у викладанні рідної мови як іноземної. Що стосується методики, то вона актуальна вже понад 30 років, але не є догмою, тому викладачі-методисти постійно її вдосконалюють.

У практиці навчання майбутніх фахівців використовуються не тільки найсучасніші методики, але й новітні навчальні посібники, підібрані за принципом доцільності й цікавості матеріалу [148, с. 56].

Іншою особливістю методики навчання в мальтійських мовних школах, як стверджує Л. П. Овчиникова, є особистісно зорієнтований підхід у вивченні англійської мови. Програма розроблена так, щоб кожен студент, незалежно від стартового рівня, зміг досконало опанувати мову й одержати глибокі знання з академічних дисциплін.

Індивідуальний навчальний план кожного учня в мальтійських мовних школах розділений на два етапи. Перший - спрямований на формування фундаментальних мовних умінь. Після досягнення необхідного рівня володіння мовою в учнів починається другий етап, упродовж якого на базі отриманих лінгвістичних знань та умінь вивчаються академічні дисципліни. Гнучкий навчальний план, а також широкий вибір академічних дисциплін означають, що учні можуть вибрати саме ту структуру курсу, що буде задовольняти їх вимоги. Усі три описані курси будуються на вивченні основних аспектів мови: читання, письмо, говоріння, слухання, але в кожного є своя специфіка й мета [290, с. 38].

За даними Л. В. Сакун, у мальтійських туристських мовних школах надається можливість вивчати мову не тільки в класі. Набуті

знання учні закріплюють у природному мовному середовищі під час різних спортивних змагань, культурних заходів та екскурсій, які організуються стороною, що їх проводить [351, с. 23].

Отже, мовні школи туризму на Мальті відкривають широкі можливості не тільки опанувати на належному рівні мову, але й оволодіти лінгвокраїнознавчими туристськими знаннями, необхідними для успішного здійснення міжнародного спілкування.

Інший результат навчання - це зміцнення характеру через самотійне життя в незнайомому будинку і незвичному мовному оточенні. Це допомагає учням реалізувати себе, подорослішати, стати самостійними. Вони беруть участь як у сімейних святах і поїздках, так і в домашніх справах. Безперечно, це ще один додатковий спосіб вивчити культурні, побутові та інші релігії англійської країни.

За Л. В. Кнодель, туристична галузь у Німеччині дає національній економіці щорічний прибуток близько 100 мільярдів марок, що складає 5 % національного прибутку чистого соціального продукту.

Світ професій перебуває в постійному русі. Це особливо стосується сфери туризму. Зростання попиту на послуги у сфері дозвілля і туризму призвело до створення спеціальних навчальних закладів. Ті, хто стоїть перед вибором професії або хотів би професійно переорієнтуватися, все частіше й частіше обирають цю галузь для своєї майбутньої життєдіяльності.

Увесь блок професій усіх підприємств, що переважно орієнтовані на туристичний ринок, визначаються як туристичні. Установи класичної сфери послуг не виробляють продуктів, а пропонують своїм клієнтам послуги [205].

Аналізуючи систему підготовки професійних кадрів сфери туризму в Німеччині, насамперед слід зупинитися на загальних професійних вимогах до співробітників туристичної галузі, адже туристичний ринок праці надзвичайно багатоплановий: від адміністратора до керівника навчальних курсів. Крім того, не існує чітко визначених меж діяльності з чіткими навчальними процесами. Йдеться про відкриту професійну сферу. Це становить головну особливість підготовки фахівців галузі туризму в Німеччині.

Як усі високорозвинені країни, Німеччина перебуває на шляху перетворення в країну висококваліфікованих фахівців сфери послуг.

Тут провідну роль відіграє туризм. У майбутньому тенденція підвищення вимогливості до підготовки кадрів у цій сфері посилюватиметься, оскільки її розвиток вимагає професійного менеджменту [205].

Як стверджує Л. В. Сакун, туристична галузь Німеччини містить у собі величезний потенціал і має тільки один недолік: брак всебічно підготовлених фахівців. Цей ринок відчуває потребу в кваліфікованих молодих спеціалістах для середньої і вищої ланки управління.

Посилена конкуренція у галузі призводить до того, що на ринку представлені тільки послуги високого рівня. Це означає, що туристичне підприємство успішно функціонуватиме тільки в тому разі, якщо воно зможе дуже швидко і гнучко реагувати на зміну ситуації, коли будуть визначені народногосподарські взаємозв'язки, впроваджуватиметься господарське «ноу-хау» і коли організаторські й адміністративні функції будуть виконуватися висококваліфікованими фахівцями.

Фахівці, що керуватимуть зі знанням справи і зможуть розробляти генеральні напрямки робіт, відпрацьовувати їх у деталях, повинні отримати таку підготовку, яка б включала не тільки знання за фахом, а й високий рівень культури особистості.

Таку програму підготовки можна здійснити тільки на факультетах, курсах і та. ін., тісно пов'язаних з міжнародною практикою [352, с. 30].

Як зазначає Л. В. Куріло, останнім часом була організована велика кількість навчальних курсів, що в найближчий період повинні сприяти заповненню прогалин у забезпеченні кваліфікованими кадрами. Для цього були розроблені спеціальні програми навчання, які, поряд із загальноосвітніми знаннями, мають дати знання зі спеціальних дисциплін туристичної діяльності. Ці програми орієнтувалися, передусім, на зміст навчальних планів із сучасними методами управління Німеччини [234, с. 31].

І. Бочан, зазначає, що до загальних професійних вимог до фахівців сфери туризму належать і вміння налагодити безпосередній контакт із туристом. Ця ознака є критерієм відбору абітурієнтів на спеціалізовані курси навчання. Потреба безпосереднього контакту з туристом (як із клієнтом) позначається також на професійних вимогах, що містять у собі: готовність до спілкування з іншими людьми (здатність контактувати, терплячість, витримка, розуміння,

гумор); високу працездатність (як щодо обсягу робіт, так і часу працівника); творчий підхід і гнучкість; високу особисту відповідальність.

Особливої ваги роботодавці туристичної сфери надають різноманітним знанням, що стосуються особливостей різних галузей [47].

Успішна діяльність визначається не тільки професійними критеріями. Важливим є також реалістичний погляд працівника на проблеми, що виникають у процесі роботи. Той, хто починає свою діяльність у туристській галузі і вкладає в неї відповідну особисту кваліфікацію, знайде тут застосування своїх сил, різноманітні людські контакти, і, як результат, працівник одержить високе професійне задоволення. Майбутні перспективи розвитку туризму в Німеччині професійної сфери туризму в цілому (за переконанням Л. С. Макарової), є досить сприятливими [256, с. 89].

Аналізуючи це питання на прикладі Німеччини, Л. В. Кнодель, вважає за доцільне виділити ще одну дуже важливу ознаку нового часу - вплив технічного прогресу. Саме ці фактори істотно впливають на підготовку фахівців сфери. З одного боку, з'являються всілякі науково-технічні розробки, що допомагають удосконалити працю співробітників цієї галузі, але, з іншого боку, гостро постає питання щодо підготовки й перепідготовки професійних кадрів [205].

Система професійної підготовки в Німеччині, як свідчать дослідження І. Б. Попова, Л. В. Сакун, різноманітна і гнучка. Вона відповідає вимогам народногосподарської економічної системи країни на сучасному етапі. Зараз Німеччина займає одне з провідних місць серед найрозвинутіших країн світу. Суттєву роль у цьому відіграла чітка, продумана система професійної освіти [323; 352].

Професійна підготовка в навчальних закладах Німеччини, що готують фахівців для сфери туризму, як вважає Д. В. Єрмілова, відповідає всім етапам загальної структури професійної освіти цієї країни. Спеціальні вищі навчальні заклади готують фахівців для різних аспектів туристичної діяльності. Найпоширеніша професія – «дипломований комерсант туристичної галузі». Таку спеціальність дають спеціальні вищі школи в Дортмунді, Гельзенкірхені, Вернігероде, Гайльбронні, Ельде, Лейпцігу, Мюнхені, Вільгельмсгавені і Вормсі на економічних факультетах, а спеціалізація з туризму відбувається тільки на II ступені навчання.

Навчання триває 8 семестрів: основи фундаментальних знань - I ступінь навчання, II ступінь навчання - основний курс. Восьмий або четвертий семестр (а іноді й обидва) є семестрами практики, якій надається величезне значення. Умовами вступу до цих вищих навчальних закладів є дванадцятимісячна практика, успішно складені вступні іспити або диплом про закінчення іншого вищого навчального закладу [148].

Усі ці навчальні заклади, як зазначає Л. В. Кнодель, мають певні особливості. Спеціальна вища школа в Ельде організовує практику в третьому і шостому семестрах. Протягом семестру має бути неодмінно 24-30 годин лекційних і семінарських занять. Цей вищий навчальний заклад випускає фахівців з дипломом «академічний ступінь дипломованого керівника підприємства». Такого ж напрямку в навчанні дотримується Вища школа техніки, економіки і культури в Лейпцігу. У Спеціальній вищій школі Мюнхена кожен претендент, який не має спеціальної практичної підготовки, щоб бути допущеним до навчання, повинен пройти шеститижневий практичний курс. Студентам, що мають закінчену професійну освіту чи 24 - місячну практику, відповідну до профілю навчального курсу, зараховується 1 практичний семестр. Нині у більшості спеціальних вищих навчальних закладів існують обмеження в наборі студентів [205].

Наступний ступінь професійної підготовки фахівців сфери туризму, як наголошує Л. В. Сакун - це університетська освіта. Університет Люнебурга пропонує восьмисеместрове навчання (4 семестри - I ступінь і наступні 4 семестри - II ступінь). Обов'язковою є практика під час канікул. Таке навчання пропонується на факультеті прикладних культурологічних наук з додатковою спеціалізацією з туристичного менеджменту. Після закінчення навчання надається академічний ступінь «Магістр Атріум».

Другий напрям освіти, який пропонують університети, - це «дипломований географ» на географічних факультетах зі спеціалізацією в туристичній галузі. Він є і в ряді інших університетів, наприклад, у Католицькому університеті Айхштата, Ернст-Морітц-Арндт-університеті в Грайфсвальді, в університеті Падерборна, Трієра. Навчання побудоване за типом двоступеневого - 8 семестрів. Умова прийому - диплом про закінчення загальної вищої школи.

У Католицькому університеті Айхштата є ще додатковий дев'ятий семестр, він надається для написання дипломної роботи (І ступінь - 4 семестри, II ступінь - 5 семестрів). Протягом навчання обов'язковими є дві великі екскурсії тривалістю не менше двадцяти днів і чотиримісячна професійна практика. Після захисту диплома присвоюється звання «дипломований географ».

Ернст-Морітц-Арндт-університет у Грайфсвальді приймає абітурієнтів, які мають диплом загальної вищої чи відповідної професійної вищої школи; бажане знання двох іноземних мов.

Навчання триває 9 семестрів: I ступінь - 4 семестри, II ступінь - 4 семестри, написання і захист дипломної роботи [351, с. 69].

В університеті Падерборна готують «магістрів географії з ухилом на туризм». Навчання - 8 семестрів. Основний предмет – «Географія», на вивчення виділяється 80 годин протягом семестру; 40 годин виділяється на вивчення двох інших додаткових предметів у поєднанні з економічними науками й іноземними мовами. Спеціалізація починається тільки з 5 семестру.

Університет Трієра пропонує також двоступеневу систему навчання з 50 годинами географії і 20 годинами двох інших додаткових дисциплін. Практика за період усього навчання становить 3 місяці в будь-якій туристичній організації. Після закінчення навчання - складання усних іспитів і захист дипломної роботи, що надає право отримати диплом академічного ступеня «географа».

Професійна академія в Равенсбурзі зараховує абітурієнтів за наявності диплома про закінчення загальної вищої школи і договору з туристичним підприємством. Навчання триває три роки, дисципліни викладаються блоками: 12 тижнів - навчання в академії і 24 тижні - на підприємстві. Після дворічного навчання випускник отримує диплом «молодшого економіста», після трьох років навчання – «дипломованого керівника підприємства».

Академія світової торгівлі в Мангаймі готує «секретарів для сфери міжнародного туризму». Для вступу погрібно мати атестат про закінчення середньої школи, документ про вивчення англійської мови протягом 6-ти років і французької протягом 3-х років.

Навчання триває 30 місяців - 5 семестрів із 30-40 годинами лекційних і семінарських занять на тиждень. Після перших двох семестрів проводиться проміжний іспит. Закінчивши третій семестр, випускник складає внутрішній іспит перед представниками

Німецького союзу секретарів. Після четвертого семестру складається іспит на отримання диплома «секретаря зі знанням іноземних мов». Наприкінці 5 семестру - заключний іспит на звання «державно визнаного секретаря у сфері міжнародного туризму».

Курси підвищення кваліфікації у Вільному університеті Берліна дають додаткову освіту, збільшують шанси успішної професійної діяльності випускників вищої школи. Навчання триває один рік на двох ступенях по 24 години аудиторних занять щотижня. Під час канікул проводиться восьмитижнева практика в туристичній організації. Після закінчення курсів випускники отримують спеціальне посвідчення з правом професійної діяльності у планових, економічних та управлінських структурах туристичної сфери [352, с. 44-47].

Курси підвищення кваліфікації при Університеті Білфельда на факультеті «Науковий туризм» побудовані по-іншому. У процесі навчання створюються цільові групи з випускників Вищої школи гуманітарного напрямку, які закінчили такі факультети: історичний, історії мистецтв, соціальних наук, економічних наук - та вже мають практичний досвід роботи у сфері туризму. Навчання триває два семестри - 44 години занять на тиждень із шеститижневою практикою, і закінчується екзаменаційною роботою [234].

У Німеччині працюють 20 тис. вищих шкіл, вищих професійних шкіл, професійних шкіл, університетів та академій, що готують фахівців для розгалуженої мережі підприємств туристської галузі. Це свідчить про те, що цей напрямок має пріоритетне державне значення, тому йому приділяється основна увага з боку державних органів і установ у плані інвестицій і правової підтримки та захисту. Географія розміщення навчальних закладів свідчить про те, що кожен регіон Німеччини також надає великого значення підготовці фахівців сфери туризму. Фахівців сфери дозвілля готують при туристичних агентствах, бюро, установах і відомствах. Умови для вступу на навчання за фахом «аніматор» - суто психологічного спрямування, для «керівника туристської групи» існують додаткові вимоги [58, с. 26].

Спеціальна вища школа у Фульді готує «соціологів-педагогів» з профільною спеціальністю «туризм та дозвілля». Умови для вступу такі ж, як у звичайну вищу школу. Навчання двоступеневе: два семестри - I ступінь навчання, чотири семестри - II ступінь. Протягом навчання студенти проходять дві шеститижневі практики в

соціально-педагогічних установах. Після закінчення теоретичного навчання передбачена однорічна професійна практика. Це зовсім новий напрямок у справі підготовки фахівців сфери туризму і надзвичайно перспективний [355, с. 105].

На рубежі століть європейське суспільство перебуває в процесі радикальних соціальних і культурних перетворень. У країнах Західної Європи економічне життя, завдяки розвитку міжнародної торгівлі, швидко інтернаціоналізується [465].

Зараз соціологія вивчається майже у кожному навчальному курсі, пов'язаному із суспільними, гуманітарними і природничими науками, і у сфері туристичної діяльності зокрема. Особливо велика увага приділяється суміжним наукам, складовою частиною яких є соціологія. Соціолог і педагог стали центральними фігурами суспільної діяльності в галузі дозвілля. Університет Білефельда на педагогічному факультеті готує фахівців і “педагогів” сфери дозвілля і культурної роботи. Умови вступу - диплом загальної вищої школи. Навчання триває 9 семестрів. Під час навчання обов'язкові дві практики: 2 місяці на I ступені і 4 місяці (семестр) на II ступені.

Технічний університет у Хемнітц-Цвікау на педагогічному факультеті за фахом «Педагогіка дозвілля» готує «дипломованих педагогів». Навчання триває 10 семестрів, з них один семестр відводиться на підготовку дипломної роботи і шестимісячну основну практику.

Німецький інститут з питань дозвілля й анімації випускає “консультантів з питань дозвілля”. Навчальний процес здійснюється протягом 12 місяців, включаючи тринадцятитижневу практичну роботу у відповідних установах.

Вища спортивна школа Кельна готує «дипломованих учителів фізкультури» для масового спорту і дозвілля. Умови для вступу - диплом звичайної вищої школи і навчання 7 семестрів.

З усіх спеціальностей туристичної галузі існує широка мережа семінарів, короткотермінових курсів, що дозволяють отримати професійну підготовку без відриву від виробничої діяльності [148; 195; 205].

Аналіз підготовки фахівців із туризму в зарубіжних країнах зумовив такий висновок: досвід професійної підготовки фахівців із туризму в країнах далекого зарубіжжя має позитивні ознаки й особливості, які можуть бути перенесені в систему вищої освіти України.

Характер закордонного туристського лінгвокраїнознавства в освіті визначає необхідність освоєння студентами й учнями іноземної мови як засобу залучення до туристської діяльності через вивчення туристської термінології та країнознавчих дисциплін.

Однією з вимог професійної туристської освіти є цілеспрямоване оволодіння фахівцями туристської діяльності іноземною мовою і культурою, що відповідає рівню зайнятості в індустрії туризму. Професійно орієнтована мовна підготовка спрямована не тільки на формування комунікативних умінь студентів, але і їх лінгвокраїнознавчої компетентності, під якою розуміється цілісна система уявлень про реалії країни, мова якої вивчається.

Поряд із позитивними чинниками методу «занурення» в мову, який допомагає швидше перебороти мовний бар'єр і навчитися вільно володіти іноземною мовою, є й певні недоліки. Зокрема недостатня увага приділяється вивченню теоретичних основ мови і мовознавчих дисциплін, а це призводить до формування поверхневих знань та умінь з деяких видів мовної діяльності. Уникнути цього і в той же час сформувати в студентів високу лінгвокраїнознавчу компетентність можна й у межах навчальної програми неможливо вищого навчального закладу, якщо методика навчання іноземної мови буде спрямована не тільки на вдосконалення рівня володіння мовою, але й формування лінгвокраїнознавчих знань в однаковій мірі.

Слід звернути увагу і на виробничу практику в підготовці фахівців з туризму на всіх етапах навчання, яка сприяє швидкій адаптації на робочих місцях.

Аналіз публікацій і періодичних видань [78; 148; 205; 352; 439; 463; 467] довів, що найбільші закордонні школи туризму мають могутню фінансову й моральну підтримку у вигляді соціального замовлення провідних туристських компаній. У професійній сфері підготовки фахівців у галузі туризму існує чітка, гнучка, продумана система з найнижчих і до найвищих ступенів професійної діяльності. Вона не суперечить структурі та вимогам загальної системи професійної освіти в зарубіжних країнах, а впливає з їх історичних традицій, розробляючи нові підходи, методи навчання, використовуючи найсучасніші досягнення педагогіки, соціології, психології, економіки та інших наук, адаптуючи їх до особливостей галузі, вони задовольняють потреби туристичної сфери.

Вивчення досвіду професійної підготовки спеціалістів у галузі туризму в зарубіжних країнах, безсумнівно, може позитивно вплинути на становлення професійної освіти в нашій молодій незалежній країні, яка повинна стати постійним членом Європейського Співтовариства.

У 90-ті рр. ХХ ст. прийшло визнання туризму не тільки як економічного, але і як соціокультурного явища. Перша Міжнародна конференція з освіти в туризмі (Краків, 1992) відзначила, що туризм - одна з функціональних сфер культури, елемент і засіб культури, фактор впливу на культуру. Саме тому, як зауважили учасники конференції, освіта повинна забезпечити розуміння туризму у більш широкому середовищі культури, а це означає, що вища освіта з туризму потребує підтримки з боку культурології, антропології, психології. У ході роботи конференції розроблено засоби розвитку освіти з туризму в Східній Європі.

У 1995 р. в Польщі створена Європейська Асоціація освіти з туризму і відпочинку «АТЛАС». Огляд програм засвідчив підвищення в Угорщині й Польщі якості вищої освіти з туризму, зумовлене західно-європейською програмою допомоги в розвитку програм і в підготовці викладачів [70; 90; 161].

Таким чином, у працях зарубіжних авторів широко представлена система підготовки фахівців із туризму в галузі середньої спеціальної та вищої освіти: визначаються вимоги до навчання, знань, умінь і навичок, психологічної підготовки майбутніх працівників та їхньої готовності обслуговувати клієнтів, психологічних характеристик особистості і професійних особливостей різних категорій фахівців туризму, розкриваються види і форми професійної підготовки, підкреслюється безперервність і комплексність процесу професійного навчання на базі шкіл і центрів підготовки та перепідготовки як у системі державних безкоштовних і комерційних платних вищих навчальних закладів, так і в системі професійних тренінгів, що організовані самими компаніями для своїх співробітників, провідними туристськими організаціями.

Необхідно раціонально використати накопичений досвід організації туристської діяльності, створити свою національну структуру, яка б відповідала нашим традиціям і в той же час увібрала в себе все нове і сучасне, що напрацьовано за останнє десятиріччя в європейських країнах. Важливо збудувати систему підготовки

фахівців для сфери туризму, проаналізувавши її можливості й потреби. Ця система повинна бути багатоплановою, стрункою, гнучкою, щоб у максимально короткий час вона мала змогу реагувати на будь-які зміни, успішно перебудуватись і стати однією з найприбутковіших галузей національної економіки.

Професійна підготовка в навчальних закладах Польщі, які готують фахівців для сфери туризму, відповідає всім етапам загальної структури професійної освіти цієї країни і найбільш близька до нашої. Типовим представником є Університетський факультет фізкультури Євгеніуса Піачеські в Познані, заснований у 1919 р. і є найстарішим факультетом у Польщі.

Університетський факультет веде підготовку фахівців фізичної культури і туризму, а саме: вчителів, інструкторів, фахівців у галузі рекреації, організаторів туризму й рекреації. Університет - це також і потужна дослідницька установа, тут проводяться наукові дослідження в галузі природних основ фізичної культури і туризму.

Університетський факультет фізкультури Євгеніуса Піачеські має таку структуру: факультет фізичної культури і факультет туризму та рекреації.

До складу факультету туризму і рекреації входять: відділ економіки й організації туризму; відділ географії туризму; відділ екології; відділ організації дозвілля й рекреації; інститут харчування; інститут інформатики; інститут статистики [314, с. 204].

Факультет туризму і рекреації був заснований в 1993 році і готує фахівців за трьома спеціалізаціями: організація туризму; туристична політика; готельна індустрія. Пропонує різні види навчання: стаціонарний, заочний, аспірантура.

Стаціонарне професійне навчання - 3-х річний цикл бакалавра - охоплює підготовку за такими спеціалізаціями: туристична політика, готельна індустрія, організації і служби туризму, активна рекреація.

Стаціонарне навчання для одержання ступеня магістра - 1,5-річний цикл, включає 3-річне навчання за вищезазначеними спеціалізаціями.

Заочне навчання і ступінь магістра - 4, 5 роки навчання, включає 3-річне навчання за вказаними спеціалізаціями.

Навчання в аспірантурі можливе після отримання ступеня магістра і має річний термін навчання. Аспірантура може бути як стаціонарною, так і заочною. Факультет фізкультури має право

надати ступінь доктора, лектора, також як і має право надання професорського звання.

Навчання на факультеті туризму і рекреації гарантує оптимальну послідовність вивчення теорії та практики з можливістю реалізації одержаних знань за кордоном, а також працевлаштуванням у межах країни. Факультет бере участь у програмі Європейської інтеграції університетів «Темпус» і має добре обладнаний комп'ютерний клас.

Університетський факультет фізкультури зосереджує увагу на розміщенні студентів у літніх і зимових таборах. Плани і програми навчання мають наскрізний характер із можливістю для спеціалізації в більш пізній термін навчання. У ході навчання враховуються інтереси студентів, тому й урізноманітнюються форми навчання. Програма включає природничі, гуманітарні, суспільні науки, економіку, вивчення харчування, фізкультуру й іноземні мови. Студенти повинні вирізнятися вмінням застосовувати одержані знання на практиці, брати участь у практичних дослідженнях і дипломній практиці. Дуже важливим є володіння іноземними мовами. Велика увага в польському університеті приділяється практиці, яка, в основному, проводиться за кордоном. Перед дипломна практика програмується професором, який надає ступінь запезно від успішності студента.

Практичні заняття є важливою формою навчання, що доповнює теоретичні знання. Практичні знання включають такі теми: історія мистецтва, екологія і соціологія, методологія і техніка туристичного бізнесу. Програма практичних занять щодо маршрутів, місць відвідин, тем для обговорення готується викладачами за участю студентів. На відміну від практичних занять, які проводяться з 1993 р., факультет увів походи в межах, визначених спеціалізацією. Це спеціальна форма вдосконалення практичних навичок студентів, оскільки поряд із пізнавальними й дослідницькими цілями, поставленими в курсі навчання, можуть виконуватися завдання конкретного професійного навчання.

Значна увага приділяється літнім таборам. Літні табори - це організовані стоянки на території університету, як правило, проводяться в останні 2-3 тижні навчального року після 2-х років навчання і після 3 року навчання. Засоби навчання систематично доопрацьовуються і стоянка табору забезпечує пристойне помешкання, дозвілля (тенісні корти, спортивні поля і різний спортінвентар). Індивідуально студент може одержати додаткові

спеціальності (плавання, компетентний організатор туризму, життєва охорона тощо). Програма літнього табору включає такі дисципліни фізкультури: плавання, ходіння під вітрилом, плавання на каное, віндсерфінг, ігрові види спорту. Є в таборі і спортивне дозвілля (водні лижі) і так зване «культурне дозвілля». Зимові табори проводяться на 2 році навчання. Мета цих таборів - навчання лижним видам спорту (в тому числі швидкісний спуск на лижах), знайомство з різними формами рекреації в зимових умовах.

Походи мають велике значення, оскільки є доповненням до лекційних занять. Після 3-х років навчання, 10-денні походи є обов'язковими для студентів. Хоча зміст програми походу й маршруту готують викладачі, студенти також можуть брати участь і вносити свої пропозиції щодо завдань походу і цікавих місць відвідин. Зміст такого походу пов'язаний зі спеціалізацією студентів.

Важливе значення має і поглиблення знань випускників та необхідність оновлення інформації в постійно змінній соціально-економічній ситуації, навчання аспіранта в межах відділу організації й управління туристичною індустрією.

Однією з основних умов наукової роботи університету є високий рівень функціонування бібліотеки. Кількість книг у головній бібліотеці університету і її філія 125000 найменувань різних публікацій про фізкультуру, спорт, активну рекреацію, реабілітацію, туризм, а також із гуманітарних наук, соціології.

Університетський факультет фізичного виховання підтримує зв'язки із зарубіжними університетами з подібним колом інтересів і науковими дослідженнями через участь науковців у міжнародних наукових спілках [314, с. 205-206].

Велике значення у вирішенні питань туризму у Китає, як вважає Ма Цзиньган, формуванні у населення стійкою інтересу до туризму має якість професійної підготовки фахівців і рівень наукових досліджень, що припускає розробку теоретичних і методичних основ розвитку і вдосконалення системи підготовки, підвищення кваліфікації і перепідготовки кадрів. На сучасному етапі специфіка підготовки кадрів полягає в тому, що має місце перетин задач, цілей і потреб інфраструктури комерційного туризму (підготовка гідів-провідників, у тому числі для екстремальних і пригодницьких турів), системи освіти (підготовка викладачів спортивного туризму в школах і вищих навчальних закладах), управлінської туристської інфраструктури (підготовка директорів туристських клубів,

працівників туристських регіональних держапаратів, директорів притулків, туристських працівників національних і природних парків), муніципальної влади (підготовка турорганізаторів).

У Китаї існує необхідність створення механізму професійної підготовки педагогічних кадрів для дитячо-юнацького туризму, і державі необхідно вирішити питання про підготовку педагогів додаткової освіти і соціальних кадрів за фахом «Краєзнавство і туризм» [255, с. 23].

Замовниками повинні виступати в першу чергу держава, а також туристські федерації і клуби, фірми, національні і природні парки, самі туристи. При цьому ідеологія соціальної частини навчання по спецпредметах повинна залишатися за федерацією спортивно-оздоровчого туризму.

Фінансова основа системи навчання, враховуючи специфіку спортивно-оздоровчого туризму, на 50-60 % базується на коштах тих, хто навчається. Інша ж частина повинна надходити з муніципальних органів, сфери туристського бізнесу, сфери освіти і фізичної культури, а також від інших замовників [60].

Підготовкою кадрів для туристської індустрії Росії займається багато вищих і середніх спеціальних закладів. Проте якість туристської освіти, особливо в державній школі, не відповідає практичним потребам сектора. Підтвердженням цього є публікації періодичних туристських видань, зокрема «П'ять зірок», «Туристичний бізнес», «Туризм: практика, проблеми, перспективи», «Вісник РАТА», «Парад готелів», у яких автори статей в один голос скаржаться на «кадровий голод у туризмі» і на «надлишок управлінців при гострій недостатці професіоналів». У публікаціях наголошується, що очевидною першопричиною дефіциту кваліфікованих кадрів є недосконалість освітніх програм підготовки. Ще кілька років потому буму на виїзний туризм з Росії просто не існувало, отже, не було і відпрацьованої схеми підготовки фахівців у новітніх для країни сегментах туризму. Виходячи з цього, туристська діяльність у сучасній Росії, з одного боку, є слабкобюджетним сектором, а з іншого, - туристський ринок у країні ще не повністю склався і продовжує залишатися малорозвиненим, неструктурованим і дисбалансованим відносно внутрішніх напрямків [38; 58; 71; 173; 318; 414].

М. Б. Біржаков, І. І. Булигіна, Ю. В. Гранильшиков, І. В. Зорін зазначають, що туризм у Росії носить «сімейний» характер.

Прийнято, що туризм - це сімейний бізнес, де працює компанія друзів, знайомих і родичів, тому поповнення фахівців зі сторони є складним процесом [38; 54; 93; 174].

У переважній більшості туристські компанії в Росії роблять знижки на місцеву специфіку і національні особливості туристичного бізнесу, а іноді відверто спекулюють на них, втрачаючи як зарубіжних партнерів, так і клієнтів. Багато «фахівців» російського туризму, від звичайних співробітників до керівників, погано уявляють собі світові стандарти сервісного обслуговування і не тільки не орієнтуються в роботі з ними, але часто ігнорують їх. Через це їм важко конкурувати із зарубіжними компаніями, які, як правило, не роблять поправок на національні особливості туристичного бізнесу і керуються чіткими і жорсткими вимогами світових стандартів індустрії туризму. Отже, як результат, вимоги до професіоналізму працівників не встигли піднятися до рівня світових стандартів і об'єктивно оцінюються як середні, а з урахуванням регіональних структур - навіть нижче середнього [14, с. 42]. На думку В. В. Васильєва, кадрової конкуренції в туристичному бізнесі Росії дотепер немає, що негативно позначається на всьому стані сектору [61, с. 155].

На сьогодні залишаються не розкритими і не вивченими в рамках предмета туристської діяльності традиційні форми російського туризму, пов'язаного з величезними масами туристів у спортивно-оздоровчого напрямку, а також руху «Самодіяльний туризм», який охоплює 12 мільйонів учасників, що мандрують із виключно пізнавально-освітньою і бальнеологічною метою [73].

Нині в Росії існує декілька схем підготовки фахівців для туристської діяльності - початкова на базі класів ліцеїстів у школі, середня спеціальна освіта, вища спеціальна, перепідготовка кадрів, підвищення кваліфікації та короткострокове навчання.

Мета роботи класів ліцеїстів - професійна орієнтація на туризм на стадії середньої освіти. Програма навчання ліцеїста розрахована на один-два роки, знайомить учнів з азами спеціальностей, розглядає можливості кар'єри в галузі туризму і підтримує інтерес до цього виду діяльності [175, с. 87].

Середня спеціальна туристська освіта в Росії робить перші кроки, тоді як у світовій практиці саме цей сегмент середньої спеціальної підготовки є найпоширенішим.

Дипломованих фахівців з вищою освітою готує велика кількість російських вищих навчальних закладів туристського профілю практично в кожному великому обласному центрі, наприклад, у Челябінську, Владивостоці, Калінінграді, Костромі, Саратові, Ставрополі, Сочі, Омську, Орлі, Уфі, Хабаровську. Навчання туристським спеціальностям в основному платне, але є відповідні факультети й інститути в державних навчальних закладах. У середньому по країні вища професійна освіта розрахована на 4-5 років на денному відділенні і 5-6 - на вечірньому або заочному. Випускникам присвоюється кваліфікація фахівця ступенів бакалавра й магістра. Дипломи комерційних вищих навчальних закладів визнаються як державні і є офіційними документами про освіту [351, с. 73].

На базі відповідних факультетів і навчальних закладів або при спеціально створених центрах підвищення кваліфікації існують різні форми додаткової освіти для підвищення кваліфікації кадрів у туризмі.

Перепідготовкою кадрів займаються і вищі, і спеціалізовані навчальні центри. Отримання другого диплома займає від 1,5 до 2,5 років і є платним. У 1981 році в рамках програм соціального туризму діяв Інститут підвищення кваліфікації туристсько-екскурсійних працівників Центральної ради з туризму та екскурсій, що підготував до 1993 року більше 150 тисяч фахівців. З 1995 року його наступником став Інститут ДПО РМАТ [70].

Професійні освітні заклади Росії реалізують професійні освітні програми початкової, середньої і вищої професійної освіти.

Вищі навчальні заклади (ВНЗ) охоплюють університети, академії, інститути і коледжі. За своїми організаційно-правовими формами ВНЗ можуть бути державними, муніципальними або недержавними (приватними, громадських і релігійних організацій). Незалежно від організаційно-правової форми на всі освітні установи на території Росії поширюється дія законодавства в галузі освіти.

За даними І. В. Зоріна, В. О. Квартальнова, І. Б. Попова, сьогодні в Росії від 100 до 176 навчальних закладів готують кадри для туристського бізнесу. Вартість навчання в російських вузах туристського профілю в середньому складає від 2-2,5 тис. доларів за рік. Проте в деяких престижних ВНЗ вона може досягати 4-5 тис. На периферії у будь-якому випадку освіта набагато дешевша - від 4 до 20 тис. рублів за рік. За безкоштовними видами навчання можливий

додатковий платний набір. У Далекосхідній державній академії економіки й управління, коледжі міжнародного туризму в м. Владивостоці тим, хто вчиться, виплачується стипендія, надаються знижки, як правило, за рахунок виконання виробничої практики [173; 194; 323].

Що стосується навчальних програм, то кількість навчальних годин на тиждень у середньому складає 20-30. У Російській міжнародній академії туризму (РМАТ) - 60, в Санкт-Петербурзькому університеті економіки і фінансів - 54. У тому числі на спеціальні предмети відводиться від 8 до 12 годин, на спеціалізацію - 10-12 годин. У навчальних програмах РМАТ, як правило, 25 % навчального часу відводиться на гуманітарний цикл, 25 % - на природничонауковий комплекс, що включає вивчення інформаційних технологій. Залишилися 50 %, що складають спеціальні предмети: логістика, економіка, географія, менеджмент, маркетинг туризму тощо. РМАТ будує навчальний процес так, щоб він практично повністю був пов'язаний з потребами туристського ринку. Навчання в РМАТ багаторівневе: перший етап - класи ліцеїстів. Випускники одержують звання ад'юнкта туризму і йдуть працювати туристськими агентами, працівниками операторських систем. Другий рівень освіти в РМАТ - бакалаврат, третій - фахівці, четвертий - магістрат, п'ятий - аспірантура, шостий - післядипломне навчання і сьомий - докторантура. РМАТ має наукову раду, що дозволяє викладачам академії захищати дисертації [366, с. 99].

У вищих навчальних закладах туристського профілю на спеціальні предмети, за нормами Міністерства освіти РФ, відводиться 500-1000 годин. Як правило, цю частину навчальної програми кожний вищий навчальний заклад розробляє самостійно, враховуючи можливості навчальної й методичної бази. Потім готова програма проходить процедуру акредитації. Зміст саме цієї частини програми навчання складає основу майбутніх професійних знань студентів і відрізняє один вуз від іншого. Професійно орієнтований блок програми охоплює великий набір дисциплін за спеціальністю, зокрема «Інформаційні технології в туризмі», «Туристські формальності», «Міжнародне право в туризмі», «Транспортне забезпечення туризму» тощо.

Більшість вищих навчальних закладів туристського профілю при відборі змісту освіти для створення навчальних програм і планів інтенсивно використовує досвід європейських країн і США щодо

професійної підготовки кадрів для індустрії туризму і готельної справи. Багато вищих навчальних закладів послуговуються адаптованими навчальними програмами.

Після закінчення курсу навчання за “подвійною” програмою студент одержує два дипломи і нерідко йому надається можливість часткового навчання за межами країни з подальшим взаємозаліком предметів, що вивчаються. Так, інститут туризму і готельного господарства Санкт-Петербурзької державної інженерно-економічної академії видає диплом про вищу освіту Інституту туризму і транспорту (м. Марення), Інституту туризму і сервісу (м. Ванненген) і Академії туризму Королівства Данії, а також сертифікати «Сіті енд Гідцз» (Великобританія) [192, с. 45].

У навчальній програмі неабияке місце посідає вивчення іноземних мов. У переважній більшості вищих навчальних закладів туристського профілю Росії викладаються три іноземні мови: англійська, німецька і французька. Одна мова вивчається обов’язково, інші - факультативно. У більшості ВНЗ обов’язковою є англійська мова, тоді як німецька, французька або іспанська зазвичай викладаються факультативно. Проте, згідно з освітнім стандартом, лінгвістичні дисципліни не є профільними. У результаті кожен вищий навчальний заклад самостійно визначає кількість мов та інтенсивність їх вивчення. Так, навчальним планом Міжнародного інституту готельного менеджменту і туризму вивченню англійської мови відводиться вісім годин на тиждень, а з третього курсу студенти починають вивчати ще одну мову. Московська міжнародна вища школа бізнесу зобов’язала своїх студентів вивчати три мови - англійську, німецьку і французьку. У Московському державному інституті міжнародних відносин пропонуються для вивчення, крім стандартного набору, ще грецька, корейська, японська і голландська мови. Навчальна програма Російської міжнародної академії туризму в обов’язковому порядку передбачає підготовку за двома мовами. Російська економічна академія ім. Г. В. Плеханова факультативно навчає скандинавських мов. Далекосхідна державна академія економіки й управління, враховуючи місцеві умови, здійснює факультативне навчання китайської мови. Кубанський інститут міжнародного підприємництва і менеджменту, крім основних європейських мов, навчає грецької, італійської і японської [194, с.56].

Більшість випускників туристських ВНЗ одержує спеціальність «Менеджмент» (521500; 061100; 001100) з різними спеціалізаціями –

«Міжнародний туризм», «Туризм» (0612), «Готельний і туристичний бізнес» (061117), «Менеджер у сфері міжнародного туризму» (001100), 521500 – «Менеджер туризму і подорожей», «Фінансовий менеджер у туризмі».

У Московському державному університеті підготовка кадрів для туристської діяльності ведеться за профілем 012500 «Географія». Санкт-Петербурзький університет економіки і фінансів видає диплом за фахом 0612 «Менеджмент соціальної сфери». В Майкопському державному технологічному інституті на екологічному факультеті студенти отримують спеціальність 230500 «Соціально-культурний сервіс і туризм» зі спеціалізаціями 23050 – «Соціально- правові послуги», «Страхові послуги населенню», 230505 «Туристське обслуговування населення». Економічний факультет готує фахівців за спеціальністю 0608000 – «Соціально-культурний сервіс і туризм». Освіта за спеціальностями «Менеджмент» або «Економіка» вважається універсальною, не несе в собі вузької спеціалізації й орієнтує випускників на роботу в тій або іншій сфері туристської галузі. Деякі ВНЗ виховують достатньо «рідкісних» фахівців. Наприклад, у Сочинському університеті туризму готуються інструктори для турбаз і гірських готелів. Випускники Ростовського державного університету одержують спеціальність географа із спеціалізацією «Туризм і екскурсійна справа». Державна академія культури Санкт-Петербурга готує екскурсіводів із знанням двох іноземних мов [91, с. 29].

Практика, як основний спосіб закріплення теоретичних знань, знайомить студентів з реальною професійною діяльністю, адаптує їх до вимог і умов майбутньої роботи і дає можливість об'єктивно оцінити рівень підготовки спеціалістів у вищих навчальних закладах туристського профілю Росії. Як правило, практика є обов'язковою, а для отримання диплома навіть необхідною. Проте мінімальна тривалість практики - 2-3 тижні, в середньому обов'язкова практика складає 3-4 або 8 тижнів за період навчання. У престижних закладах вона займає 12 або 15, 17, 18 і аж до 30 тижнів. Місце проведення практики - різні туристські компанії і фірми, екскурсійні бюро. При деяких інститутах діють «навчальні» фірми, що дозволяють студентам поєднувати навчання з роботою [197, с. 28].

Зарубіжне стажування розраховано на тривалий період (до півроку). Найдоступніші і поширені напрямки роботи російських студентів - Туреччина, Греція, Кіпр і Мальта. Наприклад, близько

тисячі студентів РМАТ щорічно виїжджають на стажування до Туреччини, Греції, на Кіпр строком до 6 місяців. Там вони працюють за контрактом. Всю організацію стажувань бере на себе академія. Студентам потрібно тільки пройти співбесіду з турфірмою і сплатити організаційні витрати. Сторона, що приймає, оплачує переліт і житло. Крім того, студентам-стажистам видають гроші на проживання і по 120 доларів на кишенькові витрати [194, с. 122].

Працевлаштування молодих фахівців - справа престижу навчального закладу, його прямий обов'язок. Значна частина випускників знаходить роботу самостійно ще в процесі навчання, багато хто залишається працювати в компаніях, де вони проходили практику. В окремих випадках інститути мають справу із «соціальним замовленням»: цільовою підготовкою фахівців для регіонів (з поверненням) або прямим замовленням організації. Інколи працевлаштуванням студентів і випускників може займатися спеціально організована кафедра або відділ. Так, у Російській міжнародній академії туризму цим займається кафедра практичного туризму і маркетингу [194, с. 128].

Основними документами Російської Федерації, що підтверджують отримання освіти за конкретною спеціальністю, є дипломи, свідоцтва і посвідчення. Після закінчення повного курсу навчання випускникам видається диплом. Документи визнаються державою, а дипломи і сертифікати міжнародного зразка деяких ВНЗ (Російська економічна академія ім. Г. В. Плеханова, Московська міжнародна вища школа бізнесу) визнаються у країнах ЄС [194, с. 133].

Вищі навчальні заклади Росії туристського профілю випускають «бакалаврів», «фахівців», «дипломованих фахівців», «магістрів» [196].

Система багаторівневої професійної підготовки фахівців для туризму Російської Федерації свідчить про те, що професійна туристська освіта виходить на новий якісний етап і в цьому контексті відповідає світовим стандартам. Але, незважаючи на це, освіта не завжди відповідає стандартам, оскільки в основному вони відсутні. Дуже важливо, щоб вибір змісту освіти був адекватний кваліфікації, за якою відбувається підготовка фахівця. Позитивним прикладом може служити модель освітньої системи РМАТ [192, с. 6].

За даними В. О. Квартальнова, багаторічна практика виховання і професійного навчання туристських організаторів у Російській

міжнародній академії туризму дозволила класифікувати їх за декількома соціально-кваліфікаційними групами: організатори-менеджери туристських заходів, установ і підприємств туризму; керівники туристських заходів (зльотів, походів, екскурсій, поїздок, зборів, естафет); функціонери анімаційних заходів (екскурсоводи, груповоди, провідники, інструктори видів кваліфікаційного (самодіяльного) туризму; методисти, викладачі, інструктори, тренери; учасники туристських заходів, що у свою чергу, поділяються на підгрупи залежно від видів і категорій складності кваліфікаційного туризму [192, с. 21].

Осмислення класифікаційних груп не тільки розвиває розроблену В. О. Квартальновим систему класифікаційних характеристик, але і виступає як зразковий підхід до розробки і використання освітніх стандартів та програм підготовки з урахуванням їх специфіки, особливостей, багатоваріантності щодо видів, категорія і типології персонального складу туристських працівників і функціонерів [192].

У світовій практиці склалася потреба фахівця за чотирма основними спеціальностями у сфері туризму на рівні вищої освіти: менеджер туризму, що забезпечує розробку турів, організацію, обслуговування на туристських маршрутах; економіст (фінансовий менеджер), який відповідає за бізнес- планування й організацію комерційної діяльності туристських підприємств і фірм; аніматор-фахівець з організації діяльності в туристських групах; фахівець, що відповідає за розробку і реалізацію спеціальних рухових режимів, орієнтованих на формування духовних цінностей, моральності, профілактику та усунення психічних і фізичних перенапружень, соціально-культурне, екологічне і фізичне виховання особи [191,с.35].

У 56 російських вищих навчальних закладах здійснюється підготовка фахівців перших двох спеціальностей і повністю відсутня підготовка двох останніх. Цю проблему можна було б розв'язати за умови введення пропонованих РМАТ нових освітніх стандартів, орієнтованих на підготовку фахівців за фахом «Рекреація і туризм» [196].

РМАТ здійснює з 1992 р. експеримент щодо введення стандартів у навчальні плани підготовки менеджерів туризму. Вірогідно, цей крок цілком виправданий, оскільки потреба у фахівцях-організаторах спортивно- оздоровчого туризму в країні

дуже велика. Ученими доведено, що від якості відпочинку залежить якість трудової діяльності [192, с. 56].

Основні принципи системи підготовки туристських кадрів, пропонованих РМАТ можна класифікуватися за: видами підготовки, змістом навчальних програм, механізмом випуску слухачів, безперервністю навчання, обсягом знань, умінь і навичок, виконанням розрядних вимог.

За механізмом випуску слухачів усіх рівнів навчання виділяється - диференційований принцип атестації кадрів, в основі якого закладене врахування їх особливостей, спортивного досвіду і рівня засвоєних знань. Тобто, за однаковий одержаний обсяг знань кадрові звання присвоюються різні. Наприклад, після по закінчення курсу базової туристської підготовки може присвоюватися звання «учасник походу I-II категорії складності» - при відповідності з одержаним досвідом участі в НТП (навчально-тренувальному поході); «гід-провідник спортивного туризму» - за умови набуття досвіду стажування в навчальних заходах або після проведення додаткового керівництва спортивними походами.

Принцип безперервного навчання забезпечується сучасними програмами різних рівнів і можливістю продовжити освіту або окреме навчання за програмами більш високого рівня. Все це досягається вимогами, до мінімального досвіду в слухачів у навчанні їх на відповідному рівні туристської підготовки. Так, для навчання на рівні спеціалізованої підготовки достатньо мати знання в обсязі базової підготовки і досвід участі в поході II категорії складності, а для рівня вищої підготовки і досвід участі в поході III категорії складності [196, с. 112].

За технологією навчання - єдина технологія на всіх рівнях: навчання, набуття досвіду, стажування, атестація, присвоєння звань; усі випускники всіх рівнів підготовки туристських кадрів повинні мати обсяг знань, умінь і навичок, необхідний для забезпечення безпечного проходження маршруту, категорія складності якого відповідає рівню туристської підготовки. Організатори спортивного туризму повинні вміти організовувати роботу туристських секцій і клубів у колективах фізичної культури і за місцем проживання, проводити масові походи, вести заняття в туристських клубах, координувати туристсько-краєзнавчу роботу в освітніх установах, молодіжних, спортивних та інших організаціях; гід-провідники спортивного туризму всіх категорій - якісно виконувати функції

керівника спортивної групи на маршрутах, категорія складності яких визначається їх досвідом, і виконувати обов'язки провідника в комерційних групах, що здійснюють походи за спортивними класифікованими маршрутами, уміти надавати за необхідності допомогу населенню в екстремальних умовах, а також виконувати роль організатора розвитку туризму в національних і природних парках; інструктори спортивного туризму всіх категорій повинні вміти якісно виконувати функції гідів-провідників відповідного рівня підготовки; інструктори спортивного туризму повинні уміти організувати і проводити туристські заходи районного й міського масштабів, працювати в туристсько-оздоровчих таборах, на турбазах і в територіальних туристичних клубах, готувати кадри на початковому та базовому рівнях туристської підготовки, виконувати обов'язки штатних інструкторів з туризму і педагогів-організаторів з туристсько-краєзнавчої роботи; старші інструктори спортивного туризму повинні вміти організовувати і проводити всі туристські заходи регіонального (територіального) масштабу, вести підготовку інструкторів спортивного туризму, розробляти методичні рекомендації; інструктори спортивного туризму міжнародного класу повинні вміти проводити навчальні заходи російського й міжнародного масштабу, вирішувати проблемні питання розвитку спортивного туризму [196, с. 117].

Виконання розрядних вимог у спортивному туризмі такі: після навчання на початковому рівні й участі в навчально-тренувальному поході - 3 розряд; після багаторічна практика виховання і професійного навчання туристських організаторів у Російській міжнародній академії туризму дозволила класифікувати їх за декількома соціально-кваліфікаційними групами: організатори-менеджери туристських заходів, установ і підприємств туризму; керівники туристських заходів (зльотів, походів, екскурсій, поїздок, зборів, естафет); функціонери анімаційних заходів (екскурсоводи, груповоди, провідники, інструктори видів кваліфікаційного (самодіяльного) туризму; методисти, викладачі, інструктори, тренери; учасники туристських заходів, що у свою чергу, поділяються на підгрупи залежно від видів і категорій складності кваліфікаційного туризму [196, с. 121].

В останньому варіанті системи підготовки кадрів для спортивно-оздоровчого туризму введений єдиний обсяг підготовки для кожного рівня навчання (для учасників і керівників спортивних походів і для

інструкторів спортивного туризму). Після навчання і проходження навчально- тренувального походу слухачі одержують документ про навчання і довідки про участь у поході.

Далі після набуття необхідного досвіду керівництва походами, слухачі отримують право на атестацію на категорію організатора спортивного туризму або відповідно до рівня туристської підготовки - гіда-провідника.

Для атестації на відповідне звання інструктора спортивного туризму необхідне стажування або досвід керівництва походами.

Виходячи з того, що в походах одного виду туризму трапляються перешкоди з інших видів та останніми роками зростає кількість проведення комбінованих походів, доцільним є на рівнях початкової і базової туристської підготовки не проводити спеціалізацію з одного виду туризму, а вчити долати перешкоди наймасовіших видів туризму: пішохідного, водного, лижного, гірського і велосипедного.

Таке навчання потрібно здійснювати на місцевості, в навчально-тренувальному поході, в змаганнях з різних видів туристського багатоборства.

На рівні спеціалізованої туристської підготовки доцільна спеціалізація з одного або декількох видів туризму. Практично залишається вона і для рівня вищої туристської підготовки.

Визнано також доцільним мати категорію інструктора шкільного туризму з досвідом одно-дводенних походів, оскільки для якісного і безпечного проведення туристських заходів з підлітками необхідний підвищений рівень підготовки, мінімум знань та умінь в обов'язки організатора спортивного туризму [196, с. 201].

Значний внесок у розвиток дитячо-юнацького туризму внесли Л. Н. Івлева, Ю. С. Константинов, І. А. Тагунова та багато інших педагогів, які сприяли затвердженню навчальних планів і програм трирічної підготовки інструкторів-тренерів туризму в класах ліцеїстів загальноосвітніх шкіл і додаткової освіти для учнів 7-11 класів середньої школи. Особливість нового підходу виявляється в розширенні курсу туризму за рахунок проведення занять з інших дисциплін, допрофесійної підготовки школярів з можливістю подальшої спеціалізації у сфері туризму та інших професійних напрямках, наприклад, пов'язаних з роботою в польових умовах, нарешті, виховання в юнаків якостей лідера, знайомство їх з основами педагогічної діяльності [178; 218; 366; 375; 385].

Початковий етап в організації навчання юних туристів - це перші відомості про туризм без спеціалізації за видами туризму. Для цього найбільше підходить програма «Юні туристи», розроблена П. І. Істоміним яка пройшла багаторічні практичні випробування у навчанні підлітків. Навчання за цією програмою можна проводити в клубах туризму загальноосвітніх шкіл, підліткових клубах за місцем проживання, в центрах творчості підлітків та ін. [186].

Для більш якісної підготовки юних туристів рекомендуються два основні варіанти: класи ліцеїстів загальноосвітніх шкіл або школи туризму в системі додаткової освіти.

Організація навчання в класах ліцеїстів вимагає більш кваліфікованого підходу. Навчальні плани і програми для класів ліцеїстів доцільно розробляти, виходячи з трирічного курсу навчання, що ґрунтується на змісті навчальних планів і програм курсу «спортивно-оздоровчий туризм».

Навчання в школах туризму більш доступне. По-перше, група комплектується з 12-15 учнів з різних класів і навіть з різних шкіл. Це набагато простіше, ніж набрати спеціальні класи в одній школі. По-друге, сам процес організації навчання у системі додаткової освіти менш складний (не треба вписуватися в розклад занять з урахуванням сусідства загальноосвітніх дисциплін).

Термін навчання рекомендується 2-3 роки для організаторів спортивного туризму (на основі навчального плану початкового рівня туристської підготовки з курсу «Спортивно-оздоровчий туризм») і 3-5 років - для інструкторів спортивного туризму (на основі навчального плану базової туристської підготовки). Тривалість навчання залежить від складу слухачів і від уміння керівника [178, с. 32].

І. І. Булигіна наводить перелік категорій кадрів, яким необхідна підготовка з курсу «Туристська анімація і спортивно-оздоровчий туризм»: працівники державних установ фізичної культури, спорту й туризму (основні питання з розвитку спортивно-оздоровчого туризму); викладачі навчальних закладів, що займаються підготовкою фахівців вищої і середньої кваліфікації з туризму; педагоги, що проводять заняття з учнями за програмами спортивно-оздоровчого туризму, а також організатори походів і екскурсій на природу; фахівці туризму, туристських клубів, центрів і колективів фізичної культури; працівники туристичних фірм, тураніматори, які розвивають спортивний туризм у природному середовищі; науковці

відомчих інститутів, державних органів управління фізичної культури, спорту і туризму, що організують наукові дослідження з проблем оздоровчої роботи серед населення; працівники фізкультурно-спортивних товариств; організатори фізкультурно-масової роботи з підлітками за місцем проживання; працівники національних і природних парків, що розвивають спортивно-оздоровчий туризм; громадські туристські кадри та інші категорії [58, с. 76]. Навіть цей неповний перелік категорій кадрів підтверджує необхідність створення спеціалізованих навчальних закладів для підготовки й перепідготовки туристських кадрів.

Аналіз якісного й кількісного складу учасників спортивних походів, необхідність переходу до практичного засвоєння екологічних знань, забезпечення безпеки життєдіяльності безпосередньо в умовах природного середовища свідчить, що в найближчі роки основне піднесення туризму слід чекати за рахунок молоді, яка вчиться. Тож у кожному навчальному закладі слід організувати на перших порах хоча б один-два туристські гуртки на основі програми «Юні туристи» і забезпечити підготовку необхідної кількості керівників цих гуртків - організаторів спортивного туризму.

Організатори спортивного туризму будуть потрібні і для роботи в клубах туристів (туристичних секціях) підприємств, установ і навчальних закладів. Для забезпечення підготовки організаторів спортивного туризму виникне необхідність у підготовці різних категорій інструкторських кадрів.

Інструкторів спортивного туризму готують на 1 курсі РМАТ за участі міських (районних) туристських клубів і туристсько-спортивних союзів.

Старших інструкторів - на 2 і 3 курсах РМАТ за участі регіональних туристсько-спортивних союзів і туристсько-спортивного союзу Росії, а інструкторів спортивного туризму міжнародного класу - в школах туристської майстерності туристсько-спортивного союзу Росії після закінчення РМАТ [192].

Таким чином, аналіз професійної підготовки майбутніх фахівців туризму в Росії дав змогу зробити такі висновки: соціальна спрямованість самодіяльного спортивно-оздоровчого туристського руху має важливе державне значення, оскільки туризм у Росії - це соціальноорієнтована галузь і спосіб життя значної верски населення для якої самодіяльний туризм служить ефективним засобом фізичного оздоровлення, етичного розвитку і самоудосконалення,

виховання дбайливого ставлення до природи й пам'ятників культури, взаєморозуміння.

У підготовці фахівців, на нашу думку, необхідно враховувати не тільки строкове «соціальне замовлення», але й передбачати перспективу розвитку туристського сектору економіки, тенденції економічного характеру в країні, зміни в розвитку суспільства та суспільних психічних механізмах, наприклад, зміну менталітету росіян. Це неможливо без проведення наукових досліджень у туристському комплексі і системі професійної освіти туристського профілю, без створення єдиного освітнього простору для сфери туризму, без програмно-методичного забезпечення навчального процесу, професійної підготовки фахівців туристської діяльності (стандартів, навчальних посібників, навчальних планів, програм, підручників). У зв'язку з цим необхідним є визначення сучасного каталогу спеціальностей і спеціалізацій академічної системи підготовки фахівців для туризму. Важливо створити систему підготовки, перепідготовки й підвищення, кваліфікації освіти навчання, тобто викладацького корпусу вищих навчальних закладів туристського профілю, розвивати науково-педагогічні контакти й обмін досвідом між навчальними закладами країни.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку російський туризм у стадії становлення, а тому відсутність стандартів, дисбаланс внутрішніх напрямків і його «національна специфіка», характерними ознаками якої можна назвати відсутність кадрової конкуренції і неефективну кадрову політику, впливає на підготовку фахівців туристської діяльності.

2.3. Сучасний стан професійно-туристичної підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах України

З перетворенням України в самостійну державу освіта стала власною справою українського народу. Відродження системи освіти, її докорінне реформування мають стати основою відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу, національного відродження, становлення державності і демократизації суспільства в Україні, виходу вітчизняної науки, техніки і культури на світовий рівень [108, с. 5].

За В. А. Пангеловим, в епоху державного і духовного відродження України, пріоритетна роль належить розвитку

національної системи освіти, що має забезпечити її гуманітаризацію. Особливо це стосується вищої освіти. Вона має бути спрямована на забезпечення фундаментальної наукової і практичної підготовки фахівців, які відчувають і сприймають ті великомасштабні зміни, що відбуваються в житті нашого суспільства [301, с. 334].

Туризм сьогодні став невід'ємною частиною життя мільйонів людей. Він вносить вагомий педагогічний, соціальний і економічний внесок у становлення економічної і культурної бази держави, а також у досягнення взаєморозуміння між народами [374, с. 7].

Туризм посідає певне місце в суспільному житті країн світу. Проте слід зазначити, що Україна сьогодні посідає досить скромне місце на туристському ринку, незважаючи на свій величезний економічний та інтелектуальний потенціал. На нашу державу припадає менше одного відсотка світового туристського потоку [403]. Тому за роки незалежності в українському суспільстві виникла нагальна потреба більш ефективного використання реального туристського потенціалу, поживлення вітчизняного туристського ринку, зміцнення його матеріальної бази, скорочення дефіциту кваліфікованих кадрів, надання необхідної підтримки розвитку туризму. Сучасний туризм охоплює майже сорок різних галузей суспільного і господарського життя в Україні. Його розвиток базується на нормативно-правових урядових і державних документах, зокрема на Указі Президента України «Про основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року», також «Державній програмі розвитку туризму на 2002-2010 роки» [327; 108].

Стратегічною метою цієї програми є створення в Україні конкурентоспроможного на внутрішньому і світовому ринках національного туристичного продукту, здатного максимально задовольнити потреби населення України і туристів із зарубіжних країн у розширенні внутрішнього туризму і постійного зростання обсягів в'їзного туризму. Крім цього, на цих теренах забезпечити комплексний розвиток курортних територій і туристичних центрів з урахуванням соціально-економічних інтересів населення, збереження та відновлення природного середовища й історико-культурної спадщини, вирішення завдань наповнення державного і місцевого бюджетів [108, с. 34].

Аналіз наукових досліджень О. Я. Булашева, В. Д. Дехтяра, О. Ю. Дмитрука, А. П. Коноха та інших свідчить про те, що

самодіяльний туризм є одним із найперспективніших напрямів туристської галузі, але не є сферою послуг. Він є самостійною і соціально-орієнтованою складовою загального туризму, способом життя значної частини суспільства, для якої слугує ефективним засобом фізичного, психічного, духовного оздоровлення, засобом формування соціальної компетенції [52; 104; 111; 216; 217; 302].

Враховуючи нинішній критичний стан здоров'я великої кількості дітей і молоді в нашій країні, які все частіше скочуються в бездуховне кримінальне середовище, вживаючи алкоголь і наркотики, перед самодіяльним туризмом, як соціальним рухом в Україні, постають такі завдання: вернути молоді світ туризму; розвивати туристичну діяльність як ефективний засіб формування особистості і виживання людини як у природній, так і міській сферах; створити систему підготовки спеціальних кадрів для забезпечення розвитку самодіяльного туризму як ціннісного (для людини зокрема та держави взагалі) руху; забезпечити зміст навчання педагогічних кадрів у вищих навчальних закладах згідно з навчальними програмами з туризму [121].

Отже, для успішного розв'язання нагальних проблем розвитку туризму взагалі і самодіяльного зокрема, необхідно активно формувати кадровий потенціал, кваліфіковано готувати фахівців.

Теоретичні засади кадрового забезпечення галузі, що розроблені О. Я. Булашевим, І. В. Зоріним, А. П. Конохом, В. К. Федорченко, а також світовий досвід професійної підготовки фахівців переконують, що без належної уваги до питань кадрового забезпечення туристичної діяльності, підготовки та перепідготовки спеціалістів успішний розвиток індустрії туризму неможливий. Туристська освіта в Україні є порівняно новим напрямом у галузі освіти [52; 174; 216; 381]. Незважаючи на те, що в країні вже склався досвід підготовки фахівців із туризму, вона потребує певного вдосконалення, а саме концептуальної розробки теоретичних засад і практичної апробації.

Чинна система професійної підготовки туристських кадрів насамперед пов'язана з підвищенням їх кваліфікації. Однак перепідготовка кадрів без фундаментальної освіти не розв'язує кадрової проблеми. Виходячи з цього, спостерігається протиріччя між потребами туристичної галузі (зокрема самодіяльному туризму) у висококваліфікованих фахівцях та іншими реаліями їхньої підготовки в Україні. Розв'язання цих протиріч активізує

необхідність аналізу сучасних проблем професійно-туристичної підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах України. Тим більше, що динамічний розвиток туризму в Україні ставить високі вимоги до рівня підготовки кадрів для цієї галузі. Це пояснюється тим, що туристичний бізнес є одним із видів економічної діяльності, де особистість має постійно знаходитись у процесі розвитку та вдосконалення. Окрім цього, в туристичній індустрії особистість має більш вагоме значення, ніж сучасні мультимедійні засоби або новітні теорії гостинності. Фахівці, зайняті у сфері туристичного бізнесу, мають бути зорієнтованими на клієнта. Вони самі є частиною туристичного продукту, який пропонується, працездатним трудовим колективом, який слід дібрати, а потім підготувати для конкретної роботи. Якщо у працівників відсутні необхідні знання, навички, відповідна кваліфікація та досвід, то мине не менше двох років, перш ніж вони пройдуть навчання на практиці [389, с. 34-38].

Отже, професійна кваліфікація залежить як від загальної, так і від спеціальної підготовки, зорієнтованої на сучасну практику, світовий досвід. Відповідність змісту навчання вимогам майбутньої професії, взаємозв'язок навчання з виробничою практикою, теоретичних курсів із практичними предметами, тривале стажування на робочих місцях під час навчання у вищому навчальному закладі - це те, що формує основу висококваліфікованих спеціалістів у галузі туризму в Україні.

У зв'язку з вищезазначеним перед нами постала головна ціль - вивчити стан професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів, а потім на тлі вивченого розробити концептуальні засади професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів педагогічних ВНЗ та побудувати експериментальну модель навчально-виховного процесу цієї підготовки [117].

Стан організації навчання, виховання та розвитку студентів вивчався на базі Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, Національного педагогічного університету імені Н. П. Драгоманова, які були взяті як контрольні, і Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, що мав статус експериментального закладу. У констатуючому експерименті були задіяні 133 викладачі та 300 студентів.

Першочерговим завданням у ході даного експерименту було визначення актуальних проблем професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів в системі середньої та вищої освіти.

Аналіз показав, що як в контрольних групах Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка і Національного педагогічного університету імені Н. П. Драгоманова, так і в експериментальному - Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського є спільні проблеми в освітньому процесі, які зароджуються ще в загальноосвітніх школах, а саме: недостатня відповідальність проектів системи вищої освіти вимогам часу; орієнтація на прогресивні педагогічні ідеї та теорії провідних європейських науково-освітніх центрів. Спостерігається: недосконала робота з виховання молоді в дусі національних, суспільних, господарчо-соціальних принципів; велика потреба студентів у творчій діяльності; недосконалість формування педагогічного мислення викладачів вищих навчальних закладів з урахуванням досягнень педагогічної та інших наук (філософії, психології, біології та туризмології). Професійно-туристична підготовка майбутніх учителів у педагогічних ВНЗ досі ще не стала предметом спеціального дослідження та глибокого наукового аналізу, в той час, коли підготовка туристських кадрів в університетах - один із важливих напрямів пізнання життєдіяльності суспільства [116; 122].

На сучасному етапі розвитку вищої освіти спостерігається зниження професійної спрямованості підготовки майбутніх фахівців, потерпає змін формування майже всіх сфер професійної компетентності майбутніх фахівців. У педагогічних університетах освітній процес підпорядковується формуванню в студентів наукових знань, а не оволодінню ними операційно-технологічною сферою (знання, практичні вміння та навички) галузі педагогіки туризму.

Аналіз програм педагогічних ВНЗ свідчить про те, що ще недостатньо якісно відбирається зміст професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів [119; 138].

Таким чином, виникає необхідність усунення протиріч: між потребою суспільства в розвитку самодіяльного туризму, загальноосвітніх закладів в високоякісних учителях і відсутністю розробок та обґрунтування теоретико-методичних засад технології підготовки майбутніх учителів в вищезазначеній галузі; між

необхідністю оновлення системи фізичного виховання дітей і молоді через самодіяльний туризм і відсутністю належного рівня професійно-педагогічної компетентності вчителів; між необхідністю вирішувати майбутнім фахівцям складні професійні цілі та завдання у закладах освіти і станом професійної підготовки [141]. З метою виконання Постанови Кабінету Міністрів України «Про основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року» і реалізації заходів щодо стимулювання і подальшого розвитку вітчизняного і міжнародного туризму, ефективного використання природного й історико-культурного потенціалу, створення єдиного конкурентоспроможного туристичного комплексу країни, фізичного вдосконалення підростаючого покоління, успішного валеологічного виховання, за пунктом 3.1 в систему вищої освіти введено нову спеціалізацію: методика спортивно-масової та туристичної роботи [327]. Після закінчення навчання студенти отримують кваліфікацію спеціаліста, а саме: вчитель фізичної культури, валеології, керівник спортивних секцій, менеджер туристичної роботи [367]. І це важливо як для українського суспільства, так і для гармонійного фізичного, психічного, духовного та соціального розвитку учнів і молоді. Тому що самодіяльний туризм містить у собі такі види туристичної діяльності, які сприяють цьому розвитку, а саме - пізнавальну та спортивно-оздоровчу. Туристська діяльність має також особисте значення для фахівця. Воно полягає в індивідуально мотивованому і стимулюючому ставленні особистості до власної освіченості.

На думку В. Г. Кременя, для сучасного суспільства буде характерним тип людини, в особистості якої сформоване активно позитивне ставлення до планети Земля, до Вітчизни, до людства, до іншої людини і до самої себе, до праці, до власності, до сім'ї, до надбань матеріальної і духовної культури [226, с. 16]. Туризм саме й формує такого майбутнього фахівця, який здатний поєднати (в розумних межах) особистісні інтереси та інтереси суспільства, інших людей, навчати молодь правильно обирати життєві цілі, уникаючи крайнощів як колективізму, так й індивідуалізму. Бо особистісно орієнтовані цінності освіти тривалий час були підпорядковані гіпертрофованим колективістським концепціям педагогічної діяльності [66].

Отже, обґрунтування перспектив розвитку туризмології в контексті педагогіки, як на стратегічному, так і на тактичному

рівнях, є неможливим без єдності державної, суспільної й особистісної складових, їх системної, інтегрованої сутності.

У зв'язку з цим перед нами постало завдання провести ретельний аналіз стану навчання майбутніх учителів в контрольному Чернігівському національному педагогічному університету імені Т. Г. Шевченка та експериментальному Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського та створити систему професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів, підґрунтям якої мають стати методологічні засади сумісних наукових галузей: філософії, психології, педагогіки та методик соціології. Тому, в процесі констатуючого експерименту наша увага зосередилася на аналізі таких проблем, як управління туристською освітою на засадах системного підходу [373]. Це мета, завдання, принципи, форми роботи, методи і прийоми, теоретичне обґрунтування та практична реалізація таких напрямів, як гуманізація і гуманітаризація професійного навчання, навчально-виховного процесу; професійне удосконалення педагогів; участь висококваліфікованих фахівців у підготовці персоналу для туризму; відбір та побудова змісту туристської освіти; фінансове забезпечення системи підготовки працівників для галузі та ін. Цей підхід зумовлювався ідеєю людиноцентризму. Радикальна гуманізація, посилення особистісного виміру в навчальних технологіях підготовки фахівців, для туризму полягає в тому, що головною метою і змістом усієї системи туристської освіти стає людина. Людиноцентризм продиктований не лише методологією освіти взагалі, а й специфікою педагогіки туризму зокрема. З цією метою були проведені бесіди з викладачами (133 осіб) Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, Національного педагогічного університету імені Н. П. Драгоманова і Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, які виявили, що важливим моментом гуманізації туристської освіти (65 % викладачів контрольного та 72 % експериментального університетів) має стати не тільки розвиток людини, яка здобуває знання, а й розвиток того соціального середовища, в якому вона вже почала їх застосовувати або в якому вона ще тільки почне працювати після здобуття освіти.

Гуманітаризація педагогічного процесу (68 % у контрольному закладі, 70 % в експериментальному) викладачами університетів розуміється як основа сучасного навчання. Саморозвиток і

самореалізація особистості є можливими не тільки в умовах рівноправного діалогу суб'єктів освітнього процесу. Сучасний процес навчання має бути насичений дидактичними моделями синергетичної поліваріативної співтворчості суб'єктів навчання з метою досягнення певних соціальних результатів, взаємоузгодженого вироблення нових цінностей.

Це зумовлено тим, що на сучасному етапі розвитку суспільства з'явився проблемно-діяльнісний тип освіти, що прийшов на зміну інформаційному [417].

Студент, який відкриває для себе суб'єктивно нові знання, проходить певні етапи.

Аналіз процесу застосування гуманізації та гуманітаризації в навчанні студентів і контрольного, і експериментального університетів свідчить, що це питання залишається ще проблемним у таких аспектах, як реалізація рівноправного діалогу, толерантного співробітництва, співтворчості, співдружності тощо. 70% викладачів контрольного та експериментального університетів ще не використовують технологію співпраці, партнерське спілкування зі студентами під час лекцій і практичних занять, хоча не викликає сумніву той факт, що воно стимулює навчальну працю студентів. Бесіди зі студентами обох університетів (300 осіб) показали, що відсутність цих технологій призводить до незадоволення потреб в особистісному контакті з викладачами, до неповного розкриття знань, умінь і навичок, недостатньої мотивації майбутніх учителів до організації туристської діяльності.

Тому, на нашу думку, з метою підвищення якості навчання необхідним є розташування особистості у центрі освітнього процесу з усіма її інтересами, еінонаціональними особливостями і культурою, прагненням до утвердження цивілізованих форм у цивілізованому культурному полі. Безперечно, це потребує реалізації на практиці різноманітних дидактичних моделей і технологій особистісно орієнтованого навчання, характерною рисою яких є нестандартність, відсутність жорстокості, нормативності, надання викладачеві можливості творчо імпровізувати навчально-виховний процес, розвивати у студентів здібності самостійно усвідомлювати й осмислювати навколишню дійсність [120].

Аналіз моделей розвитку вищої туристської освіти в Україні показав, що існує декілька моделей навчання майбутніх фахівців за такими пріоритетними напрямками: економіко-правова й

управлінська домінанта туристичної освіти (економіка, нормативно-правове забезпечення, управління); рекреаційна домінанта (відновлення здоров'я, фізичних і моральних кондицій); науково-дослідницька домінанта (комплексна розбудова) туризмології - суспільної науки, що вивчає закономірності становлення і розвитку різноаспектних напрямів розвитку туризму і туристичної діяльності на різних організаційно-управлінських рівнях (міжнародному, державному-регіональному).

Кожна із цих домінант визначає сутність змісту освіти і передбачає оволодіння майбутніми фахівцями певними знаннями і практичними вміннями з туризмології, економіки і права, управління, формування і відновлення здоров'я людини, виховання морально-вольових рис характеру тощо [271; 372].

Саме тому зміст туристської освіти повинен передбачати не тільки ознайомлення студентів зі сутністю, метою, завданнями туризму, а й з оздоровчим впливом туризму на організм людини; технікою спортивного туризму; методикою початкового навчання туризму; правовими особливостями занять туризмом; соціально-психологічними особливостями занять туризмом; організаційно-економічною діяльністю у туризмі; технікою і тактикою подолання туристичних перешкод; громадською роботою туристів тощо [118].

На думку багатьох учених (В. Д. Дегтяра, О. Ю. Дмитрука, А. П. Коноха, Ю. Н. Федорова), професійна підготовки фахівців спортивного та екологічного туризму вимагає також формування фізичної культури студентів на засадах диференційованого підходу [104; 110; 214; 385].

У результаті аналізу специфіки професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів в Чернігівському національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка та Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського (за навчальними планами) нами було встановлено, що 50% студентів (150 осіб) недостатньо оволодівають такими практичними вміннями і навичками із самодіяльного туризму, як от: здійснення страховки і самостраховки в умовах змагань із видів туризму; організація і проведення туристичних походів різної категорії, змагань з учнівською шкільною молоддю; здійснення суддівства з різних видів туризму. Вищезазначені уміння формуються не в повному обсязі. У багатьох випадках (75%) таке

явище зумовлюється недостатнім рівнем професійної майстерності самих викладачів.

Таким чином, підвищення професійного рівня викладачів з організації самодіяльного туризму має бути зумовлено як зміною методології освіти, так і світовою тенденцією неперервної професійної освіти.

Аналіз професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів в експериментальному та контрольному закладах засвідчив, що важливим напрямом навчання студентів є розробка змісту освіти. Чинні освітні парадигми, як правило, ототожнюють зміст освіти з таким вузьким поняттям, як навчальний матеріал. У всіх вищих закладах України, що готують студентів до туристської діяльності, документальними носіями навчального матеріалу виступають навчальний план, програми, підручники, навчальні посібники, різноманітні засоби наочності, змістові компоненти програм комп'ютерного, дистанційного (телекомунікаційного) видів навчання. Однак, за Б. С. Гершунським, суто навчаюча концепція освіти, що апелює головним чином до розуму студентів і намагається наповнити інтелект новими науковими фактами, поняттями, категоріями, правилами, принципами, теоріями і законами, повністю виживає себе. Ми поділяємо думку вченого і вважаємо, що на її зміну має прийти концепція компетентного студента, основою якої є підведення особистості до глибокого, всебічного, внутрішнього усвідомлення і розуміння сенсу життя, що розкривається через самореалізацію.

Така професійна освіта створює умови для самореалізації в процесі пізнання науковообсяжних компонентів наукового знання [126].

На думку В. К. Федорченка, ці компоненти мають бути достатньо стабільними за змістом, відображати фундаментальні й відносно стабільні за часом основи і, водночас, відповідати галузям науки, техніки, виробництва, найстійкішим теоріям, законам, закономірностям, поняттям, ідеям, методам і принципам прогностичності, враховувати тенденції розвитку туристської галузі, динаміку фактів і наукового знання, перспективні наукові і технологічні відкриття, можливості їх використання в майбутньому [383, с. 205]. Відтак, модернізація змісту туристської освіти, передусім, потребує побудови прогностичних моделей спеціалістів для цієї індустрії, використання надійного інформаційного

забезпечення, що дозволить об'єднати прогнози науково-технічні з дидактичними.

Отже, праця спеціаліста з туризму виходить за межі суто менеджерських дисциплін, вона містить у собі не лише організаційно-управлінський та економічний аспекти, але й соціально-технологічний, господарський, гуманітарний, культурологічний, історичний, краєзнавчий, правовий, етичний, рекреаційний, економічний тощо [383, с. 112].

Проте аналіз програм з туристичної підготовки Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, Національного педагогічного університету імені Н. П. Драгоманова і Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, які готують учителів, засвідчив, що не всі аспекти професійно-туристичної підготовки закладені в їх зміст. Так, у них відсутній зміст підготовки студентів із соціально-технологічного, культурологічного, етичного, рекреаційного, спортивно-оздоровчого, а іноді й (у 2-х випадках із 3-х) екологічного аспектів.

Для визначення обсягу професійно-туристичних знань, умінь і навичок майбутнього учителя, що мають бути закладені в концепцію та програму професійно-туристичної освіти в сучасний період ринкових взаємин, ми вважаємо за необхідне звернутися до досвіду зарубіжної системи підготовки кадрів [431; 451; 455; 460]. Так, за В. М. Вуковловим, який вивчав розвиток туризму в Казахстані, майбутній спеціаліст має обов'язково проходити всі рівні професійної підготовки: учень (стажер)-студент-бакалавр-спеціаліст-магістр, при цьому практика є складовою навчального процесу. На думку науковця, співвідношення кількості теоретичних і практичних занять має бути рівним; навчання майбутнього спеціаліста починатися з того моменту, коли встановлено потребу в ньому конкретного підприємства, коли складено навчальний план підготовки спеціаліста з урахуванням потреб замовника та навчального закладу, що здатний забезпечити виконання навчального плану; на початковому етапі навчання доцільно здійснювати жорсткий відбір абітурієнтів за фізичними, психологічними й інтелектуальними показниками [70, с. 34].

Діагностика якості процесу навчання при підготовці фахівців для сфери туризму, як визначає Г. С. Цехмістрова, дозволяє нам стверджувати, що спеціаліст із туризму виконує майже більше 20 видів робіт, а зміст його діяльності складається з таких основних

груп спеціальних функцій (мотиваційної, змістово-конструктивної, операційно-процесуальної, контрольної-оцінювальної).

Головними діями групи змістово-конструктивних функцій є по-перше, розробка і культивування туристсько-екскурсійних програм, що мають соціальну цінність, задовольняють туристсько-рекреаційні потреби клієнтів і приносять реальний прибуток тій структурі, в якій працює менеджер; по-друге, ефективне здійснення взаємодії з необхідними державними, приватними організаціями та закладами (турфірмами, агентствами, митними структурами, органами санітарно-епідеміологічного контролю тощо); по-третє, оволодіння новітніми засобами і технологіями туристської діяльності; по-четверте, знання основних вимог до рівня культури і якості обслуговування вітчизняних та іноземних туристів; по-п'яте, вміння проводити інформаційно-інструктивні бесіди з учасниками туристських мандрівок тощо.

До групи контрольної-оцінювальної функцій належать такі дії: 1) конкретна, усвідомлена уява головного змісту функцій туризму, як світового соціального явища; 2) об'єктивна оцінка сучасного стану туристської справи в державі та в наступні 5-10 років; 3) об'єктивна оцінка сучасної забезпеченості туристичної індустрії кадрами.

Змістом головних операційно-процесуальних функцій є: 1) володіння основними поняттями світової туристської індустрії; 2) знання економічних основ комерційного, рекреаційного, спортивно-оздоровчого видів туризму; 3) володіння максимальною інформацією про туристсько-рекреаційні ресурси держав, що мають популярні морські та гірські курорти; 4) знання економічних, політичних, національно-культурних особливостей держав, в яких організуються тури та врахування їх у своїй роботі; 5) оволодіння повною інформацією про туристсько-рекреаційні ресурси своєї держави; 6) знання правил прийому та відправки туристів із-за кордону та за кордон; 7) оволодіння міцними знаннями про правові основи туристської діяльності у своїй державі та провідних державах міжнародного ринку туристичних послуг; 8) знання матеріальних джерел, фінансових і кадрових туристсько-рекреаційних ресурсів, необхідних для організації будь-якої туристської мандрівки; основних правил взаємовигідної співпраці туристських фірм із необхідними для роботи вітчизняними і зарубіжними закладами; правил організації діяльності туристських

закладів, організації авіаційних, залізничних, автомобільних і комбінованих мандрівок; 9) уміння забезпечувати охорону життя туристів за будь-яким маршрутом; одержувати та використовувати інформацію про туристську діяльність; 10) володіння рідною мовою та 2-3 мовами ближнього й дальнього зарубіжжя; 11) водіння легкового (вантажного) автомобіля високого проходження. Мотиваційна функція розкриває сутність діяльності майбутнього менеджера з туризму щодо виховання емоційного настрою в тих, хто подорожує, інтересу до туристських походів, потреби в них [400, с. 179-180].

Вважаємо, що вищезазначеними функціями необхідно оволодівати й майбутнім учителям, їх формування професійно-туристичної діяльності повинно передбачатися в моделях професійної підготовки в умовах педагогічного університету. Однак відповіді 300 студентів і 133 осіб викладачів контрольних і експериментальних груп показав, що як студенти (70%), так і викладачі (50%), не мають реального уявлення про обсяг функцій майбутніх фахівців із туризму. Це свідчить про недостатню ефективність підготовки випускників і недостатнє забезпечення галузі фахівцями з туризму, професійний рівень яких має відповідати міжнародним стандартам як у сфері послуг, так і в оздоровленні підростаючого покоління.

Навчальні програми вищезазначених педагогічних вищих навчальних закладів не завжди враховують систему подвійної (педагогічної і туристичної) підготовки майбутніх фахівців (система професійної освіти, де вивчення теоретичних знань об'єднуються з практичним навчанням).

На основі аналізу експериментальних даних (аналіз робочих планів) нами було встановлено, що під час реалізації принципів, у практиці контрольного та експериментального університетів, що готують майбутніх учителів, не враховуються: 1) види спортивного туризму (пішохідний, лижний, гірський, водний, велосипедний, авто-, мото-, спелео- і парусний); специфіка знань студентів щодо техніки і тактики переходів у цих видах туризму за маршрутами; 3) види підготовки фахівців; 4) зміст навчальних програм, механізм випуску слухачів, безперервність навчання, обсяг знань, умінь і навичок, виконання розрядних вимог. Хоча загальновідомо, що реалізація багатьох принципів сприяє підвищенню якості навчання студентів. Так, додержання принципу навчання майбутніх учителів

за змістом навчальних програм з туристичної підготовки є необхідним: для підвищення їхньої професійної компетентності; створення безпеки для проведення туристських заходів з групою людей (дітей) в умовах природного середовища за маршрутами різної категорії складності з урахуванням вікових, фізичних та інших особливостей учасників; ефективної роботи в закладах освіти, а також підготовки туристських кадрів; підготовки людини щодо виживання в екстремальних умовах природи; підвищення якості проведення освітніх турів та експедицій.

Додержання принципу механізму випуску слухачів усіх рівнів навчання, який рекомендує І. І. Булигіна, забезпечує диференціацію атестації кадрів на засадах врахування їхніх особливостей, спортивного досвіду і рівня засвоєних знань. Наприклад, після закінчення курсу базової туристської підготовки фахівцю може бути присвоєне звання «учасник походу I-II категорії складності» за умов відповідності одержаного досвіду участі в навчально-тренувальному поході; «гід-провідник спортивного туризму» за умови, якщо спеціаліст пройшов стажування. Реалізація принципу неперервності навчання впливає на забезпечення сучасними програмами різних рівнів підготовки, що дає можливість людині продовжити освіту, або ж як окреме навчання за програмами найбільш високого рівня. Все це досягається вимогами, які висувуються до мінімального досвіду студентів під час їхнього навчання [58, с. 78].

Принцип за «технологією» свідчить про те, що на всіх рівнях навчання і для всіх категорій кадрів існує проходження єдиних технологічних етапів навчання, придбання досвіду, стажування, атестації, присвоєння звання [98]. Так, випускники всіх рівнів підготовки туристичних кадрів повинні мати певний обсяг технологічних знань, умінь і навичок для здійснення безпечного проходження маршруту, категорія складності якого відповідає рівню туристської підготовки [58, с. 81].

Розкриваючи питання технологічної підготовки спеціалістів з туризму, І. І. Булигіна, говорить про чотирьохрівневу технологічну систему навчання, а саме: початкову, базову, спеціалізовану і вищу туристичну підготовку I-VI категорій складності, гідів-провідників спортивного туризму й інструкторів спортивного туризму.

Виконання розрядних вимог у спортивному туризмі зумовлює проходження спеціалістами певних етапів з метою досягнення певного рівня професіоналізму. Наприклад, на початковому рівні,

після навчання та участі в навчально-тренувальному поході, присвоюється третій розряд; після виконання функцій гідів-провідників – перший розряд [58, с. 113].

Отже, недооцінка з боку викладачів експериментального та контрольного університетів (65 осіб), які готують майбутніх учителів із спортивно-масової та туристської діяльності, важливості побудови змісту навчально-виховного процесу на засадах педагогічних принципів, робить його недостатньо якісним. Це підтверджується відповідями студентів (300 осіб) в процесі анкетування.

Одним із важливих і актуальних напрямів вузівської туристичної освіти є опанування викладачів сучасними інноваційними педагогічними технологіями та вміння їх упроваджувати в практику підготовки майбутніх фахівців. По-перше, це сприяє розвитку багаторівневої системи організації вищої освіти, що забезпечує мобільність навчання і вибір професії; по-друге, підштовхує вищі навчальні заклади до могутнього оснащення сучасними інформаційними технологіями, розвитку дистанційної форми навчання студентів; по-третє, сприяє університетизації вищої освіти, інтеграції вищих навчальних закладів, створенню університетських комплексів; по-четверте, забезпечує перехід значної частини вищих закладів освіти на самофінансування [209; 279].

На жаль, як контрольний, так і експериментальний педагогічні університети ще не досить інтенсивно впроваджують вищезазначені технології в навчально-виховному процесі, що знижує його оптимізацію та якість підготовки майбутніх учителів. Тому що кожна із технологій має свої особливості в методиці, організації та контролі навчання.

Для вивчення загальноосвітніх дисциплін характерною є технологія проблемного навчання, яка передбачає створення проблемних ситуацій із метою розвитку пізнавальної творчої діяльності студентів. Студенти здобувають знання в процесі розв'язування проблемних ситуацій, розвивають креативне мислення, інтерес до знань тощо [103; 202; 203].

Виявити проблему можна через постановку проблемного питання і створення проблемної ситуації, моральної колізії, інтригуючого питання, представлення альтернативного судження, зіткнення різних систем культурних цінностей, протиріч, життєвих

явищ тощо. У практиці експериментального університету лише 40% викладачів використовують цю технологію. У контрольному - 38%.

У навчальному діалозі зберігається рівність позицій викладача і студента: вони обидва мають шукати вирішення проблеми. Репліки студентів сприяють діалогу, який може розвиватися у неочікуваному для викладача напрямі. Хоча, незважаючи на це, викладач має питаннями послідовно поглиблювати проблему, зміцнювати її логіку, вибудовувати структуру діалогу [133].

Проблемне навчання пов'язане з усіма іншими видами, зокрема модульним, ігровим, дистанційним, розвивальним.

Модульно-рейтингова технологія навчання набуває широкого застосування при вивченні економічного блоку дисциплін. Ця технологія має на меті підвищити зацікавлення студентів у результатах навчання та об'єктивності оцінки знань із окремих предметів і фаху в цілому, посилити відповідальність викладачів за комплексність і незалежність оцінок, а також за відбір талановитої та працьовитої студентської молоді для продовження навчання в магістратурі, аспірантурі тощо.

Перевагами модульно-рейтингового навчання є самостійна і регулярна робота студентів упродовж року; свобода вибору завдань; урахування всіх видів діяльності студентів; міцність знань і висока якість підготовки; підвищення ефективності навчального процесу; власне коригування результатів контрольних заходів.

Тут суттєве значення має підвищення ролі поточного і модульного контролю знань, надання модульним результатам важливого значення під час підсумкової оцінки знань студентів, що є визначальною рисою використання модульно-рейтингової системи.

Ефективним видом навчання, на нашу думку, є імітаційне або ігрове. Спеціаліст у галузі туризму сьогодні має не тільки все знати, а й бути організатором, керівником, технологом, бачити перспективу розвитку виробництва, вміти працювати з людьми, ефективно використовувати особливості ринкової економіки тощо. Тому поширеною формою навчання, особливо на старших курсах є ділові ігри. Вони логічно продовжують процес навчання в умовах імітації виробничого процесу. Майбутній фахівець здобуває та вдосконалює вміння щодо вироблення і застосування рішень у конкретній ситуації. У ділових іграх студенти набувають не тільки професійних, але і ділових навичок; уміння адаптуватись у групі, розуміти мотиви

й інтереси інших учасників гри, самостійно приймати рішення, вдосконалювати вміння групової взаємодії. Ці вміння можливо формувати в ділових іграх «Станція юних туристів», «Лижний похід», «Похід у гори», «Перехід річки», «Організація та проведення туристських зльотів», «Рятувальні роботи» та ін.

Імітаційно-ігровий підхід реалізується через використання імітаційно-ігрових форм і методів, які дають змогу не тільки з'ясувати, поглибити та закріпити теоретичний матеріал, а й навчити студентів самостійно мислити, діяти, вести науковий диспут, здійснювати пошук оптимального виходу із запропонованих професійних ситуацій та особисто відповідати за прийняті рішення. Технологія імітаційно-ігрового навчання передбачає використання дидактичних, рольових, ділових та інших ігор, системи тренінгів тощо. Так, студентам можна рекомендувати систему таких тренінгів, як-от: «в'язання вузлів», «підбір туристського спорядження», «перша долікарська допомога». Однак лише 58% викладачів експериментального університету та 55% контрольного запроваджують імітаційно-ігрові технології.

Серед інноваційних педагогічних технологій професійно-туристичного розвитку майбутніх фахівців особливе місце посідає методика кейсів. Кейс - це опис конкретної управлінської ситуації. Її зміст відображає історію створення та організаційного становлення установи, зокрема туристські фірми, її розвиток і результати діяльності. Метою використання кейсу є набуття навичок роботи в конкретній ситуації, мобілізації всіх отриманих знань для вироблення практичної рекомендації щодо вирішення тієї чи іншої проблеми, яка міститься в конкретному завданні.

Досить поширеною формою навчання у підготовці фахівців є «круглі столи», які проводяться з метою формування наукових підходів до теорії освітнього і самодіяльного туризму; комплексного, системного обговорення сучасних актуальних проблем розвитку туристської індустрії; розгляду дискусійних питань з окремих фахових дисциплін; ознайомлення, усвідомлення й узагальнення вітчизняного і зарубіжного досвіду в туризмі.

Однак під час опитування 120 викладачів експериментального та контрольного педагогічних університетів, нами було встановлено, що лише 50% серед них (63 особи) в процесі навчання студентів використовують вищезазначені форми. Викладачі впевнені, що

найбільш ефективними формами освіти є лекції та семінарські заняття.

Особливий інтерес викликає технологія дистанційного навчання - це нова модель освіти, яка базується на методології розвиваючої освіти, навчання на відстані, коли викладач і студент розділені простором і їхня взаємодія здійснюється за допомогою комп'ютерних та інформаційних технологій; супутникової системи зв'язку; навчального і кабельного телебачення, відеокасет; масової телефонізації; глобальних та регіональних мереж (Інтернет) тощо [42; 158].

Незважаючи на це, ми вважаємо, що головним напрямом розвитку педагогіки самодіяльного туризму й оптимізації навчання студентів є все ж таки теоретичне обґрунтування професійно зорієнтованих інноваційних технологій, пріоритетною метою яких є розвиток творчості, активної співпраці студентів і викладача, їх взаємодія [141].

Вищезазначене свідчить, що для успішної та якісної підготовки учителів (з глибокими знаннями і практичними вміннями і навичками, мотивованими на освітню і фізкультурно-оздоровчу роботу з учнями), необхідною є ретельна розробка теоретичних і методичних засад вузівських програм; педагогіки та дидактики туризму; концептуальних підходів як до навчання студентів, так і до професійної післядипломної підготовки викладачів. Студентам необхідно оволодівати теоретико-методичними засадами туризму: розібратися в його видах і впливовій ролі кожного з них; знати напрями освітньої, оздоровчо-туристичної і краєзнавчої роботи школи й інших соціальних структур, що організують туристичну діяльність. При цьому необхідно пам'ятати, що здійснення професійно-туристичної підготовки учителів в педагогічних вищих навчальних закладах вимагає врахування її специфіки, яка є характерною не тільки для закладів усього світу, але, перш за все, для навчальних закладів України.

Необхідно також враховувати і те, що навчання учителів має синергетичний характер, оскільки головними аспектами туристської діяльності є соціальний та економічний, психологічний і педагогічний, медико-біологічний, екологічний, географічний і історичний, технічний і технологічний.

Отже, підґрунтям підготовки майбутніх учителів є те, що зміст навчального процесу у вищих закладах освіти повинен будуватися за

вищеозначеними галузями, а практичні навички студентів формуватися на засадах тих знань, що будуть засвоєні ними. Удосконалення потребує й практична підготовка студентів у вищих закладах України. Практика повинна максимально формувати всі сфери професійної майстерності майбутнього вчителя (знання, навички, мотивацію, рефлексію).

Висновки до другого розділу

У другому розділі монографії розкрито зміст та особливості організації професійної підготовки фахівців туризму в зарубіжних країнах та в Україні.

У більшості країн світу створена система, яка забезпечує підготовку фахівців із туризму. Її складовою є університети й інститути, окремі курси, різноманітні спеціалізації, що працюють за програмами із туризму з присудженням дипломів про вищу освіту різних ступенів.

Туризм на рівні вищої освіти вивчається студентами як комплексна система, що забезпечує випускників професійною компетентністю третього рівня туристської індустрії.

Аналіз історії міжнародного туризму дає підстави стверджувати, що на сучасному етапі туризм вивчається у вищих закладах у світлі галузі психології, соціології, природничих наук, бізнесу й економіки.

В Європейських країнах викладання таких дисциплін, як «Відпочинок» і «Туризм» здійснюється за інтегративними програмами.

90-ті р. ХХ ст. характеризуються спробою створення моделі базового навчального плану з туризму, яка була б не обов'язковим, але визнаним орієнтиром для всіх вищих закладів Європи, і розробкою стандартизації освіти з туризму на регіональному та Європейському рівні.

Вивчення досвіду підготовки фахівців відомих туристських шкіл світу (швейцарської, американської, британської та ін.) свідчить, що деякі підходи у професійній підготовці фахівців із туризму можуть бути застосованими в практиці українських освітніх структур туристського профілю (відповідність змісту навчання майбутній діяльності, зв'язок навчання з практикою на робочих місцях, інтеграція теоретичних курсів з предметів, пов'язаних із практикою, інтеграція випусників у міжнародне туристське середовище й

ефективна діяльність у ньому, забезпечення студентів навчальними посібниками, діалогова співдружність викладачів із студентами, диференційований підхід до оцінки їхніх знань, оперативність педагогів у наданні студентам науково-методичної допомоги, категорична вимогливість до професіоналізму працівників у галузі туризму, ретельне вивчення іноземних мов, індивідуально-колективний підхід до туристської освіти).

У Росії підготовкою фахівців у галузі туризму займається багато вищих і середніх спеціальних закладів. Однак якість туристської освіти в державній школі не відповідає потребам цього сектора.

Головною причиною дефіциту фахівців із туризму є недосконалість освітніх програм підготувати кадрів, а також недостатньо високий рівень розвитку російського туризму.

За своєю структурою та змістом вища туристська освіта в Росії схожа з українською (форми навчання, різні спеціалізації, вибір змісту тощо). Однак у російській вищій туристській освіті існують такі проблеми, як створення відповідної методичної бази (державних освітніх стандартів, підручників, навчальних програм, підготовка викладацьких кадрів та ін.), відсутність достатньої якості у формуванні в студентів необхідних базових практичних навичок. Академічне навчання відірване від проблем, потреб, вимог реальної технології індустрії. Професіонали-практики російської туристської галузі за різних причин не займаються викладацькою діяльністю, а залучення іноземних фахівців до участі у вищій туристській освіті є дорогим і не завжди доцільним.

Разом з тим, рівень освіти в російських вищих навчальних закладах туристського профілю дуже різноманітний і має вищу спеціальну, базову вищу, вищу, повну вищу, професійну вищу градації. Це свідчить про те, що туристська освіта в Росії виходить на новий якісний етап і в цьому контексті відповідає світовим стандартам.

Набуває масовості в Росії й самодіяльний туризм, найперспективніший напрямок туристської діяльності. У світовій туристській практиці він є унікальним суспільним явищем. За останні п'ять років у країнах дальнього і близького зарубіжжя поширюється мережа туристських клубів, станцій і гуртків, в яких учні загальноосвітніх шкіл і студентська молодь набувають теоретичних і практичних знань в організації самодіяльного туризму.

Аналіз досвіду професійно-туристичної підготовки майбутніх фахівців в Україні показав:

1. За останні десятиріччя спостерігаються зміни в поглядах суспільства в Україні на організацію, систему та якість підготовки фахівців у туріндустрії.

2. Туризм, як галузь, що стрімко розвивається, постійно має потребу у фахівцях-професіоналах із достатнім обсягом знань, умінь і навичок, із високим рівнем культури, комунікативних навичок, знаннями іноземних мов.

3. В Україні система професійної підготовки фахівців самодіяльного туризму в середніх та вищих закладах освіти знаходиться на стадії створення.

4. Сьогодні існує необхідність удосконалення механізму професійної підготовки педагогічних кадрів в Україні для дитячо-юнацького освітнього і спортивно-оздоровчого туризму.

5. Для забезпечення ефективної підготовки фахівців із туризму в системі вищої освіти України необхідна розробка теоретико-методичних засад галузі, створення сучасних інтегрованих програм і технологій навчання студентів,

6. Підготовка спеціалістів із туризму в Україні має бути додатковою спеціалізацією вчителів, соціальних педагогів, реабілітологів тощо.

Аналіз стану професійної підготовки фахівців із туризму дав змогу дійти висновку, що формування змісту туристичної освіти є важливою науковою проблемою. Професійно-туристична підготовка майбутніх учителів має будуватися на засадах інноваційних технологій, інтеграційних підходів до змісту дисциплін, оптимізації освітнього процесу студентів у педагогічних вищих навчальних закладах, як найкращого варіанту навчання та виховання.

Матеріали, що увійшли до розділу опубліковані автором у наукових статтях [116; 118; 119; 123; 127; 133; 141].

РОЗДІЛ 3

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ПРОФЕСІЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Концепція формування готовності майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності

Підставою для розроблення й обґрунтування теоретичних засад формування готовності майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності є основні положення законів та урядових постанов: Закону України «Про освіту», Національної доктрини розвитку освіти України в XXI столітті, Державної програми розвитку туризму на 2002-2010 роки, Державних освітніх стандартів [163; 274; 108; 364].

Вітчизняний та зарубіжний досвід засвідчує невпинний пошук нових концептуальних підходів щодо структурування та прогнозування навчально-виховних систем, які б надавали пріоритет особистісно-суб'єктному чиннику [434]. Формування готовності майбутніх учителів до педагогічної діяльності у цьому плані має значні потенційні можливості, що сприяє подоланню традиційних стереотипних орієнтацій вищої освіти, вимагає оновлення її змісту, методів і технологій [219].

Під впливом кризових явищ у суспільстві міцніє тенденція ідеалізації і консервації колишнього стану системи освіти, протидії всім змінам, в тому числі необхідним і позитивним.

Завдання сьогодення полягає в тому, щоб відійти від крайнощів і запропонувати суспільству та державі зважену, науково обґрунтовану, що відображатиме реальні суперечності та проблеми, потреби і можливості, концепцію подальшого розвитку вітчизняної системи освіти.

Радянська освітня система безсумнівно мала цілу низку переваг (безоплатність, масовість, глибока теоретична, наукова змістовність тощо), однак накопичувалися десятиліттями проблеми і протиріччя не тільки не розв'язувалися, але переростали вже в повну невідповідність як потребам народного господарства, так і внутрішнім можливостям та запитам самої системи освіти.

Зміни, що відбулися за останні роки призвели до деяких позитивних зрушень в самій системі освіти (нові типи навчальних закладів, нові методи навчання тощо), але в основній масі у навчальних закладах, насамперед внаслідок різкого зниження рівня фінансування та матеріально-технічного забезпечення, розпочався і триває процес деградації. Особливо це відноситься до загальної та початкової професійно-технічної освіти [83, с. 12-15].

Головні протиріччя і проблеми, які необхідно подолати в самій системі освіти: все більше поглиблюється розрив між досягненнями психолого-педагогічних наук і масовою освітньою практикою; збільшується відрив науково-дослідної діяльності від педагогічної діяльності основної маси вишів, посилюється деградація матеріально-технічної бази вищої школи не тільки внаслідок проводимої в країні фінансової політики, але і внаслідок надзвичайної роздробленості всієї системи вишів; низька ефективність використання інтелектуально-культурного потенціалу суспільства в освітніх установах; відсталість технологій, методів навчання з одночасним бездумним пересаджуванням зарубіжного досвіду в наше середовище [12, с. 4].

Підвищення освітньо-професійного рівня населення завжди розглядалося як найголовніший критерій правомірності тих чи інших суспільних перетворень. Тому, одним з основоположних і дуже важливих напрямів реформування є такий, що сприяв би поліпшенню соціально-економічного становища населення України [275].

Концепція є початковим документом, який розробляється при створенні певної системи, що містить результати виконання попередніх науково-дослідних робіт і служить основою для подальшої розробки нормативної документації.

Концепція в науці - це система поглядів, що визначають розуміння явищ і процесів, об'єднаних фундаментальним задумом, провідною ідеєю. Концепція вказує спосіб побудови системи засобів навчання і виховання на основі цілісного розуміння сутності цих процесів. У концепції особливу увагу приділяють принципам, як орієнтирам для розробки стратегії педагогічної діяльності [276].

Акцентування уваги на концепціях пов'язано з тим, що ознайомлення з ними сприяє пробудженню концептуального педагогічного мислення. Воно відрізняється від раціонально-прагматичного (ремісничо-виконавського) тим, що спрямоване на

глибинне розуміння сенсу закладених у них ідей, проникнення в суть запропонованих принципів реалізації наукових задумів. Сучасному загальноосвітньому навчальному закладу необхідний учитель, який не тільки вміє думати, але і здатний мислити, тобто породжувати власні орієнтири педагогічної діяльності [1; 50; 315].

Основне призначення концепції полягає в наданні загального бачення системи, виконуваних нею функцій, опису інформаційного і правового простору та взаємодії з іншими системами.

Проведений аналіз робіт присвячених розробці структури та змісту концепцій у галузі освіти [226; 256; 280] дозволив нам прийти до висновку, що концепція повинна складатися з наступних обов'язкових розділів:

- вступ - містить відомості про нормативно-правове підґрунтя концепції, передумови її розробки і основні проблеми, що повинні бути розв'язані при реалізації концепції;

- основні цілі та завдання концепції - визначається головна мета функціонування системи, що лежить в основі запропонованої концепції; завдання, що необхідно вирішити в полі дії концепції;

- функціональний простір (зміст) системи - розкриває перспективи модернізації системи шляхом уточнення її змістового наповнення;

- організаційні форми і структура системи, що висвітлюється в концепції характеризує структуру розробленої системи;

- заходи з реалізації визначених концептуальних положень;

- очікуваний результат.

Згідно із законом України «Про внесення змін до закону України «Про туризм», держава проголошує туризм одним із пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури і створює умови для туристичної діяльності. Подальший динамічний розвиток туризму зумовлює необхідність удосконалення якості підготовки кадрів, забезпечення галузі туризму фахівцями, які б відповідали міжнародним стандартам у галузі послуг [162, с. 6].

Вища професійна освіта туристичної сфери взагалі та її спортивно-оздоровчого напрямку зокрема віддзеркалює тенденції і стан розвитку всесвітньої спільноти, всесвітньої індустрії туризму і мандрівництва, гостинності і міжгалузевого туристського комплексу України, а також впливає на них. Зміни, що відбулися в українському суспільстві, у менталітеті народу активно впливають на професійну туристську освіту, вимагають відповідності

тенденціям світового освітнього простору, цілям і завданням нового історичного етапу. Це у свою чергу, змінює мету і завдання вищої професійної туристської освіти в галузі туризму, тому що вищезазначене явище пов'язане з синергетичним підходом. «Синергетика» - грецького «synergeia», що означає спільний, колективний вплив [409, с. 46].

Отже, ми повністю погоджуємось з висновками Г. С. Цехмістрової, яка сформулювала позитивне значення синергетики для сучасної освіти, можливість інтегрування знань з різних дисциплін у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців; посилення міжпредметних зв'язків до організації туризму, фізичної культури, основ здорового способу життя тощо, пояснення єдності законів розвитку природи і суспільства. Використання синергетичного підходу, його понять є однією з головних теоретичних положень нашого дослідження, що сприяє більш повній реалізації головних дидактичних умов для організації та проведення навчально-виховного процесу на підставі основних його принципів - науковості, систематичності, єдності конкретного й абстрактного тощо. Синергетика як галузь наукового пізнання об'єднує різноманітні природні та соціальні явища, дає змогу розробити новий «натурфілософський» підхід до вивчення актуальних наукових та освітянських проблем розвитку природи і суспільства [400].

У світлі вищезазначеної ідеї туристичну освіту ми розглядаємо як умову та спосіб досягнення суспільного прогресу, особистого успіху кожного фахівця в галузі професійної освіти.

У такій ситуації генеральною метою навчання стає досягнення успіху у професійній майстерності, що сприяє вирішенню завдань створення розвивального, постійно функціонуючого освітнього професійного середовища, формування міцних, потужних умінь і навичок життєдіяльності, що можуть постійно взаємозамінюватися, забезпечення у вищій освіті (за туристичною галуззю) максимального зростання особистості кожного студента, інтеграція вітчизняної освіти у світове середовище.

Реалізація вищезазначених завдань сприятиме підвищенню соціальної значущості освіти в організації шкільного туризму, його авторитету в суспільстві.

На основі матеріалу, проаналізованому у підрозділах першого і другого розділів дослідження, була розроблена *Концепція*

формування готовності майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності.

Вступ. Концепція формування готовності майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності (далі - Концепція) визначає цілі та завдання у справі розвитку професіоналізму кадрового потенціалу, вдосконалення функціонування загальнонаціональної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації вчителів для здійснення професійної діяльності в галузі туризму.

Концепція ґрунтується на положеннях Конституції України, Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», «Про туризм», Положенні про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту), державних стандартах освіти, нормативно-правових актах чинного законодавства України з питань освіти і науки, листа Міністерства освіти і науки України № 1/9-736 від 06.12.07 року «Про Перелік напрямів (спеціальностей) та їх поєднання з додатковими спеціальностями і спеціалізаціями для підготовки педагогічних працівників за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавра, спеціаліста, магістра», а також враховує міжнародний досвід управлінського та інформаційно-технологічного забезпечення окремих напрямів професійної діяльності.

Теоретичним підґрунтям концепції формування професійно-туристичної готовності майбутніх учителів стали філософські, психолого-педагогічні ідеї та наукові підходи вчених у галузі туризму І. І. Булигіної [58], Г. Г. Ващенко [63], Г. І. Зоріної [175], В. О. Квартальнова [192], А. П. Коноха [215], Л. В. Сакур [351], Н. А. Фоменко [389] та ін.

Основними передумовами розробки Концепції є сучасні процеси становлення демократичної, правової, соціальної держави, розвиток засад громадянського суспільства, інтеграція України в Європейське співтовариство, проведення освітньої реформи, зокрема реформування загальної та вищої освіти, спрямованого на їх вдосконалення.

Підготовка вчителів до професійно-туристичної діяльності - спеціалізована професійна підготовка особи шляхом формування, поглиблення, розширення та оновлення її професійних знань, умінь і навичок у галузі туризму на основі практичного досвіду.

Багатоаспектність функцій і завдань вищої педагогічної освіти, що реалізуються відповідними навчальними закладами, актуалізує необхідність визначення концептуальних основ професійної

підготовки майбутніх учителів, постійного оновлення змісту туристичних спеціалізацій відповідно до потреб економічного та соціального розвитку України.

Сучасні потреби державотворення, тенденції економічного розвитку суспільства, реформування системи вищих та загальноосвітніх навчальних закладів обумовлюють необхідність вирішення низки проблем, серед яких:

- визначення підготовки майбутніх учителів до організації шкільного туризму як обов'язкової невід'ємної складової частини професійної підготовки вчителів та забезпечення гарантованих державою умов для такої підготовки;

- розробка необхідної нормативно-правової бази, що сприятиме функціонуванню і подальшому розвитку підготовки майбутніх учителів до організації шкільного туризму;

- формування змісту підготовки майбутніх учителів та організація навчального процесу відповідно до потреб загальноосвітніх навчальних закладів на основі впровадження результатів сучасних наукових досліджень, широкого використання вітчизняного та зарубіжного досвіду в сфері професійної підготовки майбутніх учителів до організації туризму з учнями основної та старшої школи;

- упорядкування та оптимізація мережі педагогічних вишів відповідно до потреб загальноосвітніх навчальних закладів з питань організації шкільного туризму;

- розширення професійного профілю при отриманні вищої освіти та підвищенні кваліфікації вчителів шляхом внесення відповідних пропозицій до існуючого переліку напрямів (спеціальностей) та їх поєднання з додатковими спеціальностями і спеціалізаціями для підготовки педагогічних працівників за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавра, спеціаліста, магістра з урахуванням потреб загальноосвітніх закладів у кожному регіоні;

- активізація наукової діяльності педагогічної спільноти з питань розробки ефективної системи підготовки майбутніх учителів до організації шкільного туризму;

- забезпечення єдності і дієвості управління та регулювання діяльності всіх елементів системи підготовки вчителів до професійно-туристичної діяльності.

Система підготовки вчителів до професійно-туристичної діяльності передбачає професійне навчання фахівців, які відзначатимуться:

- здатністю здійснювати професійно-діагностичні та профорієнтаційні заходи для учнів основної та старшої ланки загальноосвітнього навчального закладу;
- професійними вміннями та навичками, що ґрунтуються на сучасних спеціальних знаннях, критичному мисленні, здатності застосовувати наукові надбання на практиці при здійсненні організації шкільного туризму.

Ключовими концептуальними підходами щодо процесу навчання і виховання студентів у професійно-туристичній підготовці найбільш відомими та завершеними є особистісний і діяльнісний підходи. Це обґрунтовується тим, що особистісний підхід за основу ставить особистість з усіма її особливостями, а діяльнісний - визначає діяльність як єдиний можливий засіб формування особистості і розвиток її психіки [49; 340].

Визначаючи сутність професійної діяльності, ми сприймаємо її як процес, в якому людина реалізує особисте ставлення до навколишньої діяльності. Цей процес є двосторонній, в якому відбувається взаємодія людини з природою, а діяльність представляє собою синтез теоретичної та практичної діяльності складових. На думку С. Л. Рубінштейна, підґрунтям для цього є процесуальний план (процес реалізації відносин) і особистісний план (психічні процеси людини) [348, с. 78]. Ми вважаємо, що вищезазначені положення цілком відповідні професійній діяльності.

У процесуальний план входять такі складові: інтереси і потреби суспільства у високоякісній підготовці учителів, які будуть мотивовані на формування, збереження, зміцнення і відновлення здоров'я молодого покоління, їхню фізичну, інтелектуальну, духовну, соціальну підготовку до якісного життя в українському суспільстві; інтереси і потреби особистості майбутнього фахівця в одержанні якісної професійної освіти, постійному підвищенні педагогічної майстерності у системі неперервної освіти; вимоги до професійної кваліфікації спеціалістів усіх рівнів з туризму, її постійного вдосконалення; рівня загальнолюдської і професійної культури; орієнтація освітніх програм на глибоку, різнобічну, високоякісну професійну підготовку; гуманно-спрямований, особистісно орієнтований освітній процес, прикінцевим результатом

якого є розвиток індивідуальних здібностей студентів; відкритість освіти, доступність найсучасніших знань та інформації; організація і реалізація прямих і зворотних зв'язків між викладачами і студентами, наукою і практикою, освітою і спортивно-оздоровчою діяльністю; швидка адаптація випускника вищого навчального закладу до виробничого середовища і готовність до одержання позитивних результатів у фізичному, психологічному, духовному і соціальному розвитку учнів і молоді; піднесення значущості професійної освіти і підвищення її престижу [43; 147; 160; 406]. Вищезазначені складові водночас визначають якісні показники освіти.

Основні цілі, завдання та принципи підготовки майбутніх вчителів до професійно-туристичної діяльності. Метою підготовки вчителів до професійно-туристичної діяльності є задоволення індивідуальних потреб громадян у особистісному та професійному зростанні за певним профілем та спеціалізацією в системі педагогічної освіти, а також забезпечення потреб держави в кваліфікованих педагогічних кадрах високого рівня професіоналізму та культури, здатних компетентно і відповідально виконувати посадові функції, впроваджувати у навчальний процес новітні технології, сприяти професійному становленню підростаючого покоління [96].

Серед завдань підготовки вчителів до професійно-туристичної діяльності, основними є:

- приведення обсягів та змісту підготовки вчителів у відповідність із поточними та перспективними потребами держави в організації шкільного туризму;
- формування змісту навчання майбутніх учителів, враховуючи можливість їх спеціалізації на основі попередньо здобутої ними освіти, досвіду діяльності, індивідуальних інтересів і потреб;
- застосування сучасних навчальних технологій, що передбачають диференціацію, індивідуалізацію, запровадження дистанційної, очно-заочної та екстернатної форм навчання;
- оптимізація мережі вищих педагогічних навчальних закладів з урахуванням можливості повного забезпечення вчителями необхідної спеціалізації відповідно до запиту організації шкільного туризму на засадах поточного та стратегічного планування потреб у професійному навчанні фахівців.

Завдання мають вирішуватись на основі вдосконаленої нормативно-правової бази загальнонаціональної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації вчителів загальноосвітніх навчальних закладів.

Основними принципами організації підготовки вчителів до професійно-туристичної діяльності є:

- вільна траєкторія в процесі підготовки;
- наступність підготовки;
- відповідність сформованих професійно значущих властивостей і характеристик студента обраному рівню підготовки;
- відкритість підготовки;
- розвивальний потенціал підготовки;
- узгодженість компонентів підготовки;
- взаємозв'язок та взаємодоповнення методів, прийомів, засобів і форм підготовки.

Підготовку вчителів до професійно-туристичної діяльності слід розглядати не тільки як окрему складову системи підготовки дипломованих спеціалістів, а і як форму освіти молоді, виходячи з їх індивідуальних потреб у здобутті певних знань, формуванні умінь і навичок, особистісному і професійному зростанні [59].

У той же час проблема підготовки майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності як система навчання зможе бути ефективною лише за умов, коли вона буде спиратися на найголовніший принцип - оперативно і максимально повно забезпечувати потреби як суспільства, так і окремих громадян.

Зміст підготовки вчителів до професійно-туристичної діяльності. Під змістом освіти розглядається спеціально відібрана та визнана суспільством (державою) система елементів об'єктивного досвіду людства, засвоєння якої є необхідним для успішної діяльності в певній сфері. Це той кінцевий результат, досягти якого прагне навчальний заклад, той рівень і ті досягнення, що традиційно виражаються в категоріях знань, умінь, навичок, особистісних якостей. А за умови запровадження компетентного підходу в освіту - в термінах компетентностей [176; 180; 212].

Поняття про зміст освіти є одним із центральних питань дидактики. Зміст освіти розглядається як система знань, практичних умінь і навичок, досвіду творчої діяльності, світоглядних ідей, що учні опановують у процесі навчання. Це педагогічно адаптований

соціальний досвід людства, тотожний за структурою (звісно, не за обсягом) людській культурі в усій її повноті [242; 245].

Згідно з точкою зору І. Лернера, зміст освіти складається з чотирьох основних компонентів: досвіду пізнавальної діяльності, зафіксованої у формі її результатів - знань; досвіду різних способів діяльності - у формі вмінь діяти за зразком; досвіду творчої діяльності - у формі вмінь приймати нестандартні рішення у проблемних ситуаціях; досвіду ставлення до навколишньої дійсності - у формі світоглядних, морально-естетичних орієнтацій.

1. Пізнавальний досвід включає знання про природу, суспільство, мислення, техніку, засоби діяльності, засвоєння яких забезпечує формування в свідомості тих, хто навчається, наукової картини світу. Зміст освіти охоплює такі види знань:

- основні поняття та терміни;
- факти повсякденної дійсності й науки;
- основні закони науки, що розкривають зв'язки й відношення між різними об'єктами та явищами дійсності;
- теорії, що містять систему наукових знань про певну сукупність об'єктів, взаємозв'язки між ними, методи пояснення та прогнозування явищ даної предметної галузі;
- знання про способи наукової діяльності, методи пізнання й історію набуття наукових знань;
- оцінні знання, знання про суспільні норми ставлення до різноманітних явищ життя.

2. Практичний досвід містить уміння та навички, які можуть бути загальними і спеціальними.

3. Досвід творчої діяльності забезпечує готовність того, хто навчається, до розв'язання нових проблем, до перетворення дійсності. Він виявляється у:

- баченні нових проблем у знайомій ситуації; розумінні структури нового об'єкта та його основних функцій;
- самостійному перенесенні знань і вмінь у нову ситуацію;
- самостійному комбінуванні відомих способів діяльності в нові;
- баченні різноманітних способів розв'язання проблеми й альтернативних доказів;
- створенні принципово нового способу розв'язання проблеми, що не є комбінацією відомих.

4. Досвід емоційного ставлення до навколишньої дійсності – це система морально-естетичних поглядів, цінностей, що виражають

ставлення особистості до світу, діяльності, людей, самої себе [246].

Компоненти змісту освіти взаємопов'язані між собою таким чином, що опанування кожною попередньою є основою переходу до наступного: уміння формуються на основі знань, творча діяльність передбачає опанування як певної суми знань, так і репродуктивних умінь у конкретній сфері творчої активності, тоді як набуття досвіду емоційного ставлення до навколишньої дійсності пронизує всі компоненти змісту освіти й слугує як основою для оволодіння ними, так і результатом [206, с. 27].

Дидактичною основою змісту навчання та виховання студентів у контексті формування готовності майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності є педагогічно обґрунтовані, проблемно представлені та дидактично адаптовані системний зміст відповідних предметів, складові особистісної, ціннісно-мотиваційної, змістовної, операційно-технологічної та рефлексивної складових досліджуваного феномену а також зміст реальної життєдіяльності людини у вигляді системи відповідних здібностей до організації туристичної діяльності.

Таким чином, зміст освіти за умови реалізації формування готовності майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності формується із двох джерел: дидактично перетвореного відповідного змісту навчальних предметів, з одного боку, та вимог життя і майбутньої практичної, в тому числі й професійної діяльності тих, хто навчається, - з іншого.

Зміст освіти пов'язаної з підготовкою вчителів до професійно-туристичної діяльності визначається на основі змісту середньої загальної освіти, на основі вимог суспільства до кадрового забезпечення туризму, до засобів, форм і методів професійної діяльності на основі освітньо-професійних програм відповідного напрямку та включає широкий спектр педагогічної, соціальної, економічної, правової, організаторської підготовки вчителів тощо.

Зміст підготовки вчителів до професійно-туристичної діяльності регламентується державними стандартами, навчальними планами, програмами та іншими нормативними документами органів державного управління освітою.

Навчальні плани та програми розробляються вищими педагогічними навчальними закладами з урахуванням рекомендацій Міністерства освіти і науки України й затверджуються в установленому порядку.

Терміни підготовки майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності, обсяг навчального часу в системі вищої освіти встановлюються вишем згідно з відповідними нормативними документами та державними стандартами освіти.

Навчальний процес в закладах вищої педагогічної освіти з проблем туристичного навчання майбутніх учителів повинен будуватися на прогресивних професійних та педагогічних технологіях, досягненнях науки і практики.

При підготовці майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності застосовуються денна і заочна форми навчання та поєднання цих форм.

Базовими принципами, що становлять підґрунтя концепції освітньої якості, обґрунтованими Європейськими фаховими мережами, є такі:

- значущість і доцільність (для студентів щодо отримання роботи та повноцінного життя, самореалізації та самодостатності, а також для роботодавців, суспільства загалом);
- порівнюванність і сумісність (на підставі узгоджених і чітко сформульованих загальних і специфічних компетентностей);
- прозорість і зрозумілість (навчальних результатів, процесу, ресурсів, забезпечення якості);
- мобільність і довіра (як основа підвищення якості освіти й академічної мобільності студентів);
- привабливість (для студентів різних країн і регіонів) та конкурентоспроможність (формування компетентностей, необхідних і достатніх для успішного особистого, професійного, громадянського життя) [169; 432; 445].

Аналіз сучасної теорії і практики базової підготовки фахівців туризму з вищою освітою (В. Н. Вуковлов, В. О. Квартальнов, Л. С. Макарова та ін.) називають чинники, від яких залежить якість освіти випускників вищих навчальних закладів, серед них: 1) широта і змістове наповнення профілю певної туристичної спеціальності; 2) загальна сума навчального часу і кількість часу, відведеного на практику, за який здійснюється підготовка фахівця туризму; 3) складання програм навчальних дисциплін згідно з метою підготовки спеціаліста; 4) коригування або повна зміна навчальних планів після відпрацювання їх за повним циклом [70; 194; 256; 381; 400].

У зв'язку з цим з особливою гостротою постає питання якості підготовки учителів з організації шкільного туризму, здатних

розширити масштаби роботи на базі загальноосвітніх шкіл, у позашкільних закладах освіти в центрах творчості, дозвілля за місцем проживання [135].

Аналіз наукових публікацій із проблем теорії і практики шкільного туризму свідчить, що рухова активність, заняття фізичними вправами у поєднанні з формуванням духовної культури, задоволенням духовних потреб учнів у вивченні рідного краю, фольклору, народно-поетичної творчості сприяють кращому залученню молоді до здорового способу життя [171; 223; 324; 349].

Актуальність цієї проблеми зумовлена звуженням сфери сімейного дозвілля, організованого відпочинку дітей і молоді, повноцінного проведення дозвілля; зниженням масштабів оздоровчої роботи в закладах освіти, в організації додаткової освіти за місцем проживання [105; 228]. Залишковий підхід органів місцевого самоврядування до вирішення соціальних проблем, зниження рівня життя, матеріального добробуту значної кількості населення негативно відбивається на галузі культурно-дозвільного обслуговування громадян країни та їхніх дітей. При цьому слід зазначити, що якість роботи з виховання, оздоровлення, освіти молоді з використанням освітніх і категорійних видів спортивно-оздоровчого туризму визначається станом ресурсної бази культурно-краєзнавчої та експедиційної роботи [93; 390].

Формування ж фізичного, психічного і соціального благополуччя, як головного показника гуманізації системи освіти та засвоєння молоддю даних про ефект тренувальних навантажень, оздоровчих сил природи - одне з найважливіших завдань сучасної педагогіки [285; 293].

Дані ідеї свідчать про те, що в процесі професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів суспільні та індивідуально-особистісні інтереси та цінності значною мірою співпадають, що впливає на динаміку освітнього процесу в позитивному плані [358, с. 9].

Одно із провідних положень концепції професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів є організація навчально-виховного процесу в педагогічному університеті. Він повинен ґрунтуватися на гуманістичних і демократичних засадах, сприяє формуванню інтелектуальної і висококультурної особи, розвитку національної свідомості і почуттів студентів, вихованню громадянина - гідного української нації, українського народу, своєї Батьківщини.

Враховуючи вищезазначені аспекти та спираючись на культуротворчу функцію освіти, необхідно розвивати у студентів емоційно-почуттєву сферу щодо шанування своєї національної свідомості; усвідомлення та розуміння потреб особистості, співтовариства, держави і світової цивілізації; здатність доброзичливо сприймати інші культури; системно та позитивно мислити, творчо і відповідально діяти [238; 411].

Вища освіта з професійної підготовки майбутніх учителів будується на таких принципах; доступність і рівність умов розвитку кожного студента з метою повної реалізації його здібностей та таланту; гуманізація, гуманітаризація і демократизація освітнього процесу; органічний зв'язок зі світовою освітою та національною історією, культурою і народними традиціями; перспективність, гнучкість і прогнозованість, розвивальний характер навчання; єдність, комплексність, неперервність і різноманітність навчання; взаємозв'язок з освітою інших країн [100; 437; 441; 442].

У професійній туристичній освіті вагому роль відіграє наповнення освітнього процесу таким змістом, який би забезпечував готовність майбутнього учителя до професійно-туристичної діяльності, у процесі виконання всіх функцій, високий і достатній рівень професійної компетентності та педагогічної майстерності [421]. Саме тому наступним і пріоритетним концептуальним положенням є - формування змісту освіти і побудова структури професійно-туристичної підготовки майбутніх педагогів.

Зміст освіти в умовах педагогічного вищого навчального закладу галузі знань 0102 «Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини» за спеціальністю 6.010201 «Фізичне виховання», 6.010202 «Спорт», 6.010303 «Здоров'я людини»; галузі знань 0401 «Природничі науки» за спеціальністю 7.010103 «Географія і біологія», «Географія і екологія»; галузі знань 0203 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 6.020302 і 7.0203201 «Історія», регламентується типовими навчальними планами і програмами, а також освітньо-професійними програмами, затвердженими Міністерством освіти і науки України.

Навчання майбутніх учителів до організації шкільного туризму здійснюється за освітньо-професійною програмою спеціальності.

Зміст вищої освіти галузі знань «Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини», «Природничі науки», «Гуманітарні науки» зумовлюється суспільними вимогами до рівня кваліфікації та

компетентності вчителів фізичної культури, географії і історії визначається галузевими стандартами відповідно до Державного класифікатора. Зміст освіти за спеціалізацією систематично оновлюється з урахуванням змін у науці, техніці, виробництві, нових соціально- економічних, освітніх потреб, узгоджується та взаємопов'язується на всіх рівнях підготовки [364, с. 4].

Зміст підготовки майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності визначається також потребами загальноосвітніх шкіл у кваліфікованих кадрах на посадах учителів фізичної культури, географії і історії.

Він вибудовується завдяки трансформації сучасних наукових знань у зміст туристської освіти та забезпечує на цій основі духовну, економічну, соціальну та політичну професійну компетентність майбутніх фахівців.

Процес підготовки учителів, спеціалістів для сфери освітнього і спортивно-оздоровчого туризму передбачає: засвоєння сукупності професійно-орієнтованих розділів освіти як із педагогічної, так і спортивно-оздоровчої діяльності. Зміст вищезазначених розділів повинен спрямовуватися на: формування вмінь і навичок індивідуальної роботи майбутніх фахівців із дітьми; розробку програм із анімації, дозвільно-освітньої діяльності; використання засобів туризму в поєднанні з активними формами пересувань; формування вміння забезпечувати безпеку життєдіяльності школярів-туристів та на їхнє ознайомлення зі світом природи, культури, соціальної реальності тощо.

У зв'язку з вищезазначеним у змісті освітнього процесу мають переважати розділи туристсько-краєзнавчого профілю, програми інтелектуального розвитку, відомості про морально-етичні аспекти суспільної свідомості та поведінку людини, про теорію і методичку фізичних навантажень, змагальної діяльності тощо. Зміст освіти в педагогічному університеті будується на підставі державних стандартів вищої освіти з урахуванням регіональних, етнокультурних та національних традицій українського народу [134, с. 21].

Навчальні плани, програми, підручники та посібники для студентів і викладачів повинні розроблятися з урахуванням профілю університету та в поєднанні теорій формальної і матеріальної освіти: дидактичного енциклопедизму та академізму; спрямованості змісту освіти на практичне оволодіння спеціальністю і забезпечення

саморозвитку і самовизначення майбутнього фахівця та універсальне оволодіння ним засобами діяльності [427, с. 103].

Отже, багатопрофільність освітнього і спортивно-оздоровчого туризму визначає ще більшу необхідність диференціації посадової структури кадрів із метою задоволення потреб шкіл у спеціалістах з туризму, які б добре розумілися на краєзнавстві, знали декілька іноземних мов (російську, німецьку, англійську), були б добре фізично та морально підготовленими. Туристична індустрія вимагає й такої посади, як «гід-провідник» з певною спеціалізацією, зокрема водний, піший, гірський тощо з метою забезпечення високої ефективності та безпеки на маршрутах. Доведено, що значна кількість коштів туристами витрачається на дозвільно-розважальні заходи, забезпечення позитивно-емоційного настрою, зняття психофізичного втомлення. Отже, організація цих заходів у сфері шкільного туризму вимагає підготовки й спеціаліста з анімаційної роботи [415, с. 18].

Аналіз психолого-педагогічної літератури, власні дослідження показав, що ефективність професійної підготовки студентів залежить від: поліпшення профорієнтаційної роботи серед учнів загальноосвітніх шкіл, створення класів із поглибленим вивченням краєзнавства, туризму, основ здоров'я, географії, історії тощо; розробки наукових підходів до відбору обдарованих учнів щодо оволодіння професією вчителя, створення системи психоаналізу майбутніх фахівців; удосконалення функціональної загальноосвітньої та початкової професійної підготовки (коледжи), необхідної для продовження навчання у вищих педагогічних навчальних закладах, трудової діяльності в галузі освіти та туризму; розробки скоординованих програм, які б забезпечили перманентність навчання в загальноосвітніх школах, туристських клубах, коледжах та університетах; забезпечення рівня володіння іноземними мовами, який дає би можливість опанування певних курсів іноземної мови та продовження навчання в інших країнах світу; створення інноваційної системи вищої педагогічно-туристської освіти на основі використання досягнень передової вітчизняної та світової педагогіки, психології, валеології, туризму; розробки системи інноваційних методів викладання навчальних дисциплін, яка поєднувала б різні форми навчання, виховання і розвитку студентів, забезпечувала глибоке та свідоме засвоєння базових знань з максимальним задоволенням індивідуальних запитів

та інтересів особистості, нахилів і можливостей; розвитку творчого потенціалу викладачів, їхнього професійного самовдосконалення; створення системи комплексного забезпечення навчально-виховного процесу посібниками, дидактичними матеріалами, наочністю, розробками навчальних книг та методичних посібників; удосконалення системи підбору висококваліфікованих педагогічних кадрів для роботи зі студентами.

На Всесвітній конференції ЮНЕСКО з проблем вищої освіти було зазначено, що нові інформаційні технології не зменшують потреби у кваліфікованих викладачах, хоча й змінюють їх роль по відношенню до навчального процесу. Було підкреслено, що провідне значення набуває постійний діалог викладача й студента, який перетворює інформацію на знання і розуміння [435].

У зв'язку з цим необхідне впровадження найсучасніших педагогічних технологій на засадах: особистісної орієнтації педагогічного процесу (педагогічна співпраця); активізації та інтенсифікації діяльності студентів (ігрові технології, проблемне навчання) [397; 398].

Особистісно орієнтовані педагогічні технології являють собою втілення гуманістичної філософії, психології і педагогіки. У центрі уваги особистісно-орієнтованих технологій - унікальна цілісна особистість, яка прагне до максимальної реалізації своїх можливостей (самоактуалізація), відкрита до сприйняття нового досвіду, здатна до усвідомленого та відповідального вибору в різноманітних життєвих ситуаціях [41].

В основу особистісно орієнтованих педагогічних технологій закладено гуманно-особистісний підхід до студентів у навчально-виховному процесі. Він поєднує такі ідеї: новий погляд на особистість як мету освіти, особистісну спрямованість освітнього процесу. Особистість студента є суб'єктом, а не об'єктом у педагогічному процесі; особистість є метою освітньої системи, а не засіб щодо досягнення яких-небудь зовнішніх цілей; кожен студент має здібності; пріоритетними якостями особистості є вищі етичні цінності (доброта, любов, працездатність, совість, достоїнство, громадянськість); гуманізація і демократизація педагогічних стосунків. Вони включають співпрацю викладачів і студентів, майстерність спілкування; відсутність прямого примушення; пріоритет позитивного стимулювання; терпимість до недоліків студентів тощо;

-відмова від прямого примушення як методу, який не дає позитивних результатів у сучасних умовах. Освіта без примушення характеризує вимогливість без примушення, вона заснована на довірі. Захопленість, породжена цікавим викладанням; заміна примушення бажанням, що породжує успіх; ставка на самостійність і самодіяльність студентів; застосування опосередкованих вимог через колектив; сутність індивідуального підходу в тому, щоб у системі освіти йти не від навчальної дисципліни до студента, а від нього до навчального предмета, йти від тих можливостей, які є в студентові; вчити його з урахуванням потенційних можливостей, які необхідно розвивати, удосконалювати, збагачувати [101; 102; 208].

Особистісний підхід включає як одне з важливих завдань формування у студентів позитивної «Я – концепції» [152]. Тому в кожному студентові ми бачили унікальну особистість, поважали її, розуміли, приймали такою як є, вірили в неї; створювали особистості ситуацію успіху, схвалення, підтримки, доброзичливості; надавали можливість студентам реалізувати себе в позитивній навчальній і туристській діяльності.

Дидактичний активізуючий і розвивальний комплекс педагогіки співпраці відкриває нові принципові підходи і тенденції у вирішенні питань «чому» та «як» вчити студентів. Тому в концепції професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів навчання ми розглядали як засіб розвитку особистості, а не як мету. У зв'язку з цим студентів навчали узагальнювати знання, уміння і навички, вчили способам мислення. Здійснювали об'єднання, інтеграцію університетських дисциплін, варіативність і диференціацію навчання; використовували позитивну стимуляцію учіння [296].

Загальновідомо, що робота майбутнього учителя тісно пов'язана з їхньою підготовкою до виховної діяльності. Здійснення цієї діяльності є специфікою роботи організаторів туризму, що визначає й специфіку виховання студентів у рамках туристичної освіти. Це дає підстави стверджувати, що окрім навчального компонента, до безперервної освіти учителів необхідно закласти мету, завдання, зміст, методи та прийоми виховної роботи [66]. Отже, згідно з нашою концепцією важливою складовою теоретичної підготовки майбутнього учителя у вищих педагогічних навчальних закладах є професійне виховання.

За словами Ю. М. Лагусева, місія вищої школи з організації туризму - це швидка та методична професіоналізація індустрії

туризму, зміцнення позитивних його впливів на всі сфери та середовища життєдіяльності [236, с. 25].

Досягнення цієї мети неможливе без ефективного виховного впливу. Отже, побудова цілісного процесу формування особистості студента в ході експерименту має спиратися на деякі особливості його виховання в системі туристичної діяльності. До них, зокрема, належать: постановка особистості студента в центр усієї виховної системи; гуманістична орієнтація виховання, формування загальнолюдських цінностей; відродження українських національних і культурних традицій; об'єднання індивідуального та колективного виховання, виховання через природу, культуру; формування толерантності; гуманізація відносин.

Розділ теоретичної підготовки майбутнього учителя має включати в себе також виховання професійної позитивної спрямованості - виховання любові до обраної професії і виховання професійно-трудова, професійно- комунікативних, професійно-фізичних якостей [316, с. 15].

Планування виховної роботи в педагогічних університетах повинно бути розрахованим на професійне виховання студентів, яке має здійснюватися в процесі всіх його традиційних спрямувань. Однак основними напрямками є фізичне, інтелектуальне, морально-вольове і трудове виховання студентів, що сприяє розвитку головних функцій діяльності майбутнього спеціаліста - оздоровчій і пізнавальній, формуванню всебічного розвиненої особистості [338].

Завдання фізичного, розумового, етичного, естетичного і професійного виховання вирішується у комплексі, тому що відокремлювати їх одне від одного практично неможливо, оскільки головне у виховному процесі - це гармонія, єдність і цілісність. Його складовими є: виховання свідомості студентів, емоційно-почуттєвої сфери, звичок поведінки, умінь і навичок у навчанні.

Як трудове, так і фізичне виховання майбутніх фахівців здійснюється через їхню добровільну участь в організації освітніх мандрівок, туристичних походів і міжшкільних туристичних змагань учнів шкіл України, що відбувається у весняно-літній і зимовий період у Карпатах, Криму тощо.

Концепція виховання студентів у педагогіці відображає найважливіші тенденції, за якими розвивається виховний процес у вищій школі - це перетворення школи. Формування особистості здійснюється такими засобами виховання, як мікросередовище і

макросередовище. На неї впливають різні види туристичної діяльності, у тому числі і професійно-практичні, особистість педагога (вихователя) [63].

Під макросередовищем розуміється навколишній світ: природа, предмети матеріального світу, культура. Під мікросередовищем - те, що безпосередньо оточує студента - мікросоціум (сім'я, група, формальні і неформальні об'єднання, педагогічний колектив) [33].

Організаційні форми і структура підготовки майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності. Гнучкість, динамічність і варіативність підготовки майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності забезпечується завдяки функціонуванню двох організаційних форм, що включають: спеціалізацію та розширення профілю туристичної підготовки:

Спеціалізація - це набуття особою здатності виконувати окремі завдання та обов'язки, які мають певні особливості в межах спеціальності.

Розширення профілю - це набуття особою здатності виконувати додаткові завдання та обов'язки в межах спеціальності.

Підготовка майбутніх учителів з урахуванням освітньо-кваліфікаційних рівнів матиме наступну структуру:

- освітній рівень: базова вища освіта; освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр;

- освітній рівень: повна вища освіта; освітньо-кваліфікаційний рівень: магістр (спеціаліст).

Після завершення навчання випускники отримують документи встановленого зразка, визначеного законом України «Про вищу освіту» та іншими законодавчими актами.

Підготовку майбутніх учителів до організації шкільного туризму забезпечують вищі педагогічні навчальні заклади.

Спеціалізація за якою здійснюється підготовка майбутніх учителів в межах вищого навчального закладу освіти, визначається на основі державної атестації.

Враховуючи зміст, мету і завдання - підготовки вчителя, нами сформульовані критерії оцінки діяльності викладачів педагогічного університету і можливості їхнього добору.

У структурі діяльності викладачів мають запроваджуватися організаційний, конструктивний, гностичний і комунікативний компоненти, які складають три сфери професійної компетентності (операційно-технологічну, мотиваційну, рефлексійну). Всі три сфери

формується як в педагогічно-дидактичній, так і в професійній і організаційній складовій.

Показниками педагогічно-дидактичної складової є: викладач має володіти сучасними технологіями як загальної, так і професійної освіти, комплексом ефективних методів і прийомів, достатнім обсягом професійних знань для забезпечення освіти майбутніх фахівців (викладання, планування, управління діяльністю дидактичної і виховної підсистеми).

Викладачі мають володіти навичками інтерактивного навчання, яке, в основному, здійснюється у вигляді діалогу та дискусій, за методикою «рівний- рівному», що вкрай необхідно під час проведення практичних занять, а також повинні бути компетентними у впровадженні особистісно орієнтованого та діяльнісного підходу під час навчання і виховання студентів.

До операційно-технологічної сфери компетентності викладача (професійна складова) належить вміння правильно оцінювати навчально-виховну ситуацію; оцінювати внутрішній стан іншої людини; мотивація студентів до пізнання, до високих духовних відчуттів; здібність до диверсифікації виховних дій відповідно до індивідуальності людини; знаходити потрібний стиль спілкування, спосіб подачі потрібного матеріалу; правильно настроювати людину, вселяти в неї відчуття упевненості, заспокоєності (або, навпаки, незаспокоєності), рішучості, стимулювати до самоудосконалення; викликати до себе повагу, завойовувати авторитет; здібність до пізнання себе, іншої людини, миру духовного і матеріального; адаптацію до різних непередбачених обставин, несподіванок. Викладачі мають відрізнитися міцним здоров'ям (фізичним, психічним, духовним і соціальним), любов'ю до подорожей та особистою спрямованістю на участь у туристичних походах, прагненням до постійного професійного зростання.

Цілісний процес навчання та виховання особистості з використанням засобів туризму розвивається за традиційними канонами будь-якого педагогічного процесу. Для цього викладачі мають володіти такими функціями, як - от: моніторингом оволодіння студентами педагогічними знаннями, вміннями і навичками, проектуванням одержаних знань студентів на відповідну педагогічну галузь туристичної діяльності, прогнозування можливих результатів; організаційними функціями для проведення заходів, спрямованих на забезпечення умов для нормального протікання

виховної діяльності в межах конкретної туристської групи; здійснюють гностичний аналіз, який припускає перевірку й оцінку результатів виховного процесу, його значущості й ефективності; розробляють форми і методи реалізації виховного процесу.

Найважливішим у системі навчально-виховного процесу є особистість педагога. Це є причиною того, що підготовка та добір професорсько-викладацького складу, який забезпечує реалізацію змісту навчальних програм і професійну освіту, складає сутність однієї із головних і найсерйозніших організаційних проблем. Загальновідомо, що рівень кваліфікації викладачів є об'єктивним чинником впливу на якість базової освіти майбутнього учителя.

Тому під час формування професорсько-викладацького складу виправдовують себе такі шляхи: конкурсний відбір педагогів із стажем педагогічної діяльності, пов'язаної з туристичною діяльністю; запрошення на роботу організаторів туристичних центрів, клубів; підготовка через аспірантуру або додаткове навчання у вищих закладах зарубіжжя викладачів із кращих випускників педагогічних університетів.

Важливим напрямом нашої концепції є впровадження інноваційних технологій у підготовку майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності.

Новітні технології навчання, з одного боку, нами розглядаються не просто як форма отримання знань, а як процес розвитку у студентів креативних здібностей, що дає змогу перетворювати знання в частину особистого буття та свідомості людини.

З іншого, - як формування викладача-новатора, який повинен навчати студентів самостійно, творчо працювати з інформацією, засвоювати систему знань, формувати особисте ставлення до будь-якої проблеми, розглядаючи її з різних позицій; вчити майбутніх учителів не тільки давати оцінку подіям і явищам з позиції власного буття в галузі формування інтелектуальної, фізичної культури засобами освітнього і спортивно-оздоровчого туризму, а й використовувати на практиці знання і вміння, знаходити шляхи вдосконалення та їх трансформацію в реальних умовах ринкової економіки.

Викладач-новатор має знати сутність туризму, його впливову роль у формуванні інтелектуальної і фізичної досконалості особистості; рівень розвитку туризму в Україні та інших країнах, його економічну і соціальну доцільність; основи відповідної

наукової теорії; методологію, гносеологію розвитку; педагогічну та туристичну інноватику; вміти правильно сприймати навколишній світ, цінувати його; любити людей, позитивно ставитися до них, їхнього здоров'я, життя; творчо і цілісно мислити, орієнтуватися в різних як стандартних, так і нестандартних умовах, під час спілкування на лекціях, практичних заняттях, у туристичних походах та інших заходах; враховувати психологічні характеристики особистості студента, вміти трансформувати негативні настрої як власні, так і студентів у позитивні, формувати комунікативні здібності у майбутніх фахівців.

Вищезазначені вимоги покладаються в основу педагогічної діяльності, культуру педагогічної праці викладачів, орієнтують на формування цілісного світогляду майбутнього педагога, творця, новатора з туризму. Тому в арсеналі освітнього процесу передбачається наявність таких технологій: проблемного, розвивального, комп'ютерного, імітаційного, дистанційного, діалогового навчання.

Організаційні заходи щодо забезпечення підготовки вчителів до професійно-туристичної діяльності. Реалізація визначених концептуальних положень вимагає створення належних правових, соціально-економічних, матеріально-технічних та фінансових умов, а саме:

- сформувати необхідну нормативно-правову базу;
- розробити науково-обґрунтовану методику визначення загальнодержавних та регіональних потреб у вчителях з певним профілем та спеціалізацією;
- упорядкувати та оптимізувати діяльність вишів, що здійснюють підготовку майбутніх учителів, поєднавши регіональний принцип її організації з широкою міжрегіональною кооперацією та з урахуванням потреб загальноосвітніх закладів у спеціалістах певного профілю та спеціалізацій;
- слід передбачити проведення моніторингу потреб загальноосвітніх навчальних закладів у вчителях певного профілю та спеціалізації, розробити механізм узгодження підготовки фахівців у виші із запитом школи;
- запровадити гнучку і динамічну систему перепідготовки та підвищення кваліфікації вчителів;
- оперативно вивчати ринок освітніх послуг, здійснювати постійний пошук замовників;

- сформувати освітні програми навчання відповідно до стандартів підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра, спеціаліста, магістра та рівня вже здобутої освіти, а також стандарти підвищення кваліфікації фахівців за різними освітньо-кваліфікаційними рівнями, освітньо-професійними програмами, залежно від ступеня неперервного навчання, його стадій, категорії слухачів, характеру пізнавально-професійних потреб на основі прогнозування туристичного навчання;

- провести аналіз сучасного стану навчально-матеріальної бази факультетів, що здійснюють підготовку майбутніх учителів до організації шкільного туризму та привести її у відповідність до нових вимог;

- здійснювати формування викладацького складу вишів на конкурсній основі з урахуванням науково-педагогічного потенціалу викладачів в галузі підготовки майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності;

- стимулювати здійснення фундаментальних та прикладних наукових досліджень з прогнозування та удосконалення системи підготовки майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності;

- розробляти та реалізовувати програми і проекти в галузі підготовки майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності з залученням науково-методичної, фінансової, технічної допомоги різноманітних громадських організацій, асоціацій та фондів.

Підготовка майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності повинна розглядатися як один з пріоритетних напрямків в системі вищої освіти, оскільки він безпосередньо пов'язаний з перспективами підготовки і виховання підростаючого покоління.

В освітньо-професійному процесі експериментального педагогічного університету впроваджуватиметься підготовка майбутнього вчителя за моделлю «Компетентний випускник» [394]. Вона орієнтована на розвиток студентів, формування їх ціннісного ставлення до професії, формування конкурентоспроможної особистості, яка відводить індивіду роль суб'єкта соціальних перетворень і вдосконалень, спроможного, завдяки набутим знанням, умінням і навичкам, зрозуміти складну динаміку процесів інтелектуального і фізичного розвитку учнів та їх оздоровлення в процесі організації туризму.

На думку Є. М. Павлютенкова, компетентність випускника вищої школи передбачає сукупність фізичних та інтелектуальних якостей, необхідних для самостійного ефективного вирішення різних життєвих ситуацій, створення кращих умов для себе, свого здоров'я в конструктивній взаємодії з однокурсниками, вчителями, учнями [297, с. 54].

Компетентність студента, як майбутнього фахівця, означає також наявність знань про різні аспекти особистої і професійної діяльності, навичок творчого володіння фізичним, інтелектуальним і духовним інструментарієм, здатність взаємодії з іншими людьми в різних ситуаціях, враховуючи й конфліктні.

Отже, компетентний студент - майбутній учитель - це, перш за все, фізично, психічно, духовно, соціально здорова людина, якій властиві загальнолюдські, особистісні та соціальні цінності, в структурі яких є все те, що дає змогу позитивно ставитися до майбутньої професії (знання, вміння та навички, сукупність фізичних та інтелектуальних якостей тощо) [182; 454].

Одна з головних особливостей підготовки студентів у вищій школі є її зв'язок з життям, з конкретними особливостями майбутньої практичної діяльності. Увесь шлях розвитку вищої освіти - свідоме бажання наблизити теоретичну підготовку до практичної. Тому, що практична підготовка в сукупності з теоретичною є пріоритетною частиною всієї професійної освіти. Це можливо за умов оновлення змісту освіти на основі досягнень науки, новітніх технологій та передового досвіду.

Практична підготовка майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності є провідним концептуальним положенням нашого дослідження, яке розглядається з двох позицій. По-перше, вона виступає як частина професійної освіти, по-друге, як частина практичної діяльності.

Практична підготовка студентів започатковується як у процесі теоретичного навчання, так і під час організації практичних занять і туристських заходів. Вона, як складова частина професійної освіти, відображає закономірності, зміст, методи і форми організації процесу формування умінь і навичок, що спрямований на формування здатності студентів до педагогічної праці за обраною спеціальністю.

Ми прогнозуємо, що практична підготовка буде позитивно впливати на морфологічний розвиток студентів, підвищувати їх

розумову працездатність. Вона стає життєвою необхідністю, внутрішньою потребою; розвиває та тренує різні аналізатори; стає критерієм засвоєння знань, перевірки їх якості і кількості; засобом удосконалення професійної уваги; має великий вплив на виховання і всебічний розвиток особистості.

Практика, як філософська категорія, означає наявність предметно-перетворювальної діяльності людей, спрямованої, насамперед, на задоволення матеріальних та духовних потреб особистості.

Тому в структурі навчально-виховного процесу педагогічного університету практика має бути багатогранною за змістом, складною і цілісною системою, що охоплює мету, потреби, мотиви, предмет, засоби досягнення мети, результат діяльності.

Взаємозв'язок процесу пізнання з практикою є різноманітним і зумовлюється такими чинниками; у практичній діяльності зароджуються пізнавальні стосунки, які є основою майбутньої діяльності; практика - це основа кожного пізнавального акту, розкриття законів і закономірностей природи і суспільства, виступає рушійною силою пізнання, вона дає необхідний фактичний матеріал, який підлягає узагальненню і теоретичній обробці. Потреби, завдання, поставлені практикою, є стимулом розвитку науки; практика - це сфера застосування знань, їх перевірки, прикінцева мета пізнання, вона об'єднує в собі об'єктивний світ і природу, що їх перетворює людська діяльність [61, с. 75].

Отже, теорія і практика діалектично взаємопов'язані і складають єдність протилежностей. Знання і вміння взаємопов'язані як абстрактне і конкретне. У цій нерозривній єдності пріоритетна роль належить практиці.

У контексті цього неможливо уявити вищу педагогічну освіту без засвоєння найсучасніших засобів інформаційних, телекомунікативних технологій і комп'ютеризації, які підсилюють та удосконалюють практичну підготовку студентів, перетворюють їх майбутню працю в цікаву привабливу [330].

За Д. В. Єрміловою, інформаційні технології змінюють не лише стратегію індустрії, а й відчутно впливають на звички споживачів туристських послуг [148, с. 35]. Вважаємо, що це може бути важливою причиною зміцнення навчально-матеріальної бази педагогічного вищого навчального закладу. У такій ситуації процес академічної і професійної підготовки набуває різноманітності та

варіативності програм навчання, що безумовно, сприяє реалізації особистісно орієнтованого підходу до навчання, а в освітньому процесі - забезпеченню індивідуалізації та диференціації практичної і теоретичної підготовки майбутніх учителів.

Використання мультимедійних технологій передбачає включення до навчальних планів нових предметів, розділів, тем, необхідних для досягнення рівня сучасної якості професійної підготовки на світовому рівні туристичного освітнього простору; створює умови для міжпредметних, мультіпредметних і транспредметних зв'язків, сприяє перерозподілу навчального матеріалу між основними і додатковими модулями, а модульний навчальний план і модульні програми у свою чергу забезпечуть варіативність практичного і теоретичного навчання [164, с. 7].

Очікувані результати реалізації Концепції. Реалізація Концепції сприятиме створенню єдиного освітнього простору спрямованого на підготовку вчителів до професійно-туристичної діяльності за різними спеціалізаціями.

Освіта стає головною формою існування особистості у мінливому світі професій, трансформуючись у безперервну освіту. Перехід освіти на зламі тисячоліть в статус безперервної освіти - частина основної освітньої тенденції в світі. Тому проблема правильного вибору професійного шляху, актуалізується вже на рівні основної ланки загальної освіти. В цей час поруч з дитиною та батьками повинна бути людина, яка здатна на високому професійному рівні провести інформування, консультування та організувати розвиток здібностей дитини. Турбота держави про якість життя особистості і суспільства починається з турботи про якість освіти і перш за все про підготовку вчителів, що відповідає вимогам сьогодення [268; 448]. З цією метою необхідно змінити концептуальні підходи у підготовці майбутніх учителів.

Вдосконалення навчання та виховання майбутніх учителів пов'язано також з розробкою якісно нових підходів до вирішення завдань управління педагогічним процесом.

Під управлінням, у загальному вигляді, розуміється процес цілеспрямованого переведення системи з одного стану в інший. Отже, для ефективного управління процесом підготовки фахівця необхідно чітко бачити орієнтири і кінцеву мету такої підготовки [46, с. 32].

Деякий час таким орієнтиром виступала кваліфікаційна характеристика спеціаліста з тієї чи іншої спеціальності. У ній, як

правило, досить докладно описувалися знання, вміння та навички, які необхідні майбутньому професіоналу.

Однак кваліфікаційна характеристика не може вважатися більш або менш адекватною моделлю спеціаліста, тому що не містить такого важливого параметра, як перелік психофізичних якостей, якими має володіти майбутній спеціаліст [159, с. 132]. Саме такий специфічний склад якостей не тільки створює засади успіху й ефективної професійної діяльності, а й визначає професійне довголіття спеціаліста. Нашу думку підтверджено в наукових дослідженнях І. В. Зоріна, Н. А. Фоменко та ін. Тим більше, що за останні роки спостерігаються постійні зміни в структурі знань і вмінь спеціалістів з туризму [173; 389; 463; 467].

Недостатність кваліфікаційної характеристики має спрямовувати фахівців з туризму на пошуки іншої моделі навчання, яка б повніше й адекватніше відображала вимоги до майбутнього спеціаліста за його професіограмою, яка, на думку В. О. Квартальнова, разом із необхідними знаннями, вміннями і навичками, повинна містити і достатньо повний перелік психофізичних якостей [194, с. 207]. Серед них - здатність людини до самостійного мислення під час вирішення складних завдань у практичній діяльності; до навчання, тобто здібність засвоєння певних канонів і правил, що використовуються в туристичній галузі знань; до самовдосконалення в процесі навчання та наступної практичної діяльності; до професійного довголіття.

Саме ці технофізичні якості дають можливість виконувати спеціалістам професійні обов'язки впродовж багатьох років без суттєвого зниження ефективності в роботі.

Професіограма дозволяє визначити об'єкт, зміст і мету підготовки, а також сприяє створенню ефективної системи добору студентів, розробці якісних навчальних програм і найбільш передових технологій.

Таким чином, аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду вищої освіти в галузі туризму дає можливість виявити такі компоненти, що складають теоретичні та практичні засади дидактики професійної підготовки спеціалістів з туризму: 1) типи соціально-кваліфікаційної та професійно-кваліфікаційної структури туризму і спеціалізованого обміну; 2) професіограма, як основа підготовки туристичних зв'язків, відносин, обмінів і контактів.

Сучасна професійна освіта, спрямована на підготовку майбутніх учителів, має бути безперервною. Освіта і навчання впродовж усього життя - це один із глобальних керівних принципів державної політики в галузі освіти [106]. У різний спосіб він втілює надії суспільства, які покладає воно на освіту, а також розкриває можливості, які може одержати кожна окрема людина для розвитку особистих здібностей, задоволення потреб та інтересів [356, с. 207].

Неперервна освіта учителів (підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації) постійно вдосконалюється в умовах розвитку ринкових відносин. Її зміст і структура зумовлюється завданням розвитку туризму у західноєвропейському та світовому контексті; тенденціями професійної підготовки та підвищенням кваліфікації педагогічних працівників у туристичній галузі; соціально-економічними змінами в Україні; підвищенням вимог до рівня освіченості, професійної мобільності, культури фахівців, їх конкурентоспроможності на вітчизняному та світовому ринках праці.

Майбутній «спеціаліст» - це висококваліфікований керівник в загальноосвітній школі, який є компетентний у проблемі формування інтелектуальної, фізичної культури учнів, їхньому оздоровленні, в тому числі й у процесі організації шкільного туризму, він уміло перебудовує особисту діяльність із урахуванням вимог модернізації середньої освіти в Україні і Болонського процесу, вимог ринку туристичних послуг.

Підготовка майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності у педагогічному вищому навчальному закладі проводиться за стандартами професійної освіти напряму підготовки «Туризм». Цьому сприяють розроблені галузеві стандарти і сформовані блоки нормативних і вибіркових дисциплін.

Аналіз вищезазначеного дав змогу визначити генеральну загальну мету неперервної професійної підготовки майбутніх учителів, а саме: формування належного освітньо-кваліфікаційного рівня фахівців, гармонійно розвиненої та суспільно активної особистості з науковим світоглядом, високим фізичним, психічним і духовним, запровадження інноваційних технологій.

Вдосконалення навчання та виховання туристських кадрів пов'язано також з розробкою якісно нових підходів до вирішення завдань управління туристським процесом.

Завданнями вищої професійно-туристичної освіти є: створення

стабільного підтримуючого, стимулюючого, розвивального середовища навчання; входження української професійної туристичної освіти у відкритий інформаційно-освітній простір; формування корпоративності, як основи професійної моделі поведінки організатора шкільного туризму; виховання толерантності, доброзичливості у студентів, як складової культури і моделі поведінки в житті та туристично-педагогічної діяльності; досягнення соціального, професійного успіху та суспільного прогресу тощо; удосконалення знань з туризму, культурології, історії, економіки, природи, педагогіки, психології, медицини, гігієни, валеології.

Вищезазначені завдання вирішуються викладачами під час організації навчально-виховного процесу. Навчально-виховний процес повинен будуватися відповідно до здібностей студентів, плану та режиму роботи [33]. Мають враховуватися різноманітність дисциплін, насиченість змісту навчання та його тривалість, існування структурних підрозділів туризму (клуби, секції, станції), участь студентів в олімпіадах, турнірах, змаганнях, конференціях, конкурсах, науково-практичних конференціях тощо. В освітньому процесі майбутніх учителів мають використовуватися традиційні і нетрадиційні методи і форми навчання: прогнозування та моделювання (вербальне та графічне), пошуково-дослідницька робота, навчально-дослідницька практика та ін.

На необхідності розвитку дослідницьких умінь студентів і викладачів наголошують учені О. Я. Булашев, А. П. Конох, Л. Г. Лук'янова, В. В. Обозний та ін. Крім того, мають впроваджуватись різноманітні форми розвиваючого навчання студентів: практичні заняття з проблем підготовки до освітніх та туристських походів, харчування туристів, захист творчих робіт з різних напрямів організації та проведення туризму, мандрівки та екскурсії, позааудиторна робота (туристські клуби, станції туристів тощо), стажування в школах, станціях юних туристів та ін [52; 215; 251; 287; 303].

Підсумовуючи вищевикладене можна стверджувати, що професійно-туристична освіта майбутніх учителів повинна забезпечувати їхній високий професіоналізм, умови для самореалізації особистості, гнучкість, варіативність навчання, чітко виражену гуманітарну спрямованість та повинна базуватися на методологічних засадах передових ідей вітчизняних і зарубіжних

учених, нормативно-правових документах України з вищої освіти та туризму. Для реалізації вищезазначеної концепції необхідні належні правові соціально-економічні, матеріально-технічні та фінансові умови, врахування особливостей і специфіки підготовки студентів, що визначені у чинних законодавчо-правових і нормативно-методичних документах. Робота над розробкою концепції професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів дала змогу встановити, що навчанню студентів передуює вичерпно усвідомлена та продумана програма дій з організації навчально-виховного процесу та професійного навчання, яка стала підґрунтям для подальшої розробки моделі.

3.2 Модель формування готовності майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності

Пріоритетами державної політики в розвитку освіти є: особистісна орієнтація освіти; створення рівних можливостей для учнівської і студентської молоді в здобутті якісної освіти; розвиток системи неперервної освіти, підготовка нових поколінь до життя і праці [240; 337; 404].

Відоми українські вчені (І. Д. Бех, І. А. Зязюн, С. О. Сисоєва, М. Г. Чобітько та ін.) присвятили свої праці розробці теоретичних засад створення моделей особистісно-орієнтованої освіти [34; 176; 356; 404].

Заслуговує на інтерес розробка модульної дистанційної дидактичної системи (за П. В. Стефаненко). Модель створена із врахуванням тенденцій оновлення і модернізації змісту освіти, спрямованості на гуманізацію і демократизацію її компонентів, реалізації суб'єктно-суб'активних відносин у процесі професійної підготовки, адаптивності і відкритості до змін зовнішніх факторів, що впливають на ефективність кінцевого позитивного результату навчально-пізнавальної діяльності у відповідності до вимог як на ринку праці, так і фахівця зокрема [363]. У контексті державної політики в галузі освіти значну роль відіграє професійно-туристична освіта майбутніх учителів.

За останні двадцять два роки незалежності України поглиблюються інтеграційні процеси між педагогічними університетами та загальноосвітніми школами, туристськими клубами, станціями юних туристів, забезпечується високий рівень

викладання базових і профільних дисциплін, удосконалюються технології відбору студентів - майбутніх учителів.

Як свідчать результати констатуючого експерименту та аналіз чисельних наукових досліджень і педагогічного досвіду викладачів педагогічних ВНЗ України, професійно-туристична підготовка майбутніх учителів є недостатньо ефективна. Однією з найважливіших причин цього явища є відсутність науково обґрунтованої та практично апробованої моделі та технології професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів в педагогічному ВНЗ. Отже, у зв'язку з цим виникла необхідність у розробці структури моделі та технології професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів в педагогічному ВНЗ та їх впровадження і апробація експериментальним шляхом.

Дана робота стала головною метою формувального експерименту, який здійснювався в Вінницькому державному педагогічному університеті імені М. Коцюбинського, в Чернігівському національному педагогічному університеті імені Т. Г. Шевченка і Національному педагогічному університету імені М. П. Драгоманова.

Модель професійно-туристичної готовності майбутніх учителів будувалася на: психолого-педагогічних і методичних засадах функціонування педагогічних ВНЗ щодо підготовки учителів; відображала: місце педагогічних ВНЗ в системі «педагогічний ВНЗ - загальноосвітні школи»; головні напрями та тенденції розвитку змісту туристської освіти в системі педагогічної освіти університету; характер взаємодії між суб'єктами освітньої туристської діяльності; специфіку організації навчально-виховного процесу в педагогічному ВНЗ, спрямовану на професійно-туристичну підготовку майбутніх учителів; особливості організації матеріально-технічного забезпечення.

Розробляючи модель професійно-туристичної готовності майбутніх учителів, ми керувалися, перш за все, таким визначенням В. Штоффа «Під моделлю слід розуміти таку розумово реалізовану систему, яка, відображаючи та відтворюючи об'єкт дослідження, здатна замінити його так, щоб її вивчення дало нову інформацію про цей об'єкт» [413, с. 226].

Модель - це смислово представлена і матеріально реалізована система, яка адекватно відображає предмет дослідження [375, с. 245].

У нашому розумінні, модель - це форма відображення побудови навчально-виховного процесу, спрямованого на професійно-туристичну підготовку учителів, тобто моделювання структури навчально-виховного процесу та управління ним.

В основу побудови моделі був закладений системний підхід. Зміст моделі професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів у ході експериментальної перевірки спрямовувався на оптимізацію освітнього процесу, розв'язання протиріч між потребою загальноосвітніх шкіл у висококваліфікованих учителях та їх підготовкою до освітньої і туристичної спортивно-оздоровчої діяльності.

Досвід результативного використання системного підходу в педагогічних дослідженнях представлений І. А. Абульхановою-Славською, В. П. Безпалько та ін. [5; 32; 45; 405].

Навчально-виховний процес розглядався як система, що управляється викладачами (суб'єкт управління), які здійснюють підготовку студентів в педагогічних ВНЗ, а також студентами (об'єкт управління).

Викладач визначає перспективу розвитку навчально-виховного процесу: формулює мету, містить структуру та комунікативні зв'язки, вхід в інформацію (нова проблема, банк інформації), зворотний зв'язок. Розвиток особистості студентів включає потреби, мотиви, обмежену інформацію, нерозвинену діяльність та оцінку (мотиваційний, змістовий, операційно-процесуальний, контрольний-оцінювальний компоненти).

Структурними елементами освітнього процесу є навчання та виховання, мета і завдання, зміст навчально-пізнавальної діяльності студентів, форми роботи, функції, принципи, методи. Як результат навчально-виховного процесу є розвиток студентів.

Процес навчання традиційно включає також такі ієрархічно взаємопов'язані складові, як: методологічні основи процесу навчання; діагностичні засоби контролю та методичні рекомендації щодо коригування процесу навчання.

Навчання - це процес і результат взаємодії між викладачем і студентами, за яким останні оволодівають всіма компонентами навчання, виховуються і розвиваються.

Виховання у педагогічному ВНЗ відбувається в процесі навчання і в спеціальній виховній роботі зі студентами в позалекційний час в педагогічному університеті та за його межами.

Процес виховання складається з мети і завдання, змісту й методики організації виховного впливу, а також його результату і корекції. Структура процесу виховання, спрямованого на формування особистості, охоплює свідомість особистості, емоційно-почуттєву сферу, навички та звички поведінки. Провідну роль відіграє розвиток свідомості студентів [316].

Виховання свідомості майбутніх учителів полягає в тому, щоб на основі знань про туристську діяльність студенти могли відображати об'єктивні властивості предметів і явищ навколишнього світу та тих процесів, що відбуваються в ньому, своїх дій, у попередньому мисленому їх накресленні і передбаченні наслідків, у регулюванні відносин між людьми і соціальною дійсністю.

Структурними елементами свідомості є відчуття, мислення, емоції, воля, самосвідомість [174, с. 115]. Вона відіграє провідну роль у діяльності й поведінці людини. Через свідомість студенти в процесі навчання і виховання набувають знань, умінь і навичок, засвоюють досвід поведінки в туристичній діяльності. Не менш важливі у структурі особистості студента є почуття, в яких виявляється його ставлення до навчання в університеті й до себе.

Почуття розглядаються нами як психічні стани і процеси, в яких відображено емоційний бік духовного світу студентів, їх суб'єктивне переживання подій, що відбуваються в туристичній діяльності та емоційне ставлення до навколишнього світу та до цієї діяльності.

Виховання свідомості та емоційно-почуттєвої сфери поєднується завжди з формуванням навичок і звичок поведінки, навичками й уміннями в туристичній і педагогічній діяльності. Навичка - це психічне новоутворення, завдяки якому студент спроможний виконати навчальні і туристські дії раціонально, з належною точністю і швидкістю без нераціональних затрат фізичної та психічної енергії. Формується навичка на основі знань про певний спосіб дії у процесі цілеспрямованих, планомірних, нерідко багаторазових вправлянь. А звичка - це схильність студентів до відносно усталених способів дій [174, с. 117].

Розвиток особистості студентів було одним із головних завдань діяльності викладача в ході побудови й організації навчально-виховного процесу.

Загальновідомо, що особистість - це людина, соціальний індивід, що поєднує в собі риси загальнолюдського, суспільно значущого та індивідуально неповторного [174, с. 119].

Це поняття виражає належність людини до певного суспільства, певної історичної епохи, культури, традицій. Тобто особистість виявляє себе лише в суспільних відносинах.

Властиві особистості неповторні риси та особливості виражають її індивідуальність, що є цілісною характеристикою окремої людини, її оригінальність, самобутність психічного складу. Не кожен індивід є індивідуальністю. Для цього йому необхідно стати особистістю. Це відбувається у процесі розвитку особистості [266, с. 34].

Розвиток особистості студентів розглядали як становлення та формування їх під впливом зовнішніх і внутрішніх, керованих і некерованих чинників, серед яких провідну роль відігравали цілеспрямоване навчання та виховання.

Однак розвиток студентів не зводили лише до засвоєння, простого накопичення ними знань, умінь і навичок з різних галузей науки і практичної діяльності. Він полягав передусім в якісних змінах психічної діяльності студентів, в переходах від її нижчих шаблів до вищих, у виникненні нових можливостей пам'яті, сприймання, уявлення, мислення, волі, характеру тощо, у формуванні нових якостей їх особистостей. Всі вищезазначені психічні процеси є необхідною умовою формування особистості майбутнього учителя, що тлумачиться як становлення людини (соціальної істоти) внаслідок впливу середовища і виховання на внутрішні сили розвитку [266, с. 40].

Дидактика шкільного туризму тлумачиться як галузь педагогіки, що вивчає теорію шкільної туристської освіти (навчання). Це теоретична і нормативно-прикладна наука, яка розкриває сутність і рушійні сили засвоєння знань, умінь і навичок з туризму у взаємозв'язку його освітніх, виховних і розвивальних функцій.

Завдання сучасної дидактики туристської освіти полягає в забезпеченні ефективного виховання, духовного збагачення, розвитку активності та таланту студентів, їх творчого потенціалу, здібностей до самостійного надбання нових знань, у створенні умов для їх самореалізації.

Цьому сприяють такі методичні підходи до навчального процесу: гуманізаційний, аксіологічний, особистісний, ресурсний, системний, синергетичний підходи [314, с. 52].

Викладання - діяльність викладача в процесі навчання, яка в ході нашого експерименту складала визначення пізнавального завдання, повідомлення нових знань, організацію спостережень,

лабораторних і практичних занять, керівництво самостійним засвоєнням знань студентами, перевірку якості знань, умінь та навичок.

Учіння - це цілеспрямований процес засвоєння студентами знань, оволодіння вміннями і навичками. У ході експериментальної роботи учіння студентів полягало в оволодінні ними соціальним і професійним досвідом з метою використання його в практичній педагогічній і туристичній діяльності.

У процесі навчання майбутніх учителів (за моделлю) відбувалася взаємодія між викладачами і студентом, а не просто вплив викладача на студента. Навчання здійснювалось як безпосередньо (через лекції), так і опосередковано (через систему завдань і практичних занять, під час проходження педагогічної практики).

Результативність процесу навчання залежить від стилю спілкування викладача зі студентом, впливу навколишнього середовища. Тому модель професійно-туристичної готовності майбутніх учителів передбачала гуманно зорієнтований педагогічний стиль спілкування викладачів і студентів.

З метою побудови моделі необхідно було також визначитися з поняттям «професійна підготовка учителів». Сутність вищезазначених слів тлумачиться так: 1) забезпечувати, здійснювати проведення, існування чогось, завчасно роблячи, готуючи для цього все необхідне; 2) заздалегідь приводити в порядок, у стан готовності все необхідне для проведення здійснення чого-небудь; 3) виконати, здійснити, розробити що-небудь; 4) давати необхідний запас знань, передавати навички, досвід у процесі навчання, практичної діяльності, навчати, тренувати [267].

На думку І. І. Булигіної [54], В. К. Федорченка [383], Н. А. Фоменко [389], професіограма має включати трудограму (опис праці в професії) і психограму (опис людини праці в професії). Однак, загальновідомо, що психограма повинна складатися спеціалістами-психологами, тому в нашій моделі ми лише називаємо загальні якості особистості, які необхідно мати майбутньому вчителю.

Майбутній вчитель має володіти професіональними знаннями та вміннями всіх видів самодіяльного туризму, розробляти маршрути туристичних походів, володіти знаннями правового регулювання шкільного туризму, соціальними, гуманітарними,

культурологічними, історичними, естетичними, рекреаційними, екологічними, економічними та іншими аспектами знань, сучасними комп'ютерними інформаційними технологіями.

Викладачі керують дидактичною і виховною підсистемами (процесом навчання і виховання майбутніх фахівців), якість яких забезпечується та удосконалюється науково-методичною підсистемою, організацією навчально-розвивального середовища та державними і комерційними суспільно-педагогічними інституціями (районними, міськими, обласними, всеукраїнськими установами) - іншими туристичними підсистемами, що функціонують як у системі вищих навчальних закладів, так і поза їх межами, однак гармонійно входять до єдиної системи цілісного навчально-виховного процесу. Визначення педагогічної системи приймається нами за вихідне, тому наша модель професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів буде розкривати побудову системи навчально-виховного процесу в педагогічному університеті, який надає туристську освіту майбутнім учителям та містить у собі освітньо-виховну (дидактика і педагогіка), організаційну, професійну складові.

Освітня складова відображає процес здобуття студентами педагогічного університету вищої освіти, яка є основою професійної підготовки. Вона включає: формування фізично розвинутої, інтелектуальної, культурної, життєво активної особистості, здатної до творчого мислення.

Зміст туристичної освіти в моделі враховував реальні можливості процесу навчання (закономірності, принципи, методи, організаційні форми, рівень загального розвитку студентів, стан навчально-методичної та матеріальної бази педагогічного університету), забезпечував соціально детерміновану єдність у його конструюванні та реалізації з позиції навчальних дисциплін, що вивчаються студентами.

Ураховуючи специфіку професійно-туристичної підготовки вчителя та особливості організації педагогічної діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах, визначено наступні педагогічні умови, що розподілені в межах трьох компонентів.

Організаційно-методичний компонент: створення можливостей кожному студенту для виявлення й розвитку особистісних творчих якостей туристичної підготовки шляхом використання методів активізації навчання.

Мотиваційно-цільовий компонент: актуалізація потреби студентів у реалізації туристського навчання учнів в загальноосвітніх навчальних закладах; стимулювання та мотивація студентів для отримання особистісно-значущого освітнього продукту в галузі туризму.

Змістовий компонент: визначення обсягу знань, необхідних для реалізації туристського навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів; відбір і структурування змісту психолого-педагогічних та професійних дисциплін на основі інтегративності й міждисциплінарності з акцентом на діяльність майбутнього вчителя.

В експериментальній моделі готовності майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності ми виділяли такі блоки:

- *цільовий* - постановка конкретної мети та завдань, вивчення навчального матеріалу;

- *концептуальний* – визначення наукових підходів та принципів вивчення системи важливих наукових положень і використання їх у навчанні студентів; оптимальний підбір дисциплін навчального плану, змістовність навчальних програм, продуманість змісту навчальних занять;

- *змістово-процесуальний* – педагогічні умови, зміст, форми і методи, що спонукають студента до активної навчально-пізнавальної, професійної діяльності, формують у них позитивну мотивацію цієї діяльності; добір прийомів, методів та організаційних форм навчання, оптимальне поєднання колективної, групової та індивідуальної роботи із засвоєння студентами змісту дисциплін і навчального матеріалу, вироблення в них відповідних умінь та навичок;

- *результативний* – компоненти та рівні сформованості готовності; контроль за засвоєнням студентами знань, набуттям умінь і навичок, внесення необхідних коректив до змісту і методики навчання з метою підвищення ефективності; виявлення рівня знань, умінь і навичок кожного студента, причин неуспішності в кожному конкретному випадку і відповідна робота щодо їх усунення.

Головною метою розробки моделі готовності майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності є досягнення майбутніми учителями певного рівня їх готовності до туристичної діяльності завдяки створенню для кожного з них відповідних організаційно-методичних умов такої підготовки (Рис. 3.1).

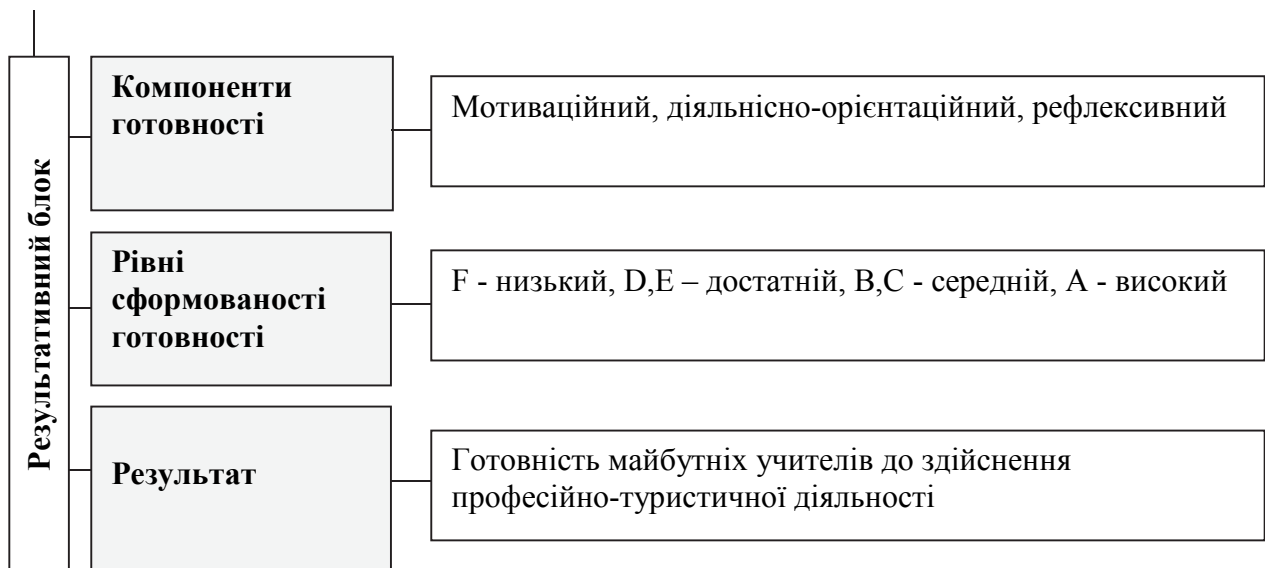

Рис. 3.1. Модель формування готовності майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності

Основним положенням моделі була спрямованість освітнього процесу на досягнення основної *мети освіти* - формування гармонійно розвиненої особистості, спроможної на достатньо високому рівні педагогічної майстерності виконувати професійні обов'язки щодо освітнього та фізичного вдосконалення підростаючого покоління через туризм.

Метою учіння студентів було оволодіння загальнопедагогічними, психологічними і професійними знаннями, вміннями та навичками щодо виконання спеціальних функцій учителя.

Завдання педагогічної діяльності викладачів спрямовувались на забезпечення умов для формування в студентів знань, понять про туристичні процеси, що відображають навколишній світ; формування практичних умінь і навичок у здійсненні виховання підростаючого покоління завдяки освітньому і спортивно-оздоровчому туризму; формування свідомості, розвиток емоційно-почуттєвої сфери студентів, умінь, навичок і звичок поведінки, діяльності.

Завдання професійної освіти студентів передбачало - оволодіння ними основами професійно-педагогічної діяльності.

Навчання як цілеспрямований, системний і послідовний процес підпорядковане певній системі *принципів і будується на основі їх реалізації*.

Актуальним ми вважали *застосування принципів* науковості, систематичності й послідовності, доступності, свідомості й активності, зв'язку навчання з життям та ін [307].

Реалізація принципу науковості передбачала розкриття причинно-наслідкових зв'язків явищ, процесів, подій, проникнення в їх сутність; демонстрація могутності досягнень людських знань і науки та ознайомлення з методами науки, пізнання тощо.

Принцип систематичності й послідовності навчання зумовлювався логікою науки (педагогічної, психологічної, туристської та інших галузей) й особливостями пізнавальної діяльності студентів, які залежать від вікових закономірностей їхнього розвитку. Даний принцип передбачав системність у роботі викладача та студентів (постійну роботу над собою, опору на пройдене при вивченні нового матеріалу, розгляд нового матеріалу поступово (частинами), фіксування уваги студентів на вузлових питаннях, продумування системи лекцій, здійснення внутріпредметних і міжпредметних зв'язків; систематичне відвідування університету, самостійна робота над літературою, систематичне повторення матеріалу (лекцій і семінарів).

Принцип доступності навчання передбачав врахування рівня розвитку індивідуальних, вікових особливостей студентів, дотримання правил від простого до складного, від відомого до невідомого, від близького до далекого. Сутність доступності полягала в тому, що студенти повинні сприймати і розуміти пояснювальний матеріал. Доступно організувати навчання означало звертатися до найвищої межі можливостей студентів з метою постійного підвищення їх можливостей.

Принцип зв'язку навчання з життям ґрунтувався на об'єктивних зв'язках між наукою і виробництвом, теорією і практикою. Різні теоретичні знання (загальноосвітні, політехнічні, спеціальні) є основою продуктивності праці, яка конкретизує їх, сприяє міцному, свідомому засвоєнню. Реалізацію вищезазначеного принципу забезпечує: використання на лекціях і семінарських заняттях життєвого досвіду майбутніх учителів, набутих знань у практичній діяльності; розкриття практичної значущості знань, безпосередня їх ретрансляція у громадське життя.

Принцип свідомості й активності в навчанні був провідним, оскільки визначав спрямування пізнавальної діяльності студентів й управління нею. Принцип впливав з мети і завдань вищої

національної освіти, з особливостей процесу професійного навчання, який передбачав осмислення і творчий підхід до опанування знань. Свідомому засвоєнню знань навчального предмета, сприяло: використання особистістю у процесі навчання таких розумових операцій, як аналіз, синтез, узагальнення, індукція; дедукція; позитивні емоції; мотиви навчання; раціональні прийоми роботи на семінарських заняттях; критичний підхід у процесі викладання матеріалу та його засвоєння; належний контроль і самоконтроль; позитивне ставлення до навчання, інтерес до навчального матеріалу; єдність інтелектуальної та мовленнєвої діяльності студентів; взаєморозуміння між викладачем і студентами; систематичне повторення засвоєних знань; проблемне навчання; диференційований підхід до навчальних можливостей студентів; використання сучасних технічних засобів навчання; уміння викладача враховувати психічний стан студентів і стадії їх психічного розвитку.

Принцип наочності в навчанні у вигляді рисунків (опорні сигнали), схем, таблиць сприяв розумовому розвитку студентів, інтересу студентів до знань допомагав їм виявити зв'язок між науковими знаннями з туризму і життям, між теорією і практикою туризму допомагав сприймати об'єкт у розмаїтті його сторін і зв'язків, стимулював розвиток мотиваційної сфери студентів до туристичної діяльності.

Під час використання наочності викладачі мали додержуватися таких дидактичних вимог: не перевантажувати процес навчання наочністю, чітко дотримуватися мети використання наочних засобів у структурі лекцій (коли ввести, з якою метою, який висновок буде зроблено). Наочний об'єкт не повинен містити нічого зайвого, щоб не викликати в студентів побічних асоціацій та ін.

Принцип міцності засвоєння знань, умінь і навичок виявлявся у свідомому й ґрунтовному засвоєнні найістотніших знань, понять, ідей, законів, правил дисциплін, які вивчає майбутній учитель. Реалізація даного принципу передбачала: повторення навчального матеріалу за розділами на семінарських і практичних заняттях, під час проходження практики в школі або в туристському закладі; запам'ятовування нового навчального матеріалу, що йде за змістом після пройденого; активізацію студентів під час проведення лекцій та інших форм занять, на яких вони повторюють ту інформацію, що сприймали раніше. З цією метою викладачі використовували

запитання, порівняння, аналіз, синтез, класифікацію, узагальнення для обґрунтування нового матеріалу (на лекціях), який вимагав систематизації та закріплення; виділення головних ідей, думок, що стосується багатьох технологічних моментів під час організації туристських зборів, переходів і фізичної підготовки студентів. Реалізація вищезазначеного принципу передбачала також: використання в процесі повторення різноманітних методик, форм і підходів, вправ; самостійну роботу щодо творчого застосування знань (курсіві, дипломні роботи, участь студентів у туристських і спортивних змаганнях, конкурсах); постійне звернення викладачів до раніше засвоєних знань (лекції, практичні заняття тощо) для їх подачі з нової точки зору.

Принцип індивідуального підходу до студентів дає змогу в умовах колективного навчання кожному студенту по - своєму оволодівати знаннями, враховувати рівень інтелектуального розвитку майбутніх фахівців, їх знань і вмінь, пізнавальної та практичної діяльності, інтересів, вольового розвитку, працездатності. Для успішної реалізації цього принципу викладачі вивчали студентів, їхні індивідуальні інтереси та схильності, розвиток, своєчасно організовували індивідуальну допомогу тим, хто відстав у навчанні за будь-яких поважних причин.

З метою стимулювання успішного засвоєння студентами знань реалізується принцип емоційності навчання. Цьому сприяв логічний, жвавий, образний виклад матеріалу під час лекцій, наведення цікавих прикладів, використання наочності, зовнішній вигляд викладача, його ставлення до студентів. Такий підхід, з одного боку, розвиває пізнавальну діяльність студентів, з іншого, - підвищує авторитет лектора серед майбутніх учителів.

Головне завдання педагога в реалізації принципу емоційності навчання - керувати формуванням емоцій, що сприяють активізації навчально-пізнавальної діяльності, та уникати появи тих емоцій, які негативно позначаються на ній. Викладач, як педагог, повинен формувати в студентів емоційне здоров'я (виховувати уміння володіти своїм настроєм, емоціями, переживаннями). Принципи навчання, що реалізовувались у ході впровадження моделі, були тісно взаємопов'язані, зумовлювали один одного, жоден з них не міг бути використаний без урахування інших [428].

Однією з умов є доцільний відбір змісту професійної освіти, навчання студентів. Освіта покликана прилучити молодь до

вироблених людством знань, цінностей. Саме в цьому закріплена проблема змісту освіти.

Відповідно до Закону України «Про освіту» система освіти в сучасній Україні складається з різних ланок та освітніх рівнів. Вища освіта має декілька освітньо-кваліфікаційних рівнів: бакалавр, спеціаліст, магістр [163].

Зважаючи на завдання всебічного розвитку особистості й потребу вдосконалення професійної освіти у педагогічних вищих навчальних закладах, формування змісту освіти виходило з того, що відповідало соціальному замовленню суспільства в забезпеченні високої наукової і практичної значущості навчального матеріалу, в подачі студентам різноманітних знань, професійних вмінь і навичок, які сприяють розвитку особистості, та які можна застосовувати в реальній, практичній трудовій діяльності.

У ході впровадження моделі додержувались таких положень добору змісту з основ наук: цілісне відображення в змісті освіти завдань формування основних якостей особистості шляхом представлення в навчальних програмах усіх основних теорій, законів і понять, основних видів діяльності; висока наукова і практична значущість змісту, який включений в основи наук (навчальна програма повинна містити найуніверсальніші та найінформативніші елементи змісту, важливі для розкриття сутності теорій, законів та основних понять); відповідність складності змісту реальним навчальним можливостям індивідуума певного віку; відповідність обсягу змісту навчального матеріалу часу, який необхідно витратити на його вивчення, вилучення з цієї метою з освітньо-професійних програм менш важливих питань, урахування міжнародного досвіду побудови змісту освіти; відповідність змісту вищої освіти навчально-методичній і матеріальній базі сучасної школи; гуманізація змісту освіти, яка передбачає забезпечення знань для кожного студента, реалізацію принципу природовідповідності в навчанні.

Аналіз літературних джерел із дослідження сутності та змісту кваліфікації дозволив нам по-особливому розкрити зміст професійно-туристичної освіти майбутніх учителів. А саме, врахування: актуальних тенденцій розвитку туристської освіти; парадигм формування змісту професійної освіти в туризмі; концепції неперервної освіти як постійного поповнення системи кваліфікаційних знань, умінь і навичок; принципів додатковості в

розкритті змісту професійної освіти спеціалістів із туризму, системності і поступовості професійного туристського навчання; блочно-модульного методу диференціації професійної освіти та підготовки учителя.

Під час визначення змісту освіти були враховані сім дидактичних ліній, які на думку ЮНЕСКО, будуть панувати в професійній освіті XXI сторіччя: 1) навчання знанням; 2) навчання практичним навичкам; 3) навчання життю в туристській спільноті; 4) навчання основам туристської освіченості; 5) вміння самостійно вчитися; 6) погляд на витрати щодо освіти як на інвестиції, а не як безцільні витрати; 7) освіта як основа добробуту будь-якої системи туризму, що погребує уваги та соціальних інвестицій [336].

Зміст професійно-туристичної освіти майбутніх учителів розкривав сукупність предметів, що вивчалися студентами, та тем, із яких складалася програма професійної освіти в педагогічному університеті.

Цілеспрямований процес передачі і засвоєння знань, умінь і навичок передбачав використання певних прийомів, способів, які у своїй сукупності утворюють метод навчання та виховання.

Метод навчання визначався як спосіб досягнення навчальної мети і завдань, виконання системи цілеспрямованих, послідовних, взаємопов'язаних дій викладача, які забезпечують якісне засвоєння змісту професійної освіти.

Методи виховання тлумачилися як способи взаємопов'язаної діяльності викладачів і студентів, спрямованої на формування у студентів поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки.

Характеристика основних груп методів навчання та виховання складала: а) методи формування свідомості: лекції, бесіди, роз'яснення, диспути, приклад; б) методи формування суспільної поведінки - педагогічна вимога, громадська думка, вправління, привчання, доручення, створення виховних ситуацій; в) методи стимулювання діяльності та поведінки студентів - заохочення, покарання; г) методи контролю та аналізу рівня вихованості - педагогічні спостереження, опитування, аналіз результатів суспільнокорисної роботи тощо [430].

Методи навчання багатофункціональні. У нашому дослідженні вони виконували мотиваційну, навчальну, розвивальну, виховну, організаційну й оздоровчу функції. Реалізувались через сукупність прийомів, кожний з яких був окремою дією, що утворює спосіб

досягнення окремої мети, завдань і входить до системи діяльності, спрямованої на досягнення пріоритетної мети.

Отже, метод - це стратегічна категорія навчання, прийом - його тактичний вияв. Сукупність прийомів і становить конкретну тактичну систему, що веде до досягнення стратегічної мети навчання [375, с. 239]. Так, лекція викладача (як розповідь) включала постановку запитань, порівняння, узагальнення, наведення прикладів, ілюстрування тощо. Інколи в нашому дослідженні функцію прийому в реалізації методу виконував інший метод, роль якого в певній ситуації була допоміжною. Наприклад, пояснюючи спосіб дій на туристичному маршруті, викладач використовував як допоміжні прийоми елементи бесіди, практичні вправи студентів.

Успішність процесу навчання, реалізації змісту освітнього процесу, ефективність використання в ньому методів навчання залежить і від засобів навчання.

Засоби навчання - це допоміжні матеріали з їх певними дидактичними функціями [375, с. 157]. Найголовнішим та найістотнішим засобом навчання є слово педагога.

Поділяючи думку М. М. Фіцули, вважаємо, що за допомогою слова викладач організує засвоєння знань студентами, формує в них практичні уміння та навички [387, с. 102]. Викладаючи новий матеріал, він спонукає студентів до роздумів над ним. Тому майстерне володіння словом було головною вимогою до педагогів у процесі викладання дисциплін з туризму. Важливим засобом навчання вважали й підручники з різних наукових галузей, дисциплін і методик, які допомагали студентам у відновленні, повторенні знань, здобутих на лекціях, у підготовці до практичних і семінарських занять, до написання курсових і дипломних робіт. Підручниками студенти забезпечувались з початку навчального року за рахунок університетської бібліотеки та друкованих посібників, що розроблялися викладачами. Інші засоби навчання виконували найрізніші функції. Відеофільми, кінофільми, карти, таблиці тощо доповнювали, конкретизували, уточнювали, поглиблювали знання студентів, опосередковували зв'язок студентів із природою та туристськими походами, коли безпосереднє їх вивчення було неможливим або утруднювалось. Символічними (знаковими) засобами є історичні та географічні карти, графіки, діаграми, макети. Тому ця наочність викладачами використовувалась дуже часто.

Під час навчання студентів викладачі педагогічного університету ретельно продумували поєднання слова з технічними засобами навчання і можливості використання різних методичних прийомів; пояснення, установку на сприймання перед демонструванням окремих елементів чи комплексу загалом, бесіди за їх змістом; пояснення (бесіда) за змістом аудіовізуальних засобів та ін [185].

Ефективному використанню засобів навчання сприяла кабінетна система, що передбачала проведення занять з усіх дисциплін у навчальних кабінетах- аудиторіях, обладнаних посібниками, літературою, дидактичними матеріалами, технічними засобами. Така система сприяла швидкому "поглибленню" студентів у предмет, що вивчається, створювала кращі можливості для використання наочності, технічних засобів навчання та умов для цікавої і корисної організації роботи з дисципліни. Ефективність технічних засобів навчання в сучасному вищому навчальному закладі підвищується у зв'язку з використанням комп'ютерної техніки, яка спричинила розвиток нових інформаційних технологій навчання. На нашу думку, заняття з комп'ютером сприяє розвитку інтелектуального, духовного та морального потенціалу студентів, виховує вміння планувати й раціонально організовувати трудові дії, окреслювати цілі діяльності, формує акуратність, точність та обов'язковість [164].

Тому обов'язковою вимогою до студентів було оволодіння комп'ютером та його використання під час підготовки до моделювання туристичних заходів.

Ефективність професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів *забезпечувалась організаційно-педагогічними умовами*, до яких було віднесено такі, як от: розробка програм та навчальних планів за певними туристськими дисциплінами; створення сучасного, навчально-розвивального середовища; використання інноваційних педагогічних технологій навчання та виховання студентів; інтеграція змісту навчальних дисциплін під час складання програм; якісна організація навчально-виробничої практики майбутніх учителів. Технологія навчання студентів здійснювалась за парадигмою «компетентного випускника» та педагогіки співпраці [19]. Їх метою було формування життєво компетентної особистості, яка не тільки має достатню професійну обізнаність, але й спроможна самотійно, активно, цілеспрямовано вирішувати всі соціальні проблеми в освіті, туризмі та в суспільстві взагалі. Вибір

вищезазначених умов і технологій зумовлювався станом професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів та викладацької діяльності в експериментальному педагогічному університеті, Законами України «Про туризм», «Про освіту» [335; 163].

Однією з організаційно-педагогічних умов професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів є розробка новітніх технологій навчання та виховання.

У практиці роботи педагогічних вищих навчальних закладів розрізняють традиційні технології навчання та інноваційні.

У численних літературних джерелах є різні тлумачення термінів «педагогічна технологія» і «технологія, навчання» [64; 87; 311]. У межах нашого дослідження будемо користуватися терміном «педагогічна технологія». Вона включає в себе технологію навчання та виховання, яка є засобом організації освітнього процесу, в той час, коли технологія навчання орієнтується лише на широкий спектр методів і засобів навчання, що застосовуються в навчальному процесі [249; 402].

Отже, важливим аспектом розробки проблеми оптимізації освітнього процесу в експериментальному педагогічному університеті щодо професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів було впровадження інноваційних технологій. Це пояснюється тим, що закономірності формування професійно-туристичної діяльності майбутнього учителя передбачають наявність певних вимог до педагогічних технологій викладання і визначення змісту навчальних дисциплін, організації творчої навчально-пізнавальної діяльності студентів в освітніх закладах.

Новітні технології навчання передбачають не просто отримання знань, умінь і навичок, а творче ставлення до них. Це вчить студентів ціннісно ставитися до процесу навчання, до засвоєння майбутньої професії, адже знання перетворюються в частину особистого буття та їх свідомості [334].

У ході експерименту було встановлено, що успіх у підготовці майбутніх учителів, її оптимізація залежать від ефективного використання професійно зорієнтованих інноваційних технологій, їх системоутворювальною ознакою є розвиток творчості, активної співпраці і взаємодії викладача і студентів.

Однією із сучасних і недостатньо розроблених технологій у підготовці студентів педагогічних вищих навчальних закладів

України є навчання майбутніх фахівців розробляти теорію і технологію цілісної педагогічної діяльності як орієнтиру нової парадигми освіти. Сутність вирішення вищезазначеної проблеми містилася в тому, щоб довести студентам, що навчально-пізнавальна діяльність школярів із засвоєння основних наук - не основний вид діяльності у середній ланці освіти, а один із елементів цілісного педагогічного процесу в загальноосвітньому закладі [273, с. 118].

Гіпертрофоване ставлення лише до одного виду діяльності школярів - пізнавальної виникло в результаті однобічного ставлення до книжкової культури. Фетишування книги, як основного засобу розвитку особистості школяра, призвело до того, що майже забутими є такі напрями розвитку особистості, як психофізичний, емоційний, моральний, соціальний.

Навіть інтелектуальний розвиток, пов'язаний з пізнавальною діяльністю, перетворився в процес насичення інформацією, у «словесну, сидячу педагогіку» пасивного сприйняття знань [310].

За Б. М. Наумовим, це негативне явище виникло в умовах розподілу фізичної й розумової праці, соціальної диференціації людей, що спричиняє чимало негативних наслідків у нормальному природному розвитку людини як цілісності [273, с. 118].

Доводимо, що необхідно відновити культ цілісної людини та збагатити педагогічний процес такими інваріантами розвитку: психофізіологія організму, емоції, мислення й мова, моральність, знання, різноманітна діяльність і спілкування. Це потрібно для того, щоб особистість розвивалася як цілісність, як людинолюбна і життєлюбна з фізичною, пізнавальною і соціальною активністю. Такій людині властиве різноманітне ставлення до себе і навколишньої дійсності, що формує її якості як особистості: до самої себе (гідність, ініціатива), здоров'я (фізичний розвиток, санітарно-гігієнічна, статева вихованість), результатів діяльності, речей (бережливість, практичність), мистецтва (естетична вихованість), до інших людей (милосердя, товарицькість, гуманність), діяльності (працелюбність, творча активність), людства (інтернаціоналізм, патріотизм), Вітчизни, держави (патріотизм, правова вихованість) до ідеології, політики, моралі (переконаність, моральна вихованість). Ми впевнені в тому, що людину можна розвивати лише в умовах різноманітної діяльності: інтелектуально-пізнавальної, виробничої праці, фізкультурно-спортивної, туристської і соціальної, ігрової та естетичної, екологічної, побутової, а також у спілкуванні і дозвіллі.

Актуальним завданням організації цілісної педагогічної діяльності є науково-методичне забезпечення її в масовій педагогічній практиці, а також відповідна педагогічна освіта майбутніх учителів [61; 288]. У нашому дослідженні - це професійно-туристична освіта вчителів фізичної культури, географії і історії.

У процесі організації навчання та виховання молоді в експериментальному педагогічному університеті склалася ситуація використання *елементів технології за концепцією глобальної освіти*, яку було запропоновано вченими США ще в 80-роках, а саме: розвинути в студентів критичне мислення, здатність виробити власний погляд та виявити повагу до поглядів інших людей; сформувати інтерес та повагу до досягнень усіх народів у галузі культури, прагнення зрозуміти найбільш важливі, специфічні й загальні їх характеристики; розширити можливості для вивчення у вищих навчальних закладах іноземних мов і культур країн; формувати нове гуманістичне бачення світу у всій його різноманітності та єдності, завдяки чому зберегти рівновагу в провідних системах: «людина і природа», «людина і суспільство», «людина і людина»; сформувати адаптивне бачення власної особистості у взаємозалежності з іншими та розуміння необхідності враховувати потреби, цінності інших осіб, груп людей, націй [239; 438].

Сучасна зорієнтованість освіти на формування компетентностей як готовності й здатності людини до діяльності та спілкування передбачає створення дидактичних та психологічних умов, за яких студент може виявити не тільки інтелектуальну й пізнавальну активність, свою індивідуальність, виразити себе як суб'єкт навчальної діяльності [84; 345; 391; 461].

Практично всіх цих вимог можна дотриматися в процесі використання інтерактивного режиму навчання, який ґрунтується на принципах гуманної педагогіки, кооперації, співпраці всіх суб'єктів навчального процесу [77; 177]. Саме тому найпродуктивнішими для формування готовності майбутніх учителів до організації туристичної діяльності є *інтерактивні форми та методи навчання*.

На сучасному етапі у педагогічній науці продовжує формуватися й уточнюватися поняття «інтерактивне навчання». Воно визначається як «... навчання, побудоване на взаємодії того, хто навчається, з навчальним оточенням, навчальним середовищем,

яке виступає зоною досвіду, що освоюється» [75, с. 192], «навчання, яке ґрунтується на психології людських взаємовідносин та взаємодії» [64, с. 74), «навчання, яке розуміється як спільний процес пізнання, де знання здобуваються у спільній діяльності через діалог, полілог тих, хто навчається, між собою та викладачем» [313, с. 103].

Використання методів інтерактивного навчання також забезпечує набуття студентами досвіду самостійної діяльності й особистої відповідальності. Серед складових змісту туристської компетентності особистості, які формуються навіть стихійно, у процесі використання інтерактивних методів навчання, застосовуваних з метою опанування змісту спеціальних навчальних предметів, є такі:

- уміння діяти в рамках узгоджених цілей і завдань;
- різнопланові навички групової роботи;
- уміння узгоджувати власні дії з діями партнерів (зважати на думку та позицію іншого);
- уміння жити разом: кооперуватися чи йти на компроміс;
- здатність самостійно розвиватися та вдосконалюватися, якщо наявні знання, вміння та якості не відповідають сучасним вимогам.

Інтерактивне навчання слугує одночасно досягненню трьох цілей: навчально-пізнавальної (набуття знань, поінформованість), комунікативно-розвивальної (пов'язаної із загальним емоційно-інтелектуальним фоном процесу пізнання) та соціально-орієнтаційної (результати якої виявляються відтерміновано у часі, вже поза навчальним закладом та навчальним процесом) [40; 184].

До форм і методів інтерактивного навчання, які можна застосовувати з метою формування готовності майбутніх учителів до організації туристичної діяльності, належать: дискусія, презентація, евристична бесіда, метод «круглого столу», ділові ігри, рольові ігри, метод кейсів, практичні групові чи індивідуальні вправи з подальшим обговоренням результатів, моделювання ситуацій взаємодії, проектування туристських програм, аналіз відеозаписів, включно із записом власних дій, організація зустрічей із запрошеними спеціалістами та видатними людьми, колективне розв'язання творчих завдань. Згадані форми інтерактивного навчання умовно поділяють на такі:

- дискусійні (діалогічне спілкування, групова дискусія, кейс-аналіз, аналіз ситуацій морального вибору тощо);
- ігрові (дидактичні та творчі, рольові ігри, ділові ігри,

організаційно-діяльнісні ігри);

- презентаційні (презентації групових напрацювань, презентації індивідуально підготовлених завдань, публічні виступи на задану тему тощо);

Запровадження інтерактивної взаємодії в педагогічний процес забезпечує кожному студентові:

- набуття досвіду активного засвоєння змісту навчального матеріалу та засвоєння способів конструктивної міжособистісної взаємодії;

- розвиток особистісних якостей, що перебувають в семантичному полі туристської компетентності особистості;

- розвиток особистісної та соціальної рефлексії, навичок і вмінь аналізу та самоаналізу;

- прийняття моральних норм і правил спільної діяльності, засвоєння нового емоційного досвіду, переживань, що є механізмом інтеріоризації особистісних цінностей і смислів;

- досвід рольової поведінки, набутий у процесі гнучкої зміни соціальних ролей залежно від контексту ситуації;

- формування та розвиток здатності розв'язувати конфлікти, вміння знаходити компроміс і взаємовигідні варіанти поведінки;

- формування ціннісно-орієнтаційної єдності академічної групи;

- нестандартне ставлення до опанування навчального матеріалу, високий рівень мотивації учіння;

- багатовимірне засвоєння навчального матеріалу;

- формування мотиваційної готовності до ефективної взаємодії з педагогами та однокурсниками не тільки в навчальних ситуаціях, а й поза навчальними ситуаціями.

У теорії та практиці новітніх технологій найбільш розповсюдженими є також *технологія модульного та модульно-рейтингового навчання, проблемного, розвивального, комп'ютерного, імітаційного, дистанційного, діалогового тощо*. Кожна із зазначених технологій є ефективною та має особливості в методиці, організації та контролі навчання. Однак із цього різноманіття нами були використані та модифіковані лише декілька інноваційних педагогічних технологій навчання та виховання.

З педагогічних технологій виховання відібрали лише ті, що спрямовувались на розумове, фізичне, трудове, моральне, екологічне та економічне виховання. Це були: діалоги, дискусії, імітації та ділові ігри.

До технології навчання віднесли: проблемне навчання, яке передбачало створення проблемних ситуацій з метою розвитку пізнавальної, творчої діяльності студентів. Вони самостійно здобували знання в процесі розв'язання проблемних ситуацій, розвивали креативне мислення та інтерес до знань.

Проблемне навчання пов'язувалося в моделі з іншими видами технологій, зокрема ігровими, розвивальними, дистанційними (під час організації туристичного походу).

Навчальний діалог був відібраний викладачами з метою формування у студентів навичок комунікативності, що створювало засади для подальшого формування соціального здоров'я та навичок спільних дій під час туристських походів.

У навчальному діалозі зберігалась рівність позицій викладача і студента: вони на рівних шукали шляхи розв'язання проблеми. Репліки студентів визначали спрямування діалогу, який, частіше за все, розвивався у неочікуваному для викладача напрямі. Однак майстерність викладача давала змогу питаннями до студентів поглиблювати проблему, формувати логіку діалогу та вибудовувати його структуру.

Імітаційно-ігровий підхід реалізовувався через імітаційно-ігрові форми роботи, які давали змогу не тільки поглибити теоретичні знання, а й навчити студентів самостійно діяти, мислити, вести науковий диспут, здійснювати пошук оптимальних виходів із модельованих професійних ситуацій.

Серед інноваційних педагогічних технологій професійно-туристичної освіти майбутніх учителів (учителів фізкультури, географії і історії) особливе місце посідала методика кейсів, круглих столів, анімації в туризмі, дистанційне навчання, перегляд відеокасет, мобільний телефонний зв'язок, комп'ютерна мережа.

«*Кейс*» викладачі використовували на семінарських і практичних заняттях, коли необхідно було описати конкретну організаційну ситуацію або створити модель певного туристичного заходу. На таких заняттях, для вироблення практичної рекомендації щодо вирішення тієї чи іншої проблеми, студенти мобілізували всі отримані знання.

«*Круглі столи*» проводилися з метою формування наукових підходів до туризму, комплексного обговорення актуальних проблем розвитку фізичного виховання підрастаючого покоління й

організації освітнього туризму; осмислення та узагальнення туристського досвіду (вітчизняного та зарубіжного).

«Туристська анімація», яка стала специфічним туристичним продуктом і необхідним елементом туристських програм.

Анімація в туризмі може бути представлена:

- анімаційними заходами (свята, кінофестивалі, конкурсні програми, шоу-маскаради, карнавальні ходи і т.д.);

- анімаційними театральними діями (лицарські турніри, гумористичні шоу-клоунади, гладіаторські бої, костюмовані бали, вечори зустрічі з казковими героями і т.п.);

- анімаційними експозиціями (музейна шоу, костюмовані експозиції). Сюди можуть входити анімаційні шоу-музеї, коли туристів і екскурсантів на експозиції зустрічають костюмовані історичні персонажі або коли ввечері в готелі організується шоу, але не споглядальне, а з безпосереднім активною участю туристів;

- анімацією в тематичних парках (атракціони, зустрічі з героями мультфільмів, супершоу);

- спортивною анімацією (колективні та індивідуальні спортивні ігри, змагання, змагання, аеробіка, шейпінг, йога, танцювальні вечори);

- готельною анімацією (розважальні, спортивно-оздоровчі заходи, вечори відпочинку).

Отже, узагальнивши все вищесказане, формулою анімації в туризмі можна визнати наступний комплекс: використання інтересу + поживлення експозиції + включення туристів в дію + різноманітність розваг.

Під час туристичних походів доступними були відеокасети, які можна переглянути на туристській базі, мобільний телефонний зв'язок та комп'ютерна мережа (Internet) через ноутбук.

У системі професійної освіти вищої школи *найефективнішою є технологія особистісно орієнтованого навчання*. Таке навчання розглядалося як організація навчання на засадах глибокої поваги до студентів, врахування особливостей їх індивідуального розвитку, ставлення до них як до свідомих відповідальних осіб навчально-виховної взаємодії. Особистісно орієнтоване навчання передбачало формування цілісної особистості, яка усвідомлює свою гідність і поважає інших людей [296, с. 87].

Виходячи з вищезазначеного, до моделі професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів були включені елементи цієї

парадигми, розробка яких у ході дослідно-експериментальної роботи гуманно спрямовувала зміст викладання дисциплін організації шкільного туризму. Це були такі ідеї: взаємозв'язок навчального, розвивального та мотиваційного компонентів навчання; утвердження гуманних стосунків у групах; використання різних форм співпраці зі студентами; розробка індивідуальних завдань, програм індивідуального навчання; задоволення інтелектуальних інтересів і потреб студентів у різноманітних знаннях, особистому інтелектуальному і культурному спілкуванні з викладачем і однокурсниками під час семінарських і практичних занять; участь у лекціях-діалогах, диспутах, ділових іграх, спортивних змаганнях і туристичних походах; застосування різних форм навчання (індивідуальних, групових, за індивідуальним планом), ігрових ситуацій, навчальних проектів із освітнього та спортивно-оздоровчого туризму; стимулювання самооцінки, саморозвитку; створення «ситуації успіху».

Вищезазначені ідеї вимагали розробки як освітньо-професійних програм кожної дисципліни, так і тематичних планів цих дисциплін. У ході реалізації моделі встановлено, що якісне функціонування системи вищої освіти, системи сертифікації та ліцензування можливе лише тоді, коли її засновники й учасники діють *на основі методології діяльнісного підходу*.

Повністю поділяючи ідеї Г. І. Щукіної, ми вважаємо за необхідне здійснювати діяльнісний підхід (операційно-процесуальний) до реалізації моделі, який полягав в тому, що майбутні учителя вивчали лише те, що їм може знадобитися в процесі діяльності, і, відповідно, викладачі контролювали ступінь розвитку необхідних знань і умінь. При цьому діяльність вчителя розглядали не тільки в суто професійному, а й в широкому значенні - як динамічну систему взаємодії людини із навколишнім світом, у якій вона досягає свідомо поставлених цілей, що з'являються внаслідок виникнення у неї певних потреб [418].

Одним із положень експериментальної моделі є професійно-туристична підготовка майбутніх учителів на основі професіограми як науково-обґрунтовані норми і вимоги до видів професійної діяльності та якостей особистості спеціаліста, які дозволяють йому ефективно виконувати певні вимоги, одержувати необхідний для суспільства продукт і разом із тим створюють умови для розвитку особистості самого працівника. На основі професіограми викладачі

педагогічного університету формували у студентів усі сфери професійно-педагогічної компетентності (знання, вміння й навички; інтерес до професії, спрямованість на освітню і спортивно-туристичну діяльність; рефлексію). Вона розроблялася на засадах нормативно-правових документів і функцій учителя.

Освітній процес в педагогічному університеті будувався також за парадигмою «інтеркультурної освіти». Її сутність полягала у тому, що пріоритетами середньої і вищої освіти мають стати такі загальнолюдські цінності: сприйняття світу як єдиної системи альтернативних форм існування культури, мови, поглядів тощо; вміння спілкуватися між собою та приходити до певного консенсусу.

Метою освіти за цією технологією є формування людини як громадянина країни, Європи та світу, якому притаманні такі якості: гуманність, толерантність, об'єктивність, гнучкість, здатність до творчого співробітництва, адекватного самостійного вибору в оцінках та вчинках, правильне усвідомлення сутності загальнолюдських цінностей.

Вищезазначена технологія базується на знаннєвій і культурологічній парадигмах. Культурологічна стратегія освіти пов'язана з оволодінням культурним спадком минулого, духовними цінностями різних народів і досягненнями науки. Знаннєва парадигма полягає в систематичному, поглибленому вивченні фундаментальних основ наук (біології, педагогіки, психології, медицини та ін.), а також у підготовці на цій основі висококваліфікованих кадрів у галузі туризму.

У рамках Болонського процесу компетентнісний підхід, який передовсім ураховує інтереси студентів та подальшу професійну реалізацію їх, успішно розвивається від 2000 р. за проектом Європейської комісії «Настроювання освітніх структур» концепція визнається ключовою для створення Європейського простору вищої освіти [248].

Виходячи з вищезазначеного, дійшли висновку, що професійно-туристична підготовка майбутніх учителів у педагогічних вищих навчальних закладах має здійснюватися з урахуванням соціальних умов, що склалися в українському суспільстві; на засадах гуманно орієнтованого підходу та шляхом оптимізації освітнього процесу, яка забезпечує формування як компетентного творчого викладача, так і студента.

Головним вектором розвитку туризму є навчання та виховання студентів за парадигмою «компетентного випускника», системоутворювальною основою якої є розвинена, творча, активна, здорова особистість, мотивована на якісне життя та професійну діяльність.

Оцінку результатів формування готовності у професійно-туристичної підготовці майбутніх учителів у педагогічних вищих навчальних закладах забезпечують критерії та рівні ефективності розробленої моделі, які розкриваються в наступному параграфі.

3.3. Критерії та рівні формування готовності майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності

Ефективна підготовка фахівців, здатних до активної творчої діяльності в різних векторах суспільного життя завжди була в центрі уваги на всіх етапах розвитку суспільства. У сучасних умовах розширюється й оновлюється освітянський діапазон, створюються принципово нові можливості для обрання технологій професійної підготовки майбутніх учителів, які б стимулювали молодих людей до підвищення кваліфікації й професійного самовдосконалення протягом усього життя, виступали професійним супроводженням їх кар'єри [177].

У Національній Доктрині розвитку освіти України в ХХІ столітті засвідчено: «Якість освіти визначається на основі вимог державних стандартів освіти, оцінкою освітніх послуг. Держава здійснює перманентний моніторинг якості освіти, забезпечує його прозорість, сприяє розвитку громадського контролю» [274, с. 142]. Якість вищої освіти - це сукупність якостей особи з вищою освітою, що відображає її професійну компетентність, ціннісну орієнтацію, соціальну спрямованість і зумовлює здатність задовольняти як особисті духовні й матеріальні потреби, так і потреби суспільства [12, с. 4].

Аналіз науково-методичної літератури та ідей чисельних дослідників (О. Г. Каверіної, В. О. Сластеніна, Г. С. Цехмістрової) свідчать, що у науково-методичній і педагогічній літературі та у практиці вищих навчальних закладів на сьогодні недостатньо чітко обгрунтовано методикау діагностичних вимірювань та недостатньо розроблені критерії оцінювання якості підготовки майбутніх учителів [188; 357; 400]. Це в той час, коли за допомогою методів

педагогічної діагностики можна якісно проаналізувати навчальний процес та визначити його результати, якісні показники.

Вважаємо, що якість освіти у вищому навчальному закладі, як цілого прикінцевого явища, забезпечується якістю її складових елементів, а саме: добору абітурієнтів до вищих навчальних закладів та їх підготовки розробленими навчальними планами, програмами; організацією навчального процесу, запровадженням нових педагогічних технологій; складом науково- педагогічних кадрів; навчально-матеріальною базою; науково-методичною і виховною роботою зі студентами. Крім того, якість та ефективність оптимізованого навчально-виховного процесу за нашою експериментальною моделлю може бути оцінена згідно з державними стандартами вищої освіти, які встановлюють вимоги до змісту, обсягу й рівня освітньої та фахової підготовки та є підґрунтям оцінки освітньо-кваліфікаційного рівня особи, незалежно від форм навчання, типу та якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів; відповідно вимогам державних стандартів.

На сучасному етапі розвитку освіти в Україні триває становлення її нової системи, стверджує Г. С. Цехмістрова, зорієнтованої на входження у світовий освітній простір. Цей процес супроводжується суттєвими змінами в професійній освіті, де пріоритетним стає удосконалення освітніх технологій, розвиток творчих здібностей, самостійна робота студентів на основі індивідуалізації освітніх програм, попит на випускників в умовах ринкової економіки [400, с. 181].

У психолого-педагогічному плані удосконалення освітніх технологій професійної підготовки характеризується переходом від: учіння як функції запам'ятовування до учіння як процесу інтелектуального розвитку, що випереджає запроєктований зміст професійної діяльності; чисто асоціативної, статичної моделі знань до проектування динамічних моделей проблемних ситуацій, можливих у процесі професійної діяльності майбутнього вчителя; зовнішньої мотивації учіння до дифенційованих та індивідуалізованих програм на основі державних освітніх стандартів; зовнішньої мотивації учіння до внутрішньої морально-вольової регуляції на підставі діяльнісного підходу, який передбачає самостійний вибір матеріалу, вибір програми, самостійне вивчення обраного предмета, вирішення студентами пізнавальних, репродуктивних, творчих ситуативних завдань [310, с. 182].

Таким чином, якість навчання (викладання) передбачає, перш за все оцінку професійної діяльності викладача, вважає Г. С. Цехмістрова. Вона здійснюється у процесі діагностування за допомогою різних форм і методик: контрольних та взаємних відвідувань, експертного контролю, анкетування, відкритих занять, самооцінки тощо [400, с. 185].

Для визначення сутності понять критеріїв та рівнів формування готовності майбутніх учителів до туристичної діяльності звернемося до досвіду науковців, дослідження яких присвячені проблемам формування критеріїв готовності студентів до будь-якої діяльності. До них належать праці О. О. Болотова, А. П. Коноха, О. В. Тимошенко, О. М. Торубари, Т. В. Шестакової та ін.

Аналіз науково-педагогічних джерел показав, що у педагогічній теорії та праці мають місце такі види готовності, як психологічна, мотиваційна, професійна, моральна, педагогічна тощо. Теоретичні аспекти формування готовності знайшли відображення як в психологічній, так і педагогічній літературі [44; 215; 368; 369; 412].

У нашому дослідженні діагностика також передбачає оцінку, але якості та ефективності прикінцевих результатів навчально-виховного процесу (в експериментальному режимі), який спрямований на професійно-туристичну підготовку майбутніх учителів, і в основі якого закладено його оптимізацію. Враховуючи те, що навчання - це процес і результат спільної роботи викладача та студента, ми вважаємо, що перевірка його якості забезпечується як діагностикою викладачів, так і студентів, тобто діагностикою рівня педагогічної компетентності викладачів, яка у свою чергу, впливає на професійну компетентність майбутніх фахівців. У зв'язку з тим, що у нашому дослідженні педагогічна компетентність розглядається як вищий рівень педагогічної майстерності викладача, ми передбачали діагностування рівня його педагогічної майстерності. Професійно-туристична та психолого-педагогічна підготовка студентів розумілася нами як надання їм необхідного професійного обсягу знань, умінь і навичок з туризму, психології та педагогіки через процес навчання, який охоплював мотиваційний, змістовний, операційно-процесуальний, контрольньо-оцінювальний компоненти [136].

У контексті цього, відповідно до нашої моделі, діагностуванню підлягали не тільки викладачі, але й студенти. Враховуючи те, що навчально-виховний процес забезпечується змістом навчального

матеріалу, діагностуванням охоплювався перш за все його зміст. Діагностування є початковим етапом оцінної діяльності навчально-виховного процесу, його результати мають порівнюватися з критеріями оцінювання ефективності педагогічної майстерності викладачів.

Критерії ефективності педагогічної майстерності викладачів передбачали наявність: якісного змісту професійно-педагогічного навчання студентів та його спрямованість; методики щодо забезпечення викладачами формування мотиваційного, когнітивного, операційного компонентів процесу учіння студентів; здійснення процесу управління навчанням (визначення цілей, вибір змісту, реалізація принципів, функцій педагогічно-дидактичної, організаційної, професійної у навчально-виховному процесі, використання різних форм, засобів, методів, прийомів, оптимізація навчання), в процесі викладання психолого-педагогічних і професійно-туристських дисциплін; використання інноваційних технологій, сучасних парадигм освіти; інтеграції змісту знань з різних дисциплін; здійснення зв'язку теорії з практикою і реальним життям (наявність в інформаційному матеріалі, що викладається, теоретико-методичних, технологічних аспектів; зв'язку навчального матеріалу з життєвою та виробничою практикою).

Діагностика якості змісту навчального матеріалу здійснювалась у таких видах вимірювання як тематичний, фронтальний, особистісний, груповий і загально-факультетський контроль на рівнях кафедри, на якій здійснювалась підготовка майбутніх вчителів.

З метою оцінювання результатів впровадження експериментальної моделі професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів за першою групою критеріїв «зміст професійно-педагогічного навчання», використовувались такі методи діагностики: спостереження за навчальним процесом викладачів (лекціями, семінарами практичними заняттями, організацією практики студентів); вивчення та аналіз робочих тематичних планів, навчальних програм, письмових контрольних робіт у формі складання алгоритмів турпоходів, уроків, проектів туристичної діяльності, програм розвитку туристичного руху в закладі освіти, районі, регіоні; ділові дидактичні ігри тощо. Ефективним методом діагностування були також бесіди з викладачами, анкетування і тестування. В їх зміст включались питання, що стосувалися перш за

все управління навчальним процесом як сукупності педагогічної, організаційної, дидактичної і професійної складових (підсистем), що складаються з інших (теж подільних) елементів, а саме: мети, завдань, засобів, функцій, принципів, методів, прийомів. Тобто всього того, що складає систему навчально-виховного процесу і забезпечує навчання, виховання, розвиток майбутніх фахівців.

Бесіди, анкетування і тестування мали форми упереджувальних і наступних, до перегляду заняття з студентами та після них. В упереджувальних бесідах і тестуваннях ми закладали зміст питань, що стосувалися дидактики та методики навчання. Після перегляду занять з майбутніми фахівцями зміст вищезазначених методів стосувався аналізу результатів навчання, виховання та розвитку студентів. Тобто викладачі відповідали на запитання, які свідчили про розвиток у студентів психічних процесів, прояву інтересів, спрямувань, креативності; морально-вольових рис характеру, почуттів; якостей фізичного виховання засобами туризму як результату навчання. Питання бесід, анкет та тестів стосувались також методики розширення обсягу знань, їх поглиблення, удосконалення та ін.

Критерії оцінювання якості та ефективності професійно-педагогічної компетентності викладачів (педагогічної майстерності), а саме, наявність у них: операційно-технологічних умінь і навичок:

- знань з психолого-педагогічних дисциплін, анатомії, фізіології, медицини, екології, географії, туризму, інтелектуального і креативного розвитку, фізичного, морально-вольового, трудового, художньо-естетичного виховання;

- умінь і навичок щодо методики викладання певних дисциплін, побудови структури лекції (план, вступ, головні змістовні розділи, висновки); врахування особливостей аудиторії, вільне володіння інформаційним матеріалом, практичними методами й прийомами з туризму, використання інноваційних технологій, інтерактивних методів навчання та виховання в контексті сучасних парадигм; уміння інтеграції змісту освіти; використання наочності та технічних засобів навчання, діагностики та оцінки знань, взаємодії з аудиторією, тактовність та поведінка викладача зі студентами.

Критеріями сформованості мотиваційної сфери були наявність: інтересу до викладання дисципліни, мотивації на творчу діяльність; спрямованість на здійснення гуманно зорієнтованого освітнього процесу; на формування, збереження, зміцнення, відновлення

особистого здоров'я та здоров'я студентів, бажання вести здоровий спосіб життя; рефлексивності адекватної їх педагогічному інтелекту та професійно-педагогічній майстерності; вміння робити адекватну самооцінку особистої діяльності, адекватно оцінювати навколишній світ, стримувати амбіції і неадекватні судження про студентів, колег.

Під час оцінних дій за критеріями вагомого значення набуває дотримання принципів діагностики якості викладання та професійної діяльності викладача, визначених Г. С. Цехмістровою. Вона пропонує невтручання, тобто додержання нейтральної позиції того, хто діагностує. Тому що викладання - це творчість викладача, в яку ніхто не має права втручатися, навіть за наявності грубих помилок з боку нього. Бо про них буде йти мова після заняття, а виправити їх зобов'язаний сам викладач. У нашому дослідженні мета діагностування - це виявлення результатів впровадження експериментальної моделі. Не знаходження недоліків, упущень, а їх виправлення, вдосконалення майстерності викладача та фахової підготовки студентів. Прояв такту і доброзичливості відносно викладача та студентів - необхідна умова діагностуючого, врахування всіх факторів навчальних занять під час спостереження [400].

Під час вивчення ефективності експериментальної моделі та результатів її апробації спостерігається і фіксується весь хід заняття, робляться висновки до його кожного елемента; враховуються специфічні особливості навчального предмета й індивідуальних особливостей викладача. Погоджуючись із доцільністю вищезазначених принципів, ми виділяємо й такі, як-от: гуманно зорієнтований підхід до викладачів і студентів. Окрім такту та етики, бажано бережно підходити до тих зерен творчості, яку привнесли викладачі і студенти в експериментальну модель; демократизація діагностування, яка завдяки делегуванню повноважень контролюючого до викладача або студента з діагностування, переходить у самодіагностику.

До поточної оцінки якості викладання долучалися також члени експертної групи факультету у складі 3-5 досвідчених викладачів і самого досліджувача. Результати перевірки ефективності і якості експериментальної моделі закладалися в основу показників атестації та переатестації, визначення рейтингу фахівців на факультеті.

Критерії психолого-педагогічної підготовки визначали знання, уміння і навички за таким змістом: охорона довкілля і суспільно

корисна робота в туристських переходах; зміст, організація і проведення освітніх подорожей, туристських зльотів і змагань; система підготовки кадрів у спортивному туризмі; соціально-економічні, організаційні, програмно-нормативні, психолого-педагогічні і науково-методичні основи розвитку туризму; топографія, історія, географія і краєзнавство туризму; сучасний стан туризму в Україні і зарубіжжі, проблеми і перспективи його розвитку.

Критерії професійно-туристичної підготовки прогнозувались за змістом експерименту та вимогами наявності знань, умінь й навичок студентів з: організації і методики проведення освітнього і спортивно-оздоровчого туристського походу; топографії туризму (топографічна підготовка); техніки спортивно-оздоровчого туризму (технічна підготовка); тактики спортивно-оздоровчого туризму; психології спортивно-оздоровчого туризму; фізичної, трудової, морально-вольової, естетичної підготовки; підготовки до забезпечення безпеки життя, яка є частиною спеціальної туристської підготовки та включає в себе формування знань об'єктивних і суб'єктивних небезпек занять туризмом; знань форм і методів методичного забезпечення туризму, умінь і навичок першої долікарської допомоги постраждалим.

З вищезазначеного виду підготовки студенти повинні були мати знання з: аналізу аварійних ситуацій у вибраному виді туризму та районі походів і мандрівок; вирішення різних ситуативних завдань, забезпечення безпеки в умовах туристських походів і змагань; знання засобів дистанційного зв'язку (радіо, комп'ютерного, телефонного зв'язку); уміння користуватися різними засобами аварійної сигналізації; використання спеціальних і підручних засобів пошуково-рятівної і транспортувальної робіт; знання правил контролю і самоконтролю, безпеки життя, вміння використовувати їх у реальному житті.

Критерії оцінювання учіння студентів визначали наявність знань, умінь і навичок за змістом психолого-педагогічної та професійно-туристської підготовки. Професійно-туристська підготовка складала зміст критеріїв оцінки фізичної та спеціальної туристської підготовки, які б могли забезпечити збір повної інформації про професійну підготовку майбутніх фахівців та достовірність одержаних експериментальних даних. З цією метою були відібрані методи контролю і самоконтролю в навчанні за

методикою І. І. Булигіної [58], В. В. Васильєва [61], Ю.М.Федорова [385], які поділялись на три групи.

До першої групи увійшли методи індивідуального і фронтального опитування, усні заліки, усні екзамени, програмне опитування, бесіди, усний самоконтроль. За допомогою цих методів викладачі встановлювали рівень теоретико-методичних знань студентів із різних дисциплін психолого-педагогічної та туристичної галузей.

Фізична та спеціальна туристська підготовка були основою туристичної діяльності майбутнього учителя. Для виявлення наявності практичних умінь і навичок за вищезазначеними видами підготовки нами використовувалися методи письмового контролю і самоконтролю (контрольні роботи, письмові заліки, письмові екзамени, програмові письмові роботи, письмовий самоконтроль). Окрім вищезазначених, використовувались й методи лабораторно-практичного контролю і самоконтролю: контрольні-лабораторні роботи, лабораторно-практичний самоконтроль, ділові навчальні ігри, різні за характером (рольові, дидактичні, режисерські тощо).

Деякі вчені (І. І. Булигіна [55], О. К. Корносенко [221], С. Д. Неверкович [277] та ін.) відносять дидактичні ігри до практичних методів, інші виділяють їх в особливу групу. Ми схилиємося до першої точки зору, однак вважаємо, що такі ігри можна віднести до виду ділових ігор сюжетно-режисерського характеру, в яких через вправи відтворюються людиною ситуації, в яких вона уявляє, прогнозує особисті професійні навички і якості характеру. У ході гри у майбутніх учителів формується творча уява та виявляються ті знання, вміння і навички, що були засвоєні раніше. Ігровий метод контролю підпорядковується також потребам і мотивам професійної діяльності. За його допомогою можна виявити наявність умінь: орієнтуватися в складних ситуаціях під час організації і проведення спортивно-оздоровчих походів; розробляти маршрут туристського походу; налагоджувати контакти із дітьми різного віку, молоддю та людьми більш старшого віку; координувати різні інтереси; виявлення відповідальності, рішучості, сміливості [232].

Це пов'язано з тим, що в іграх у студентів розвивається готовність до виконання нових видів діяльності. Так, у грі пропонується тема, йде її обговорення, які дії необхідно здійснити в конкретній ситуації, які засоби доцільно в ній використати.

Запропоновані студентами варіанти дій аналізуються і вибираються найбільш прийнятні до конкретної ситуації. Далі 2 - 3 варіанти програються, потім вибирається найефективніший.

У нашому дослідженні дидактична гра використовувалась як у вигляді методу навчання, так і як тренінг, і як метод оцінювання якості освітнього процесу.

Для оцінювання знань, умінь і навичок нами підбирались 3-4 гри, в яких закладався зміст певних тем: спеціальної туристської підготовки (організаційної, топографічної, технічної, тактичної, психологічної, підготовки з безпеки життя), фізичної (загальнофізичної, спеціальної фізичної), інтегральної (туристські походи і мандрівки, туристські змагання).

Через такий зміст прослідковувались: як майбутній учитель управляє поведінкою групи людей (студентів), що мають різні інтереси, безперервною зміною ситуацій: як ставиться до результатів своїх дій (планування, організації, розподілу обов'язків тощо); як управляє особистими емоціями, перебудовує туристський процес, коригує його, приймає самостійні відповідальні рішення.

З метою зацікавленості студентів дидактичною діловою грою, ми використовували й творчі завдання. Студентам пропонувалась самостійна розробка тем з наступним аналізом її результативності у вигляді короткої інформації. Потім творчі роботи аналізувалися, вибиралися найбільш оригінальні, повні щодо змісту певної підготовки, корисні.

Отже, через проектування ділових професіональних ігор нами встановлювалася педагогічна майстерність, наявність у майбутніх учителів таких умінь і навичок, як-от: визначати зміст, розподіляти обов'язки; враховувати інтереси учасників походу; встановлювати способи взаємодії; планувати загальні способи взаємодії; вирішувати проблемні ситуації, що могли з'явитися під час освітнього і туристичного походу; працювати з літературою; аналізувати трудові дії (особисті та інших); бути гуманним; прагнути до успіху та досягати його.

Участь студентів в імітації ігрової професійної ситуації давала можливість виявити у них особистісно-професійний розвиток. А саме, наявність: творчості; здібностей, впевненості у своїх силах; уміння переборювати себе, відчувати відповідальність за доручене діло не тільки перед собою, але й перед колективом. У грі відбивався: рівень усвідомлення особистих знань студентів

навколишнього світу, своєї професії, умінь і навичок організації самої ділової гри з учнями (туристами різного віку), готовності студентів до здійснення нових видів діяльності.

Через ділову гру ми прослідковували як студенти проявляють себе в різних ролях (тур-організатора, вчителя чи самого учасника туристичного походу), як виконують різні види туристської підготовки (загальної, спеціальної, інтегральної).

Нами було встановлено, що навчальна гра - це не тільки метод навчання, але й оцінка результативності навчання, а поряд з іншими словесними та наочними методами чільне місце займають і практичні: навчально-трудова, топографічна вправа, творчі завдання, написання доповідей, розробка сценаріїв, моделювання. Вищезазначене давало нам вичерпну інформацію про рівень професійної підготовки студентів.

З метою контролю за якістю виконання фізичних вправ, спортивних нормативів і фізичної підготовленості (фізична підготовка) відбирали такі методи, як-от: рівномірний, перемінний, контрольний, інтервальний, повторний, змагальний, круговий.

Рівномірний метод характеризувався певним рівнем інтенсивності навантаження, яка зберігається постійно в основній частині тренувань. Він використовувався для втягування організму в динамічну роботу з метою відстеження загальної витривалості організму в підготовчий період.

Перемінний метод характеризувався зміною рівня інтенсивності навантажень під час виконання безперервної фізичної роботи. Вважаємо цей метод універсальним тому, що він надає великі можливості для майбутніх туристів, особливо під час самостійних тренувань. Зміна навантажень за цим методом здійснюється поступово відповідно до самопочуття студента.

Контрольний метод пов'язаний із застосуванням у тренувальному циклі контрольних нормативів, які використовувались для визначення рівня фізичної підготовки і внесення змін у хід наступних тренувань.

Інтервальний метод давав змогу виявити фізіологічний розвиток студентів (у короткий термін максимальні можливості серцево-судинної системи). Метод полягав у багаторазовому використанні навантажень від найвищих і до найнижчих за інтенсивністю із невеликим відпочинком після серії вправ і повторень із цієї серії.

Повторний метод складався з повторних, але менш максимальних навантажень з відпочинком між ними. При цьому обсяг навантажень був різним.

Змагальний метод застосовувався під час використання змагальних навантажень (типових для туристських змагань) у тренувальному процесі. При цьому створювалися специфічні умови як на дійсних змагальних, так і тренувальних заняттях.

Метод утяжіння передбачав виконання вправ з додатковим навантаженням. Його використовували під час перевірки майстерності щодо удосконалення процесу подолання природних перешкод (скель, річок тощо). Метод виконання вправ характеризується високим рівнем навантаження. При цьому вправи студенти виконували до оптимального стану.

Ігровий метод базувався на сполученні різних ситуацій і певних самостійних дій студентів. Метод стимулював виявлення активності, рухової творчості, вправності. Відрізняється емоційністю і комплексним характером фізичної і розумової діяльності. Але використання даного методу не дає можливість дозувати індивідуальні навантаження для розвитку тих чи інших фізичних якостей туристів. Цей метод використовувався, в основному, в перехідному періоді під час відновлення сил.

Круговий метод передбачав виконання спеціально підібраних комплексних вправ, їх чергування з метою розвитку різних груп м'язів і фізичних якостей. Застосування методу кругового тренування привалювало над іншими, тому що він дозволяв найбільш ефективно використовувати переваги кожного методу, виконання вправи в певному сполученні [15; 16].

Таким чином, завдяки вищезазначеним методам, нами були виявлені наявність у викладачів усіх показників професійної компетентності. У студентів - рівень фахової підготовки до майбутньої туристичної діяльності. Використані методи сприяли також встановленню ефективності технологічної експериментальної моделі професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів до роботи у сфері туристської підготовки молодого покоління та формування їх освітньої і фізичної досконалості.

Аналіз підходів визначення компонентів готовності до професійної діяльності майбутніх фахівців дозволяє окреслити чітку структуру, що складається з трьох умовних сфер:

1 сфера – позитивне ставлення фахівця (чи майбутнього фахівця) до сфери професійних інтересів;

2 сфера – стан теоретично-практичної підготовки фахівця до професійної діяльності;

3 сфера – готовність до самовдосконалення та саморозвитку в межах професійної діяльності.

Відповідно, готовність майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності оцінювалась у межах таких структурних компонентів: мотиваційний, діяльнісно-орієнтаційний, рефлексивний.

З метою оцінювання готовності майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності визначені критерії та показники на основі розробленої трикомпонентної структури (табл. 3.2).

З метою визначення шкали оцінювання рівнів готовності майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності, було використано шкалу оцінювання якості навчальних досягнень студентів вищих навчальних закладів ECTS, а саме (А – високий; В, С – середній; D, E – достатній; F – низький). Такий підхід дозволяє отримати чотирирівневий розподіл даних відповідно кожному показнику, що характеризує критерії готовності. Така система є адаптованою для процесу підготовки майбутніх учителів, що полегшує використання викладачами та розуміння встановлених балів студентами.

Готовність майбутніх учителів до організації шкільного туризму оцінювалась за чотирма рівнями (низький, достатній, середній та високий) у межах структурних компонентів за наступними критеріями (показниками):

Мотиваційний компонент – ступінь позитивного ставлення до професії вчителя (інтерес до майбутньої педагогічної діяльності); ступінь розуміння необхідності здійснення навчання в загальноосвітніх навчальних закладах (усвідомлення необхідності здійснення туристичного навчання школярів); ступінь актуалізації потреби в неперервному саморозвитку та самоосвіті для успішної педагогічної діяльності (зацікавленість у збільшенні знань з туристичного навчання школярів).

Діяльнісно-орієнтаційний компонент – обізнаність про особливості, умови діяльності та вимоги до вчителя (знання особливостей, умов діяльності та вимог до вчителя); ступінь володіння методикою професійно-туристичного навчання школярів

(уміння планувати та проводити освітні і спортивно-оздоровчі туристичні заходи); ступінь володіння основами організації туристичної роботи зі школярами (уміння організовувати туристичну роботу зі школярами).

Таблиця 3.2

Компоненти, критерії та показники оцінювання готовності майбутніх учителів до організації шкільного туризму

<i>Компоненти готовності</i>	<i>Критерій</i>	<i>Показник</i>
Мотиваційний компонент	Ступінь позитивного ставлення до професії вчителя	Інтерес до майбутньої педагогічної діяльності
	Ступінь розуміння необхідності здійснення професійно-туристичного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах	Усвідомлення необхідності здійснення туристичного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів
	Ступінь актуалізації потреби у неперервному саморозвитку та самоосвіті для успішної педагогічної діяльності	Зацікавленість у збільшенні знань з туристичного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів
Діяльнісно-орієнтаційний компонент	Обізнаність про особливості, умови діяльності та вимоги до вчителя	Знання особливостей, умов діяльності та вимог до вчителя
	Ступінь володіння методикою туристичного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів	Уміння планувати та проводити туристичні заходи зі школярами
	Ступінь володіння основами організації туристичної роботи з учнями загальноосвітніх навчальних закладів	Уміння організовувати туристичну роботу з учнями загальноосвітніх навчальних закладів
Рефлексивний компонент	Здатність до самоорганізації та контролю професійно-туристичної діяльності майбутнім учителем	Уміння керувати власною професійно-туристичною діяльністю
	Здатність до самооцінки майбутнім учителем власного рівня професійно-туристичної підготовки	Уміння оцінювати відповідність обраних навчально-виховних заходів завданням, що виникають у процесі туристичного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів

Рефлексивний компонент – здатність до самоорганізації та контролю професійно-туристичної діяльності майбутнім учителем (уміння керувати власною професійною діяльністю); здатність до самооцінки майбутнім учителем власного рівня професійно-туристичної підготовки (уміння оцінювати відповідність обраних навчально-виховних заходів завданням, що виникають у процесі туристичного навчання школярів).

На останньому етапі експериментальної перевірки з метою комплексного оцінювання готовності майбутніх учителів до організації шкільного туризму скористалися методом експертних оцінок [37]. З використанням вагових коефіцієнтів визначено єдиний коефіцієнт готовності майбутнього вчителя до організації шкільного туризму, на основі якого здійснено порівняльний аналіз у контрольних та експериментальних групах.

Графічна інтерпретація отриманих узагальнених даних готовності майбутніх учителів до організації шкільного туризму наведена на рис. 3.1.

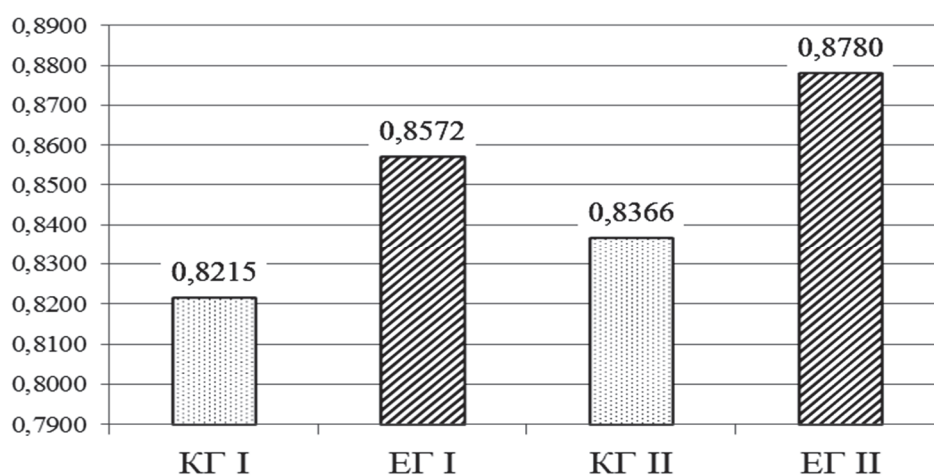

Рис. 3.1. Порівняння узагальнених вагових значень готовності студентів контрольних та експериментальних груп до організації шкільного туризму

За визначеними показниками готовності майбутніх учителів до організації шкільного туризму на основі використання критерію χ^2 (хі-квадрат) та методу експертних оцінок підтверджена ефективність розробленої педагогічної системи та методики підготовки студентів до організації туристичної діяльності школярів за туристським напрямком.

Методика діагностики рівня професійно-туристичної готовності майбутніх учителів ґрунтується на таких загальних положеннях: дослідження професійно-туристичної готовності здійснюється покомпонентно, воно спрямовано на діагностику рівня розвитку мотиваційної, діяльнісно-орієнтаційної та рефлексивної складових; для дослідження мотиваційного та рефлексивного компонентів слід використовувати такі методи дослідження як анкетування та тестування; при аналізі діяльнісно-орієнтаційного компонента необхідно користуватись комплексом, що складається з тестів, завдань практичного характеру та експертної оцінки результатів праці; передбачено окреме визначення рівня прояву кожного з критеріїв професійно-туристичної готовності майбутніх учителів, такий підхід дозволяє виокремити компоненти з найменшим проявом у структурі готовності та оперативно здійснити їх кореляцію.

Висновки до третього розділу

У розділі на основі аналізу викладене власне бачення системи формування готовності майбутніх учителів до організації шкільного туризму. Розроблено і теоретично обґрунтовано концепцію професійно-туристичної готовності, побудовано експериментальну модель, представлено критерії та рівні формування готовності майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності.

На сучасному етапі розвитку вищої туристської освіти вимагає удосконалення професійна компетентність майбутніх фахівців і педагогічна майстерність викладачів університетів.

Тому в Україні виникла нагальна потреба в розробці методичних засад педагогіки туризму, туристської освіти, методології управління туристської освіти.

У вищій туристській освіті необхідне вирішення таких сутнісних проблем як: зміна освітньої інформаційної парадигми на розвивальну особистісно орієнтовану та смислову; виховання фахівця як цілісної, творчої, вільної, самостійної особистості, громадянина-гуманіста; забезпечення необхідних умов для переорієнтації навчально-виховного процесу на вищезазначені парадигми, розташування особистості студента у центрі освітнього простору з усіма його інтересами, прагненнями, національними та культурними особливостями.

Вирішення вищезазначених проблем потребує розробки концептуальних підходів і технологічних дидактичних моделей навчання студентів.

Основними положеннями концепції формування професійно-туристичної готовності майбутніх учителів в експериментальному університеті є: культурно-освітня і науково-технічна інтеграція вищої туристської освіти в європейське товариство, визначення гармонізації та затвердження в галузі освітньої і спортивно-оздоровчої туристської освіти стандартів і сертифікації з урахуванням вимог міжнародної та європейської системи.

На методологічно-концептуальному рівні професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів пріоритетним має бути якісно новий інтегративно-синергетичний, а не традиційний предметно-дисциплінарний підхід.

Зміст вищої туристської освіти будується на підставі державних стандартів вищої освіти з урахуванням регіональних, етнокультурних та національних традицій українського народу, спрямовується на формування навичок та умінь індивідуальної роботи з дітьми, інтеграцію засобів туризму з фізичним вихованням школярів, безпеку їхньої життєдіяльності, ознайомлення з природою, соціальною реальністю.

Ефективність професійної підготовки студентів залежить від: удосконалення профорієнтаційної роботи серед учнів шкіл, відкриття класів із вивченням туристських дисциплін, основ здоров'я, географії, медицини тощо; розробки наукових підходів до відбору студентів; удосконалення загальноосвітньої, професійної, спортивно-оздоровчої та туристської підготовки; розробки скоординованих програм; створення інноваційної системи вищої освіти з туризму; розробки системи сучасних методів викладання дисциплін і форм організації навчання; створення системи комплексного науково-методичного, матеріального та кадрового забезпечення.

Концептуальні положення формування професійно-туристичної готовності майбутніх учителів створювали теоретичні та методичні засади технологічної моделі, яка базується на системному, синергетичному підході та спрямовується на розв'язання протиріч між потребою загальноосвітніх шкіл у висококваліфікованих учителях та їх професійною підготовкою до організації туристичної діяльності.

Здійснення ефективного процесу навчання, виховання і розвитку студентів забезпечується його оптимізацією та організаційно-педагогічними умовами.

Основним положенням моделі туристської освіти є досягнення мети - формування гармонічно розвинутої особистості з високим рівнем професійної компетентності особистих функціональних обов'язків, яка реалізується завдяки головним загально-педагогічним принципам, а якісний, цілеспрямований процес навчання, виховання і розвитку студентів забезпечується використанням раціональних методів, засобів і форм, технології цілісної педагогічної діяльності, інтерактивного, модульного, модульно-рейтингового навчання, проблемного, розвивального, комп'ютерного, імітаційного, дистанційного, діалогового; парадигми особистісно-орієнтованого навчання, орієнтованої на підготовку компетентного випускника - майбутнього вчителя.

Формування готовності майбутніх учителів до організації шкільного туризму оцінювалась за чотирма рівнями (низький, достатній, середній та високий) у межах структурних компонентів за наступними критеріями (показниками) - (мотиваційний, діяльнісно-орієнтаційний, рефлексивний).

Методика діагностики рівня формування готовності майбутніх учителів до організації шкільного туризму ґрунтується на таких загальних положеннях: дослідження готовності до організації шкільного туризму здійснюється покомпонентно, воно спрямовано на діагностику рівня розвитку мотиваційної, діяльнісно-орієнтаційної та рефлексивної складових; для дослідження мотиваційного та рефлексивного компонентів слід використовувати такі методи дослідження як анкетування та тестування; при аналізі діяльнісно-орієнтаційного компонента необхідно користуватись комплексом, що складається з тестів, завдань практичного характеру та експертної оцінки результатів праці; передбачено окреме визначення рівня прояву кожного з критеріїв формування готовності майбутніх учителів до організації шкільного туризму, такий підхід дозволяє виокремити компоненти з найменшим проявом у структурі готовності та оперативно здійснити їх кореляцію.

Матеріали, що увійшли до розділу опубліковані автором у наукових статтях [126; 134; 136; 140] та висвітлені у доповідях на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, тези яких надруковані [137; 138].

РОЗДІЛ 4.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ УМОВИ ТУРИСТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ

4.1. Форми й методи підготовки майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності

Суттєву роль у реалізації завдання туристичної підготовки майбутніх учителів педагогічного вищого навчального закладу відіграє навчально-виховний процес. Значний потенціал для опанування майбутніми учителями організації туристичної діяльності у педагогічному вищому навчальному закладі мають як зміст навчальних дисциплін, так і методика їх викладання.

Методику формування готовності майбутніх учителів до організації шкільного туризму ми розглядаємо як сукупність методів, прийомів та форм організації навчально-виховного процесу.

Завдання формування готовності майбутніх учителів до організації шкільного туризму передбачає розв'язання питання щодо вибору релевантних методів навчання. Під методом навчання розуміємо спосіб спільної діяльності викладача та студентів, спрямований на розв'язання навчальних завдань. При цьому між способами діяльності викладача та способами діяльності студентів існує взаємовідповідність та тісний взаємозв'язок.

Вибір методів навчання залежить від:

- загальної мети навчально-виховної роботи та принципів дидактики;
- особливостей методики викладання конкретної навчальної дисципліни та її специфічних вимог щодо відбору загальнодидактичних методів;
 - мети, завдань і змісту матеріалу конкретного заняття;
 - часу, відведеного на вивчення певного матеріалу;
 - вікових та особистісних характеристик студентів;
 - рівня підготовленості студентів;
 - матеріальної забезпеченості навчального закладу (обладнання аудиторій, наявність технічних засобів, наочних посібників тощо);
 - можливостей та особливостей самого викладача, його особистісних якостей, рівня теоретичної та практичної підготовки,

методичної майстерності [74, с. 167].

Організація навчального процесу, спрямованого на формування готовності майбутніх учителів до організації шкільного туризму, полягає у створенні умов для формування у майбутніх учителів досвіду пізнавальної діяльності, різних способів практичної діяльності, а також ціннісного ставлення до навколишньої дійсності, що забезпечує опанування змісту досліджуваного феномена в єдності його структурних компонентів: особистісного, ціннісно-мотиваційного, когнітивного, операційно-технологічного та рефлексивного.

В основу методики формування готовності майбутніх учителів до організації шкільного туризму покладено інтеграцію теоретичного (основи наук та профільних дисциплін) і практичного (ключові компетентності) змісту освіти, а також моделювання за допомогою педагогічних технологій контекстного навчання (традиційних та інноваційних освітніх технологій діяльнісного типу); єдність освіти та виховання [67; 167].

Теоретичний аналіз педагогічних досліджень і практичний досвід викладацької діяльності засвідчують, що навчання є ефективним і дає змогу досягати високих результатів за таких умов:

- студенти відкриті для навчання й активно залучаються до взаємовідносин та співпраці з іншими учасниками навчально-виховного процесу;

- мають змогу практично підготуватися до розв'язання тих проблем, перед якими вони постануть найближчим часом чи в процесі майбутньої трудової діяльності;

- отримують можливості для конструктивного аналізу власної діяльності та поведінки інших учасників взаємодії;

- не бояться припускатися помилок, відкрито виражати себе, бо знають, що не отримають негативної оцінки чи осуду.

У руслі діяльнісного підходу психологічним підґрунтям навчання є «активна пізнавальна діяльність того, хто навчається, яка веде до формування уміння творчо мислити та діяти, використовуючи набуті в процесі діяльності знання та вміння» [21;282].

Щодо типу активності студентів, то Г. Щукіна обґрунтовує три її рівні: репродуктивний; пошуково-виконавчий; творчий, що відповідає класифікації методів навчання [418, с. 46].

Т. Шамова також розрізняє три рівні пізнавальної активності:

відтворювальний, інтерпретувальний і творчий, поклавши в основу класифікації характер діяльності. Перший рівень характеризується намаганням студента зрозуміти, запам'ятати, відтворити набуті знання чи спосіб дії за зразком. Інтерпретувальний рівень передбачає намагання осягнути зміст навчального матеріалу, застосувати знання та засвоєні способи діяльності в нових навчальних умовах. Творчий рівень передбачає готовність студентів до теоретичного осмислення знань, розуміння взаємозв'язків між предметами, явищами, причинно-наслідкових зв'язків між діями, вчинками, діяльністю та явищами, самостійний пошук розв'язання проблем за нових умов.

Залежно від рівня пізнавальної активності студентів розрізняють пасивне та активне навчання. Природа та зміст туристичної діяльності особистості визначають преферентність активного навчання [407, с. 57-58].

Відповідно до положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах передбачаються наступні його форми: навчальні заняття, виконання індивідуальних завдань, самостійна робота студентів, практична підготовка, контрольні заходи. Основними видами навчальних занять у вищих навчальних закладах є: лекція; лабораторне, практичне, семінарське, індивідуальне заняття; консультація. Передбачаються й інші види навчальних занять, що визначаються у порядку, встановленому вищим навчальним закладом [428, с. 89-91]. Навчальний процес - це система організації навчально-виховної діяльності, в основі якої - органічна єдність і взаємозв'язок викладання й уміння; спрямована на досягнення цілей навчання й виховання. Визначається навчальними планами, навчальними програмами, а також планами виховної роботи відповідних навчальних закладів, включає всі види обов'язкових навчальних занять (уроки, лекції, семінари, лабораторні заняття, навчальну і виробничу практику) і позакласної (позааудиторної) роботи учнів. Навчальний процес у кожному навчальному закладі має специфічні особливості й організується відповідно до його типу й профілю, до форми навчання (денної, вечірньої, заочної та ін.), а також до системи навчання (класно-урочній, курсової, предметної), яка також встановлюється залежно від типу навчального закладу й форми навчання [428, с. 62].

Розглянемо особливості та ознаки лекційно-практичної системи навчання, що широко використовується при підготовці майбутніх

учителів в системі вищої освіти України:

- лекція - це основна форма передачі великого обсягу систематизованої інформації як орієнтовної основи для самостійної роботи студентів (займає 90 хвилин);

- практичне заняття - це форма організації деталізації, аналізу, розширення, поглиблення, закріплення, застосування та контролю за засвоєнням отриманої навчальної інформації (на лекції і в ході самостійної роботи) під керівництвом викладача вишу;

- у якості основи навчання у виші виступає самостійна діяльність студента;

- навчальна група - це центральна форма організації студентів (постійний склад якої зберігається, як правило, на весь навчальний рік);

- сукупність навчальних груп складає певний курс навчання у виші;

- курс працює за єдиним навчальним планом і програмами згідно розкладу навчальних занять;

- навчальний рік поділяється на два семестри, заліково-екзаменаційний період і канікули;

- кожен семестр закінчується здачею заліків та іспитів з усіх навчальних дисциплін;

- навчання у виші завершується здачею випускних екзаменів з провідних дисциплін і спеціальності (можливий захист диплома).

Враховуючи офіційно прийняті положення стосовно форм організації навчального процесу проведемо їх аналіз з точки зору різних наукових підходів та накопиченого досвіду.

Результати дослідження форм організації навчання знайшли своє відображення у працях В. Андрющенко [12], І. Я. Лернера [246], І. А. Зязюна [176], В. А. Сластеніна [306], Н. Г. Ничкало [280], М. М. Фіцули [388], В. В. Ягупова [425] та ін.

За визначенням Ю. К. Бабанського, форма навчання це цілеспрямована, чітко організована, змістовно насичена та методично оснащена система пізнавального та виховного спілкування, взаємодії, відносин учителя й учнів. Форма навчання реалізується як органічна єдність цілеспрямованої організації змісту, навчальних засобів і методів [21, с. 49].

За В. А. Сластеніним і Н. В. Махар діяльність учнів із засвоєння змісту освіти здійснюється в різноманітних формах навчання, характер яких обумовлений різними факторами: цілями і завданнями

навчання; кількістю учнів, охоплених навчанням; особливостями окремих навчальних процесів; місцем і часом навчальної роботи учнів; забезпеченістю підручниками та навчальними посібниками [357].

У дидактичному плані Т. В. Фініков дає формі таке визначення: форма навчання це зовнішня сторона структури навчального процесу, що відображає внутрішній зміст і взаємодію всіх його компонентів [386].

За Г. О. Баллом, форма організації навчання, це спосіб організації навчальної діяльності, який регулюється певним, наперед визначеним розпорядком; зовнішнє вираження узгодженої діяльності вчителя та учнів, що здійснюється у визначеному порядку і в певному режимі [26].

Інтерес представляє підхід Т. С. Паніної до визначення організаційних форм навчання. Виходячи з філософського розуміння форми як внутрішньої організації змісту, що охоплює систему стійких зв'язків предмета, він визначає організаційну форму навчання як спеціальну конструкцію процесу навчання, характер якої обумовлений його змістом, методами, прийомами, засобами, видами діяльності учнів. Така конструкція являє собою внутрішню організацію змісту, яким є процес взаємодії вчителя з учнями при роботі над певним навчальним матеріалом [305].

Проаналізувавши концептуальні підходи ряду названих авторів, П. І. Підкасістий сформулював власну позицію: форму навчання треба розуміти як конструкцію відрізків, циклів процесу навчання, що реалізуються в поєднанні з керуючою діяльністю вчителя і керованої навчальної діяльності учнів із засвоєння певного змісту навчального матеріалу і способів діяльності [317].

Отже, в педагогічних формах представлена як предметна, так і функціональна частини навчального процесу. Відзначаючи цей зв'язок, слід професійно ставитися до їх моделювання, використання і вдосконалення.

Важливо врахувати сучасні підходи до класифікації форм організації навчання. Так О. О. Балаєв поділяє їх на три групи:

- робота під час занять;
- домашня робота;
- робота після занять [25, с. 26].

Наприклад, Ф. Янушкевич їх класифікує на основі таких критеріїв:

- кількості учнів (індивідуальна і групова форми організації навчальної діяльності);

- місця навчальної діяльності учнів (лекція в класі, лабораторна робота, екскурсії, виробнича діяльність, домашня робота, заняття на промислових підприємствах тощо);

- тривалістю дидактичного заходу (лекційні та поза-лекційні) [428].

Іншу класифікацію пропонує Л. Г. Подоляк за наступними ознаками:

- за кількістю учнів - масові, колективні, групові, мікрогрупові, індивідуальні форми навчання;

- місцем навчання - шкільні форми: урок, робота в майстерні, на пришкольній дослідній ділянці, в лабораторії тощо; позашкільні форми: екскурсія, домашня самостійна робота, заняття на підприємстві;

- дидактичною метою - форми теоретичного навчання: лекція, факультатив, гурток., конференція; комбінованого або змішаного навчання: урок, семінар, домашня робота, консультація; практичного (практикуми) і трудового навчання;

- тривалістю навчання - класичний урок (45 хв.), спарені заняття (90 хв.), спарені скорочені заняття (70 хв.), а також уроки «без дзвінків» [320].

При виборі організаційної форми навчання майбутніх учителів корисним буде врахувати функції, що виконує та чи інша форма.

Навчально-освітня форма навчання будується і використовується для того, щоб створити найкращі умови для передачі майбутнім учителям знань, умінь і навичок спеціальності, формування їх світогляду, розвитку дарувань, практичних здібностей, активної участі у професійній діяльності і громадському житті.

Виховна. Ця функція забезпечується введенням студентів за допомогою системи навчання в різноманітні види діяльності. У результаті в роботу активно включаються всі духовні і фізичні сили: інтелектуальні, емоційно-вольові, дієво-практичні.

Організаційна, яка полягає в тому, що обсяг і якість змісту освіти вимагає від викладача чіткої організаційно-методичної подачі матеріалу, суворого відбору допоміжних засобів, а від студента чіткості в організації питань самостійної роботи.

Психологічна - полягає у виробленні в майбутніх учителів

певного діяльнісного біоритму, звички працювати в один і той же час. Звичний час і знайомі умови навчальних занять породжують у студента психічний стан свободи, підвищеної працездатності, оптимальної напруги духовних сил.

Розвиваюча. Різноманітність форм породжує багатство умов для розумової, трудової, ігрової діяльності, що дозволяє включати в роботу весь комплекс психічних процесів. Змістовна форма навчальних занять у сукупності з активними методами підсилює розвиваючий ефект. Особливо ефективно реалізується дана функція, коли при вивченні теми в навчальному процесі використовується різноманіття форм [307].

Інтеграційно-диференціююча функція виконується, якщо форми організації навчального процесу зорієнтовані на колективну та індивідуальну діяльність студентів. Навчальний процес, повинен бути реалізований у різноманітних формах, але мати в своїй основі процес колективної пізнавальної діяльності. Студенти спільно пізнають явища, обмінюються інформацією в практичних справах, вчаться взаєморозумінню і взаємодопомозі. Разом з тим, навчання це процес розвитку можливостей особистості, тому кожна форма колективних занять повинна забезпечувати можливість індивідуалізації діяльності майбутніх учителів.

Систематизуюча і структуруюча функції організаційних форм навчання полягають в тому, що вони вимагають розподілу всього навчального матеріалу на частини і теми, його структурування та систематизування як в цілому, так і для кожного заняття.

Стимулююча функція форми організації навчальних занять виявляється з найбільшою силою, коли відповідає специфіці розвитку психіки і організму студентів [312].

У сучасній дидактиці організаційні форми навчання, поділяють на фронтальні, групові та індивідуальні. Особливе місце відводиться колективним, оскільки існують два протилежні підходи до їх розуміння. Проведемо аналіз зазначених форм навчання.

При фронтальному навчанні викладач керує навчально-пізнавальною діяльністю всієї групи студентів або цілого потоку (декількох груп), що працюють над єдиною задачею. Він організовує співпрацю студентів і визначає єдиний для всіх темп роботи.

Педагогічна ефективність фронтальної роботи багато в чому залежить від уміння викладача тримати в полі зору всю групу і при цьому не упускати з уваги роботу кожного студента. Її

результативність підвищується, якщо викладачеві вдається створити атмосферу творчої колективної роботи, підтримувати увагу та активність студентів.

Однак фронтальна робота не розрахована на врахування індивідуальних відмінностей майбутніх учителів. Вона орієнтована на середній темп, тому окремі студенти відстають від заданого темпу роботи, а інші швидко виконуючи завдання, починають втрачати інтерес до процесу навчання, певної теми, а відтак знижується рівень фахової підготовки.

При групових формах навчання викладач керує навчально-пізнавальною діяльністю спеціальних груп студентів. Ці форми можна поділити на ланкові, бригадні, диференційно-групові.

Ланкові форми навчання передбачають організацію навчальної діяльності постійних груп студентів, в яких відбувається перерозподіл функцій при виконанні навчальних завдань.

При бригадній формі організується діяльність спеціально сформованих для виконання певних завдань тимчасових груп студентів.

Диференційно-групова форма навчання має ту особливість, що як постійні, так і тимчасові групи об'єднують студентів з однаковими навчальними можливостями і рівнем сформованості навчальних умінь і навичок, що суттєво підвищує рівень підготовки майбутніх учителів з питань туристського навчання особливо під час практичних занять.

Індивідуальне навчання студентів не передбачає їх безпосереднього контакту одного з одним при вивченні різноманітних питань. За своєю суттю, воно є не що інше, як самостійне виконання однакових для всієї групи завдань [68; 74; 245; 308].

Однак якщо студент при засвоєнні матеріалу виконує самостійне завдання, дане викладачем з урахуванням навчальних можливостей, то таку організаційну форму навчання називають індивідуалізованою, і вона часто знаходить місце в системі вищої освіти. З цією метою застосовується спеціально розроблене навчально-методичне забезпечення (інструкції, картки, топографічні карти).

У тому випадку, якщо викладач приділяє увагу кільком студентам на занятті в той час, коли інші працюють самостійно, то таку форму навчання називають індивідуалізовано-груповою.

Розглянуті організаційні форми навчання є загальними. Вони застосовуються як цілком самостійні так і як елемент лекційних, семінарських, практичних та інших занять.

У сучасній практиці підготовки майбутніх учителів найчастіше використовуються дві загальні організаційні форми: фронтальна і групова.

Для підвищення рівня підготовки майбутніх учителів до організації шкільного туризму необхідно використовувати колективну форму навчання.

Проте ні фронтальна, ні групова форми навчання не є насправді колективними, хоча їх і намагаються представити саме такими.

На цей факт звертають увагу В. М. Галузьяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. Вони відзначають, що не всяка робота, яка формально протікає в колективі, є за своєю суттю колективною. За своїм характером вона може бути суто індивідуальною [74].

Колективна робота виникає тільки на базі диференційованої групової роботи. При цьому вона набуває наступних ознак:

- група усвідомлює колективну відповідальність за дане викладачем завдання і отримує за його виконання відповідну соціальну оцінку;
- організація виконання завдання здійснюється самою групою та окремими бригадами (парами) під керівництвом викладача;
- діє такий розподіл праці, що враховує інтереси і здібності кожного студента і дозволяє кожному краще проявити себе в спільній діяльності;
- є взаємний контроль студентів і відповідальність кожного перед групою і бригадою [340].

Пропагандист колективного навчання В. К. Дьяченко, підкреслює, що при фронтальній роботі виключається співробітництво і товариська взаємодопомога, визначення обов'язків і функцій.

Всі студенти роблять одне і те ж, вони не залучаються до управління, так як керує навчальним процесом тільки один викладач. Колективне навчання, це таке навчання, при якому колектив навчає і виховує кожного свого члена, і кожен член бере активну участь у навчанні та вихованні своїх товарищів по спільній навчальній роботі [145; 393].

Колективна форма організації навчальної роботи - це також спілкування викладача і студентів у динамічних парах або парах

змінного складу. Переваги колективного способу навчання безперечні, але широке його поширення стримується труднощами організаційно-методичного характеру [144, с. 79].

Використання колективного способу навчання дозволяє досягти найвищого результату саме при підготовці майбутніх учителів до організації шкільного туризму. Це пов'язано в першу чергу з тим, що під час професійної підготовки майбутніх учителів необхідно розглядати широке коло питань, при цьому з окремих модулів студент має переваги, а з інших певні упушення - за одних умов він виконує функцію помічника вчителя, а за інших вже безпосередньо лише засвоює необхідний матеріал (фактично стає учнем).

Було проведено дослідження впливу колективної форми організації навчальної роботи студентів педагогічного університету в порівнянні з традиційною фронтально-груповою.

Для експериментальної перевірки було вибрано чотири академічні групи, кожна з яких була розділена на підгрупи. Практичні заняття, в одних проводилися в фронтально-груповій формі, а в інших у колективній формі.

По завершенню дослідження, його аналіз здійснювався у трьох напрямках.

- Рівень теоретично-практичної готовності майбутніх учителів з дисциплін туризму (основним показником виступала кількість балів, що була набрана студентом в процесі навчання за різними модулями).

- Самооцінка студентами рівня власної готовності до організації шкільного туризму.

- Рівень комунікаційних зв'язків професійного спрямування між студентами і викладачем в групі.

Отримані дані підтвердили ефективність використання колективної форми навчання при підготовці майбутніх учителів до організації шкільного туризму, а саме:

- студенти підгруп де застосовувалась колективна форма навчання в середньому показали значно вищі результати, ніж студенти груп, в яких використовувалися традиційні форми навчання;

- під час анкетування студенти підгруп з фронтальною і груповою формами навчання вказували готовність до роботи за 4-6 модулями, в той час як студенти, які займалися за колективною формою навчання в середньому називали 8-9 модулів;

- викладачі та студенти з колективною формою навчання неодноразово акцентували більш сприятливий робочий клімат спілкування в групі під час

- семінарських та практичних занять.

Різні системи навчання студентів не є взаємовиключними. У виші протягом століть функціонує лекційно-практична система навчання.

Наприклад, лекційно-практична система може включати в себе індивідуальні, групові, фронтальні та колективні заняття.

Тому й система форм може включати колективні, індивідуальні та інші заняття.

Системна залежність та розмаїтість форм навчання обумовлена своєрідністю змісту освіти, а також особливостями сприйняття й засвоєння навчального матеріалу майбутніми вчителями. Зміст курсів з туристичної підготовки та особливості студентів, в першу чергу, вимагають відповідної, адекватної форми навчання, визначають її характер: місце в процесі навчання, тимчасову тривалість, мінливу, рухому структуру, способи організації, методичне забезпечення. Різні поєднання цих компонентів дають можливість створювати різноманіття навчальних форм. Форма організації навчання передбачає будь-який вид навчального заняття (лекцію, семінар, практичні заняття, туристський похід, експедицію, екскурсію, зльоти й змагання тощо).

Таким чином, форми навчання являють собою цілеспрямовану, чітко організовану, змістовно насичену та методично оснащену систему: пізнавального та виховного спілкування; взаємодії; відносин викладача та студента.

Результатом такої взаємодії є: професійне вдосконалення педагога; засвоєння майбутніми вчителями туристських знань, умінь і навичок, розвиток психічних процесів майбутніх учителів; розвиток моральних якостей студентів.

Форма навчання означає форму організації роботи студентів під керівництвом викладача, що може бути: фронтальною; колективною; груповою; індивідуальною. Форма навчання реалізується як органічна єдність цілеспрямованої організації: змісту; навчальних засобів; методів навчання.

У педагогічній літературі поняття «метод навчання» та його сутність розглядаються в загальнодидактичному аспекті.

Більшість учених тлумачать це поняття як спосіб досягнення дидактичних цілей і завдань, як спосіб спільної діяльності студентів, як спосіб активізації пізнавальної діяльності та творчої активності обох суб'єктів навчання, які відповідають процесу навчання як процесу двосторонньому, що відбиває його суб'єктно-суб'єктивний характер [2; 68; 74; 280; 307].

У ході впровадження моделі професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів всі методи навчання були поділені нами умовно на чотири групи. До першої групи були віднесені методи організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності, (лекції, бесіди, роз'яснення, диспути, приклад), до другої - методи стимулювання навчальної діяльності студентів (змагання, покарання), третю групу склали методи контролю і самоконтролю навчання (педагогічні спостереження, опитування, аналіз результатів суспільно-корисної роботи та ін), до четвертої групи увійшли методи формування суспільної поведінки (педагогічна вимога, громадська думка, управління, привчання, доручення, створення виховних ситуацій).

Методи організації навчально-пізнавальної діяльності були спрямовані на передачу і засвоєння студентами знань, виховання свідомості, емоційно-чуттєвої сфери, формування умінь і навичок. До них належали словесні, наочні й практичні методи навчання [430, с. 69].

Головними елементами цих методів було слово, усна розповідь викладача. До словесних методів нами були також віднесені пояснення, розповідь, інструктаж, бесіда, самоосвіта (самостійна робота з підручниками). Пояснення як словесне тлумачення понять, явищ, принципів проходження маршруту, наочних посібників, слів, термінів використовували в ході лекцій, бесід, розповідей під час вивчення таких тем, як-от: «Туризм як засіб всебічного і гармонійного розвитку підрастаючого покоління», «Топографічна підготовка туристів», «Організація і методика проведення туристичних походів», «Гігієнічне й методичне забезпечення туристичних походів зі школярами», «Організація та проведення масових туристичних заходів з учнями» [115].

Метод пояснення переважно використовували під час викладання нового матеріалу, а також у процесі закріплення на семінарських і практичних заняттях, особливо тоді, коли викладачі бачили, що студенти щось не зрозуміли, наприклад, «Організація стоянок і бівуаку, привалів, застосування вузлів на практиці» тощо.

Успіх пояснення залежав від його доказовості, логіки викладання, добору аргументів, чіткості мовлення викладача, його темпу, образності мови.

Інструктаж (ознайомлення зі способами виконання завдання, використання туристського обладнання, дотримання техніки безпеки, показ трудових туристських операцій та організації робочого місця) частіше використовували на практичних заняттях і в туристичних походах («подолання природних перешкод», «перша медична допомога», «підготовка до технічних етапів смуги перешкод» тощо).

За змістом, у навчально-виховному процесі, інструктаж був вступним, поточним і заключним. Перед початком самостійної роботи студентів проводився вступний інструктаж, у її ході - поточний, і під час заключного інструктажу викладач аналізував результати самостійної роботи, виділяв кращі роботи студентів, визначав подальші перспективи в навчанні.

Розповідь (як послідовне розкриття змісту навчального матеріалу) епізодично використовували під час бесіди. В основному, це була розповідь наукового, науково-популярного та описового характеру. Іноді в лекцію включався фрагмент художньої розповіді, коли йшлося про географічні відкриття.

Наукові та науково-популярні розповіді ґрунтувалися на аналізі фактичного матеріалу, тому виклад пов'язувався з теоретичним матеріалом і абстрактними поняттями.

Розповідь-опис давала послідовний виклад ознак, особливостей предметів і явищ навколишньої дійсності. Це були описи історичних пам'яток культури, туристичних маршрутів і мандрівок. Кожен тип розповіді відповідав: забезпеченню виховної спрямованості навчання; достовірним і перевіреним наукою фактам, спирався на достатню кількість яскравих і переконливих прикладів і фактів, що доводили правильність теоретичних положень, сприяв кращому сприйняттю нового матеріалу. Розповідь будувалася за планом, передбачала зрозумілість головної думки та основних моментів, повторення найважливіших положень, містила висновки й узагальнення, була унаочненою, доступною і простою щодо мови, емоційною за формою і змістом.

У навчально-виховному процесі педагогічного університету знаходили своє відображення різні види бесід (метод навчання, що передбачав запитання- відповіді). За призначенням розрізнялись -

вступна бесіда (підготовка до туристичного походу), бесіда-повідомлення (ґрунтувалась на спостереженнях на маршруті), бесіда-повторення (закріплення навчального матеріалу) та контрольна бесіда (для перевірки засвоєних знань).

За характером діяльності студентів у процесі бесіди виокремлювали такі її види: репродуктивна (спрямована на відтворення раніше засвоєного матеріалу), евристична (формування нових понять, висновків, правил), катехізисна (спрямована на відтворення відповідей, які потребують тренування пам'яті) [77, с. 134-139].

Наочні методи навчання полягали у використанні зображень об'єктів і явищ, конкретних образів, які безпосередньо сприймали студенти. До них нами були віднесені ілюстрування, демонстрування і самостійне спостереження. Частіше ці методи використовувалися на лекціях і практичних заняттях, пов'язаних із спеціалізацією студентів і при вивченні таких тем, де необхідно було не тільки чути, а й бачити (наприклад, «Підготовка технічних етапів смуг перешкод, рятувальних робіт, походу-кросу», «Забезпечення безпеки на дистанції» тощо).

Практичні методи передбачали різні види діяльності студентів і викладачів, які потребували великої самостійності студентів у навчанні. До них належали вправи, практичні, графічні, дослідні роботи. Вправи (багаторазове повторення певних дій або видів діяльності) використовували з метою засвоєння рухів, різних технічних елементів туристичних походів, забезпечення медичної допомоги в туризмі тощо.

Взагалі вправи мали тренувальний і контрольний характер, не були випадковим набором однотипних дій, а ґрунтувалися на системі, чітко спланованій послідовності дій, поступовому їх ускладненні. Так, під час проходження теми «Застосування вузлів на практиці» студенти вправлялися у зв'язуванні вузлів: удавка, булинь, провідник, прямий, ткацький тощо.

Окрім вищезазначених методів, викладачі використовували такі методи навчально-пізнавальної діяльності, пояснювально-ілюстративний, проблемний, репродуктивний, дослідницький, індивідуальний, дедуктивний, продуктивний, а також методи аналізу, порівняння, узагальнення, конкретизації та виокремлення головного в навчанні.

Методи стимулювання навчальної діяльності студентів спрямовувались на формування позитивних мотивів учіння, що активізували їх пізнавальну діяльність і сприяли збагаченню навчальною інформацією.

Вони складали методи формування пізнавальних інтересів та методи стимулювання обов'язку і відповідальності в навчанні. До них увійшли методи навчальної дискусії, забезпечення успіху в навчанні, пізнавальних ігор, створення інтересу в процесі викладання навчального матеріалу, створення ситуації новизни навчального матеріалу, опори на життєвий досвід студентів [18; 207].

Ефективність навчальної діяльності студентів залежить, як відомо, від прояву пізнавальних інтересів, які спрямовують їх на відповідну пізнавальну діяльність, ознайомлення з новими фактами. Ці пізнавальні інтереси саме й піддаються стимулюванню вищезазначеними методами. Так, метод забезпечення успіху в навчанні передбачав допомогу викладачів слабким студентам з недостатнім інтересом до знань, прагненням закріпити успіх.

Уважно спостерігаючи за навчальною діяльністю кожного студента, викладач своєчасно приходив на допомогу тому, кому вона потрібна. Таким чином, ми запобігали появі прогалин у знаннях окремих студентів (особливо тих, хто працював і вчився) і водночас усували причини незадоволення і небажання вчитися. Забезпечення успіху в навчанні було ефективніше, тому що у студентів зміцнювалася віра у власні сили, пробуджувалося почуття власної гідності [36; 443; 452].

Метод пізнавальних ігор використовували частіше під час організації туристичних походів зі студентами. В основному, відпрацьовували моделі техніки походів, організацію переправ на протилежний берег, розважальних програм тощо. Цей метод виховував самостійність у прийнятті рішень, формував прагнення набути вміння і навички за відносно короткий термін.

Під час застосування методу створення інтересу в процесі викладання навчального матеріалу викладачі використовували у всіх формах роботи (лекціях, семінарах тощо) цікаві пригоди, що траплялися зі студентами в походах, несподіванки з туристичного життя [221].

Метод створення ситуації новизни навчального матеріалу передбачав окреслення викладачем нових знань, якими мали

збагатитися студенти. Використання цього методу створювало певну морально-психологічну атмосферу, в якій студенти отримували моральне задоволення від інтелектуального зростання. Саме цей метод формував у майбутніх учителів ціннісне ставлення до навчання в педагогічному університеті, до своєї професії [65].

Метод опори на життєвий досвід студентів робив їх більш компетентними в туристській діяльності. У студентських туристичних походах вони набувають стільки практичного досвіду, що самі можуть збагатити найкращу лекцію викладача, який не був у поході.

Методи стимулювання обов'язку і відповідальності студентів у навчанні передбачали виховання в них усвідомлення суспільної та особистої значущості учіння в педагогічному університеті; висування вимог щодо виконання ними свого обов'язку; активізація їх до сумлінного виконання обов'язків; оперативний контроль за виконанням студентами вимог; вказівки на недоліки в навчанні, зауваження.

Методи контролю і самоконтролю студентів у навчанні забезпечували перевірку рівня засвоєння ними знань, сформованості вмінь і навичок. З цією метою використовували методи усного, письмового, текстового, графічного, програмного контролю, практичної перевірки, самоконтролю, а також методи самооцінки.

Метод усного контролю був найпоширенішим у практиці з майбутніми вчителями в ході проведення формуючого експерименту. Як система, він використовувався на практичних і семінарських заняттях, де студенти вчилися логічно мислити, аргументувати, висловлювати свої думки грамотно, емоційно, образно, набувати досвіду, обстоювати власну точку зору.

Усне опитування студентів здійснювалось у певній послідовності: формування викладачем запитань (завдань) з урахуванням специфіки дисципліни і вимог програми; підготовка студентів до відповіді та викладу своїх знань, думок; корекція і самоконтроль викладених знань у процесі відповіді; аналіз та оцінка відповіді. Запитання мали різний характер: репродуктивний (передбачали відтворення вивченого); реконструктивний (застосування знань у дещо змінених ситуаціях); творчий (застосування знань і вмінь у значно змінених, нестандартних умовах).

Запитання поділялись також на основні (студент давав самостійну розгорнуту відповідь), додаткові (для уточнення відповіді), допоміжні (навідні, що допомагають виправити помилки, неточності).

Для перевірки та оцінювання знань студентів запитання формулювали так, щоб вони не тільки передбачали відтворення вивченого, а й активізували мислення. Вони мали на меті: порівняння різних явищ і процесів (Яка відмінність між походом і подорожжю? Порівняйте туристську діяльність у 30-ті роки, у період Великої Вітчизняної війни та в 90-ті роки ХХ сторіччя); встановлення взаємозв'язків між фактами, явищами, процесами, подіями (Яка існує залежність між організацією і змістом туристських подорожей?); встановлення характерних рис, ознак та особливостей предметів і явищ (Які особливості самодіяльного туризму?); встановлення доцільності дій, процесів, використання предметів (Яке практичне застосування туристського знаряддя?); класифікацію предметів або явищ за певними ознаками (На які види поділяють туризм?); підведення конкретного під загальне (Наведіть якості, що характеризують самодіяльний туризм?); перехід від загального до конкретного (Охарактеризуйте різні види туризму?); встановлення значення явища, події, процесу (Яку функцію виконує туризм?); пояснення причин, доведення певних закономірностей явищ і процесів (Поясніть формування принципів класифікації дистанції); висновки та узагальнення (Який висновок можна зробити, аналізуючи сучасний стан самодіяльного туризму в Україні?).

Суть методу письмового контролю полягала в письмовій перевірці знань, умінь і навичок студентів із самодіяльного туризму. Метою письмової перевірки було з'ясування ступеня оволодіння студентами вмінь і навичок із дисципліни, а також визначення якості їхніх знань (правильність, точність, усвідомлення, уміння застосовувати ці знання на практиці). Залежно від дисципліни письмовий контроль знань здійснювався у формі контрольної роботи. Теми, завдання і вправи були посильними для студентів, відповідали рівневі їхніх знань, але водночас потребували певних зусиль, виявляли знання фактичного матеріалу. Так, контрольні роботи проводилися з тем: «Перша долікарська допомога в туризмі», «Організація походу-кросу», «Рятувальні роботи» тощо.

Метод тестового контролю передбачав відповіді студентів на тестові завдання за допомогою розставлення цифр, підкреслення потрібних відповідей, знаходження помилок та ін.

За основним призначенням тести поділяли на інтелектуальні (розумова обдарованість) і тести навчальної успішності. Наприклад, для перевірки знань студентів із методики підготовки і проведення туристських подорожей були складені тести (інтелектуальні) з теми: «Складання проектів техніки і тактики подорожей»; навчальної успішності з теми «Методика проведення туристських змагань».

Використання тестів давало змогу за короткий час перевірити знання певного навчального змісту студентами всієї групи, а також одержувати якісні результати [340].

Метод програмового контролю полягав у висуванні до всіх студентів у групі стандартних вимог, що забезпечувалось використанням однакових за кількістю і складністю контрольних завдань. Цей метод застосовували під час закріплення таких тем, як: «Формування суддівських колегій», «Вузли та їх застосування».

Метод практичної перевірки використовувався під час проведення освітніх й туристських походів і подорожей. Він передбачав оволодіння студентами системою практичних умінь і навичок. На основі спостережень за тим, як студенти використовували туристське знаряддя, як долали природні перешкоди, організовували привали, харчувалися, викладачі з'ясовували усвідомлення ними теоретичних основ практичних дій.

Метод самоконтролю формував у студентів уміння усвідомлено регулювати свою діяльність задля досягнення позитивних результатів, які б відповідали поставленим цілям, вимогам, нормам, правилам і зразкам. Метою самоконтролю було запобігання помилок у освітній туристській і фізкультурно-спортивній діяльності, їх виправлення. Показником сформованості контрольних дій, а також самоконтролю було усвідомлення студентами правильності плану діяльності та способу реалізації цього плану. Ефективним засобом формування навичок самоконтролю мало бути використання фронтальних перевірок самими студентами одне одного (у походах) під керівництвом викладача (керівника походу).

У процесі проведення контрольних занять знайомили студентів із метою виконуваної роботи, вимогами до неї, способами виконання, прийомами самоконтролю і шляхами їх удосконалення. Важливу роль у самоконтролі відігравали педагогічна оцінка та

самооцінка. Для самоконтролю нерідко використовували відеозаписи походів і дій у процесі туристських походів.

Метод самооцінки передбачав критичне ставлення студентів до своїх здібностей і можливостей та об'єктивне оцінювання досягнутих успіхів. Для формування самоконтролю і самооцінки педагоги мотивували виставлену оцінку, пропонували зробити самооцінку.

Для організації самоконтролю знань студентів ознайомлювали з нормативами і критеріями оцінювання знань, звертали увагу, що помилки можуть бути істотні та менш істотні з огляду на мету контролю [111, с. 180].

Під час організації активної педагогічної практики студенти також могли проводити експериментальні зрізи з метою вирішення суперечності між обсягом фізичного і психічного навантаження на учнів (під час походу) та їхніми віковими можливостями; між станом здоров'я учнів і довжиною маршруту тощо [215, с. 313].

Таким чином, ми дійшли висновку, що ефективність освітнього процесу в системі вищої освіти з професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів забезпечується оптимальним підходом до побудови його структури, змісту, що реалізується за рахунок використання методів навчання та виховання, форм роботи зі студентами.

Оптимальний підхід до вибору форм і методів роботи забезпечує позитивні результати формування професійно-туристичної готовності майбутніх учителів. Без оптимізації методів навчання та виховання студентів, урізноманітнення форм роботи освітній процес не забезпечує реалізацію змісту професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів.

4.2. Формування готовності майбутніх учителів до організації туристичної діяльності засобами інтерактивних технологій

Важливе місце в сучасній освіті посідає проблема оновлення методів навчання. Сьогодні їх список поповнився групою *інтерактивних методів*.

В процесі використання інтерактивного режиму навчання, який ґрунтується на принципах гуманної педагогіки, кооперації, співпраці всіх суб'єктів навчального процесу. Саме тому найпродуктивнішими

для формування готовності майбутніх учителів до організації туристичної діяльності є інтерактивні форми та методи навчання [184].

Поняття «інтеракція» (від англ. interaction – взаємодія) – це здатність взаємодіяти або перебувати в режимі діалогу із чим-небудь (наприклад комп'ютером), або ким-небудь (людиною) [402].

На сучасному етапі у педагогічній науці продовжує формуватися й уточнюватися поняття «інтерактивне навчання». Воно визначається як «... навчання, побудоване на взаємодії того, хто навчається, з навчальним оточенням, навчальним середовищем, яке виступає зоною досвіду, що освоюється» [312, с. 107], «навчання, яке ґрунтується на психології людських взаємовідносин та взаємодії» [144, с. 74.]

Застосування інтерактивних методів роботи забезпечує реалізацію обґрунтованих педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів до організації туристичної діяльності, оскільки базується «на прямій взаємодії тих, хто навчається, з навчальним оточенням, навчальне оточення або навчальне середовище виступає як реальність, в якій учасники знаходять для себе сферу засвоюваного досвіду» [113; 184].

Організація навчального процесу в інтерактивній формі змінює звичну його логіку: процес вибудовується не від теорії до практики, а від формування нового досвіду до його теоретичного осмислення через застосування. Саме досвід та знання учасників навчального процесу слугують джерелом взаємонавчання та взаємозбагачення. Особливо цінним є цей аспект у контексті формування готовності майбутніх учителів до організації туристичної діяльності, оскільки викладач не може бути єдиним джерелом знань і досвіду, а набуття туристських знань та формування вмінь, нав'язане «згори», часто викликає внутрішній спротив і намагання підійти до процесу формально. За ситуації, коли набуті знання та вміння не оцінюються в балах, виставлених у журналі чи заліковій книжці, побудова навчального процесу в традиційних формах і використання пасивних методів призводить до відсутності студентів на занятті, зниження їхньої активності чи формального її прояву.

Обмінюючись своїми знаннями та досвідом, учасники процесу беруть на себе частину функцій викладача, що сприяє розвитку внутрішніх процесуальних мотивів навчальної діяльності і зрештою підвищує її продуктивність.

Доведено, що інтерактивна модель навчання є найефективнішою для додаткової професійно-туристичної освіти, неформальної освіти дорослих, курсів підвищення кваліфікації, оскільки йдеться про людей, які вже мають значний досвід професійної діяльності [68; 144; 166; 235; 251; 372].

Застосування інтерактивних методів навчання актуалізує ситуативні мотиви діяльності: спілкування, досягнення, отримання похвали, бажання втрутитися в розмову «тут» і «тепер» тощо, тоді як активність, вмотивована цими спонуками, веде до формування стійких мотивів і цінностей, які лежать у семантичному полі туристської компетентності особистості [174, с. 113].

Використання методів інтерактивного навчання також забезпечує набуття студентами досвіду самостійної діяльності й особистої відповідальності. Серед складових змісту туристської компетентності особистості, які формуються навіть стихійно, у процесі використання інтерактивних методів навчання, застосовуваних з метою опанування змісту спеціальних навчальних предметів, є такі:

- уміння діяти в рамках узгоджених цілей і завдань;
- різнопланові навички групової роботи;
- уміння узгоджувати власні дії з діями партнерів (зважати на думку та позицію іншого);
- уміння жити разом: кооперуватися чи йти на компроміс;
- здатність самостійно розвиватися та вдосконалюватися, якщо наявні знання, вміння та якості не відповідають сучасним вимогам.

Інтерактивне навчання підвищує мотивацію та інтенсивність залучення учасників до процесу розв'язання проблем, що надає емоційний поштовх подальшій пошуковій активності учасників, спонукає до конкретних дій і поведінки [174, с. 116].

Найбільш вираженими результатами застосування інтерактивних методів навчання з метою формування готовності майбутніх учителів до організації туристичної діяльності є такі:

1. Інтерактивні методи навчання сприяють формуванню якостей, які складають зміст мотиваційного компонента готовності майбутніх учителів до організації туристичної діяльності: толерантності, адекватної самооцінки, впевненості в собі, самоповаги, емоційної саморегуляції, загальних аналітичних здібностей, забезпечуючи набуття досвіду успішної міжособистісної взаємодії та провідної діяльності. За умови інтерактивної організації навчального процесу

кожен є успішним, робить свій внесок у загальний груповий результат, процес навчання стає більш осмисленим і набуває особистого значення, що сприяє активізації самостійної роботи студентів і ретельнішої підготовки до занять.

2. Інтерактивне навчання забезпечує формування та розвиток діяльнісно-орієнтаційного компонента готовності майбутніх учителів до організації туристичної діяльності. Так, у процесі інтерактивної навчальної взаємодії формується здатність творчо мислити, знаходити неординарні рішення, по-своєму бачити й аналізувати проблемну ситуацію та виходити з неї, формує розуміння того, що одна й та сама проблема може мати кілька способів розв'язання. Формується вміння аргументувати й обґрунтовувати свою позицію, обстоювати власні життєві цінності та смисли; розвиває такі вміння та якості, як здатність вислухати іншу точку зору, співпрацювати, вступати в партнерські відносини, виявляючи при цьому толерантність стосовно опонентів і колег, необхідний такт, доброзичливість до учасників взаємодії.

3. Інтерактивні методи організації навчання забезпечують формування досвіду діяльності, спілкування, переживань, міжособистісної взаємодії у різних ролях, що спрямована на розв'язання виробничих завдань: досвіду колективної діяльності, ведення переговорного процесу; роботи за умов тиску й обмежень у часі тощо. Формується вміння переносити продуктивні способи взаємодії та вирішення виробничих проблем у новий контекст, що дає змогу формувати готовність до рефлексивного компонента туристичної діяльності.

До переваг діалогового навчання С. Белова відносить набуття досвіду встановлення контакту, взаємозалежних ціннісно-сміслових відносин зі світом (культурою, природою), людьми та самим собою – досвіду діалогічної пізнавальної діяльності, соціально-моральних комунікативних відносин та самопізнання, «само будування»; досвіду переживання єдності (спільного зі світом, з іншою людиною, із самим собою, визнання цього переживання як джерела та стимулу власного особистісного зростання [30, с. 24-25].

Застосування інтерактивних методів навчання дозволяє вирішити проблему педагогічного оцінювання в процесі формування готовності майбутніх учителів до організації туристичної діяльності. Оскільки такий спосіб організації діяльності студентів уможливорює комунікацію з викладачем і партнерами з навчальної діяльності,

співпрацю в процесі пізнавальної та творчої активності, тож система контролю за засвоєнням знань і способів діяльності та взаємодії, умінням застосовувати набуті знання в різноманітних ситуаціях може і має вибудовуватися на врахуванні оперативного зворотного зв'язку, що робить моніторинг навчальних досягнень, контроль знань, умінь і навичок перманентним, більш гнучким і гуманним.

Одним із завдань застосування інтерактивного навчання є набуття та зміна не лише досвіду і настанов учасників, а й навколишнього середовища, оскільки інтерактивні методи діяльності є імітацією інтерактивних видів діяльності, які реалізуються в туристичній діяльності.

Як справедливо зауважує О. Балаєв, «під час застосування інтерактивних методів найсильніше діє на інтелектуальну активність дух змагання, суперництва, який виявляється, коли люди колективно шукають істину. Крім того, діє такий психологічний феномен як зараження, і будь-яка висловлена сусідом думка здатна мимоволі викликати власну, аналогічну чи близьку до висловленої або, навпаки, зовсім протилежну» [25, с. 74].

До форм і методів інтерактивного навчання, які можна застосовувати з метою формування готовності майбутніх учителів до організації туристичної діяльності, належать: дискусія, презентація, евристична бесіда, метод «круглого столу», ділові ігри, рольові ігри, метод кейсів, практичні групові чи індивідуальні справи з подальшим обговоренням результатів, моделювання ситуацій взаємодії, аналіз відеозаписів, включно із записом власних дій, організація зустрічей із запрошеними спеціалістами та видатними людьми, колективне розв'язання творчих завдань, анімація.

Згадані форми інтерактивного навчання умовно поділяють на такі:

- дискусійні (діалогічне спілкування, групова дискусія, кейс-аналіз, аналіз ситуацій морального вибору тощо);
- ігрові (дидактичні та творчі, рольові ігри, ділові ігри, організаційно-діяльнісні ігри);
- презентаційні (презентації групових напрацювань, презентації індивідуально підготовлених завдань, публічні виступи на задану тему тощо);

Запровадження інтерактивної взаємодії в педагогічний процес забезпечує кожному студентові:

- набуття досвіду активного засвоєння змісту навчального матеріалу та засвоєння способів конструктивної міжособистісної взаємодії;

- розвиток особистісних якостей, що перебувають в семантичному полі туристської компетентності особистості;

- розвиток особистісної та соціальної рефлексії, навичок і вмінь аналізу та самоаналізу;

- прийняття моральних норм і правил спільної діяльності, засвоєння нового емоційного досвіду, переживань, що є механізмом інтеріоризації особистісних цінностей і смислів;

- розвиток навичок спілкування, виконання виробничих завдань;

- досвід роліової поведінки, набутий у процесі гнучкої зміни соціальних ролей залежно від контексту ситуації;

- формування та розвиток здатності розв'язувати конфлікти, вміння знаходити компроміс і взаємовигідні варіанти поведінки;

- формування ціннісно-орієнтаційної єдності академічної групи;

- нестандартне ставлення до опанування навчального матеріалу, високий рівень мотивації учіння;

- багатовимірне засвоєння навчального матеріалу;

- формування мотиваційної готовності до ефективної взаємодії з педагогами та однокурсниками не тільки в навчальних ситуаціях, а й поза навчальними ситуаціями [184].

Отже, інтерактивне навчання має вагомий розвивальний потенціал і забезпечує максимальну активність студентів у процесі формування готовності до туристичної діяльності під час навчання у педагогічному вищому навчальному закладі.

Однією з умов ефективності застосування інтерактивного навчання, як уже зазначалося, є *організація групової роботи*, оскільки інтерактивне навчання - це навчання, побудоване на груповій взаємодії, співпраці, кооперації, коли навчальний процес відбувається у спільній груповій діяльності [77].

Л. Гейхман розглядає взаємодію як відносини між людьми, «коли вони в процесі вирішення спільних завдань, впливаючи один на одного, доповнюючи один одного, успішно розв'язують ці завдання». При цьому «відбуваються зміни в кожному із суб'єктів, і в тих об'єктах, на які спрямована взаємодія» [77, с. 136]. У процесі такої діяльності особистість не тільки краще пізнає себе, порівнюючи з іншими, а й опановує новий досвід діяльності та відносин. Тому така діяльність має будуватися на глибокому знанні

педагогом психологічних основ групових процесів.

Наступною умовою ефективного використання інтерактивних форм і методів навчання є *рефлексивне* підбиття підсумків заняття. Застосування інтерактивних методів навчання в комплексі з опануванням знань та вмінь, які становлять зміст туристичної готовності особистості, та формуванням особистісних якостей студентів, що є підґрунтям здатності до ефективної міжособистісної взаємодії, забезпечує розвиток рефлексивного компонента досліджуваного феномена. Оперативна та підсумкова рефлексія є важливими складовими інтерактивного навчання.

Рефлексія може бути груповою та стосуватися заняття в цілому, окремого його етапу чи епізоду, стосовно діяльності мікрогрупи або індивідуальною (аналіз власної поведінки, досягнень, продуктивних способів дій та ставлень) [399].

Рефлексія процесу формування готовності до організації туристичної діяльності й досягнутого результату допомагає кожному студентові визначити його особистий рівень досягнень, навчальній групі - вдосконалити процес особистісного розвитку, створити сприятливу та комфортну атмосферу, викладачеві - краще організувати роботу. Але найголовнішим у цьому процесі є обґрунтування саме тих чинників, які сприяють ефективній міжособистісній і груповій взаємодії, опанування рефлексивних умінь і здатності використовувати їх у майбутньому, у процесі вибудови як особистісних, так і професійних відносин.

У процесі рефлексивного оцінювання заняття та досягнень важлива спільна робота студентів і викладача. Лише за такої умови рефлексію можна розглядати не як контроль з боку викладача, а як самооцінку та взаємну оцінку з метою професійного зростання та вдосконалення.

У процесі рефлексії поставлені запитання не слід формулювати потенційно агресивно («А чому Ви не...?», «А Ви не назвали...» тощо). Такий характер запитань викликає закономірну агресивну реакцію у відповідь. Однак під час формування готовності студентів до організації туристичної діяльності такий підхід, якщо це робиться свідомо, допомагає створити окрему туристську ситуацію та проаналізувати характер і специфіку формулювання запитань, які викликають чи не викликають агресивної поведінки учасників взаємодії. З іншого боку, створюються умови формування таких соціально значущих якостей, як толерантність, терпимість,

готовність до сприйняття інших поглядів та ставлень.

Природа і характер формування готовності до організації туристичної діяльності - з одного боку, та контекстний характер навчання у педагогічному вищому навчальному закладі - з іншого зумовлюють ефективність її формування за методом кейсів, ситуацій чи прецедентів.

Відповідно до класифікації методів навчання за дидактичною метою, вони поділяються на такі групи:

- методи набуття нових знань;
- методи формування вмінь і навичок;
- методи застосування знань;
- методи закріплення знань;
- методи перевірки знань, умінь і навичок [312].

Метод кейсів слугує досягненню всіх перелічених цілей, тобто він є поліфункціональним. Якщо звернутися до класифікації методів навчання Ю. Бабанського, котрий виокремлює три групи методів: стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності; організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності; контролю і самоконтролю, стає зрозумілим, що метод кейсів вирішує всі три групи завдань та реалізує три невід'ємні компоненти діяльності: мотивацію, організацію та контроль [21].

Аналіз запропонованої І. Лернером класифікації методів навчання за характером пізнавальної діяльності в процесі засвоєння різних компонентів змісту освіти, відповідно до якої кожному компоненту змісту освіти відповідає певний спосіб його засвоєння, також засвідчує універсальність методу кейсів [245].

Так, якщо знання засвоюються шляхом сприймання, усвідомлення та запам'ятовування студентами різноманітної інформації про довколишню дійсність, уміння і навички формуються в процесі практичного відтворення способів діяльності; досвід туристичної діяльності набувають шляхом розв'язання нових проблем, то метод аналізу ситуацій однаковою мірою передбачає як засвоєння готової інформації, так і прийомів пошуку інформації, якої бракує, уточнення елементів туристичної діяльності студентів та оцінку досягнутих результатів.

Метод кейсів - це інтерактивна технологія для короткострокового навчання спеціалістів на основі реальних чи уявних ситуацій, спрямована не так на засвоєння знань, як на формування у студентів нових якостей, умінь, досвіду поведінки у

туристських ситуаціях. Це складна багатоаспектна навчальна технологія, яка є специфічним різновидом дослідницької аналітичної технології, тобто включає операції процесу дослідження й аналітичні процедури.

Метою застосування методу кейсів є навчити студентів (як індивідуально, так і в складі групи) аналізувати проблемну туристську ситуацію, розглядати наявну інформацію, приймати рішення щодо її повноти й доцільності, виявляти ключові проблеми, розробляти альтернативні шляхи її розв'язання й оцінювати їх, обирати оптимальні рішення та формувати програми дій.

Технологія застосування методу кейсів така: студентам пропонують опис певної реальної чи уявної туристської ситуації. Це може бути досягнення конкретної мети під час туристських заходів, залагодження конфлікту, в якому кожна зі сторін має свою точку зору, ситуація обговорення та вибору найкращого способу розв'язання проблеми, напрацювання альтернативних варіантів реагування. Вельми продуктивними й мотивувальними є кейси, побудовані на екстремальних ситуаціях в туристському поході, співбесіди, аналізу результатів успішної та неуспішної поведінки аплікантів.

Напередодні заняття студент має ознайомитися з проблемою й обміркувати способи її вирішення, спираючись на теоретичний матеріал і власний досвід. В аудиторіях, у невеликих групах відбувається колективне обговорення наведеної проблеми й обґрунтування її розв'язання. Вважається, що розглянувши та проаналізувавши десятки запропонованих проблем, студент навчиться продуктивно їх розв'язувати, а потрапивши до аналогічної ситуації в реальному житті, він ефективно та з найменшими витратами впорається з нею. До того ж студенти формують уміння продуктивно взаємодіяти з різними партнерами у процесі спілкування.

Під час обговорення кейса викладач зазвичай утримується від відповідей на запитання студентів. Натомість він ставить запитання аудиторії, дає можливість студентам дискутувати, самим знаходити й обґрунтовувати відповіді. У підсумковій частині заняття викладач може сказати, що насправді трапилося у ситуації, на підставі якої було складено кейс, та які висновки можна зробити.

Метод кейсів інтенсифікує самостійне мислення, здатність доносити до аудиторії свої думки, аргументувати їх, конструктивно

відповідати на критику своїх колег.

Практика свідчить, що доволі часто в процесі аналізу туристських ситуацій студенти, особливо початкових курсів, категорично наполягають на думці або рішенні, яке вважають єдино правильним та ефективним, хоча насправді це не так. Проблема полягає в тому, щоб максимально коректно переконати людину в хибності її думки або створити такі умови, аби це вочевиднилося. Саме тому важливо, хоча незрідка це непросто, обґрунтувати критерії правильного рішення. Якщо цього не зробити, студенти, віковою особливістю яких є максималізм, зазвичай залишаються при своїй, нехай навіть хибній, думці. У цьому контексті цінним є пізнання того, що саме відбулося в реальній ситуації, яким чином її було розв'язано та якими були наслідки такої діяльності.

Доволі цінним є застосування методу кейсів для розв'язання комунікативних ситуацій під час занять з туризму - за таких умов розв'язується кілька завдань – вмотивовано, ефективно та контекстно опановується туристична діяльність та формується професійна компетентність учасників навчального процесу.

Особливістю формування готовності майбутніх учителів до організації шкільного туризму є її проєктивний характер, тобто знання та вміння, сформовані під час навчання, будуть застосовуватися в майбутньому, що дуже ускладнює діагностику успішності процесу й послаблює мотиваційну складову. Метод кейсів дає змогу усунути цю особливість і застосовувати набуті теоретичні й практичні знання вже під час туристських заходів. Відтак він доцільний для діагностики та визначення рівня формування готовності студентів до організації туристичної діяльності на певному етапі її формування.

Метод кейсів забезпечує ефективне формування професійно-туристичної готовності майбутніх учителів, що є складовою туристичної діяльності.

Використовуючи метод аналізу ситуацій, викладачеві слід мати на увазі, що, *по-перше*, він абсолютно непридатний для здобуття знань з точних наук і може використовуватися для вирішення проблем та ситуацій, істина в яких плюралістична, тобто де немає однозначної відповіді на пізнавальне запитання, проте є низка розв'язків, які можуть конкурувати за рівнем істинності, й ведеться пошук оптимальних шляхів реагування та поведінки у певній ситуації й орієнтації в їхньому проблемному полі. *По-друге*, наголос

у навчанні ставлять не на опануванні готових знань, а на їх здобутті, на співпраці, співтворчості викладача та студентів. Отже, метод аналізу ситуацій є демократичним за своєю природою: студент є рівноправним учасником процесу з іншими студентами та викладачем у процесі обговорення проблеми. *По-третє*, безперечною перевагою методу є не лише набуття знань та формування практичних навичок взаємодії, а й розвиток системи цінностей студента, формування професійних позицій та життєвих настанов. *По-четверте*, у навчальному процесі активно задіяні емоційні переживання та ставлення студента, що вможливорює демократичність методу та створення атмосфери творчої конкуренції. Усе це сприяє розвитку мотивації навчання [165, с. 534-543].

Для забезпечення ефективності застосування методу аналізу ситуацій слід спиратися на такі дидактичні принципи:

- 1) систематичності та послідовності навчання;
- 2) наочності навчання: забезпечення студентів достатньою кількістю наочних матеріалів, які стосуються завдань (статті в пресі, CD-диски, продукція компаній, аудіозаписи попередніх перемовин чи співбесід, інтерв'ю);
- 3) урахування вікових й індивідуальних особливостей студента, забезпечення індивідуального підходу до кожного, врахування його потреб та стилю навчання, особистісного стилю реагування;
- 4) доступності викладача для студента, можливість у будь-який час звернутися за консультацією та порадою;
- 5) зв'язку навчання з життям, теорії з практикою;
- 6) свідомості й активності учнів у навчанні;
- 7) зосередження уваги на розвитку сильних сторін студента.

Метод кейсів – це спосіб колективного навчання, найважливішими складовими якого є робота в групі та підгрупах, взаємний обмін інформацією. Його можна розглядати як синергетичну технологію, сутність якої полягає в підготовці процедур занурення групи в ситуацію, формуванні ефектів примноження знань, інсайту, обміну відкриттями. Метод аналізу ситуацій інтегрує форми розвивального навчання, включно з процедурами індивідуального, групового та колективного розвитку, формування особистісних якостей студентів, які є підґрунтям професійно-туристичної компетентностей особистості [409, с. 49].

Метод аналізу ситуацій можна розглядати як специфічний

різновид проектної технології. Однак у традиційній проектній технології розв'язання наявної проблеми відбувається в процесі спільної діяльності студентів, тоді як за кейс-методу формулювання проблеми та пошук шляхів її вирішення відбувається на основі кейса, який виступає одночасно і технічним завданням, і джерелом інформації для усвідомлення варіантів ефективних дій [154; 155; 310].

На тлі інших навчальних технологій кейс-метод слід розглядати як складну систему, до якої інтегровані інші, простіші методи пізнання: моделювання, системний аналіз, проблемний метод, методи опису, класифікації, дискусії, ігрові методи тощо [40]. Ефективність застосування кейс-методу для формування готовності майбутніх учителів до організації шкільного туризму зумовлена двома тенденціями. Перша впливає із загальної спрямованості освіти, її орієнтації не так на набуття конкретних знань, як на формування вмінь та навичок, розвиток здібностей і досвіду їх практичного застосування, що є характерними рисами компетентнісного підходу. Друга зумовлюється розвитком вимог до якостей спеціаліста-майбутнього вчителя, який разом із задоволенням вимог першої тенденції має володіти здатністю адекватно поводити себе в різноманітних ситуаціях, уміти системно й ефективно діяти за умов проблемних ситуацій, адекватно вибудувувати відносини в шкільному колективі, так і за її межами.

Метод кейсів треба використовувати в органічній єдності з іншими методами навчання, в тому числі з традиційними, оскільки вони передбачають обов'язкове нормативне володіння знаннями, тоді як ситуативні методи навчають пошуку й використанню знань за умов динамічної ситуації, розвивають гнучкість, діалектичність мислення й забезпечують поглиблення досвіду взаємодії в контексті професійної діяльності.

Комплексний характер методу кейсів реалізується у поєднанні таких методів навчання, як *мозковий штурм, моделювання, ігрові методи, дискусія*. Усі ці часткові методи мають неабиякий потенціал для розвитку туристської компетентності особистості студентів.

Центральне місце в процесі використання кейс-методу належить *дискусії*. Продуктивність її використання у педагогічних вищих навчальних закладах забезпечується зрілістю та самостійністю мислення студентів, умінням аргументувати й обґрунтовувати свою точку зору, а опанування цих умінь є одним із завдань формування

професійно-туристичної компетентності, тобто це водночас і завдання використання методу кейсів, і підґрунтя продуктивності цього методу [260, с. 178].

Використання дискусії як складової методу кейсів вимагає дотримання певних дидактичних вимог:

- при визначенні ліміту часу обов'язково треба враховувати характер теми;

- обов'язково слід заздалегідь пояснити учасникам групи, яким чином підготуватися до обговорення, щоби час, відведений для дискусії, використовувався як найефективніше;

- перед початком дискусії слід обговорити процедуру її проведення: з'ясувати, як мають поводитися учасники, в чому полягає роль викладача;

- викладач має контролювати, але не гальмувати дискусію, не домінувати в ній;

- викладачеві слід ретельно контролювати поведінку лідерів групи: варто дати їм завдання підготувати окреме питання чи тези, доручити проведення дискусії в підгрупах чи оцінювати навички ведення дискусії в інших. Не можна пригнічувати сильних учасників групи, однак слід змусити їх навчитися поважати і цінувати погляди інших;

- завжди слід активізувати діяльність пасивних учасників, запитуючи їхню думку з приводу обговорюваного питання;

- по завершенні роботи на етапі підбиття підсумків доцільно проаналізувати найпоширеніші типи поведінки студентів, у плані ефективності міжособистісної взаємодії й досягнення особистісних цілей; виокремити й обґрунтувати найефективнішу лінію поведінки;

- якщо дискусія заходить у глухий кут, викладач має пояснити ситуацію, але не нав'язувати свої погляди;

- на етапі підбиття підсумків продуктивним є використання групової роботи. Доречно запропонувати кожному з учасників сформулювати стислий підсумок дискусії чи попросити представників підгруп подати власний варіант;

- використовуючи метод кейсів у процесі формування туристичної компетентності студентів, обов'язково слід підбити підсумки як розв'язання основного завдання кейса, так і особливостей міжособистісної взаємодії в процесі його реалізації, акцентувавши увагу на найефективніших проявах професійної компетентності. Аналіз неефективних шляхів взаємодії слід

проводити без апеляції до конкретних учасників, а просто розглянути як протилежні варіанти неефективні моделі поведінки [412].

Як форма інтерактивного навчання метод аналізу ситуацій за дидактично коректної підготовки завжди викликає позитивне ставлення з боку студентів, які вбачають в ньому гру, що дає можливість виявити й удосконалити аналітичні здібності та оцінні навички, навчитися працювати в команді, застосувати на практиці теоретичний матеріал, побачити неоднозначність розв'язання проблеми в реальному житті, можливість знайти найраціональніше рішення й опанувати шляхи його пошуку, пережити успіх, а отже, підвищити рівень самооцінки, сформувати впевненість у собі та своїх силах.

Отже, метод кейсів є складною системою, до якої інтегровані інші, простіші методи пізнання: *моделювання, системний аналіз, проблемний метод, методи опису, класифікації, ігрові методи, дискусія*. Як інтерактивний метод навчання він набуває дедалі більшої популярності серед студентів і викладачів, бо забезпечує засвоєння теоретичних положень й опанування практичних аспектів використання засвоєного матеріалу. Однак, досвід засвідчує, що його застосування є складним і творчим завданням для педагога, потребує високої ерудиції та ретельної підготовки.

Ефективним у процесі формування готовності майбутніх учителів до організації шкільного туризму є застосування *ігрових методів навчання*. Ігрові методи навчання є унікальним механізмом акумуляції та передачі туристського досвіду - як практичного (опанування засобів розв'язання завдань), так і етичного, пов'язаного з певними правилами та нормами поведінки в різноманітних ситуаціях міжособистісної взаємодії. Саме тому використання туристських ігор з метою формування туристської компетентності особистості студентів є релевантним й ефективним. Застосування ігрових методів навчання зумовлюється також вимогами підвищення ефективності навчання за рахунок активного включення студентів до процесу не тільки набуття знань і формування вмінь, а й безпосереднього використання їх, що поглиблює досвід ефективної туристичної діяльності.

Так, С. В. Дмитрук визначає *туристські ігри* як оволодіння практичними навичками і технічними прийомами спортивно-оздоровчого туризму, готовності студентів до самостійної

пошукової діяльності, до прийняття самостійних рішень у невизначених чи складних ситуаціях, формуванню злагодженості сумісних (командних) дій та консолідації учасників майбутнього туристського походу, особливу навчально-виховну технологію, якій властиві простота, доступність, масовість, інтенсивність та активність дії [112, с. 56]. Це, насамперед, стосується тренувальних туристських вправ з елементами ігор, які широко використовуються в практиці шкільного туризму при підготовці молоді для спортивно-оздоровчих походів.

Однак методичні та практичні основи такого специфічного виду ігрових навчально-виховних методів, як туристські ігри, на сьогоднішній день є не розробленими. Як уже зазначалося, зараз у інформаційному просторі України позиціонується значний масив наукових і популярних публікацій, що присвячені різним аспектам використання певних елементів активного спортивно-оздоровчого туризму в ігрових вправах і тренінгових програмах [31; 187; 221; 277; 424].

Розгляд туристських ігор як специфічної ігрової технології дозволяє виділити в них такі основні складові: ігрові цілі; ігрові ролі; ігрові дії; моделювання ігрового процесу і супутнього йому емоційного ігрового середовища.

Ігрові цілі у туристських іграх обумовлюються базовою педагогічною метою та цілями навчальної програми й цілями студентів, які визначають конкретні умови гри. Зазначимо, що цілі окремих учасників гри можуть відрізнятися від загальної мети групи або загальної педагогічної мети вузу (наприклад, навчання, апробування визначених засобів дій, релаксація, дозвілля тощо). У такому випадку однією з умов гри буде гармонізація особистих цілей учасників із загальною метою групи, чи загальною педагогічною метою вузу.

Ігрові ролі в туристських іграх визначаються специфічним комплексом соціальних вимог та очікувань щодо проявів поведінки та вчинків як окремих осіб (індивідуальні ролі), так і груп (групові ролі), які висуваються до них навчальним закладом, суспільством. Прийняття ролі здійснюється на когнітивному, емоційному і поведінковому рівнях та реалізується через присвоєння зовнішніх рис і норм поведінки, а також типових задач діяльності, що характерні для певної ролі, і їх здійснення. Виконання

індивідуальних та групових ролей передбачає точне відтворення діяльності особи або групи у зовнішньому плані.

Ігрові дії в туристських іграх зазвичай здійснюються за певними заздалегідь визначеними правилами, що визначаються цільовим аспектом гри. Вони можуть задаватися у різний спосіб: сценарієм, картою або схемою гри, іншими ігровими документами, фасилітаторами гри (режисерами, ведучими, тренерами, координаторами, інструкторами), або ж формуються самими учасниками гри відповідно до їх власного бачення ситуації і поставлених перед ними цілей. Зауважимо також, що туристські ігри як специфічні ігри-подорожі передбачають досить тривалі спонтанні дії учасників програми в умовах певної заданої ситуації, яка у ході гри може змінюватись залежно від результатів дій учасників. Їх особливістю є чітка практична спрямованість, тривалість ігрової дії та післядії, змістове та емоційне багатство, різноманітні ступені включення студентів в ігрову ситуацію, гармонізація особистих цілей учасників та загальної педагогічної мети вишу.

Ігрове моделювання в туристських іграх - це створення певних ігрових зразків (моделей), які заміщають певні об'єкти, процеси чи ситуації, а також маніпулювання ними з метою заміни реальних поведінкових ситуацій штучно сконструйованими поведінковими зразками. Модель гри у туристських іграх реалізується за допомогою правил, які визначають співвідношення та зв'язки між всіма компонентами ігрового процесу і за змістом складають її технологічну основу. Вони також можуть бути перенесені в гру із соціального контексту, у якому розгортається ігровий процес, а також узяті з реального життя або змодельовані [112, с. 58-59].

Аналіз навчально-діагностичних можливостей туристських ігор засвідчує, що вони мають багато спільних рис з тестами та тестовими методиками і технологіями [40; 41; 97; 185; 310]. Як і тести, вони можуть виконувати функцію виявлення, вимірювання й оцінювання (на основі спеціально розроблених показників) індивідуальних якостей особистості та групи, знань, умінь, характерних рис і зразків поведінки учасників тощо.

Тести, як правило, передбачають відповіді на питання або розумове вирішення певної задачі, то туристські ігри базуються на певній визначеній поведінці учасників, їх активних діях, активному та ефективному спілкуванні. Щодо процесного аспекту туристських ігор, то за визначенням вони є процесом взаємодії декількох, як

мінімум трьох учасників, тобто колективною, груповою взаємодією, яка сама по собі є дуже складним та неоднозначним об'єктом для тестування. Певний виняток можуть становити варіанти туристських ігор, що не передбачають залежності окремого гравця від поведінки інших її учасників.

Проте й у таких випадках їх використання у якості тестів наштовхується на певні методичні та практичні труднощі.

Наступною відмінною ознакою, за якою туристські ігри відрізняються від тестів, є складність і взаємозалежність задач, що розв'язуються учасниками. Якщо тести (за винятком проєктивних), зазвичай, складаються з досить простих завдань, яким притаманний більш менш відокремлений (фрагментарний) та завершений характер, то туристські ігри у порівнянні з тестами за своєю дидактичною структурою охоплюють значний комплекс взаємозалежних та пролонгованих дій, у якому варіанти рішення певних завдань чи ситуацій, що вирішуються в попередніх іграх, значною мірою детермінують наступні.

Характерною особливістю туристських ігор є те, що їх можна розглядати також як багатофункціональний навчально-діагностичний процес. Поряд із функцією діагностики (оцінювання і вимірювання) якостей і поведінкових рис учасників, вони можуть виконувати функції навчання, апробації (тренування) і виховання її учасників, а також вирішення дослідницьких задач. Оцінка ефективності туристських ігор, в першу чергу, залежить від особливостей процесу їх протікання. Тест же оцінюється безпосередньо за результатами його виконання. Звернемо увагу також на те, що головною метою тестування, зазвичай, є діагностика певних якостей особистості, однак в більшості туристських ігор психодіагностика значною мірою має підпорядкований характер. Також своєрідною особливістю туристських ігор є можливість імітації складних швидкоплинних і, навіть, стресових ситуацій, для яких притаманна динамічність, мінливість, невизначеність тощо. Це дозволяє виявити цілий спектр таких поведінкових рис учасників, які практично майже неможливо встановити за допомогою звичайних тестів. Зауважимо також, що відмінності між тестами й туристськими іграми, особливо за їх дидактичною структурою, досить суттєві, що дозволяє чітко розмежовувати ці методи. Як уже зазначалося, ці відмінності не є абсолютними та припускають значні винятки. Так, у залежності від пріоритету навчально-виховних цілей

сама методика туристських ігор (наприклад, ігри, що виявляють і розвивають комунікативні якості) може розглядатися за своїми функціональними особливостями і як ситуативний тест, і як навчальний процес [112, с. 65-67].

Таким чином, у програмах з організації шкільного туризму туристські ігри можуть бути використані для активного відпочинку, емоційного піднесення, для вироблення певних, заздалегідь чітко визначених навчальних умінь та знань, виховання етичних норм та відповідних їм варіантів поведінки. Також у процесі виконання туристських ігор можуть бути проведені різноманітні кваліфікаційні особистісні та групові оцінювання, визначення рівня фахової підготовки студентів, а також проведена апробація різноманітних варіантів фахових організаційно-управлінських рішень тощо.

За своєю дидактичною структурою туристські ігри є модельними варіантами подорожей, які починаються у пункті «А» і завершуються у пункті «Б», між цими пунктами є певні перешкоди, реальні і віртуальні, які імітують різні відомі туристські атракції, сюжети пригод відомих мандрівників, а також різноманітні проблемні і невизначені ситуації.

За такого розуміння туристські ігри є особливою формою педагогічного експерименту, у якому специфічними ігровими та навчально-виховними засобами імітується певна проблемна чи невизначена ситуація, долання якої вимагає самостійного індивідуального або колективного вияву креативності та позитивної інтелектуально-пізнавальної активності всіх учасників. Характерною особливістю туристських ігор є те, що завдяки комплексу методів моделювання різноманітних проблемних ситуацій і завдань відтворюється творча (креативно-розвиваюча), консолідуюча, командоорганізуюча та культуро-формуюча дія активного туристського походу, створюється яскраве емоційне середовище захоплюючих дій і вражень, азарту і перемог, уроків, відкриттів і нового досвіду.

Туристські ігри можуть проводитися, як на відкритому повітрі, так і в приміщенні. За умови, коли вони виконуються в ході одноденної програми на природі - на галявині в лісі, березі моря, річки чи озера, виїзд на які вже є формою одноденної рекреації, їх можна визначити як особливий вид рекреаційно-дозвіллевої діяльності. У випадку, коли програма дводенна і передбачає ночівлю

в наметах, вона може бути класифікована як різновид самодіяльного туризму.

Також, практично всі туристські ігри вимагають використання спеціального туристського спорядження, наявності відповідних туристських знань, навичок і вмінь у їх організаторів (вчителя та його асистентів-інструкторів) та елементарного туристського досвіду учасників. З міркувань безпеки туристські ігри, що можуть бути використані для програм шкільного туризму, зазвичай не передбачають підняття учасників на висоту більш двох метрів над землею. Проте фахову страховку учасників в туристських іграх, як і на всіх інших туристських заходах, мають забезпечувати інструктори з туристського супроводу, спеціальна підготовка яких поєднує вміння і навички з спортивно-оздоровчого туризму, а також знання з організації дозвілля, туристської анімації, ігрових технологій та ін. Зазначимо також, що прості дії з підстраховки один одного, взаємопідтримки (фізичної і моральної) забезпечують і самі учасники, що є дуже важливим аспектом туристських ігор, безпосередньо спрямованим на розвиток творчих здібностей та креативності мислення студентів.

Для ефективної організації і проведення туристських ігор в методичному комплексі С. В. Дмитрук і О. Ю. Дмитрук виділяють шість базових модулів - *підготовчий, організаційний, моделювальний, мотиваційний, виконавчий та підсумковий* (рис.4.1).

Підготовчий модуль передбачає визначення провідних цільових установок. Так для туристських ігор, було визначено три основних змістових вектори їх розробки і відповідно три цільових установки: розвиток креативності, реалізація комплексу функцій студентського дозвілля і підвищення дозвіллевої кваліфікації в галузі спортивно-оздоровчого туризму. Кожна з цільових установок, в свою чергу може конкретизуватися за параметрами, визначеними у відповідних підрозділах першого розділу.

Організаційний модуль зазвичай повинен містити всю інформацію, що необхідна для організаторів та кожного конкретного учасника програми. Як правило це комплекс нормативного документального забезпечення (анкет студентів, робочих матеріалів, текстів, описів туристських ігор, оціночних шкал тощо) та організаційних дій, у тому числі й різноманітні розрахунки з організації і проведення гри, а також різноманітні анкети-пам'ятки, що містять інформацію про дату, місце і час проведення гри, її назву

і основну мету (призначення), форму одягу, особливості забезпечення (транспортування, харчування, якщо це передбачено, та ін.) тощо.

Моделювальний модуль спрямований на забезпечення моделювання, імітації певних більш менш автономних функцій або сфер діяльності (наприклад, певних частин технологічних процесів практичної діяльності учасників, переговорів, оцінки персоналу, добору кадрів і т.д.) Реалізується моделювальний модуль за допомогою різноманітних соціально-педагогічних прийомів і технік, що можуть мати, як підпорядковане так і цілком окреме самодостатнє значення.

Мотиваційний. Виконавчий та підсумковий модулі характеризують увесь комплекс задач і дій в межах певних чітко визначених логічно завершених частин гри або програми, такі частини можна ще назвати процесними. Виокремлення виконавчих модулів в туристських іграх дозволяє найбільш повно і ефективно використовувати кожен з складових елементів ігрового процесу для досягнення базової мети та конкретних завдань програми з врахуванням особистих та групових інтересів студентів, їх фізичних та психологічних особливостей.

МОДУЛЬ І. ПІДГОТОВЧИЙ

Блок 1. Підготовка гри

Забезпечення відповідності обраної методики (ігровий, навчально-діагностичний підходи) до загальної навчально-виховної мети, цілей і рівню підготовки студентів.

Вибір та перевірка придатності місця для проведення гри.

Облаштування місця проведення гри, встановлення спортивних снарядів й реквізитів, навіска спорядження і систем зовнішньої страховки, їх доігрове тестування.

Ознайомлення з анкетами студентів та коригування й оптимізація вимог до правил і завдань гри з урахуванням індивідуальних особливостей учасників гри.

Забезпечення змістовної насиченості і цільової спрямованості гри, детальне опрацювання (проробка) найважливіших епізодів і ролей.

Розробка системи аналізу ігрового процесу та оцінки дій і проявів студентів.

Блок 2. Підготовка учасників гри.

Оцінювання індивідуальних якостей студентів, ступеня їх підготовки до гри, рівня мотивації. Ознайомлення із загальними теоретичними основами, метою та завданнями гри і тією предметною сферою діяльності, що моделюється.

Ознайомлення із загальними умовами і правилами туристських ігор.

Створення атмосфери щирих взаємовідносин, заснованих на довірі і відкритості.

Формування ігрової групи, поділ студентів за ролями або функціями на основі взаємного (командного) погодження.

МОДУЛЬ II. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ
Блок 3. Вибір гри
<p>Врахування попереднього ігрового досвіду студентів та визначення сфери або “нової території” для роботи.</p> <p>Оцінювання фізичних можливостей студентів, визначення рівня складності гри і ступеня виклику для учасників гри.</p> <p>Створення атмосфери свободи вибору, творчості і відповідальності.</p>
МОДУЛЬ III. МОДЕЛЮВАЛЬНИЙ.
Блок 4. Представлення гри, вербальне моделювання ігрових задач і ситуацій
<p>Формальне представлення гри, моделювання типових ігрових завдань і ситуацій з формалізованими правилами Пригодницьке представлення гри, моделювання нетипових завдань і стресових ситуацій із змінними умовами.</p> <p>Творче представлення гри «самі собі придумайте», групове креативне моделювання ситуацій і правил </p>
Блок 5. Прийняття правил гри
<p>Прийняття загальних правил туристських ігор про команду і безпеку.</p> <p>Прийняття детальних правил туристських ігор про умови виконання ігрового завдання, підручні засоби учасників гри.</p>
Блок 6. Вибір варіанту гри
<p>Підготовка до гри, створення і апробація стратегії і тактики гри.</p>
МОДУЛЬ IV. МОТИВАЦІЙНИЙ
Блок 7. Посилення мотивації студентів перед початком гри
<p>Підтвердження вибору.</p> <p>Прояснення мети.</p> <p>Введення додаткових умов, посилення виклику.</p>
МОДУЛЬ V. ВИКОНАВЧИЙ
Блок 8. Здійснення гри
<p>Контроль за процесом гри.</p> <p>Вирішення ситуацій, що вимагають активного керування викладачем-координатором (ігровий ситуаційний менеджмент).</p> <p>Підтримка та оптимізація процесу гри: погодження, зміна представлення гри, представлення старої гри як нової, використання допоміжних ігор і процесів, підтримуюче обговорення.</p>
МОДУЛЬ VI. ПІДСУМКОВИЙ
Блок 9. Підбиття підсумків та оцінка результатів гри
<p>Підсумкове обговорення, аналіз гри та визначення результатів (1, 2, 3)</p> <p>Оцінювання та прийняття результатів гри, зворотній зв'язок, подяка студентів один одному за внесок у гру.</p>

Рис. 4.1. Модульна структура підготовки і реалізації туристських ігрових програм

Інноваційний характер методики туристських ігор зумовлений її модульною структурою. Залежно від основних цільових установок, в

межах кожного модуля можуть бути виділені кілька базових блоків, кожен з яких є досить автономним комплексом ігрових навчально-діагностичних елементів, що утворюють змістовну, організаційну і функціональну цілісність [112, с. 75-80].

Вважається, що вперше *ділова гра* як засіб навчання була застосована Я. М. Бельчиковим у 1930-х роках в одному із закладів Ленінграда в процесі навчання керівників великих підприємств, але не дістала подальшого розвитку за соціально-економічних умов того часу [29]. 1950-ми роками ділові ігри набули поширення у США, а згодом - і в європейських країнах. Зараз відомо чимало варіантів спеціально розроблених ділових навчальних ігор [187]. Це зумовлено тим, що застосування ігрових методів навчання є важливою умовою засвоєння професійної діяльності, що забезпечується відтворенням у навчальному середовищі контексту конкретної професійної ситуації. У процесі ігрової діяльності пришвидшується опанування предметної діяльності завдяки активній позиції учасників - від ролі гравця до співавтора гри [31; 190; 277; 317].

Утім, цінність ігрових методів навчання полягає також у психологічному впливі на учасників педагогічного процесу й тих ефектах, які при цьому спостерігаються [95; 392]. Застосування ігрових технологій у процесі формування готовності майбутніх учителів до організації шкільного туризму дає можливість:

- сформувати й розвинути мотивацію опанування готовності до професійно-туристичної діяльності, задати проблемну ситуацію, показавши недостатність або відсутність необхідних знань та вмінь, здатності коректно реагувати в певній ситуації взаємодії. Це визначає ефективність та доцільність застосування ділової гри на початковій стадії навчання;

- оцінити рівень знань, умінь та міру володіння поведінкою й окремими її складовими. З цією метою ділові ігри можна використовувати як на початковій стадії формувального експерименту, так і на етапі його завершення для підсумкового контролю ефективності навчання;

- оцінити міру володіння відповідними вміннями та здатність реалізації їх на практиці, тобто перевести з пасивного стану (знання) в активний (уміння). Це визначає ефективність застосування ігрових технологій як методу відпрацювання навичок та елементів рольової поведінки одразу після введення теоретичного матеріалу;

- активізувати самоосвіту студентів, поставивши їх в умови, що дадуть змогу усвідомити суперечності між необхідними вміннями та здібностями й актуальним рівнем їх розвитку;

- сформувати розуміння поліваріантності мислительних операцій, можливість існування не одного, а низки правильних рішень, забезпечити усвідомлення студентами необхідності пошуку найефективнішого, показавши, що це часто залежить не тільки від особливостей завдань та специфіки ситуації, а й від характеру особистісних рис учасників взаємодії.

Ігрові методи навчання з метою формування готовності до професійно-туристичної діяльності студентів педагогічних вищих навчальних закладів можна використовувати як у процесі викладання фахових дисциплін, так і під час організації туристських заходів в позааудиторний час. За своєю природою вони є інтерактивними й інтегративними, бо включають елементи тренінгу, розгляд конкретних ситуацій, дискусію, що визначається загальною метою їх застосування [189]. З іншого боку, ігрові методи навчання є складовими методу кейсів, або аналізу ситуацій.

Додатковими ефектами застосування ділової гри в процесі формування готовності майбутніх учителів до організації шкільного туризму є такі:

- можливість створити та згуртувати колектив. Відомо, що спільноти, зорганізовані під час гри, часто продовжують існувати й поза грою, підтримуючи дружні стосунки та розвиваючи їх; створення ситуації невизначеності, що дає змогу активізувати мислення, налаштовує на пошук не першого ліпшого, а оптимального рішення;

- формування розуміння того, що лишень «зіграний» колектив досягає успіху й досконалості в грі, перенесення такого підходу на туристські ситуації;

- підтримання сталого пізнавального інтересу, поза як рольові та ділові ігри створюються методом моделювання наявних знань;

- можливість розвивати мислення та гнучкість поведінки, адже часто потрібно вибудувати певну інтригу та реалізувати її, а також розуміння можливості та специфіки її задуму та реалізації протилежною командою, або окремими учасниками ігрової взаємодії;

- право на помилку, яке мають студенти під час гри, дає змогу уникати таких помилок у туристських заходах, напрацювавши

стереотипи мислення й реагування в конкретних ситуаціях.

У психолого-педагогічній літературі немає однозначної класифікації навчальних ігор, але за типом процесів (характеристик, часу проведення, форм і сфер моделювання, ролі ведучого гри, мірі заданості ролей, форм вироблення учасниками гри рішення, системи оцінювання перебігу та результатів) їх поділяють на три основні категорії: ділові ігри (ігри-імітації); рольові ігри (ігри-драматизації); організаційно-діяльнісні ігри (організаційно-мислительні, моделювальні та проектні) [416, с. 157].

На відміну від традиційних методів навчання ігрові методи мають чимало переваг, що характеризують їх як методи активного й інтерактивного навчання. По-перше, професійні відносини, що моделюються в ігрових технологіях, забезпечують включеність студентів до імітованого професійного середовища. Виступаючи об'єктом професійних відносин, учасники набувають необхідних навичок і вмінь правильного виконання своїх професійних функцій, що сприяє інтенсивному професійному розвитку. По-друге, емоційно-творчий пошуковий характер діяльності учасників гри є дидактичним засобом розвитку творчого (теоретичного та практичного) професійного мислення, розвиває уміння ефективно взаємодіяти з партнером. По-третє, ділова гра розкриває особистісний потенціал студентів. Кожен учасник групи може оцінити власні можливості індивідуально й у спільній діяльності з іншими учасниками. Застосування ігрових методів дає змогу діагностувати не тільки професійні якості учасників, а й типовий розвиток окремих виробничих ситуацій [221].

Ділова гра передбачає практичну роботу з моделювання різноманітних професійно-туристичних ситуацій. Якщо традиційно правила ділової та рольової гри визначаються культурним контекстом, їх беруть з життя або вигадують спеціально для конкретної гри, то для розв'язання завдань формування професійно-туристичної готовності студентів релевантними є лише перші два джерела [112, с. 49].

Технологія проведення навчальної гри з метою формування готовності майбутніх учителів до організації шкільного туризму передбачає такі етапи:

- 1) підготовка ділової гри (вибір теми та діагностика вихідної ситуації; розроблення сценарію й ігрового контексту, діагностика можливостей учасників групи);

2) уведення в гру (ознайомлення студентів з вихідною інформацією, спільне визначення мети та завдань гри, обговорення режиму роботи, розподіл ролей);

3) проведення гри;

4) аналіз результатів роботи (обговорення результатів учасниками гри, виступи експертів, захист учасниками своїх рішень та лінії поведінки, підбиття підсумків та аналіз діяльності викладачем).

Особливого значення в діловій грі набуває рефлексія ігрового процесу та його результатів, а також аналіз набутого досвіду. При цьому важливо:

- виявити проблеми та проблемні явища, які вочевиднилися у грі;

- визначити й показати відповідність гри реальним туристським ситуаціям;

- виявити причини різної поведінки учасників;

- запропонувати зміни в грі, які сприятимуть досягненню кращих результатів;

Рольова гра як метод навчання характеризується наявністю завдання чи проблеми та розподілом ролей між учасниками для її вирішення, тобто це процес, в якому учасникам пропонується зіграти іншу людину, розіграти певну проблемну ситуацію. Рольові ігри організуються як невеликі сценки спланованого чи вільного характеру, які відображають моделі туристських ситуацій.

Важливими складовими рольової гри є роль та її прийняття учасником. Прийняття ролі відбувається на таких рівнях: когнітивному, емоційному та поведінковому через привласнення зовнішніх рис поведінки, норм поведінки, соціальних завдань, що стоять перед персонажем [112, с. 52].

Ознакою, за якою рольові ігри відрізняються від ділових, є відсутність процедури оцінювання в процесі гри. У рольових іграх дії учасників стимулюються самим ігровим комплексом, до якого включаються елементи середовища, зовнішні щодо об'єкта моделювання. Учасники самостійно аналізують ситуацію, що складається, за рахунок чого досягається їх самоорганізація.

Викладач, який виступає організатором рольової гри, не є учасником ігрового комплексу, його завдання полягає у створенні й підтриманні умов, які репрезентуватимуть об'єктивну реальність за допомогою опосередкованих ігрових прийомів [305, с. 76].

Перебіг рольової гри не переривається, для обговорення, не застосовують таких процедурних засобів, як думка експертів чи ведучого. Усе це забезпечує природність взаємодії в процесі використання ігрових технологій та максимальне занурення учасників в ігровий процес. У рольових іграх, залежно від їхньої мети, рішення можна приймати як колективно, так і індивідуально.

У процесі підготовки та застосування ігрових технологій з метою формування готовності майбутніх учителів до організації шкільного туризму важливо дотримуватися таких принципів:

1. Гра має бути значущою для учасників. Значущість гри визначається відповідністю ситуацій сфері інтересів учасників, їхній майбутній професійній діяльності чи особистісному плану. Студенти на момент початку гри мають чітко усвідомлювати, де в майбутньому вони зможуть використати набуті навички та вміння, застосувати новий досвід поведінки у певних ситуаціях спілкування.

2. Необхідно обирати такі ситуації, які можна розв'язати в рамках заняття (скажімо, неодноразове програвання зі зміною ролей, відтінків завдань чи урізноманітнення комунікативних ситуацій).

3. На підготовчому етапі учасники мають опанувати знання, необхідні для ефективного розв'язання ігрової ситуації. Виняток становлять лише ігри, зорганізовані для того, аби поставити студентів перед проблемою відсутності певних знань та вмінь і таким чином умотивувати на активне опанування їх.

4. Викладач має стимулювати до активної взаємодії як лідерів групи, так і менш активних учасників.

Ігрові технології в процесі формування готовності майбутніх учителів до організації шкільного туризму застосовують для реалізації двох основних завдань: створення критичної туристської ситуації, яка спонукатиме студентів до усвідомлення необхідності володіння конкретними знаннями та вміннями поведінки в екстремальних ситуаціях. Застосування ігрових технологій у навчальному процесі буде ефективним, якщо йому передують спеціальна підготовка студентів, яка передбачає опанування теоретичного матеріалу і фізичної підготовки, що становить зміст рефлексивного компонента професійної готовності особистості, та виконання низки практичних вправ, спрямованих на відпрацювання навичок та вмінь розв'язання конкретних комунікативних завдань. У грі задається складна модельна реальність, що створює умови для перевірки якості засвоєння теоретичного матеріалу та занурення

студентів у норми діяльності та спілкування [130].

Застосування ігрових технологій є доцільним у випадках, якщо:

- студенти в майбутній професійній діяльності матимуть справу з процесами, які необхідно заздалегідь «програти»;
- студенти володіють необхідними знаннями для індивідуального вирішення проблем;
- потрібно підвищити пізнавальну активність студентів недирективними методами;
- необхідно поєднати індивідуальні та фрагментарні рішення завдань у комплексне розв'язання проблеми;
- навчальний курс має пролонгований характер та є необхідність підбити підсумки певного етапу [317, с. 86].

Моделювання - це специфічний спосіб пізнання складних об'єктів, який передбачає певне спрощення їх, побудову та використання моделі як деякого відображення об'єкта. Саме моделювання традиційних і екстремальних туристських ситуацій поглиблює досвід туристичної діяльності майбутніх учителів.

Найповніше провідні ідеї та принципи інтерактивного навчання реалізуються в такій формі організації туристичної діяльності, як *анімація*.

В даний час у сфері туризму сформувався новий напрямок - туристська анімація, яка стала специфічним туристичним продуктом і необхідним елементом туристських програм.

У словнику туристських термінів анімаційне обслуговування визначено як поживлення програм розваг, відпочинку і дозвілля туристів. Анімація - це діяльність з розробки та здійснення спеціальних програм проведення вільного часу, організація розваг і спортивного проведення дозвілля [172].

Соціальні функції анімаційної діяльності визначаються вченими по різному. Вони трактуються наступним чином:

- виробництво нових знань, норм, цінностей, орієнтацій і значень;
- накопичення і зберігання нових знань, норм, цінностей, орієнтацій і значень;
- відтворення духовного процесу через підтримку його наступності;
- комунікативне забезпечення знакової взаємодії між суб'єктами діяльності, їх диференціацію і єдність;

- створення соціалізованої структури взаємин, опосередкованих культурними компонентами;

-зняття виробничого стомлення, відновлення втрачених сил, надання психологічної розрядки за допомогою ігор і розваг [56; 58].

Анімація в туризмі може бути представлена:

- анімаційними заходами (свята, кінофестивалі, конкурсні програми, шоу-маскаради, карнавальні ходи і т.д.);

- анімаційними театральними діями (лицарські турніри, гумористичні шоу-клоунади, гладіаторські бої, костюмовані бали, вечори зустрічі з казковими героями і т.п.);

- анімаційними експозиціями (музейні шоу, костюмовані експозиції);

- анімацією в тематичних парках (атракціони, зустрічі з героями мультфільмів, супершоу);

- спортивної анімацією (колективні та індивідуальні спортивні ігри, змагання, аеробіка, шейпінг, йога, танцювальні вечори);

- готельною анімацією (розважальні, спортивно-оздоровчі заходи, вечори відпочинку, робота в мініклубі, кафе) [57, с. 5].

Отже, можна визнати наступний комплекс анімаційної діяльності: використання інтересу, поживлення експозиції, включення туристів в дію, різноманітність розваг.

Основне завдання - створити туристу комфорт, щоб йому було цікаво, щоб він відчував себе учасником програми, щоб відпочинок запам'ятався йому як краще його проведення часу.

Анімація в туризмі почала розвиватися як така з 70-х років ХХ ст. на Сході, і тільки з середини 90-х вона з'явилася в Росії. Спочатку аніматори освоїли Єгипет і ОАЕ. Пізніше - Туреччину, де музичні та циркові колективи представляли свої програми переважно в готелях. Танцюристам і циркачам була запропонована дещо інша сфера діяльності - не просто концертні програми, але ще й спілкування з гостями у невимушеній обстановці. В середині 90-х років набули поширення школи аніматорів, де навчалися як самі турки, так і іноземці, в тому числі ті, що прибули з Росії [372, с. 226].

Анімаційні програми включають спортивні ігри та змагання, танцювальні вечори, карнавали, ігри, хоббі, заняття, що входять до сфери духовних інтересів. Отже, тураніматор - фахівець, що займається розробкою індивідуальних і колективних анімаційних програм [415, с. 17].

Під анімаційною програмою маємо на увазі об'єднаний спільною метою чи задумом план проведення туристських, фізкультурно-оздоровчих, культурно-масових, пізнавальних та аматорських занять. Крім поняття «анімаційна програма» часто використовується поняття «анімаційний захід», що є складовою частиною анімаційної програми. Наприклад, якщо ми складаємо анімаційну програму на день, то вона включає кілька анімаційних заходів: спортивні змагання, вечірню розважальну програму, ігри на пляжі і т.д [48].

Розробка анімаційних програм - особливий вид діяльності, тому підготовка висококваліфікованих фахівців-аніматорів є соціально-значимим завданням. Аніматор займається розробкою індивідуальних і колективних програм проведення дозвілля, орієнтує туристів в різноманітті його видів, організовує їм повноцінний відпочинок, який є не тільки засобом позбавлення від втоми, але й засобом нейтралізації негативних сторін повсякденного життя. Професіонал аніматор повинен виробити в собі такі важливі якості, як компетентність, комунікабельність, організаторські здібності, вміння працювати з людьми, висока культура спілкування, нестандартність мислення, ділова кмітливість, лідерство, фантазія.

Таким чином, анімаційні програми створюються аніматорами для розваги гостей, відновлення (рекреації) їх здоров'я. Проте одна і та ж програма може викликати в одних людей позитивні емоції, а в інших - прямо протилежні. Процес сприйняття запропонованих анімаційних програм залежить від багатьох факторів:

- віку учасників або глядачів;
- рівня освіченості;
- статі;
- етнічної приналежності;
- настрої на момент реалізації даної програми і т.д. [415,с.20-21].

Саме тому важливо диференціювати споживачів даних послуг заздалегідь, мати в запасі кілька різних програм або заходів, щоб задовольнити різні смаки.

Загальна програма анімації включає в себе кілька напрямків.

Спортивно-оздоровчий напрямок. В основі спортивної анімації лежить здоровий спосіб життя. Збереження і зміцнення здоров'я - це основні функції спортивної анімації. Особливе значення в комплексі заходів, спрямованих на розвагу туристів, приділяється всіляким спортивним заняттям, змаганням, конкурсам, де може бути

використано все, що напрацьовано і створено людством у цій галузі на даний момент.

І. І. Шульга зазначає, що діяльність аніматора спрямована на розвиток творчості туристів, збагачення змісту анімаційної діяльності, пошук нових форм роботи з урахуванням сучасних запитів, використання матеріальних і виразних засобів у повному обсязі. І якщо озброїти працівників сфери туризму цікавими і захоплюючими програмами, що враховують вікові та психологічні особливості, місцеві традиції і традиції інших країн, то це дозволить зробити туризм масовим, здатним залучити в свою сферу всі соціальні верстви населення, в тому числі молодь [415, с. 20].

Глобальне зростання і розвиток туризму в усьому світі має великий вплив на зміст і організацію професійної туристської освіти. За оцінками фахівців, в даний час включення анімаційних програм культурно-пізнавального, спортивно-туристського, розважального характеру у зміст туристських маршрутів і поїздок підвищує їхній престиж і затребуваність на ринку туристських послуг.

Проведений аналіз теоретичних джерел та емпіричного досвіду дає підстави для висновку, що застосування інтерактивних форм і методів навчання є умовою ефективного формування готовності майбутніх учителів до організації туристичної діяльності.

У ході формувального експерименту нами прогнозувалось використання як загальноприйнятих методів за джерелами здобуття знань (словесні, наочні, практичні), так і за характером пізнавальної самостійності (репродуктивні, пошукові, дослідницькі, проблемного викладання, метод проектів, мозкова атака, навчальний діалог, моделювання ситуації за заданим алгоритмом тощо).

4.3. Прогнозування професійної підготовки майбутніх учителів в процесі формування готовності до організації туристичної діяльності

Дослідження, об'єктом якого є процес формування готовності майбутніх учителів до організації шкільного туризму, розглядається як актуальне з погляду прогностичності його розвитку. Оскільки системний аналіз об'єкта обов'язково передбачає пошук особливостей його розвитку в майбутньому, з позицій нашого дослідження необхідно визначити перспективи розвитку основних тенденцій інтеграції туристичної освіти студентів педагогічних ВНЗ.

Прогнозування – це початкова й необхідна ланка процесу управління, сутність якого полягає у виробленні керівного впливу на об'єкт, що формується на основі заданих цілей і критеріїв, інформації про тенденції й закономірності розвитку об'єкта [298, с. 67-69].

На основі аналізу психолого-педагогічних досліджень з проблеми підготовки студентів до організації туристичної діяльності встановлено, що підготовка майбутнього вчителя до роботи зі школярами повинна являти собою систему перетворення цільових, змістових, процесуальних параметрів педагогічної освіти та спеціальної організації освітнього середовища вищого навчального закладу, спрямованих на формування в майбутніх учителів готовності до роботи зі школярами. Становлення професійно-особистісної позиції майбутніх учителів, засноване на гуманістичній цінності та професійній компетенції; виробленні у студентів функції самовизначення щодо свого людського, професійного, громадського призначення; включенні особистісного досвіду майбутніх фахівців (досвід туристичної діяльності, самовизначення відносно цілей освіти, етичні аспекти професійної діяльності тощо); організації навчально-виховної роботи, яка передбачає спеціальні технології викладання циклу психолого-педагогічних дисциплін, концентруючи якісно новий тип навчальної діяльності, що характеризується суб'єктною позицією студентів, їх здатністю сприймати підготовку школярів до вибору індивідуальної траєкторії професійного розвитку як актуальної освітньої проблеми; позанавчальній роботі, орієнтованій на реалізацію духовних, моральних та інших спрямувань студентів.

Оновлення змісту туристичної освіти пов'язано не тільки зі зміною соціально-економічних умов у країні, але відображає й загальні тенденції розвитку туристичної освіти в усьому світі. Ці тенденції зумовлені тим, що в умовах революційних темпів оновлення знань, технологій, форм організації праці, швидкість їх змін стала випереджати динаміку зміни поколінь людей. Це призвело до необхідності постійної зміни змісту, спрямованості, характеру професійної діяльності. Ось чому важливо встигнути принципово змінити парадигму педагогічної освіти, завершальним і найважливішим етапом якої стає навчання учнів.

Аналіз досліджень дає підстави визначити чотири основні проблеми, що вирішуються в процесі модернізації освіти з питань

навчання: удосконалення підготовки вчителя до навчання школярів на основі компетентнісного підходу; здійснення підготовки майбутніх учителів через запровадження нових курсів, спецкурсів та освітніх програм; використання нових методичних прийомів при викладанні курсів відповідно до освітньо-професійної програми підготовки майбутніх учителів, актуалізація підготовки майбутніх учителів до роботи з учнями в умовах загальноосвітнього навчального закладу [34; 39; 183; 241; 319; 410].

Нові вимоги до вчителя в умовах переходу до сучасних форм навчання диктують необхідність подальшої модернізації педагогічної освіти та підвищення кваліфікації діючих педагогічних кадрів [268; 426].

Разом із тим, Н. М. Бібік, І. Г. Єрмаков, О. В. Овчарук визначають, що у розвинених країнах сучасна система підготовки до зайнятості (частиною якої є система початкової професійної освіти) передбачає розвиток і становлення особистості людини як професіонала протягом усього життя, і тому серед її завдань визначені наступні: надати окремій особистості свободу у виборі освітніх траєкторій відповідно до її здібностей, запитів та можливостей; враховувати потреби замовників професійних кадрів у підготовці мобільних, орієнтованих на ринкові відносини фахівців; сприяти розвитку демократичних свобод у діяльності професійних освітніх установ, що розробляють власні оригінальні програми навчання й виховання.

Компетентне професійне навчання відбувається в тому випадку, якщо професійні педагоги: самостійно планують, виконують та контролюють свою навчальну діяльність (це відповідає новому розумінню поняття «кваліфікація навчального персоналу», зафіксованому в прийнятих Положеннях про організацію професійної підготовки); на основі своєї діяльності показують приклад плідної взаємодії самостійної й групової дій; володіють педагогічними та методичними вміннями, щоб вимагати від учнів самостійності, здібностей до колективної навчальної діяльності [39].

Розвиток туристського навчання в українській школі, з одного боку, є природним розвитком процесів диференціації та індивідуалізації освіти, що реалізуються протягом останніх десятиліть, а з іншого – є своєрідною відповіддю на виклик часу, на ті зміни які відбуваються у світовому відкритому освітньому просторі. Для забезпечення ефективної роботи загальноосвітніх

навчальних закладів у сучасних умовах необхідні висококваліфіковані фахівці, підготовка яких повинна здійснюватись з урахуванням світових тенденцій та вітчизняних передумов розвитку освіти.

Для проведення модернізації підготовки майбутніх учителів до організації туристичної діяльності необхідно використовувати нові положення, принципи та ідеї, керуючись якими можна будувати теорію й удосконалювати практику підготовки вчителів різних спеціалізацій для роботи в системі туристської освіти школярів. Обґрунтовані специфічні принципи підготовки вчителів: вільної траєкторії в процесі підготовки; наступності підготовки; відповідності сформованих професійно значущих властивостей і характеристик студента обраному рівню підготовки; відкритості підготовки; розвивального потенціалу підготовки; узгодженості компонентів підготовки; взаємозв'язку та взаємодоповнення методів, прийомів, засобів і форм підготовки.

Здійснення підготовки майбутніх учителів до організації шкільного туризму може бути результативним завдяки створенню адекватних поставленій меті педагогічних умов, що розподілені на три групи.

Організаційно-методичний компонент: створення можливостей кожному студенту для виявлення й розвитку особистісних творчих якостей за профілем підготовки шляхом використання методів активізації навчання, комбінування теоретичного навчання, практичних видів роботи та навчальної практики; наявність спеціально розробленого для майбутніх учителів методичного забезпечення; забезпечення реалізації принципів підготовки майбутніх учителів до організації туристичної діяльності; наявність творчої групи студентів (залучення до вивчення спецкурсів за вибором), об'єднаної спільними цілями, інтересами, цінностями.

Мотиваційно-цільовий компонент: актуалізація потреби студентів у реалізації туристського навчання школярів в загальноосвітніх навчальних закладах; стимулювання та мотивація студентів для отримання особистісно-значущого освітнього продукту в галузі туристського навчання учнів.

Змістовий компонент: визначення обсягу знань необхідних для реалізації туристського навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів; відбір і структурування змісту психолого-педагогічних та професійних дисциплін на основі інтегративності й

міждисциплінарності з акцентом на діяльність майбутнього вчителя.

Одним із шляхів вдосконалення змісту підготовки майбутніх учителів у контексті туристського навчання школярів визначено три напрями: формування професійно-туристичної компетентності вчителя (туристичної, інформаційної, профорієнтаційної компетентності та компетентності в галузі педагогічного проектування); використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі навчання та викладання (підготовка майбутніх учителів до дистанційного навчання); удосконалення методичної підготовки майбутнього вчителя.

В умовах оновлення змісту шкільної освіти в освітній галузі «Туризм» визначаються нові цілі методичної підготовки майбутнього вчителя - це підготовка вчителя як суб'єкта професійної діяльності, соціального життя, суб'єкта особистісної самореалізації, самоактуалізації й самоорганізації.

Переорієнтація методичної підготовки майбутнього вчителя визначає необхідність нової якості сформованих в її процесі професійно-особистісних характеристик педагога: це професійна самоорганізація, володіння ключовими компетенціями й педагогічною творчістю (майстерністю) сучасного вчителя [6; 395].

Професійно-туристична підготовка майбутніх учителів має будуватися на засадах інноваційних технологій, інтеграційних підходів до змісту дисциплін, оптимізації освітнього процесу студентів у педагогічних вищих навчальних закладах, як найкращого варіанту навчання та виховання [11].

У структурну частину змісту методичної підготовки майбутнього вчителя з туристського навчання школярів необхідно внести розділи туристсько-краєзнавчого профілю, програми інтелектуального розвитку, відомості про морально-етичні аспекти суспільної свідомості та поведінку людини, про теорію і методику фізичних навантажень, змагальної діяльності тощо.

Навчальні плани, програми, підручники та посібники для студентів і викладачів повинні розроблятися з урахуванням профілю університету та в поєднанні з теорій формальної і матеріальної освіти: дидактичного енциклопедизму та академізму; спрямованості змісту освіти на практичне оволодіння спеціальністю і забезпечення саморозвитку і самовизначення майбутнього фахівця та універсальне оволодіння ним засобами діяльності.

Багатопрофільність освітнього і спортивно-оздоровчого туризму визначає ще більшу необхідність диференціації посадової структури кадрів із метою задоволення потреб шкіл у спеціалістах з туризму, які б добре розумілися на краєзнавстві, знали декілька іноземних мов (російську, німецьку, англійську), були б добре фізично та морально підготовленими. Туристична індустрія вимагає й такої посади, як «гід-провідник» з певною спеціалізацією, зокрема водний, піший, гірський тощо з метою забезпечення високої ефективності та безпеки на маршрутах. Доведено, що значна кількість коштів туристами витрачається на дозвільно-розважальні заходи, забезпечення позитивно-емоційного настрою, зняття психофізичного втомлення. Отже, організація цих заходів у сфері шкільного туризму вимагає підготовки й спеціаліста з анімаційної роботи.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, власні дослідження показали, що ефективність професійно орієнтованої підготовки абітурієнтів залежить від: поліпшення профорієнтаційної роботи серед учнів загальноосвітніх шкіл, створення профільних класів із поглибленим вивченням фізичної культури, краєзнавства, туризму, основ здоров'я, географії, історії, медицини тощо; розробки наукових підходів до відбору обдарованих студентів щодо оволодіння професією вчителя, створення системи психоаналізу майбутніх фахівців; удосконалення функціональної загальноосвітньої та початкової професійної підготовки (коледжі), необхідної для продовження навчання у вищих педагогічних навчальних закладах, трудової діяльності в галузі освіти та туризму; розробки скоординованих програм, які б забезпечили перманентність навчання в загальноосвітніх школах, туристських клубах, коледжах та університетах; забезпечення рівня володіння іноземними мовами, який дав би можливість опанування певних курсів іноземної мови та продовження навчання в інших країнах світу; створення інноваційної системи вищої педагогічно-туристської освіти на основі використання досягнень передової вітчизняної та світової педагогіки, психології, валеології, туризму; розробки системи інноваційних методів викладання навчальних дисциплін, яка поєднувала б різні форми навчання, виховання і розвитку студентів, забезпечувала глибоке та свідоме засвоєння базових знань з максимальним задоволенням індивідуальних запитів та інтересів особистості, нахилів і можливостей; розвитку творчого

потенціалу викладачів, їхнього професійного самовдосконалення; створення системи комплексного забезпечення навчально-виховного процесу посібниками, дидактичними матеріалами, наочністю, розробками навчальних книг та методичних посібників; удосконалення системи підбору висококваліфікованих педагогічних кадрів для роботи зі студентами..

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. Перспективним є дослідження підготовки майбутніх учителів різних спеціальностей до туристського навчання школярів загальноосвітніх навчальних закладів, здійснити пошук ефективних форм підвищення кваліфікації вчителів у контексті туристського навчання, дослідити проблему наступності підготовки вчителів в умовах запровадження національної рамки кваліфікацій, обґрунтувати підготовку вчителів за різними профілями та спеціалізаціями на рівні стандартів.

Висновки до четвертого розділу

Дослідження організаційно-методичних умов туристичної підготовки майбутніх учителів в процесі формування професійної готовності дозволило зробити такі висновки.

1. Форми навчання являють собою цілеспрямовану, чітко організовану, змістовно насичену та методично оснащену систему: пізнавального та виховного спілкування; взаємодії; відносин викладача та студента.

Результатом такої взаємодії є: професійне вдосконалення педагога; засвоєння майбутніми вчителями туристських знань, умінь і навичок, розвиток психічних процесів майбутніх учителів; розвиток моральних якостей студентів.

Форма навчання означає форму організації роботи студентів під керівництвом викладача, що може бути: фронтальною; колективною; груповий; індивідуальною. Форма навчання реалізується як органічна єдність цілеспрямованої організації: змісту; навчальних засобів; методів навчання.

2. Методику формування готовності майбутніх учителів до організації шкільного туризму розглядаємо як сукупність методів, прийомів та форм організації навчального процесу у педагогічному вищому навчальному закладі.

3. Ефективність освітнього процесу в системі вищої освіти з професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів забезпечується оптимальним підходом до побудови його структури, змісту, що реалізується за рахунок використання методів навчання та виховання, форм роботи зі студентами.

Оптимальний підхід до вибору форм і методів роботи забезпечує позитивні результати формування професійно-туристичної готовності майбутніх учителів. Без оптимізації методів навчання та виховання студентів, урізноманітнення форм роботи освітній процес не забезпечує реалізацію змісту професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів.

4. В основу методики формування готовності майбутніх учителів до організації шкільного туризму під час навчання у педагогічному вищому навчальному закладі покладено інтеграцію теоретичного (основи наук та профільних дисциплін) і практичного (ключові компетентності) змісту освіти, а також моделювання за допомогою педагогічних технологій контекстного навчання (традиційних та інноваційних освітніх технологій діяльнісного типу) предметного та соціального змісту життя та діяльності випускника такого закладу освіти; єдність освіти та виховання.

5. Природа та зміст туристської компетентності особистості визначають преферентність активного навчання, що стає можливим за умови використання інтерактивних методів його організації. Такими методами є дискусія, ігрові методи, кейс-метод, анімація.

Організація навчального процесу в інтерактивній формі змінює звичну його логіку: процес вибудовується не від теорії до практики, а від формування нового досвіду до його теоретичного осмислення через застосування інтерактивних методів навчання.

Застосування інтерактивних методів навчання актуалізує ситуативні мотиви діяльності; активність, вмотивована цими спонуканами, веде до формування усталених мотивів і цінностей, що лежать у семантичному полі туристської компетентності особистості.

Використання методів інтерактивного навчання збагачує досвід самостійної діяльності та особистої відповідальності студентів.

6. Для проведення модернізації підготовки майбутніх учителів до організації шкільного туризму необхідно використовувати нові положення, принципи та ідеї, керуючись якими можна будувати теорію й удосконалювати практику підготовки вчителів різних

спеціалізацій для роботи в системі туристської освіти школярів. Обґрунтовані специфічні принципи підготовки вчителів: вільної траєкторії в процесі підготовки; наступності підготовки; відповідності сформованих професійно значущих властивостей і характеристик студента обраному рівню підготовки; відкритості підготовки; розвивального потенціалу підготовки; узгодженості компонентів підготовки; взаємозв'язку та взаємодоповнення методів, прийомів, засобів і форм підготовки.

Матеріали, що увійшли до розділу, опубліковані автором у наукових статтях [115; 120; 128; 129; 130; 131; 135] та висвітлені у доповідях на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, тези яких надруковані [137; 141].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У роботі представлено принципово новий концептуально-методичний підхід до професійно-туристичної підготовки майбутніх вчителів, який є ефективною формою освітнього, фізичного виховання та формування здоров'я молодого покоління.

1. Теоретичний аналіз літературних джерел засвідчив, що професійно-туристична підготовка майбутніх учителів у педагогічних вищих навчальних закладах розглядається як багатоскладове явище. Теоретичними засадами професійної підготовки студентів в університеті є системний, особистісно орієнтований підхід, центральне поняття якого - система як ціле. Навчально-виховний процес - стійка сукупність залежних одне від одного елементів (підсистем: дидактична, виховна, методична, соціальна) та взаємопов'язаних дій в них, спільне функціонування яких спрямовується на досягнення мети.

Проведене емпіричне дослідження засвідчило, що існуюча система професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів у педагогічних вищих навчальних закладах перебуває в кризовому стані та не вирішує головної мети Закону «Про вищу освіту» - формування гармонійно розвиненої особистості з високим рівнем фізичного, інтелектуального морально-вольового розвитку, міцним здоров'ям.

2. Досвід підготовки фахівців відомих туристських шкіл світу свідчить, що деякі підходи у професійній підготовці фахівців із туризму можуть бути застосованими в практиці українських освітніх структур туристського профілю (відповідність змісту навчання майбутній діяльності, зв'язок навчання з практикою на робочих місцях, інтеграція теоретичних курсів з предметів, пов'язаних із практикою, інтеграція випусників у міжнародне туристське середовище й ефективна діяльність у ньому, забезпечення студентів навчальними посібниками, діалогова співдружність викладачів із студентами, диференційований підхід до оцінки їхніх знань, оперативність педагогів у наданні студентам науково-методичної допомоги, категорична вимогливість до професіоналізму працівників у галузі туризму, ретельне вивчення іноземних мов, індивідуально-колективний підхід до туристської освіти).

3. Аналіз змісту вищої туристської освіти, стану викладання, навчання, виховання та розвитку студентів виявив різні рівні цих

показників, зокрема різний стан фізичної, загально-педагогічної, професійно-туристської підготовки.

Дослідженням встановлено взаємозв'язок між: професійною підготовкою студентів і педагогічною майстерністю викладачів (професійно-педагогічною компетентністю); оптимізацією навчально-виховного процесу в університеті та рівнем знань, умінь і навичок майбутніх учителів; підготовкою студентів до професійно-туристичної діяльності.

Встановлено, що головними причинами недостатньої професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів в педагогічних університетах є: відсутність розроблених теоретичних і методичних основ навчально-виховного процесу студентів. Це виявляється у непослідовному та неповному виконанні функціональних обов'язків викладачами, зосередженості їх на теоретичних формах навчання, ігноруванні сучасних інноваційних технологій, недостатньо якісній виховній роботі з студентами.

Дослідження проблеми професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів показують, що наявна професійна технологія не забезпечує якості професійно-педагогічної компетентності студентів і педагогічної майстерності викладачів і не має ефективного впливу на розвиток освітнього та спортивно-оздоровчого туризму в загальноосвітніх школах, туристських клубах і станціях.

4. Результати проведеного дослідження засвідчили, що одним із чинників недостатньої ефективності професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів є відсутність у педагогічних вищих навчальних закладах теоретично обґрунтованої моделі й технології організації освітнього процесу.

Встановлено, що якісна професійно-туристична підготовка майбутніх учителів забезпечується розробкою концепції, моделі професійно-туристичної готовності, які базуються на теоретичних і методичних засадах, сучасних технологіях навчання, виховання і розвитку студентів, що дозволяє усвідомлено підійти до побудови дидактики та методики виховання, шляхом використання ефективних методів і форм навчання і виховання, якісного відбору змісту вищої освіти, доцільного використання принципів, технічних засобів та інтерактивних технологій.

5. Доведено, що професійна підготовка майбутніх фахівців у вищому навчальному закладі забезпечується оптимізацією навчально-виховного процесу, технологіями моделюючого

навчання, цілісної педагогічної діяльності, модельно-рейтингового та проблемного навчання.

Напрями і тенденції розбудови змісту професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів в педагогічних університетах повинні виникати із запитів майбутньої професійної діяльності студентів і можливостей застосування отриманих теоретичних і практичних знань. Професійно-туристична діяльність майбутніх учителів має бути системоутворювальним стрижнем змісту спеціальних навчальних дисциплін, спрямованих на освітню та туристську підготовку студентів.

6. Якість загально-педагогічної, професійно-туристичної готовності майбутніх учителів покращилась завдяки розробці навчально-методичного комплексу вивчення фахових навчальних дисциплін, науково визначеній тематиці дипломних і курсових робіт, чіткій організації спецкурсів та спецсемініарів, проведених за інтерактивними методами, якісній організації практичних занять і дослідно-експериментальної діяльності студентів і викладачів.

Впровадження розроблених автором дослідження: концепції, моделі і технології професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів - сприяло професійному зростанню викладачів і студентів, формуванню у них знань, умінь і навичок, мотивації на педагогічну та туристську діяльність, ціннісного ставлення до неї.

Проведене дослідження не вичерпало всіх аспектів проблеми професійно-туристичної підготовки майбутніх учителів в педагогічних університетах.

Перспективи подальшого наукового пошуку можливі в розробці моделі професійної підготовки науковців з проблеми організації освітнього та спортивно-оздоровчого туризму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования : учеб. пособ. для пед. спец. высш. уч. заведений / О. А. Абдуллина. – М. : Просвещение, 1990. -141 с.
2. Абрамова Г. С. Возрастная психология : учеб. пособ. для студ. вузов / Г. С. Абрамова. – М. : Академия, 1999. – 672 с.
3. Абуков А. Х. Туризм на новом этапе: социальные аспекты развития туризма в СССР / А. Х. Абуков. - М. : Профиздат, 1983. - 296 с.
4. Абуков А. Х. Туризм сегодня и завтра: туристско-экскурсионная работа профсоюзов / А. Х. Абуков. - М. : Профиздат, 1987. - 272 с.
5. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности / К. А. Абульханова-Славская. - М. : Наука, 1980. - 335с.
6. Авдеева Н. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / Н. Авдеева // Педагогика. – 2003. - № 5. – С. 34-39.
7. Азар В. И. О новой политике в области туризма / В. И. Азар // Конъюнктура туристского рынка : сборник. - М. : ЦРИБ, Туризм, 1992. - № 2. - 124 с.
8. Александрова А. Ю. Международный туризм : учеб. пособ. для вузов / А. Ю. Александрова. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 464 с.
9. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія : підручник / А. М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 224 с.
10. Ананьев М. А. Экономика и география международного туризма / М. А. Ананьев. - М. : Изд- во Моск. ун-та, 1975. - 299 с.
11. Андреев В. И. Педагогика творческого саморазвития. Инновационный курс / В. И. Андреев. – Кн. 1. – Казань : Изд- во КГУ, 1996. – 567 с.
12. Андриющенко В. Педагогічна освіта України в стратегії Болонського процесу / В. Андриющенко // Освіта України. - 2004. - № 13. – С. 4.

13. Аносов І. Сутність та природа людини як детермінанта науково- педагогічного аналізу / І. Аносов // Неперервна професійна освіта: теорія і практика : науково-методичний журнал. - К. : МДГУ, 2002. - Випуск 1. - С. 17-28.
14. Аппенянский А. И. Туризм и здоровье: содержание работы, кадровое обеспечение, научно-организационные проблемы / А. И. Аппенянский // Роль и задачи спортивно-массового туризма в физическом воспитании и оздоровлений населения. - М. : Турист, 1990. - С. 42-45.
15. Аппенянский А. И. Физическая тренировка в туризме : метод. рекомендации / А. И. Аппенянский. - М. : ЦРИБ Турист, 1989. - 76 с.
16. Арзамасцева М. Н. Физическая подготовка студентов - гидов-экскурсоводов в условиях горной местности / М. Н. Арзамасцева // Теория и практика физической культуры. - 2004. - № 6. - С. 58-60.
17. Арзютов Г. М. Нова парадигма навчання рухової дії / Г. М. Арзютов // Актуальні проблеми фізичного виховання, спорту та туризму : тези доп. У Міжнародної науково-практичної конференції / за ред.. В. М. Огаренка та ін. –Запоріжжя : КПУ, 2013. – С. 26.
18. Архангельский С. И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы / С. И. Архангельский. – М. : Высш. шк., 1980. – 368 с.
19. Архипова С. П. Професійна компетентність і професіоналізм соціального працівника: сутність і шляхи розвитку / С. П. Архипова // Соціальна робота в Україні: теорія та практика. – К. : Аспект-Поліграф, 2004. – Вип. 2 (7). – С. 15-24.
20. Асмолов А. Образование в России: от культуры полезности - к культуре достоинства / А. Асмолов // Воспитание школьников. - 2000. - №5. - С. 5-12.
21. Бабанский Ю. К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе / Ю. К. Бабанский. – М. : Просвещение, 1985. – 217 с.
22. Бабанский Ю.К. Интенсификация процесса обучения / Ю. К. Бабанский. - М. : Знание, 1987. - 80 с.
23. Бабкин А. В. Специальные виды туризма / А. В. Бабкин. – Ростов на Дону : Феникс, 2008. – 252 с.
24. Байденко В. И. Компетенции в профессиональном образовании

- (к освоению компетентностного подхода) / В. И. Байденко // Высшее образование в России. – 2004. – № 11. – С. 3–13.
25. Балаев А. А. Активные методы обучения / А. А. Балаев. – М. : Профиздат, 1986. – 95 с.
 26. Балл Г. О. Гуманізація загальної та професійної освіти: суспільна активність і психолого-педагогічні орієнтири / Г. О. Балл // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи / За ред. І. А. Зязюна. -К., 2000. – С. 27-32.
 27. Бегей В. М. Демократизація управління загальноосвітньою школою / В. М. Бегей. - Тернопіль, 1994. - 195 с.
 28. Безносок В. Д. Організаційно-економічне та інформаційне забезпечення розвитку туристично-оздоровчого комплексу в регіонах України : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. економ. наук : спец. 08.10.01 / В. Д. Безносок. - Львів, 2001. - 20 с.
 29. Бельчиков Я. М. Деловые игры / Я. М. Бельчиков ; под ред. Я. М. Бельчикова, М. И. Бирнштейн. – Рига : Зинатне, 1989. – 161 с.
 30. Белова С. В. Диалог – основа профессии педагога : учеб.-метод. пособ. / С. В. Белова. – М., 2002. – 148 с.
 31. Бережна Л. І. Ігри як засіб фізичного виховання школярів : навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл. / Л. І. Бережна. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2005. – 104 с.
 32. Беспалько В. П. Основы теории педагогических систем / В. П. Беспалько. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1977. – 304 с.
 33. Беспалько В. П. Системно-методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалиста / В. П. Беспалько, Ю. Г. Таур. – М. : Высш. шк., 1989. – 144 с.
 34. Бех І. Д. Компетентнісний підхід у сучасній освіті / І. Д. Бех // Вища освіта України. – 2009. – № 3 (додаток 1). Темат. вип. : «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». – С. 21–24.
 35. Берулава М. Н. Гуманизация образования: направление и проблемы / М. Н. Берулава // Педагогика - 1996. - № 4 . - С. 12-16.
 36. Берулава М. Н. Менеджмент в образовании / М. Н. Берулава. - М. : Совершенство, 1998. - 128 с.

37. Бешелев С. Д. Математико-статистические методы экспертных оценок / С. Д. Бешелев, Ф. Г. Гурвич. - М. : Статистика, 1974. - 56 с.
38. Биржаков М. Б. Введение в туризм / М. Б. Биржаков. – СПб : Торговый дом Герда, 2003. – 318 с.
39. Бібік Н. М. Компетентнісна освіта: від теорії до практики / Н. М. Бібік, І. Г. Єрмаков, О. В. Овчарук. – К. : Плеяди, 2005. – 120 с.
40. Бляшевська А. В. Інтенсивні технології: дидактично-професійний аспект : монографія / А. В. Бляшевська, Т. Ю. Бортнюк. – Луцьк : Твердиня, 2009. – 220 с.
41. Боголюбов В. И. Педагогическая технология: эволюция понятий / В. И. Боголюбов // Сов. педагогика. - 1991. - № 9. - С.124.
42. Богомоллов С. А. Дистанционное обучение в бизнес-образовании / С. А. Богомоллов, А. М. Долгоруков, С. А. Щенников // Бизнес-образование. - 1997. - № 2. - С. 36-40.
43. Бодалев А. А. Некоторые вопросы комплексного подхода к совершенствованию системы подготовки учителя в педвузе / А. А. Бодалев. – В кн: О системах и системности в воспитании. – Ч. 2. – М.: 1986. – 166 с.
44. Болотов О. О. Формування професійної готовності майбутніх фахівців з охоронної справи у процесі спеціальної фізичної підготовки : автореф. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / О. О. Болотов. – Київ, 2011. – 20 с.
45. Бондаренко Е. А. Системный подход к реализации комплексной программы «Здоровье» / Е. А. Бондаренко // Формування, збереження і зміцнення здоров'я підростаючого покоління як обов'язковий компонент системи національної освіти. – К. : ІЗМН, 1997. - С. 108-111.
46. Бондарь В. И. Управленческая деятельность директора школы: дидактический аспект / В. И. Бондарь. - К. : Радянська школа, 1987. - 156 с.
47. Бочан І. Евросоюз починався з туризму: за матеріалами круглого столу «Фахівець з туризму - лідер у творенні засобами туризму «народної дипломатії» у Львівському ін-ті економіки і туризму» / І. Бочан // Освіта України. - 2006. - № 25. - С. 6.

48. Браймер Р. А. Основы управления в индустрии гостеприимства / Р. А. Браймен. - М. : Аспект Пресс, 1995. - 382 с.
49. Браже Т. Г. Потребности личности - в центр системы повышения квалификации учителей / Т. Г. Браже // Проблемы интеграции и дифференциации подготовки и повышения квалификации педагогических кадров : Межвузовский сб. науч. тр. : отв. ред. Ю. Н. Кулюткин – Самара : Изд-во Сам. ГПИ, 1993. - С. 36-46.
50. Бугайцева Г. М. Педагогічна майстерність - показник високої професійної діяльності педагога (з педагогічної спадщини Г. Г. Ващенко) / Г. М. Бугайцева // Психолого-педагогічне забезпечення навчально- професійної діяльності : зб. наук. пр. випуск № 10. - Запоріжжя, 1998. - С. 31-32.
51. Булашев А. Я. Спортивно-оздоровительный туризм / А. Я. Булашев, В. И. Нечаев, А. С. Ровний. - Харьков, 2003. - 191 с.
52. Булашев О. Я. Теорія і методика спортивного туризму для студентів першого курсу (за кредитно-модульною системою) / О. Я. Булашев. - Харків, 2007. – 232 с.
53. Булыгина И. И. Абонементные экскурсионно-учебные туры и программы для детей / И. И. Булыгина, Н. И. Гаранин // Актуальные проблемы туризма '99. - М. : РМАТ, 1999. - С. 2.
54. Булыгина И. И. Проблемы воспитания подрастающего поколения и их решение средствами туризма / И. И. Булыгина // Актуальные проблемы туризма '99. - М. : РМАТ, 1999. - С. 4.
55. Булыгина И. И. Игра как наиболее эффективное воспитательное средство тураниматорской работы при организации детского досуга / И. И. Булыгина // Актуальные проблемы туризма '99. - М. : РМАТ, 1999. - С. 2.
56. Булыгина И. И. Физическое воспитание подростков в туркомплексах - одна из сторон тураниматорской работы / И. И. Булыгина // Актуальные проблемы туризма '99. - М. : РМАТ, 1999. - С. 4.
57. Булыгина И. И. Туранимация как метод и форма социальной активности личности / И. И. Булыгина // Актуальные проблемы туризма '99. - М.: РМАТ, 1999. -С. 5.
58. Булыгина И. И. Методические основы профессиональной подготовки организаторов туристической анимации : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 / И. И. Булыгина. – М., 1999. - 145 с.

59. Вайніленко Т. В. Діагностика готовності майбутніх педагогів до професійного самовдосконалення : методичні рекомендації / Т. В. Вайніленко. – Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – 52 с.
60. Ван Ціншен. Дослідження територіальної організації рекреаційного господарства (на прикладі туристичної зони міста Чженчжоу, КНР) / Ван Ціншен. - Одеса, 2003. - 17 с.
61. Васильев В. В. Практическая подготовка менеджеров туризма в системе высшего образования : монография / В. В. Васильев. - М. : Наука, 2002. - 239 с.
62. Вацеба О. М. Проблеми сучасної теорії фізичного виховання і спорту як науки і навчальної дисципліни / О. М. Вацеба, Ю. А. Петришин // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. пр. / Під ред. С. С.Ермакова. – Харків : ХДПУ, 2001. - № 24.- С. 21-25.
63. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал / Г. Г. Ващенко. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. - 190 с.
64. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Кер. проекту В. Т. Бусел. - К. : ВТФ "Перун", 2004. – 1277 с.
65. Виноградова Е. В. Руководство по оценке и междисциплинарному ведению случая оказания помощи детям и семьям, находящимся в социально опасном положении или в трудной жизненной ситуации / Е. В. Виноградова. – СПб. : Эвричайлд, 2008. – 120 с.
66. Виховання туризмом : розповіді педагогів-позашкільників / упоряд. В. М. Ожгібесов. – Житомир : Полісся, 2008. – 116 с.
67. Вища освіта України і Болонський процес : навчальна програма / Укл. М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук та ін. ; Мін-во освіти і науки України. – Київ : Дельта, 2007. – 24 с.
68. Волкова Н. П. Педагогіка : посібник / Н. П. Волкова. - К. : Видавництво «Академія», 2001. – 576 с.
69. Воронкова Л. П. История туризма и гостеприимства : уч. пособие / Воронкова. - М. : ФАИР-Пресс, 2004. - 304 с.
70. Вуковлов В. Н. Теория и практика подготовки специалистов туристской индустрии в высших учебных заведениях: автореф. дис. ... доктора пед. наук : спец. 13.00.01 / В. Н. Вуковлов. – Алма-Ата, 2001. - 47 с.

71. Вяткин Л. А. Туризм и спортивное ориентирование : учебное пособие для студ. пед. вузов по спец. «Физическая культура» / Л. А. Вяткин, Е. В. Сидорчук, Д. Н. Немытов. - М. : "Академия", 2001. - 208 с.
72. Габай Т. В. Учебная деятельность и ее средства / Т. В. Габай. – М. : Изд-во МГУ, 1988. – 255 с.
73. Гаджиев Б. Х. Профессиональная подготовка педагогов дополнительного образования по профилю спортивно-оздоровительного туризма : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. пед.наук : спец. 13.00.01 / Б. Х. Гаджиев. – М., 2001. - 23 с.
74. Галузяк В. М. Педагогіка : навч. посіб. / В. М. Галузяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. – 4-е вид., випр. і доп. – Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2007. – 400 с.
75. Ганопольский В. И. Туризм и спортивное ориентирование : учебник для институтов и техникумов физической культуры / В. И. Ганопольский, Е. Я. Безносиков, В. Г. Булатов. – М., 1987. - 187 с.
76. Гацунаев Н. К. География и путешественники / Н. К. Гацунаев. – М. : Рипол Классик, 2001. - 576 с.
77. Гейхман Л. К. Обучение общению во взаимодействии : интерактивный подход / Л. К. Гейхман // Образование и наука. – 2002. – № 3. – С. 134–139.
78. Георгиева Т. Г. Высшая школа США на современном этапе / Т. Г. Георгиева. - М. : Высшая школа, 1989. - 143 с.
79. Герцик А. М. Вступ до спеціальності галузі «Фізичне виховання та спорт» : навчальний посібник / А. М. Герцик, О. М. Вацеба. – Львів : Українські технології, 2002. - 232 с.
80. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века (в поисках практико-ориентированных образовательных концепций) / Б. С. Гершунский. – М. : Совершенство, 1998. – 608 с.
81. Глобальный этический кодекс туризма : правовое регулирование туристической деятельности в Украине. - К. : Юрінком інтер, 2001. - С. 89.
82. Глузман О.В. Базові компетентності: сутність та значення в життєвому успіху особистості / О. В. Глузман // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 2. – С. 51–60.

83. Глузман О.В. Історичні передумови становлення університетської педагогічної освіти у світовому і національному контексті / О. В. Глузман // // Вища освіта України : теорет. та наук.-метод. часопис. – 2013. - № 3 (50). – Додаток 1 : Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології. – Т. 1. – С. 12-15.
84. Годлевська Д. М. Формування професійної комунікативної компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах педагогічного університету: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Годлевська Дана Миколаївна. – К., 2007. – 287 с.
85. Гончаренко С. Гуманізація і гуманітаризація освіти / С. Гончаренко, Ю. Мальований // Шлях освіти. - 2000. - № 2 – С. 12-14.
86. Гончаренко Л. А. Формування готовності вчителів до професійної діяльності в умовах полікультурного середовища в системі післядипломної освіти: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Гончаренко Любов Анатоліївна. – Херсон, 2006. – 215 с.
87. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник : видання друге, доповнене й виправлене / С.У. Гончаренко. – Рівне : Волинькі обереги, 2011. – 552 с.
88. Гончарова Є. М. Загальний курс туризму для студентів I курсу (за кредитно-модульною системою) : [методичні рекомендації] / Є. М. Гончарова, К. В. Хлебцевич. – Харків, 2007. – 152 с.
89. Горностай П. П. Життєва компетентність в умовах обмеженості життєвого світу / П. П. Горностай // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : наук.-метод. зб. – К. : Контекст, 2000. – С. 44–47.
90. Горячева Т. К. Професіональна підготовка менеджерів туризму средствами природного рекреаційного потенціала регіона : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Т. К. Горячева. - М. : РАМТ, 1999. - 148 с.
91. Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования «Менеджмент спортивного туризма» : проект / Сост. В. А. Квартальнов, Ю. М. Лагусев, А. И. Сеселкин. - М. : Знание, 1999. - 48 с.
92. Грабовський Ю. А. Спортивний туризм : навчальний посібник / Ю. А. Грабовський, О. В. Скалій, Т. В. Скалій. – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2008. – 304 с.

93. Гранильщиков Ю. В. Семейный туризм / Ю. В. Гранильщиков. - М. : Педагогика, 1988. - 221 с.
94. Грибанова С. В. Архівні джерела з історії екскурсійної справи в Україні (20-30-ті р.р.) / С. В. Грибанова // "Історико-культурна спадщина середнього Подніпров'я: виявлення і вивчення пам'яток засобами туризму" : регіональна науково-практична конференція. – Черкаси, 1994. - С. 65.
95. Григорян С. Т. Формирование мотивации школьников : метод. реком. / С. Т. Григорян. – М., 1982. – 89 с.
96. Громкова М. Т. Педагогические основы образования взрослых / М. Т. Громкова. - М. : Просвещение, 1993. - 164 с.
97. Гульчевская В. Г. Современные педагогические технологии / В. Г. Гульчевская. – Ростов н/Д. : Изд-во РИПК и ПРО, 1999. – 189 с.
98. Гуревич Р. С. Інформаційно-комунікаційні технології в навчальному процесі та наукових дослідженнях : навч. посібник для студ. педагогічних ВНЗ; слухачів ін-тов післядипл. освіти / Р. С. Гуревич, М. Ю. Кадемія. – Київ : Освіта України, 2006. – 388 с.
99. Гушлевська І. Поняття компетентності у вітчизняній та зарубіжній педагогіці / І. Гушлевська // Шлях освіти. – 2004. – № 3. – С. 22–24.
100. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения: Опыт, теоретические и экспериментальные психологические исследования / В. В. Давыдов. – М. : Педагогика, 1986. – 239 с.
101. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения / В. В. Давыдов; Международная Ассоциация «Развивающее обучение». – М. : Интор, 1996. – 544.
102. Давыдов В. В. Понятие компетентности с позиций развивающего обучения / В. В. Давыдов // Современные подходы к компетентностно-ориентированному образованию : материалы семинара. Мегапроект «Развитие образования в России» / ред. А. В. Великанова. – Самара : Профи, 2001. – С. 4–12.
103. Даниленко Л. І. Умови забезпечення інноваційної діяльності в навчально-виховних закладах освіти / Л. І. Даниленко // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції 20-21 жовтня 1998 р. – Суми : ВВП "Мрія-1" ЛТД, 1998. - С. 96-99.

104. Дегтяр В. Д. Основи оздоровчо-спортивного туризму / В. Д. Дегтяр. - К. : Науковий Світ, 2003.- 203 с.
105. Денисенко Н. Ф. Формування здорового способу життя у дітей із особливими потребами як складової їхньої життєвої компетентності / Н. Ф. Денисенко, Є. П. Павлютенков // Управління школою. - 2005. - №35. - С. 7-9.
106. Державна національна програма «Освіта. Україна ХХІ століття». – К. : Райдуга, 1994. – 62 с.
107. Державна програма розвитку фізичної культури і спорту в Україні. - К.: МОНУ, 1996.-26 с.
108. Державна програма розвитку туризму на 2002-2010 роки, затверджено Постановою Кабінету Міністрів України № 583 від 29 квітня 2002 року.
109. Джафар Джафари Феноменология туризма / Джафар Джафари // Теория и практика физической культуры. - 2000. - № 3. - С. 23-26.
110. Дмитрук О. Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу : навчальний посібник / О. Ю. Дмитрук. – 2-ге вид., виправ. та доп. – Київ : Альтерпрес, 2004. – 192 с.
111. Дмитрук О. Ю. Спортивно-оздоровчий туризм : навчальний посібник / О. Ю. Дмитрук, Ю. В. Щур. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Київ : Альтерпрес. 2008. – 280 с.
112. Дмитрук С. В. Соціально-педагогічні технології в туризмі : навчальний посібник / С. В. Дмитрук, О. Ю. Дмитрук. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 328 с.
113. Довбищенко В. І. До проблеми правового забезпечення інноваційної освітньої діяльності / В. І. Довбищенко // Педагогічні інновації: ідеї, перспективи. - К. : Логос, 2000. - С. 14-16.
114. Дрогачев С. П. Туризм и здоровье / С. П. Дрогачев. - М. : Здоровье, 1984. - 231 с.
115. Дудорова Л. Ю. Організація краєзнавчо-туристичної діяльності. Курс лекцій. [навчально-методичний посібник] / Л. Ю. Дудорова, В. В. Романенко – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2009.- 116 с.
116. Дудорова Л. Ю. Фактори становлення професійної діяльності майбутніх вчителів фізичної культури / Л. Ю. Дудорова // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія:

- Педагогіка і психологія. Вип. 30. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2010. – С. 201-204.
117. Дудорова Л. Ю. Підготовка майбутніх фахівців із спортивно-оздоровчого туризму у вищих навчальних закладах / Л. Ю. Дудорова // Вісник ЧНПУ ім. Т. Г. Шевченка. Вип. 81: ЧНПУ ім. Т. Г. Шевченка; гол. ред. Носко М. О. – Чернігів : ЧНПУ, 2010. – С. 42-45 (Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт).
118. Дудорова Л. Ю. Структура та зміст підготовки майбутнього вчителя фізичної культури до організації краєзнавчо-туристичної діяльності учнів / Л. Ю. Дудорова // Вісник ЧНПУ ім. Т. Г. Шевченка. Вип. 91. Том 1 : ЧНПУ ім. Т. Г. Шевченка; гол. ред. Носко М. О. – Чернігів : ЧНПУ, 2011. – С. 144-147 (Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт).
119. Дудорова Л. Ю. Деякі аспекти формування професійної компетентності у майбутніх учителів фізичної культури в області туризму / Л. Ю. Дудорова // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. Вип. 35.- Вінниця : ВДПУ, 2011 – С. 210-213.
120. Дудорова Л. Ю. Інноваційний підхід до туристичної підготовки майбутніх учителів фізичної культури / Л. Ю. Дудорова // Теоретичний та науково-методичний часопис «Вища освіта України» №1 (додаток 1) –Тематичний випуск «Інтеграція вищої школи України до європейського та світового освітнього простору».- Київ, 2012 – С. 252-256.
121. Дудорова Л. Ю. Оздоровчий напрям у професійно-туристичній підготовці майбутніх учителів фізичної культури / Л. Ю. Дудорова // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. Вип. 36 – Вінниця : ВДПУ, 2012 – С. 189-191.
122. Дудорова Л. Ю. Готовність майбутніх учителів фізичної культури до професійно-туристичної діяльності в загальноосвітній школі / Л. Ю. Дудорова // Вісник ЧНПУ ім. Т. Г. Шевченка. Вип. 98. Том IV: ЧНПУ ім. Т. Г. Шевченка; гол. ред. Носко М. О. – Чернігів : ЧНПУ, 2012. – С. 77-79 (Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт).
123. Дудорова Л. Ю. Упровадження сучасних технологій навчання у процес професійно-туристичної підготовки майбутніх

- учителів фізичної культури / Л. Ю. Дудорова // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Зб. наук. пр. – Вип. 32 / Редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін. – Київ-Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2012.- С. 347-351.
124. Дудорова Л. Ю. Формування готовності майбутніх учителів до організації туристичної діяльності школярів / Л. Ю. Дудорова // Вища освіта України : теорет. та наук.-метод. часопис. – 2012. - № 3 (46). – Додаток 1 : Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології. – Т. 2. – С. 123-129.
125. Дудорова Л. Ю. Теоретичні основи формування професійної готовності майбутніх учителів до туристичної діяльності / Л. Ю. Дудорова // Вісник ЧНПУ ім. Т. Г. Шевченка. Вип. 102. Том II: ЧНПУ ім. Т. Г. Шевченка; гол. ред. Носко М. О. – Чернігів : ЧНПУ, 2012. – С. 355-359 (Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт).
126. Дудорова Л. Ю. Формування готовності майбутніх учителів фізичного виховання до активних видів туризму / Л. Ю. Дудорова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені Н. П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури / Фізична культура і спорт /» / За ред. Г. М. Арзютова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – Випуск 25. – С. 70-74.
127. Дудорова Л. Ю. Історичний аспект розвитку туризму в незалежній Україні / Л. Ю. Дудорова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. Випуск 38. – Вінниця : ВДПУ, 2012 – С. 311-314.
128. Дудорова Л. Ю. Особливості застосування педагогічних технологій у викладанні туризму / Л. Ю. Дудорова // Вісник Національного технічного університету України «КП». Філософія, психологія, педагогіка : ВПК «Політехніка», 2012. - № 3 (36). – С. 118-123.
129. Дудорова Л. Ю. Туристські ситуації як засіб розвитку професійної готовності майбутнього вчителя до викладання туризму / Л. Ю. Дудорова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені Н. П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури / Фізична культура і спорт /» 36. Наукових праць / За ред. Г. М.

- Арзютова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – Випуск 4 (29) 13. – С. 339-343.
130. Дудорова Л. Ю. Туристські ігри в системі професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури і спорту / Л. Ю. Дудорова // Вісник ЧНПУ ім. Т. Г. Шевченка Текст. Т. 1 Вип. 107. / Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка; гол. ред. Носко М. О. – Чернігів : ЧНПУ, 2013. – С. 119-122. (Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт).
131. Дудорова Л. Ю. Підвищення професійної компетентності майбутніх учителів методом моделювання туристських ситуацій / Л. Ю. Дудорова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. Випуск 39. – Вінниця : ВДПУ, 2013. – С. 159-162.
132. Дудорова Л. Ю. Професійна готовність майбутнього вчителя до туристичної діяльності: сутність та структура / Л. Ю. Дудорова // Вища освіта України : теорет. та наук.-метод. часопис. – 2013. - №3 (50). – Додаток 1 : Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології. – Т. 1. – С. 152-154.
133. Дудорова Л. Ю. Використання проблемних туристських ситуацій при формуванні педагогічної творчості майбутніх учителів / Л. Ю. Дудорова // Вісник ЧНПУ ім. Т. Г. Шевченка Текст. Т. 2 Вип. 112. / Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка; гол. ред. Носко М. О. – Чернігів : ЧНПУ, 2013. – С. 86-88 (Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт).
134. Дудорова Л. Ю. Концептуальные подходы к профессионально-туристической подготовке будущих учителей в высших учебных заведениях / Л. Ю. Дудорова // «Физическое воспитание студентов». Научный журнал / гол. ред. Ермаков С. С. : ХООНОКУ; ХГАДИ, 2013.- № 4. – С. 19-23.
135. Дудорова Л. Ю. Актуальные проблемы подготовки будущих учителей к организации школьного туризма / Л. Ю. Дудорова // «Здоровье для всех». Научный журнал / научн. ред. Сухобокова С. В., г. Пинск : Полес ГУ, 2013.- № 2. – С. 21-25.
136. Дудорова Л. Ю. Визначення рівнів готовності майбутніх учителів до професійно-туристичної діяльності / Л.Ю.

- Дудорова // Актуальні проблеми фізичного виховання та методики спортивного тренування. Збірник наукових праць викладачів інституту фізичного виховання і спорту : ВДПУ ім. М. Коцюбинського – Вінниця, 2013. – С. 23-29.
137. Дудорова Л. Ю. Современные аспекты подготовки будущих учителей к организации туристической деятельности в общеобразовательных учебных заведениях / Л. Ю. Дудорова // «Здоровье для всех» сборник статей У Международной научно-практической конференции, УО «Полесский государственный университет», г. Пинск, 25-26 апреля 2013 г. / Редкол. К. К. Шебеко [и др.]. – Пинск : Полес ГУ, 2013. - С. 264-267.
138. Дудорова Л. Ю. Профессионально-педагогическая компетентность будущих учителей к организации туристической деятельности школьников / Л.Ю. Дудорова // Наука в современном мире : Весник: Наука и практика, 29-31 мая 2013 г. – Лодзь, 2013. - С. 10-15.
139. Дудорова Л. Ю. Компетентностный подход в подготовке будущих учителей к туристской деятельности / Л. Ю. Дудорова // Актуальні проблеми фізичного виховання, спорту та туризму : тези доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції 10-11 жовтня 2013 р. / за ред. В. М. Огаренка та ін. – Запоріжжя : КПУ, 2013. – С. 331-332.
140. Дудорова Л. Ю. Методологические требования компетентностного подхода в туристическом образовании будущих учителей / Л. Ю. Дудорова // «Физическое воспитание студентов». Научный журнал / гол. ред. Ермаков С.С., ХООНОКУ; ХГАДИ, 2014.- № . – С. 13-17.
141. Дудорова Л. Ю. Відповідність туристичного навчання сучасним тенденціям професійної підготовки майбутніх учителів / Л. Ю. Дудорова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені Н. П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури / Фізична культура і спорт /» 36. наукових праць / За ред.Г. М. Арзютова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – Випуск ЗК (44) 14. – С. 224-228.
142. Дурай-Новакова К. М. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности: дисс. ...

- доктора пед. наук : 13.00.01 / К. М. Дурай-Новакова. – М., 1983. – 356 с.
143. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Мн. : Изд-во БГУ, 1976. – 176 с.
144. Дьяченко М. И. Психология высшей школы : учеб. пособ. для вузов / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Мн. : Изд-во БГУ, 1981. – 383 с.
145. Дьяченко В. К. Сотрудничество в обучении: о коллективном способе учебной работы / В. К. Дьяченко. – М. : Просвещение, 1991. – 192 с.
146. Егорова Т. О. Готовность студентов педагогических вузов использованию компьютерной технологии обучения / Т. О. Егорова // Педагогические технологии - в практику образования. – Часть 1. – Н. Новгород : НГПУ, 1998. – С. 83-92.
147. Евсеев С. П. Специальное профессиональное образование в вузах физической культуры в современных условиях (проблемы, технологические решения) / С. П. Евсеев, О. В. Колодий, В. Ф. Костюченко // Теория и практика физической культуры. - 1996. - №8. - 95 с.
148. Ермилова Д. В. Теория и методика туристского образования в европейских странах: дис... канд. пед. наук : 13.00.08. / Д. В. Ермилова. – М., 2000. - 145 с.
149. Євдокименко В. Ю. Регіональна політика розвитку туризму (Методологія формування, механізм реалізації) / В. Ю. Євдокименко. – Чернівці : "Прут", 1996. - 288 с.
150. Євтух М. Б. Соціальна педагогіка : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М. Б. Євтух, О. П. Сердюк. – К. : МАУП, 2003. – 232 с.
151. Экономика современного туризма. - Санкт-Петербург, 1998. - С. 20.
152. Єрмаков Т. І. Індивідуальне розуміння концепту «Я» як ключова компетентність особистості в умовах сучасного інформаційного суспільства / Т. І. Єрмаков // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. ст. – К. : Міленіум, 2002. – Вип. 6 (9). – С. 200–207.
153. Єсенін С. Історія двох мандрівок / С. Єсенін // З історії вітчизняного туризму. – К. : ІФПУ, 1997. - С. 9.

154. Єфімова О. А. Роль емоційності у переживанні психотравмуючих ситуацій / О. А. Єфімова // Вісн. Харків. держ. ун-ту. – 1999. – № 439'99. – С. 194–197.
155. Єфімова О. А. Особистісні чинники переживання психотравмуючих ситуацій / О. А. Єфімова // Проблеми гуманітарних наук : наук. зап. ДДПУ. – Дрогобич : Коло, 2001. – № 7. – С. 85–94.
156. Жданова О. М. Зміст підготовки фахівців для сфери рекреації та туризму / О. М. Жданова, Л. Я. Чеховська, А. Р. Матвеев // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : зб. наук. пр. - Луцьк, 1999. – С. 162-167.
157. Жданова О. М. Організація та методика фізичної культури і рекреаційного туризму / О. М. Жданова, А. М. Турчак, І. В. Котова, В. І. Поляковський. – Луцьк : "Вежа", 2000. - С. 175.
158. Жегалова Г. Организация самостоятельной работы студентов на уроках и во внеурочное время / Г. Жегалова // Специалист. – 2004. – № 4. – С. 13–14.
159. Жезлова С. А. Модерация как инновационная форма повышения квалификации учителя: дисс. ... канд. пед наук : 13.00.08 / Жезлова Светлана Александровна. – Кострома, 2000 – 166 с.
160. Желтова Е. В. Психологические детерминанты успешного профессионального становления студентов вуза : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Е. В. Желтова. – Ростов н/Д, 2008. – 23 с.
161. Жолдак В. И. Основы менеджмента в спорте и туризме : в 2 т. / В. И. Жолдак, В. А. Квартальнов. - М. : Советский спорт, 2001. - 288 с.
162. Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про туризм"» від 18.11.2003 р. № 1282-ІУ // Український туристичний вісник. - 2003. -№ 1. - С. 18-34.
163. Закон України «Про освіту». – К. : Генеза, 1996. – 36 с.
164. Заневська Л. Г. Інформаційні технології у професійній підготовці фахівців спортивно-оздоровчого туризму / Л. Г. Заневська // Теорія та методика фізичного виховання. - 2004. - №1. - С. 40-42.
165. Зарубінська І. Б. Підготовка студентів вищих навчальних закладів до подолання критичних життєвих ситуацій / І. Б.

- Зарубінська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Київ: Видавець Зволейко Д. Г., 2009. – Вип. 13, кн. 1. – С. 534–543.
166. Зимняя И. А. Педагогическая психология / И. А. Зимняя. – Ростов н/Д : Феникс, 1997. – 480 с.
167. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования / И. А. Зимняя // Высшее образов. сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34–42.
168. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учеб. для вузов / И. А. Зимняя. – 2-е изд. доп., испр. и перераб. – М. : Логос, 2005. – 384 с.
169. Зінківський Ю. Ф. Компетентність фахівця – актуальна категорія сучасної вищої технічної освіти / Ю. Ф. Зінківський, Г. О. Мірських // Вища освіта. – 2008. – Т. 1, № 3 (додаток), Темат. вип. «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». – С. 15–23.
170. З історії вітчизняного туризму : збірник наукових статей. – К. : КІТ, 1997. - 280 с.
171. Золотарева И. С. Формирование готовности школьников к профессиональному самоопределению в сфере туризма: на примере Кабардино-Балкарской Республики : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / И. С. Золотарева. – М., 2005. – 18 с.
172. Зорин И. В. Толковый словарь туристских терминов / И. В. Зорин, А. В. Квартальнов. - Москва-Афины : INFOGROUP, 1994. - 408 с.
173. Зорин И. В. Педагогика туризма как наука / И. В. Зорин // Актуальные проблемы туризма'99. - М. : РМАТ, 1999. - С. 106-113.
174. Зорин И. В. Развитие личности в координатах туристского пространства / И. В. Зорин // Актуальные проблемы туризма '99. - М. : РМАТ, 1999. - С. 113-119.
175. Зорина Г. И. Формирование содержания образования в профессиональном лицее туристского профиля: дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 / Г. И. Зорина. – М., 1998. - 141 с.
176. Зязюн І. А. Особливості професійної підготовки вчителя / І. А. Зязюн // Філософія освіти ХХІ століття : проблеми і перспективи : зб. наук. пр.- К Знання, 2000.- Вип. 3. – С. 36-42.

177. Зязюн І. А. Технологізація освіти як історична неперевершеність / І. А. Зязюн // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. - 2001. - Випуск 2. - С. 73-85.
178. Ивлева Л. Н. Методические основы организации учебного процесса в образовательных учреждениях туристского профиля: дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Л. Н. Ивлева. - М. : РМАТ, 2000. - 133 с.
179. Ильязова М. Д. Компетентностный подход к результатам высшего образования: сущность, анализ, реализация : монография / М. Д. Ильязова, Л. Ю. Бусурина, Т. В. Жилиева ; Астрахан. гос. техн. ун-т. – Астрахань : Изд-во АГТУ, 2006. – 120 с.
180. Ильязова М. Д. Компетентностный подход к определению компонентов модели выпускника вуза / М. Д. Ильязова // Вестн. Астрахан. гос. технич. ун-та. – 2007. – № 5 (40). – С. 102–108.
181. Ильязова М. Д. Методологические основы формирования модели выпускника вуза / М. Д. Ильязова // Вестн. Тамбов. гос. ун-та им. Державина. Сер. Гуманит. науки. – 2007. – № 12 (56). – С. 162–169.
182. Ильязова М. Д. К вопросу о структуре компетентности будущего специалиста / М. Д. Ильязова // Знание. Понимание. Умение. – 2008. – № 1. – С. 67–71.
183. Ильязова М. Д. Проблемы разработки и реализации компетентностного подхода в образовании / М. Д. Ильязова, А. В. Чепракова // Вестн. МГУКИ. – 2008. – № 2. – С. 162–166.
184. Интерактивные формы в обучении менеджеров : материалы семинара для преподавателей Президентской программы подготовки управленческих кадров. – М., 2000. – 48 с.
185. Інноваційні педагогічні технології: теорія та практика використання у вищій школі : кол. моногр. / І. І. Доброскок, В. П. Коцур, С. О. Нікітчина та ін. ; наук. ред. В. П. Коцур ; уклад. О. І. Шафран. – Переяслав-Хмельницький : Вид-во С. В. Капрук, 2008. – 285 с.
186. Истомин П. И. Организация массового самостоятельного туризма : уч. пособие / П. И. Истомин, В. И. Симаков. - М. : ЦРИБ Турист, 1986. - 55 с.
187. Каверина В. А. Интенсификация обучения в лицеях туристского профиля с использованием деловых игр на примере преподавания дисциплины «Введение в туризм»: дис.

- ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / В. А. Каверина. – М., 1999. – 171 с.
188. Каверіна О. Г. Діагностика рівня сформованості у студентів готовності до професійної комунікації / О. Г. Каверіна // Актуальні проблеми викладання іноземних мов у вищій школі : зб. наук. пр. / Ред. кол.: Т. О. Пахомова та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2008. Вип. 10. – С. 85-90.
189. Каверіна О. Г. Інтегративний підхід до формування готовності студентів вищих технічних навчальних закладів до професійної комунікації: теоретико-методологічний аспект : монографія / О. Г. Каверіна ; за ред. П. В. Стефаненко // МОН України. АПН України. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих. – Д. : ООО Фирма Друк-Инфо, 2009. – 275 с.
190. Кавтарадзе Д. Н. Обучение и игра. Введение в активные методы обучения : учеб. пособ. для учит. / Д. Н. Кавтарадзе. – М. : Флинта, 1998. – 192 с.
191. Квартальнов А. В. Дидактические основы профессиональной подготовки менеджеров туристско-спортивного оперейтинга : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / А. В. Квартальнов. – М., 1999.- 169 с.
192. Квартальнов В. А. Становление системы образования для целей туризма: содержание эксперимента на примере Российской международной академии туризма / В. А. Квартальнов. - М. : Финансы и статистика, 1997. - 75 с.
193. Квартальнов В. А. Гуманитарные проблемы развития туризма: история и современность : в 5 т. / В. А. Квартальнов // Туризм: теория и практика : избр. труды. – М., 1998. - Т. 1 : Финансы и статистика. - 286 с.
194. Квартальнов В. А. Методика профессионального обучения и подготовка специалистов по туризму в России : в 5 т. / В. А. Квартальнов // Туризм: теория и практика : избр. труды. – М., 1998. - Т. 5 : Финансы и статистика. - 248 с.
195. Квартальнов В. А. Иностраный туризм / В. А. Квартальнов. - М. : Финансы и статистика, 1999. - 312 с.
196. Квартальнов В. А. Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования по специальности «Рекреация и туризм» : проект / В. А. Квартальнов, И. В. Зорин, В. Д. Чепик // Актуальные проблемы туризма. – М., 1997. - Вып. 1. - 321 с.

197. Квартальнов В. А. Методика и педагогика профессионального обучения и подготовки специалистов для целей туризма в России: из опыта образовательных учреждений социального туризма: 1987-1997 / В. А. Квартальнов, И. Д. Солодухин. - М. : Финансы и статистика, 1997. - 212 с.
198. Квартальнов В. А. Туризм социальный: история и современность / В. А. Квартальнов, В. К. Федорченко. - К. : Высшая школа, 1989. - 342 с.
199. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні / В. Ф. Кифяк. – Чернівці : Книги-XXI, 2003. – 312 с.
200. Кифяк В. Ф. Організація туризму : навчальний посібник / В. Ф. Кифяк. – Чернівці : Книги-XXI, 2011. – 344 с.
201. Классификатор профессий. ДК 003-95. Издание официальное. - К. : Госстандарт Украины, 1996. – С. 12-16.
202. Кларин М. В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках : пособ. по спецкурсу / М. В. Кларин. – М. : Арена, 1994. – 222 с.
203. Кларин М. В. Инновации в обучении / М. В. Кларин. – М. : Наука, 1997. – 246 с.
204. Кляп М. П. Сучасні різновиди туризму : навч. посіб. / М. П. Кляп, Ф. Ф. Шандор. – К. : Знання, 2011. – 334 с.
205. Кнодель Л. В. Основні тенденції системи підготовки професійних кадрів у сфері туризму Німеччини / Л. В. Кнодель // Наукові записки КІТЕП, щорічник.– Київ : УЦЦК, 2001. - Вип 1. - 287 с.
206. Кнодель Л. В. Педагогіка вищої школи : посіб. для магістрів / Л. В. Кнодель. – К. : Вид. Паливода А. В., 2008. – 136 с.
207. Кожеваткин В. М. Педагогические условия формирования конкурентоспособности менеджеров туризма: дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 / В. М. Кожеваткин. – М., 2003. - 218 с.
208. Козаков В. А. Самостоятельная работы студентов и ее информационно-методическое обеспечение / В. А. Козаков. – К. : Вища шк., 1990. – 248 с.
209. Колеченко А. К. Энциклопедия педагогических технологий / А. К. Колеченко. – СПб. : КАРО, 2002. – 368 с.
210. Колесникова И. А. О критериях гуманизации образования / И. А. Колесникова // Гуманизация образования. Теория. Практика. - СПб, 1994. - 223 с.

211. Колотуха О. В. Дитячо-юнацький туризм в Україні як територіальна соціально-економічна система: проблеми та перспективи розвитку: автореф. дис. ... канд. геог. наук : спец. 11.00.02 / О. В. Колотуха. – К., 2005. - 20 с.
212. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. Овчарук О. В. – К. : К.І.С., 2004. – 112 с.
213. Конох А. П. Туризм : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / А. П. Конох, Ф. Ф. Товстопятко, С. А. Некрасов. - Запоріжжя: ЗНУ, 2005. - 132 с.
214. Конох А. П. Екологічний туризм : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / А. П. Конох, С. А. Некрасов, Ф. Ф. Товстопятко. - Запоріжжя : ЗНУ, 2005. - 68 с.
215. Конох А. П. Професійна підготовка майбутніх фахівців із спортивно-оздоровчого туризму : монографія / А. П. Конох. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2006. – 456 с.
216. Конох А. П. Зміст професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури зі спеціалізацією «Спортивно-оздоровчий туризм» у вищих навчальних закладах / А. П. Конох // Актуальні проблеми фізичного виховання, спорту та туризму : тези доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. В. М. Огаренка та ін. – Запоріжжя : КПУ, 2013. – С. 126-127.
217. Конох А. П. Самодіяльний спортивно-оздоровчий туризм у формуванні здорового способу життя / А. П. Конох // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені Н. П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури / Фізична культура і спорт /» 36. Наукових праць / За ред. Г. М. Арзютова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – Випуск ЗК (44) 14. – С. 364-368.
218. Константинов Ю. С. Теоретические основы программно-методического обеспечения учреждений дополнительного образования детей туристско-краеведческого профиля : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Ю. С. Константинов. – М., 1999. - 181 с.
219. Концептуальні засади подальшого розвитку фізичної культури і спорту в Україні. - К. : Освіта, 1988. - 16 с.

220. Копилова Л. В. Варіативний модуль «Туризм» [Текст] : навч. прогр. з фіз. культури для загальноосвітніх навч. закладів: 5-9 кл. / Л. В. Копилова, О. М. Макаров // Фізичне виховання в сучасній школі. – 2013. - № 5. – С. 7-10.
221. Корносенко О. К. Підготовка майбутніх фахівців фізичної культури до використання ігрових методик у професійній діяльності : автореф. ... канд. пед. наук : 13.00. 04 / О. К. Корносенко. – Київ, 2010. – 20 с.
222. Косолапов А. Б. Теория и практика экологического туризма : учебное пособие / А. Б. Косолапов. - М. : КНОРУС, 2005. - 240 с.
223. Кострюкова О. Г. Туризм и здоровье школьников / О. Г. Кострюкова // Дополнительное образование и воспитание. – 2010. - № 9. С. 17-21.
224. Костюкова О. М. Створення та розвиток системи туристсько-екскурсійних закладів в Україні в 20-х роках ХХ ст.: зб. наук. ст. з історії вітчизняного туризму / О. М. Костюкова. - К. : КІТ і ФПУ, 1997. - С. 97.
225. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. - К., 1989. - С. 318-319.
226. Кремень Василь. Національна освіта як соціокультурне явище / Кремень Василь // Учитель. – 1999. - № 11-12. - С. 7-17.
227. Кричило Н. П. Розвиток туризму в Україні: зб. наук. ст. / Н. П. Кричило, Г. П. Науменко, С. І. Попович. - К., 1995. - С. 38.
228. Крутій К. Л. Експериментальна робота в дошкільному закладі освіти: проблеми і досвід / К. Л. Крутій. – Запоріжжя : ЛПІС, 1999. - 56 с.
229. Кудинов Б. Ф. Из истории развития туризма / Б. Ф. Кудинов. - М. : НОУ «Луч», 1996. - С. 24.
230. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. В. Кузьмина. - М. : Просвещение, 1990. - 103 с.
231. Куликов В. М. Школа туристских вожаков / В. М. Куликов. - М. : ЦДЮТур, 1997, - 104 с.
232. Куприна Л. Е. Маршрутная игра по проверке навыков рекреационной деятельности младших школьников : (из опыта совместной работы школы и вуза) / Л. Е. Куприна, Н. Г. Плесовских // Начальное образование. - 2009. - № 2. - С. 24-26.

233. Курилова В. И. Туризм / В. И. Курилова. - М. : Просвещение, 1988. - С. 67.
234. Курило Л. В. Подготовка экскурсоводов в системе туристского образования: дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Л. В. Курило. - М. : РМАТ, 1998. - 236 с.
235. Кусков А. С. Основы туризма / А. С. Кусков, Ю. А. Джаладян. – М., 2011. – С. 63-64.
236. Лагусев Ю. М. Подготовка студентов туристического вуза к осуществлению воспитательной деятельности в туризме / Ю. М. Лагусев // Туристическое образование и кадры. - 1997. - № 2. - С. 25.
237. Лайл М. Спенсер-мл. Компетенции на работе / Лайл М. Спенсер-мл., Сайн М. ; пер. с англ. – М. : НІРРО, 2005. – 384 с.
238. Лаптева М. Д. Позиция в структуре профессионального общения (В контексте переподготовки социальных работников): дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Лаптева Марина Дмитриевна. – М., 1999. – 216 с.
239. Левин К. Разрешение социальных конфликтов / К. Левин ; [пер. с англ. И. Ю. Авидон]. – СПб. : Речь, 2000. – 407 с.
240. Левшин М. М. Особистісна зорієнтованість дидактико-методичних комплексів для ВНЗ / М. М. Левшин // Вища освіта України. – 2005. - № 2. – С. 27 – 33.
241. Левшин М. М. Впровадження компетентнісного підходу до навчання у ВНЗ: реалії та перспективи / М. М. Левшин // Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України : матеріали методолог. семінару. – К. : Пед. думка, 2009. – С. 217–224.
242. Леднев В. С. Содержание образования: сущность, структура, перспективы / В. С. Леднев. - М. : Высшая школа, 1991. - 224 с.
243. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
244. Леонтьев А. Н. Психологические вопросы сознательности учения / А. Н. Леонтьев // Избр. психолог. произв. – М. : Политиздат, 1983. – Т. 1. – С. 364–381.
245. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения / И. Я. Лернер. – М. : Педагогика, 1981. – 186 с.
246. Лернер И. Я. Процесс обучения и его закономерности / И. Я. Лернер. – М. : Знание, 1980. – 164 с.
247. Логутіна Н. В. Формування готовності до професійного

- іншомовного спілкування у майбутніх менеджерів зовнішньо-економічної діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Н. В. Логутіна. – Вінниця, 2006. – 20 с.
248. Луговий В. І. Інформація, інформаційне суспільство та інформаційна роль освіти (теоретико-методологічний погляд) / В. І. Луговий // Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Сер. № 7 : Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. 11 (24). – С. 55–60.
249. Луговий В. І. Проблема високих педагогічних технологій та особистісної орієнтації їх в освіті (теоретико-методологічний аспект) / В. І. Луговий // Вища освіта України. – № 2 (дод. 1), Темат. вип. «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». – Т. 1. – Рівне : РДГУ, 2007. – С. 7–12.
250. Луговий В. І. Компетентності та компетенції: поняттєво-термінологічний дискурс / В. І. Луговий // Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології. – К., 2009. – С. 8–13.
251. Лук'янова Л. Г. Освіта в туризмі [Текст] : навчально-методичний посібник для студ. вищ. навч. закладів / Л. Г. Лук'янова. – Київ : Вища школа, 2008. – 719 с.
252. Луцький Я. В. Туризм для всіх / Я. В. Луцький. - Івано-Франківськ, 1996. - С. 5.
253. Луцький Я. В. Туристично-краєзнавча робота в «Пласті» (1912-1930 рр.) / Я. В. Луцький // З історії вітчизняного туризму. - К. : Федерація профспілок, УІТ, 1997. - С. 50-57.
254. Любовець О. М. Актуальні проблеми історії розвитку туризму на українських землях / О. М. Любовець // Матеріали 2-ої Міжнародної науково-практичної конференції «Туризм у ХХ столітті: глобальні тенденції і регіональні особливості» / Редкол. Цибух В. І. та ін. - К. : Знання України, 2002. - С. 114.
255. Ма Цзиньган. Організаційно-методичні основи розвитку спортивно-оздоровчого туризму в Китаї: дис. ... канд. наук з фізичн. вихован. та спорту : спец. 24.00.02 / Ма Цзиньган. - Харків, 2005. - 243 с.
256. Макарова Л. С. Підготовка спеціалістів історико-краєведческого профіля для сфери туризму в регіональній системі освіти: дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 / Л. С. Макарова. - М. : РМАТ, 2000. - 159 с.

257. Макаренко О. А. Формування готовності майбутніх інженерів-педагогів до виховної діяльності в професійно-технічних навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Макаренко Ольга Анатоліївна. – Київ, 2006. – 310 с.
258. Малевич И. А. Внимание, Китай: (о политических, экономических и социальных проблемах современного Китая) / И. А. Малевич. – Минск : Харвест, 2000. - 75 с.
259. Мандражи О. А. Інноваційна діяльність як основна складова професійної діяльності сучасного вчителя / О. А. Мандражи // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. випуск 29. - Київ-Запоріжжя, 2003. - С. 63-66.
260. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. - М. : Междунар. гуманит. фонд «Знание», 1996. – 312 с.
261. Маслоу А. Мотивация и личность. / А. Маслоу ; пер. с англ. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2009. – 352 с.
262. Матцура К. Діяти! / К. Матцура // ЮНЕСКО. - 2000. - № 1. - С.9.
263. Медников А. В. Формирование готовности студентов к профессиональной деятельности в туристских фирмах: дис. ... канд. пед. наук. : спец. 13.00.08 / А. В. Медников. - М. : РМАТ, 2000. - 119 с.
264. Михайлов Б. А. Профессионально-прикладной туризм / Б. А. Михайлов, Ю. Н. Федоров. - СПб. : ГАФК им. П. Ф. Лесгафта, 2002. - 327 с.
265. Мінгазутдінов І. Фандрайзинг як важливий напрям міжнародного співробітництва вищих навчальних закладів України / І. Мінгазутдінов // Соціокультурні чинники розвитку інтелектуального потенціалу українського суспільства і молодь : наук. праці та матеріали конференції. - Вип. 1. / Редкол.: В. Андрущенко (гол. ред.) та ін. - К. : Т-во «Знання» України, 2001. - С. 637-641.
266. Моделирование воспитательных систем: теория практике / под ред. Л. И. Новиковой, Н. Л. Селивановой. – М. : Изд-во РОУ, 1995. – 144 с.
267. Моделирование деятельности специалиста на основе комплексного исследования / Под ред. Е. З. Смирновой. – Ленинград : Знание, 1984. -216 с.

268. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес // Освіта України. - 2004. - № 60-61. - С. 7-11.
269. Мороз Д. М. Індустрія міжнародного туризму та її розвиток в сучасних умовах / Д. М. Мороз // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Проблеми європейської інтеграції і транскордонної співпраці. - Випуск ХХІХ : Т. 2. - Львів-Луцьк : Вежа, 2001. - С. 101- 109.
270. Мороз Л. В. Педагогіка туризму / Л. В. Мороз. - К. : Слово, 2004. - С. 35.
271. Мошняга Е. В. Социально-педагогические условия совершенствования подготовки специалистов туристской деятельности: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Е. В. Мошняга. – М., 1997. - 25 с.
272. Нагірний Ю.П. Фахова підготовка інженерів: діяльнісний підхід. - Львів: ІНВП "Електрон", 1999. - 310 с.
273. Наумов Б. М. Теорія і технологія цілісної педагогічної діяльності як орієнтир нової практики освіти України / Б. М. Наумов, Н. О. Ткачова // Ціннісні парадигми освіти. – Харків : «Основа», 2005. - С. 118.
274. Національна Доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті // Бюлетень: програма підтримки вироблення стратегії реформування освіти. - 2001. -№ 1. - С. 13-22.
275. Національна доктрина розвитку освіти // Всеукр. з'їзд працівників освіти, 7–9 жовт. 2001 р. – К., 2001. – С. 137–155.
276. Національний освітній глосарій: вища освіта / [авт.-уклад.: І. І. Бабин, Я. Я. Болюбаш, А. А. Гармаш та ін. ; за ред. Д. В. Табачника і В. Г. Кременя]. – К. : Пляеди, 2011. – 100 с.
277. Неверкович С. Д. Игровые методы подготовки кадров : учеб. пособ. / С. Д. Неверкович / Под ред. В. В. Давыдова. – М. : Высшая шк., 1995. – 207 с.
278. Некрасов И. В. Соревнования юных туристов / И. В. Некрасов // Воспитание школьников. - 1996. - №3.- С. 18-21.
279. Нетребіна О. Ю. Педагогічні умови реалізації технології формування професійної культури у майбутніх менеджерів з туризму / О. Ю. Нетребіна // Вища освіта України : теорет. та наук.-метод. часопис. – 2013. - №3 (50). – Додаток 1 : Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології. – Т. 1. – С. 323-326.

280. Ничкало Н. Г. Педагогіка вищої школи: крок в майбутнє // Сучасна вища школа: психолого-педагогічний аспект : монографія / За ред. Н. І.Ничкало. - К. : Віпол, 1999. - 450 с.
281. Нісімчук К. О. Технології виховання: морально-етичний аспект : монографія / К. О. Нісімчук, А. С. Нісімчук. – Луцьк : Твердиня, 2009. – 180 с.
282. Новиков А. М. Интеграция базового професіонального образования / А. М. Новиков // Педагогика. - 1996. - № 3. - С. 3-8.
283. Новий тлумачний словник української мови у 4-х томах / Укл. Д. Яременко, О. Сліпушко. - К. : Аконт, 2000. - Т. 4. - С. 592.
284. Носко М. О. Вплив занять фізичною культурою на стан здоров'я та фізичну підготовленість студентської молоді / М. О. Носко, А. П. Кривенко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. пр. під ред. Єрмакова С. С. – Харків : ХХПІ, 2002. – №22. – С. 141 – 145.
285. Носко М. О. Теоретичні та методичні основи формування рухової функції у молоді під час занять фізичною культурою та спортом : автореф. ... докт. пед. наук : спец. 13.00.09 «Теорія навчання» / М. О. Носко. – Київ, 2003. – 43 с.
286. Носко М. О. Фізичне виховання і спорт у вищих навчальних закладах при організації кредитно-модульної технології : підручник / М. О. Носко, О. О. Данілов, В. М. Маслов. - К. : Видавничий Дім «Слово», 2011. - 260 с.
287. Обозний В. В. Краєзнавча підготовка вчителя (теоретичні і організаційно-практичні аспекти) : монографія / В. В. Обозний. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2001. – 254 с.
288. Обозний В. В. Краєзнавча підготовка менеджерів туризму в умовах педагогічного університету : монографія / В. В. Обозний. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 204 с.
289. Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти / О. В. Овчарук // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : «К.І.С.», 2004. – С. 6–15.

290. Овчинникова Л. П. Формирование информационной культуры менеджера туризма в процессе профессиональной подготовки : дис. ...канд. пед. наук : 13.00.08 / Л. П. Овчинникова. - М. : РМАТ, 1999. - 199 с.
291. Ожегов С. И. Словарь современного языка / С. И. Ожегов. - М. : Рус. яз., 1987. - 797 с.
292. Олійник П. М. Історичні аспекти сучасних педагогічних технологій та їх місце в підготовці фахівців для сфери туризму / П. М. Олійник // Наукові записки КІТЕП. - К. : Укр. Центр духовної культури, 2001. - Вип. 1. - С. 243-264.
293. Онопрієнко О. В. Теорія і методика розвитку рухових якостей школярів : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / О. В. Онопрієнко. – Черкаси : ЧНУ, 2008. - 88 с.
294. Организация и подготовка спортивного туристского похода : метод. рек. - М. : Просвещение, 1986. - 70 с.
295. Осакая декларация тысячелетия. Осака - 1 октября 2001 года / За ред. В.К.Федорченка // Правове регулювання туристичної діяльності в Україні. - К. : Юрінком - Інтер, 2002. - С. 178-182.
296. Особистісно орієнтовані технології навчання і виховання у вищих навчальних закладах : кол. моногр. / В. Андрущенко, Н. Дівінська, Б. Корольов та ін. ; за заг.ред. В. Андрущенко, В. Лугового. – К. : Пед. думка, 2008. – 256 с.
297. Павлютенков Е. М. Рабочая книга руководителя школы. Методическая работа в школе: организация и управление / Е. М. Павлютенков, В. В. Крыжко. – Запорожье, 1994. - Ч. 3. - 105 с.
298. Павлютенков Е. М. Программно-целевое управление профориентацией студентов университета / Е. М. Павлютенков // Творческое наследие А. С. Макаренко и совершенствование подготовки педагогических кадров : тезисы докладов и выступлений. - Полтава, 1988. - С. 67-69.
299. Падалка О.С. Викладач вищої школи: психолого-педагогічні основи підготовки: навчальний посібник / О.С. Падалка. – К., 2006. – 206 с.
300. Пазенок В. С. Туризмология. Теоретический образ туризма / В. С. Пазенок. – К. : Альтерпрес, 2012. – 277 с.

301. Пангелов В. А. Аспекти підготовки фахівців з туристсько-краєзнавчої роботи в педагогічних ВНЗ / В. А. Пангелов // Туризм у ХХІ ст. - К. : Знання України, 2002. - С. 334-437.
302. Пангелов Б. П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей : навчальний посібник / Б. П. Пангелов. – Київ : Академвидав, 2010. – 248 с.
303. Панда Б. Х. Туризм и методика преподавания / Б. Х. Панда. – Казань : КНПОВТИ, 1996. - 239 с.
304. Панкова Є. В. Туристичне краєзнавство : навчальний посібник для вищих навч. закладів культури і мистецтв III-IV рівнів акредитації / Є. В. Панкова. – 3-е вид., перероб. та доп. – Київ : Альтерпрес, 2009. – 356 с.
305. Панина Т. С. Современные способы активизации обучения : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / Т. С. Панина, Л. Н. Вавилова ; под. ред. Т. С. Паниной. – 2-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2006. – 176 с.
306. Педагогика / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. – М. : Школа-Пресс, 2000. – 512 с.
307. Педагогика / под ред. Ю. К. Бабанского. – М. : Просвещение, 1983. – 608 с.
308. Педагогика и психология высшей школы : учеб. пособ. / [Буланова-Топоркова М. В., Духавнева А. В., Столяренко Л. Д. и др.] ; под ред. М. В. Булановой-Топорковой. – Ростов н/Д. : Феникс, 2002. – 544 с.
309. Педагогическая энциклопедия: актуальные проблемы современной педагогики / под ред. Н. Н. Тулькибаевой. – М. : Издат. дом «Восток», 2003. – 274 с.
310. Педагогические технологии / под ред. В. Кукушина. – М. : МарТ, 2004. – 336 с.
311. Педагогический энциклопедический словарь / под ред. Б. М. Бим-Бад. – М. : Большая рос. энциклоп., 2003. – 528 с.
312. Педагогіка : навч. посіб. / В. М. Галузьяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. – 4-е вид., випр. і доп. – Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2007. – 400 с.
313. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. – К. : Пед. думка, 2001. – 514 с.
314. Педагогіка туризму : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. К. Федорченко, Н. А.

- Фоменко, М. І. Скрипник, Г. С. Цехмістрова - К. : Видавничий Дім "Слово", 2004. - 296 с.
315. Пелех Ю. В. Ціннісно-смысловий концепт професійної підготовки майбутнього педагога: монографія / Ю. В. Пелех; за ред.. М. Б. Євтуха. – Рівне: Тетіс, 2009. – 400 с.
316. Першуткин Б. О нових подходах к понятию «воспитание» / Б. О. Першуткин // Воспитание школьников. - 1994. - № 6. - С. 15-19.
317. Пидкасистый П. И. Технология игры в обучении и развитии / П. И. Пидкасистый, Ж. С. Хайдаров. – М. : МПУ, 1996. – 272 с.
318. Погодина В. Л. Организация школьного образовательного туризма / В. Л. Погодина // География в школе. - 2008. - № 8. - С. 53-59.
319. Погодина В. Л. Компетентностный подход в подготовке организаторов образовательного туризма / В. Л. Погодина // Среднее профессиональное образование. - 2009. - № 12. – С. 10-14.
320. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи : навч. посіб. для магістрантів і аспірантів / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – К. : ТОВ «Філ-студія», 2006. – 320 с.
321. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті / О. І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : Бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : К.І.С., 2004. – С. 66–72.
322. Попов И. Б. Направления, условия и методики зарубежных стажировок студентов вузов туристского профиля / И. Б. Попов // Дополнительное образование. - 2003. - № 2. - С. 11-17.
323. Попов И. Б. Дидактические основания проведения практик и стажировок в системе профессионального туристского образования : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 / И. Б. Попов. - М. : РМАТ, 2003. - 153 с.
324. Попов М. М. Організація шкільного туризму / М. М. Попов.-Х. : Вид. група «Основа», 2012. – Частина 1. – 111 с.
325. Попов М. М. Організація шкільного туризму / М. М. Попов.-Х. : Вид. група «Основа», 2012. – Частина 2. – 111 с.

326. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 вересня 1998 р. № 1047/98 «Про День туризму».
327. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1999 р. № 973/99 «Про основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року».
328. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 1999 р. № 728 «Про заходи подальшого розвитку туризму».
329. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 листопада 1992 р. № 616 «Про створення Державного комітету України з туризму».
330. Поясок Т. Б. Система застосування інформаційних технологій у професійній підготовці майбутніх економістів : монографія / Т. Б. Поясок. – Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2009. – 348 с.
331. Прейгер Б. Розвиток іноземного туризму в контексті розбудови міжнародних транспортних коридорів / Б. Прейгер, І. Малярчук // Економіка України. - 2001. - № 6. - С. 20-28.
332. Проведення багатоденних туристичних походів та поради учасникам : навчально-методичний посібник для студентів педагогічних закладів освіти / В. Д. Ведмідь, Н. Д. Шошура, Т. Є. Криводуд, Н. А. Кулик. – Суми : Сум. ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2005. – 48 с.
333. Про заходи щодо забезпечення реалізації державної політики у галузі туризму : Указ Президента України від 14.12.2001 № 1213/2001 // Офіц. вісн. України. - №51. - Ст. 2266. - С. 68.
334. Прокопенко І. Ф. Педагогічні технології : навч. посібник / І. Ф. Прокопенко, В. І. Євдокимов. – Харків : Колегіум, 2005. – 224 с.
335. Про туризм : Закон України від 15.09.95. № 324/95 - ВР // Відомості Верховної Ради України. - 1995. - № 31. - Ст. 224. - С. 705-717.
336. Професійна освіта: ціннісні орієнтири сучасності : зб. наук. пр. / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих АПН України ; за заг. ред. І. А. Зязюна. – К. ; Х. : НТУ «ХПІ», 2009. – 472 с.
337. Професіоналізм особистості: теоретико-методологічний аспект : [кол. моногр.] / В. Й. Бочелюк, С. А. Білоусов, Г. О. Горбань та ін. ; за ред. В. Й. Бочелюка. – Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2007. – 248 с.

338. Психофізіологічне забезпечення готовності студентів до педагогічної діяльності : монографія / Ред. О. М. Кокун. – Київ : Педагогічна думка, 2008. – 296 с.
339. Психологический словарь / авт.-сост. В. Н. Коропулина, М. Н. Смирнова [и др.] ; под ред. Ю. Л. Неймера. – Ростов-н/Д. : Феникс, 2003. – 640 с.
340. Психологія та педагогіка : навч. посіб. / Л. А. Колесниченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін. ; за заг. ред. Л. А. Колесниченко. – К. : КНЕУ, 2008. – 408 с.
341. Психолого-педагогические проблемы профессионального обучения / Под ред. П. Я. Гальперина, Н. Ф. Тализиной, З. А. Решетовой. - М. : Педагогика, 1979. - 95 с.
342. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие, реализация / Дж. Равен ; пер. с англ. – М. : Когнито-Центр, 2002. – 396 с.
343. Рахлівський Д. Ю. Проблеми вдосконалення понятійно-правового апарату туристської галузі / Д. Ю. Рахлівський // Туризм у ХХІ століття: Глобальні тенденції і регіональні особливості : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. - К. : Знання України, 2002. - С. 342.
344. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс ; пер. с англ. – М., 1994. – 328с.
345. Родигіна І. В. Компетентнісно орієнтований підхід до навчання / І. В. Родигіна. – Х. : Видав. група «Основа», 2005. – 96 с.
346. Рожко І. М. Рекреаційна оцінка гірських природно-територіальних комплексів для потреб туризму (на прикладі Українських Карпат) : автореф. дис. ... канд. геогр. наук / І. М. Рожко. - Львів, 2000. - 17 с.
347. Роль и задачи спортивно-массового туризма в физическом воспитании и оздоровлении населения : сб. науч. тр. / Под ред. Ю. А. Штюмера в соавт. - М. : ЦРИБ «Турист», 1990. - 170 с.
348. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн ; отв. ред. Т. В. Шорохова. – 2-е изд. – М. : Педагогика, 1976. – 416 с.
349. Рут Є. З. Організаційно-методичні основи туристично-краєзнавчої діяльності в школі та її вплив на організм школярів : автореф. дис. ... док. наук з фізичн. вихован. та спорту : спец. 24.00.02. / Є. З. Рут. - Харків, 2005. - 38 с.

350. Рутинський М. Й. Сільський туризм : навч. посіб. / М. Й. Рутинський, Ю. В. Зінько. - К. : Знання, 2006. - 271 с.
351. Сакун Л. В. Теория и практика подготовки специалистов сферы туризма в развитых странах мира: монография / Л. В. Сакун. - К. : МАУП, 2004. - 339 с.
352. Сакун Л. В. Система підготовки кадрів для сфери туризму в Німеччині: дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Л. В. Сакун. – Киев : ІПППО АПН України, 1998. - 244 с.
353. Самодова Г. А. Формирование мотивационной готовности студентов педвузов к педагогической деятельности: дис. на соиск. уч. степ. кан. пед. наук / Г. А. Самолова. – М. : МГПИ им. В. И. Ленина, - 1988. – 200 с.
354. Сапрунова В. Б. Туризм: эволюция, структура, маркетинг / В. Б. Сапрунова. - М. : Осъ -89, 1997. - 160 с.
355. Сенин В. С. Организация международного туризма / В. С. Сенин. – М., 2000. – 400 с.
356. Сисоєва С. О. Проблеми неперервної професійної освіти: тезаурус наукового дослідження : [наук. вид.] / С. О. Сисоєва, І. В. Соколова ; М-во освіти і науки України ; НАПН України, Ін-т проф. освіти і освіти дорослих, Маріуп. держ. гуманіт. ун-т. – К. : ЕКСО, 2010. – 362 с.
357. Слостенин В. А. Диагностика профессиональной пригодности молодежи к педагогической деятельности / В. А. Слостенин, Н. В. Махар. – М., 1991. - 156 с.
358. Слободенюк Е. В. Туризм як чинник гуманізації відносин між народами: автореф. дис. ... канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 / Е. В. Слободенюк. - К, 2003. - 19 с.
359. Смолій В. А. Енциклопедичний словник-довідник з туризму / В. А. Смолій, В. К. Федорченко, В. І. Цибух. – К., 2006. – 372 с.
360. Соколова М. В. История туризма : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / М. В. Соколова. - 3-е изд., испр. - М. : Издательский центр «Академія», 2006. - 352 с.
361. Сокол Т. Г. Організація туристичної діяльності в Україні : навчальний посібник / Т. Г. Сокол. – К., 2001. – 200 с.
362. Статут Федерації спортивного туризму України (зарєєстровано міністерством юстиції України 08.02.2001 року свідотцтво 1572).

363. Стандарт географічно-краєзнавчої освіти та туристської підготовки фахівця у педагогічному вузі / Укл. В. В. Обозний. – К. : Науковий світ, 2000. – 61 с.
364. Стратегія розвитку національної системи кваліфікацій на період до 2020 року. Проект МОН України. // Тижневик «ОСВІТА», 26 червня – 3 липня 2013 р. – С. 4.
365. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. / В. О. Сухомлинський. - К., 1976. - Т.1. – С. 124-129.
366. Тагунова И. А. Учебный туризм как ведущий атрибут мирового образовательного пространства / И. А. Тагунова // Весник Университета Российской Академии Образования. – 2006. - № 4. – С. 99-106.
367. Тимошенко О. В. Оптимізація професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури : монографія / О. В. Тимошенко. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – 420 с.
368. Тимошенко О. В. Формування психофізіологічної готовності майбутніх учителів фізичної культури до професійної діяльності на основі кредитно-модульної технології навчання / О. В. Тимошенко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту / За ред. С. С. Єрмакова. – Х. : ХДАДМ (ХХП), 2008.- № 3. – С. 129-134.
369. Торубара О. М. Поняття готовності майбутніх педагогів до використання нових інформаційних технологій в навчанні та розвитку учнів / О. М. Торубара // Вісник ЧДПУ імені Т. Г. Шевченка. Серія: педагогічні науки : збірник. – Чернігів, 2009. – Вип. 67. – С. 55-58.
370. Торубара О. М. Формування готовності у майбутніх учителів трудового навчання до використання інформаційних технологій: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Торубара Олександр Миколайович. – Київ, 2009. – 442 с.
371. Туризм в Україні : збірник нормативно-правових актів у 5-ти т. : офіційне видання. Т. 1. Закон України / Упоряд. В. Д. Великанов, Б. І. Вихристенко, І. А. Голобаха та ін. – Ужгород : ІВА, 1999. - 328 с.
372. Туризмологія: концептуальні засади теорії туризму : монографія / В. К. Федорченко, В. С. Пазенок, О. А. Кручек та ін. – К. : ВЦ «Академія», 2013. – 368 с.

373. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем / А. И. Уемов. - М. : Мысль, 1978. - 278 с.
374. Указ Президента України № 973/99 від 10 серпня 1999 р. «Про основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року».
375. Українсько-англійський навчальний словник з педагогіки : словник / Н. М. Авшенюк, Ю. З. Прохур. – К. : Педагогічна думка, 2013. – 512.
376. Устав Всемирной туристской организации (ВТО). Мехико, 27 сентября 1970 года /За. ред. В. К. Федорченка // Правове регулювання туристичної діяльності в Україні. - К. : Юрінком - Інтер, 2002. - С. 44-53.
377. Устименко Л. М. Історія туризму [Текст] : навчальний посібник для студ. вищ. навч. закладів культури і мистецтв III-IV рівнів акредитації / Л. М. Устименко, І. Ю. Афанасьєв. – Київ : Альтерпрес, 2005. -320 с.
378. Устименко Л. М. Основи туризмознавства : навчальний посібник / Л. М. Устименко. - 3-тє вид., розширене. – К. : Альтерпрес, 2013. – 380 с.
379. Ушинский К. Д. Избранные труды : в 4 кн. / К. Д. Ушинский. – М. : Дрофа, 2005. Кн. 4 : Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии. – 2005. – 448 с.
380. Федорченко В. К. Туристський словник-довідник : навч. посібник / В. К. Федорченко, І. М. Мініч. - К. : Дніпро, 2000. - С. 136.
381. Федорченко В. К. Підготовка фахівців для сфери туризму. теоретичні та методологічні аспекти / В. К. Федорченко. - К. : Вища школа, 2002. - С. 17.
382. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні / В. К. Федорченко, Т. А. Дьорова. - К. : Вища школа, 2002. - С. 13.
383. Федорченко В. К. Стратегія розвитку освіти на порозі ХХІ століття (міжнародний аналітичний огляд) / В. К. Федорченко // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. / Мін-во освіти і науки України; науково- методичний центр вищої освіти. – К., 2002. - Вип. 32. - С. 205-212.
384. Федорченко В. К. Трансформація досвіду зарубіжних країн у розвиток туристської освіти України / В. К. Федорченко // Педагогіка і психологія професійної освіти. - 2003. - № 1. - С. 125-137.

385. Федотов Ю. Н. Спортивно-оздоровительный туризм / Ю. Н. Федоров, И. Е. Востоков. - М. : Советский спорт, 2002. - С. 7.
386. Фініков Т. В. Сучасна вища освіта: світові тенденції і Україна / Т. В. Фініков. - К. : Таксон, 2002. - 176 с.
387. Фіцула М. М. Вступ до педагогічної професії: [навч. посіб. для студ. ВПНЗ] / М. М. Фіцула. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. – С.102.
388. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2006. – 352 с.
389. Фоменко Н. А. Стандартизація туристської освіти: теорія, методика / Н. А. Фоменко. – К., 2011. – С. 34-38.
390. Формування здоров'я й особистості студента засобами туризму : монографія / В. М. Клочко, Т. В. Бондаренко, А. Г. Любієв, Н. Ю. Борейко ; ред. В. М. Клочко ; МОНМСУ. Харківська НАМГ. – Харків : ХНАМГ, 2012. – 220 с.
391. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя в умовах вищого навчального закладу : науковий посібник для вищ. навч. закладів / Під заг. ред. С. І. Якименко. – К. : Слово, 2011. – 464 с.
392. Формирование интереса к учению у школьников / под ред. А. К. Марковой. – М. : Педагогика, 1986. – 191 с.
393. Фридман Л. М. Изучение личности учащегося и ученических коллективов: книга для учителей / Л. М. Фридман, Т. А. Пушкина, Л. Я. Каплунович. – М. : Просвещение, 1998. – 158 с.
394. Фролов Ю. В. Компетентностная модель как основа оценки качества подготовки специалистов / Ю. В. Фролов, Д. А. Махотин // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 8. – С. 24–31.
395. Хуторской А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты [Электронный ресурс] / А. В. Хуторской // Интернет-журнал «Эйдос». – 2002. – 23 апр. – Режим доступа к журн. : <http://eidos.ru/journal/2002/0423.htm>.
396. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования / А. В. Хуторской // Нар. образование. – 2003. – № 2. – С. 58–64.
397. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской // Учебник в обновляющейся школе : сб. науч.

- тр. – М. : ИОСО РАО, 2002. – С. 135–157.
398. Хуторской А. В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций / А. В. Хуторской // Инновации в общеобразовательной школе. Методы обучения : сб. науч. тр. / под ред. А. В. Хуторского. – М. : ГНУ ИСМО РАО, 2006. – С. 65–79.
399. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер ; пер. с англ. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2006. – 607 с.
400. Цехмістрова Г. С. Діагностика якості процесу навчання при підготовці фахівців для сфери туризму / Г. С. Ціхмістрова // Педагогіка і технологія професійної освіти. – 2002. - № 1. - С. 179-187.
401. Цибух В. І. Туризм в Україні на зламі тисячоліть / В. І. Цибух // Континент. - 2000. - № 5. - С. 3.
402. Чалдини Р. Новейшая психологическая энциклопедия. Законы и тайны поведения человека. Психологический атлас поведения человека / Р. Чалдини, Д. Кенрик, С. Нейберг. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2008. – 575 с.
403. Чечель А. О. Удосконалення державних механізмів управління розвитком туризму в Україні : автореф. дис. канд. наук з держ. управл. : спец. 25.00.02 / А. О. Чечель. - Донецьк, 2004. - 20 с.
404. Чобітько М. Г. Технології особистісно орієнтованої професійної освіти / М. Г. Чобітько. - К. : Ніка-Центр, 2005. - 88 с.
405. Чуйко Р. М. Організація навчально-виховного процесу в колегіумі на основі системного підходу / Р. М. Чуйко. - Черкаси, 1997. - 51 с.
406. Шадриков В. Д. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход / В. Д. Шадриков // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 8. – С. 26 – 31.
407. Шамова Т. И. Активизация учения школьников / Т. И. Шамова. – М. : Педагогика, 1982. – 203 с.
408. Шаповал Г. Ф. История туризма / Г. Ф. Шаповал. – Минск : ИП "Экоперспектива", 1999. - 303 с.
409. Шаронин Ю. В. Синергетика и творчество: некоторые аспекты теории и практики нового методологического подхода / Ю. В. Шаронин // Школа. – 1996. – № 4. – С. 46–51.
410. Шевченко Г. П. Концептуальна сутність компетентнісного підходу: європейський вимір / Г. П. Шевченко // Реалізація

- європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України : матеріали методологічного семінару. – К. : Педагогічна думка, 2009. – 360 с.
411. Шевчук М. В. Психологічні механізми трансформації ціннісних орієнтацій студентської молоді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / М. В. Шевчук. – К., 2000. – 25 с.
412. Шестакова Т. В. Формування готовності майбутнього вчителя до професійно-педагогічного самовдосконалення: теорія і практика : монографія / Т. В. Шестакова. К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – 174 с.
413. Штофф В. А. Моделирование и философия / В. А. Штофф. – Л. : Наука, 1996. – 301 с.
414. Штюрмер Ю. А. Туризму - научное обоснование / Ю. А. Штюрмер // Ветер странствий. - М. : Физическая культура и спорт, 1972. - Вып. 7. - С. 5-12.
415. Шульга И. И. Педагогическая анимация как социокультурный и психолого-педагогический феномен / И. И. Шульга // Педагогическое образование и наука. – 2008. - № 2. – С. 17-21.
416. Щербань П. М. Навчально-педагогічні ігри у вищих навчальних закладах : навчальний посібник для студ. вищ. навч. закладів / П. М. Щербань. – Київ : Вища школа, 2004. – 207 с.
417. Щукина Г. И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе : учеб. пособ. для студ. пед. ин-в / Г. И. Щукина. – М. : Просвещение, 1979. – 160 с.
418. Щукина Г. И. Роль деятельности в учебном процессе : книга для учителя / Г. И. Щукина. – М. : Просвещение, 1986. – 144 с.
419. Щур Ю. В. Спортивно-оздоровчий туризм : навчальний посібник / Ю. В. Щур, О. Ю. Дмитрук. - К. : «Альтерпрес», 2003. - 232 с.
420. Экологическое воспитание туристов в туристской секции и клубе : метод. рекомендации. - М. : ЦРИБ Турист, 1990. - 75 с.
421. Эльконин Б. Д. Понятие компетентности с позиций развивающего обучения / Б. Д. Эльконин // Современные подходы к компетентностно-ориентированному образованию : Материалы семинара / под ред. Великанова А. В. ; Департамент науки и образов. Админ. Самар. обл.; Ин-т «Открытое

- общество» (Фонд Сороса). Мегапроект «Развитие образования в России». – Самара : Профи, 2001. – 59 с.
422. Энциклопедия туризма / Ред. коллегия: Е. И. Там (гл. ред.), А. Х. Абуков и др. - М. : Большая Российская энциклопедия. - 1993. - 607 с.
423. Эстетическое воспитание на экскурсиях : метод. реком. - М. : Педагогика, 1986. - 60 с.
424. Юрова Л. С. Учебная ролевая игра как средство развития коммуникативной компетенции: дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Юрова Людмила Станиславовна. – СПб., 2003. – 253 с.
425. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посібник / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.
426. Ягупов В. В. Методологические требования компетентностного подхода в профессиональном образовании / В. В. Ягупов // Вища освіта України : теорет. та наук.-метод. часопис. – 2013. - №3 (50). – Додаток 1 : Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології. – Т. 1. – С. 82-85.
427. Якиманская И. С. Требования к учебным программам, ориентированным на личностное развитие школьников / И. С. Якиманская // Вопросы психологии. – 1994. – № 2. – С. 103–105.
428. Янушкевич Ф. Технология обучения в системе высшего образования / Ф. Янушкевич. – М. : Высшая шк., 1986. – 136 с.
429. Яроцький П. Л. Паломницький (релігійний) туризм в Україні: перспективи розвитку / П. Л. Яроцький // Релігієзнавство: навчальний посібник. - 2-ге вид. - К. : Кондор, 2004. - С. 45.
430. Ярошенко О. Методична підготовка майбутніх учителів: реальний стан і шляхи до вдосконалення / Ольга Ярошенко // Вища освіта України. – 2004. – № 1. – С. 69–73.
431. Adams D. M. Education computing: Issues, trends and a practical guide / D. M. Adams, M. Fuchs Springfield. - 1986. – 210 p.
432. Anderson J. Developing computer use in education. Guidelines, trends and issues / J. Anderson. – Bangkok : UNESCO, 1986. – 116 p.
433. Atkinson J. W. Introduction to Motivation / J. W. Atkinson. – New York, 1978. – 211p.
434. Carnoy M. Education and Computers: Vision and Reality / M. Carnoy, N. Daley, L. Loop. – Paris : UNESCO, 1987. – 109 p.

435. Education in Europe: the main features [навчальний посібник] / за ред. М. П. Лещенко. – Львів : Бискид Біт, 2008. – 241 с.
436. Elle B. Training of trainers in Denmark / B. Elle, E. Koefold. – Copenhagen : SEL, 1990. – 61 p.
437. Education at a Glance 2011: OECD Indicators. Glossary. – Paris : OECD Publications, 2011 [Electronic resource]. – URL: <http://www.oecd.org/document>.
438. Global Education Digest 2012: Comparing Education Statistics across the World [Electronic resource]. – URL: <http://www.uis.unesco.org>.
439. Goeldner Ch.R. Tourism: Principles. Practices. Philosophies / Ch. R. Goeldner, J. R. B. Ritchie, R. W. McIntosh. – Eighth Edition, USA, 1999. – P. 32-39.
440. Gray K. Other ways to win: creating alternatives for high school graduates / K. Gray, E. Herr. – Thousand Oaks, California: Corwin Press, Inc. A Sage Publications Company, 2000. – 198 p.
441. Human Development Report, 2010. – New York, USA, 2010 [Electronic resource]. – URL: <http://hdr.undp.org>.
442. Human Development Report, 2013. – New York, USA, 2013 [Electronic resource]. – URL: <http://hdr.undp.org>.
443. International Standard Classification of Education. ISCED 1997 / UNESCO [Electronic resource]. – URL: www.uis.unesco.org/en/pub/pub.
444. Ländergemeinsame inhaltliche Anforderungen für die Fachwissenschaften und Fachdidaktiken in der Lehrerbildung // (Beschluss der Kultusministerkonferenz vom 16.10.2008 i. d. F. vom 16.09.2010) [Electronic resource]. – Режим доступа: http://www.akkreditierungsrat.de/fileadmin/Seiteninhalte/KMK/Vorgaben/KMK_Lehrerbildung_inhaltliche_Anforderungen_aktuell.pdf.
445. Longman Dictionary of Contemporary English: competence. [Електронний ресурс] - Режим доступа: <http://www.ldoceonline.com/dictionary/competence>.
446. Macmillan Dictionary: competence. [Електронний ресурс] - Режим доступа: <http://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/competence>
447. Ninomia A.A Critical Analysis of Yap-satisfied Teachers in Japan // Comparative Education / A.A. Ninomia, T. Okoto. – Amindon.

1990. – Vol. 26. – N 2/3. – P. 249-257.
448. Nowotniak J. A cultural dimension of educational space. Two schools studies. [Kulturowy wymiar przestrzeni edukacyjnej. Studium dwóch szkół], Szczecin 2006. – 200 p.
449. Philip G. Altbach, Liz Reisberg, Laura E. Rumbley Trends in Global Higher Education: Tracking an Academic Revolution. A Report Prepared for the UNESCO 2009 World Conference on Higher Education. – Paris, UNESCO, 2009. – 278 p.
450. Ruchen Dominique S. Key Competencies for a Successful Life and a Well-Functioning Society. – Hogrefe & Huber Publishers, Germany, 2003. – 206 p.
451. Recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning (Text with EEA relevance) [Text] // Official Journal of the European Union, 6.5.2008. – P. 111.
452. Research-based Education at BA, MA and PhD Level / Thematic Seminar for Higher Education Reform Experts 9-10 July 2012 [Text] // Reader. – Yerevan, Armenia: Yerevan State Linguistic University “Bryusov”, 2012. – 24 p.
453. Research-based Education: Strategy and Implementation / Seminar for Bologna and Higher Education Reform Experts 5-7 November 2012 [Text] // Reader. – Budapest: Eotvos Lorand University (ELTE), 2012. – 29 p.
454. Smith K. Competence and competency. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.infed.org/biblio/d-comp.htm>. April, 2009. – Режим доступу : <http://www.bologna2009benelux.org>
455. Ständige Konferenz der Kultusminister der Länder: „Sachstand in der Lehrerbildung“, Stand 20.12.2011, Internet-Präsenzen der BL [Electronic resource]. – Режим доступу:http://www.gew-berlin.de/documents_public/121107_Lehrerbildung_Uebersicht2012_pdf.pdf.
456. Stefanicka D. A Physical instructional environment in The Public Primary School No 10 in Świdnica [Fizyczne środowisko lekcyjne w Publicznej Szkole Podstawowej nr 10 w Świdnicy] Master's Thesis [praca magisterska], Uniwersytet Opolski, Opole 2003. – 160 p.
457. Szejnberg A., Jasiński T. Proxemics in the Human

- Communication [Proksemika w komunikacji społecznej], Wydawnictwo, Płock 2007. 164 p.
458. The computer in educational. A critical perspective / Red. by D. Sloan. – New York, 1985. – 129 p.
459. The Academic Ranking of World Universities. Shanghai Jiao Tong University in China. [Electronic resource]. – URL: <http://www.arwu.org/>.
460. The Bologna Process 2020 – The European Higher Education Area in the new decade. Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education. Leuven and Louvain-la-Neuve, 28-29 April 2009 [Electronic resource]. – URL: <http://www.bologna2009benelux.org/>.
461. The Global Competitiveness Report 2012-2013 / World Economic Forum [Electronic resource]. – URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf.
462. Tourism 2020 Vision, Volume 4, Europe, World Tourism Organization, [Електронний ресурс] - Режим доступу : <http://www.podepro.prd.uth.gr/programme/materiel/Sector/EUROPE%20VISION%202000.pdf>.
463. Tourism: Principles, Practises, Philosophies. 9 th Edition / Charlu R. Yoeldner, Brent Rithie J.R. – 2002. – P. 12-16.
464. Trenholm S. Thinking through Communication. An Introduction to the Study of Human Communication, Boston 2001. 240 p.
465. Tuning Education Structures in Europe. 2-nd ed. [Електронний ресурс] – 2008. – Режим доступу : <http://tuning.unideusto.org/>
466. Universität Leipzig // Sportwissenschaftliche Fakultät // Studium // Bachelor // Lehramt Kernfach Sport [Electronic resource]. – Режим доступу: <http://www.spowi.uni-leipzig.de/studium/bachelor/lehramt-kernfach-sport/>
467. World Tourism Organization. Tourism Towards 2030 / Global Overview, UN WTO, Madrid. – 2011. – P. 3.

ДОДАТКИ

Додаток А

ДИДАКТИЧНІ МАТЕРІАЛИ З ОРГАНІЗАЦІЇ І ПРОВЕДЕННЯ ТУРИСТСЬКІЙ ІГОР

Гра «Рухомий міст»

Цільові установки: формування навичок командної взаємодії, формування креативності мислення, розвиток креативності дій, розвиток лідерських якостей, розвиток комунікаційної компетентності, формування навичок самостраховки та самозабезпечення, розвиток вестибулярної чутливості та тримання рівноваги.

Виконання: індивідуальне; парне; малими групами; загальною групою.

Обладнання, спорядження, реквізит гри:

1. Колода (діаметр 30-35 см, довжина 3,5 - 4 м) - 1 шт.;
2. Основна мотузка (діаметр 10- 12 мм, довжина 30- 40 м) -1 шт.;
3. Тонка кольорова мотузка або стрічка (діаметр - 3-5 мм, довжина 1,5- 2 м) — 2 шт.;
4. Бавовняні рукавиці з прорезиненими долоньями - кількість пар, за кількістю гравців;
5. Секундомір або таймер зворотного відліку - 1 шт.;
6. Пластикова пляшка з водою (1- 1,5 л) - 2 шт. (необхідні тільки для ускладненого варіанту завдання);
7. Кружка для води (пластикова або металева 0,3 л) - 2 шт. (необхідні тільки для ускладненого варіанту завдання).

Опис ігрової ситуації: Колода вільно підвішена за кінці на основних мотузках паралельно до землі (підлоги) на рівні 0,5 м. Під колодою на землі лініями (тонкими кольоровими мотузками, стрічками, туристськими килимками тощо) позначена заборонена область, що відокремлює пункт А від пункту Б. Лінії проведені перпендикулярно осі колоди на віддалі 0,5 м з кінців колоди до середини. Над колодою, для самостраховки, на висоті 1,5 м паралельно до неї натягнута основна “поручнева” мотузка (рис.1).

Завдання: Переправитись у протилежний пункт.

Варіанти:

Гра однією групою (всі гравці знаходяться у пункті А, рух

відбувається з пункту А до пункту Б):

- По одному;
- Парами постійно тримаючись за руки;
- Малими групами (трійками, четвірками, п'ятірками і т.д.), ланцюжком постійно тримаючись за руки;
- Всією групою, ланцюжком постійно тримаючись за руки.

Гра двома групами (гравці рівномірно розподіляються на дві групи, одна з яких розташовується в пункті А інша в пункті Б, рух відбувається з свого пункту до протилежного):

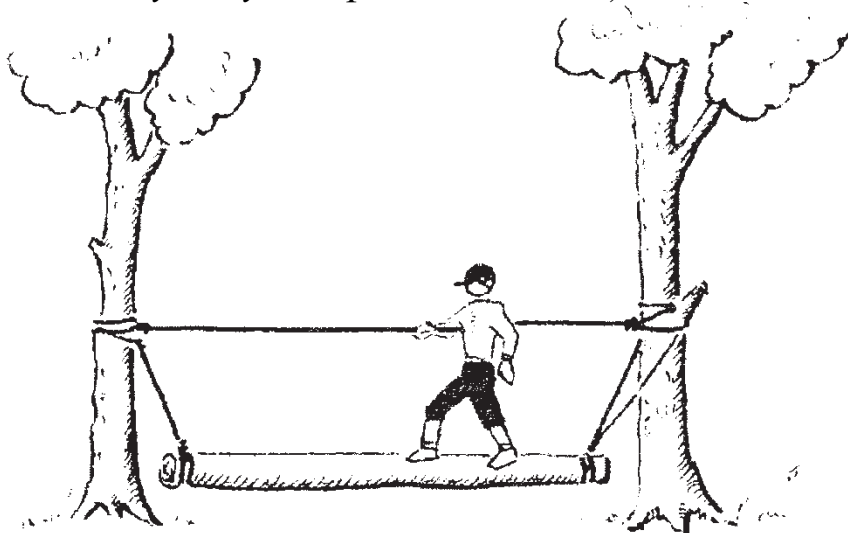

Рис. Ж.1. Гра "Рухомий міст"

- По одному, на зустріч один одному, зустрічаючись посередині;
- Парами постійно тримаючись за руки, назустріч один одному, зустрічаючись посередині;
- Малими групами (трійками, четвірками, п'ятірками і т.д.), ланцюжком постійно тримаючись за руки, назустріч одна одній, зустрічаючись посередині;
- Двома групами, ланцюжком постійно тримаючись за руки, назустріч одна одній, зустрічаючись посередині.

Варіанти додаткового виклику:

Підготовка до гри: а) гравці беруть певний час на розробку та апробацію плану гри (можна обговорювати й пробувати); б) гравці беруть певний час тільки на розробку плану гри (тільки обговорення, пробувати заборонено); в) гра без підготовки.

Обмеження за часом: а) на розробку та апробацію плану гри; б) на розробку плану гри; в) на гру; г) на все разом.

Обмеження за кількістю спроб: а) у частини групи (за статтю, за віком, згідно порядкових номерів розрахунку, за жеребом тощо); б) персонально; в) у всієї групи.

Мовчання: а) у частини групи (за статтю; за віком, згідно порядкових номерів розрахунку, за жеребом тощо); б) персонально; в) повне у всіх гравців, між пунктами А і Б.

Заплющені очі: а) у частини групи (за статтю; за віком, згідно порядкових номерів розрахунку, за жеребом тощо); б) персонально.

Ускладнене завдання: пронести із собою кружку з водою, не розплескавши жодної краплі.

Правила:

1. Гравцям заборонено будь-чим торкатися землі в межах забороненої зони;

2. Гравцям заборонено торкатися “поручневої” мотузки голими руками;

3. При грі парами, малими та великою групами, гравці постійно підтримують фізичний контакт, тримаючи один одного за руки;

4. При грі двома групами, що рухаються назустріч одна одній з протилежних пунктів, гравці (пари, групи) одночасно розпочинають і завершують рух по колоді;

5. У випадку порушення правил гравці (пари, малі групи, всі загалом) повертаються у вихідну позицію і виконують ігрове завдання заново.

Варіант пригодницького представлення: «Ваша група досліджувала втрачені міста Майя, і ненароком серед тропічних хащ зустрілася з плем'ям аборигенів. Вони привели Вас у своє таємниче місто в центральний храм. Жерці племені пропонують вам випробування. Пройти над жертвовною ямою з священними гримучими зміями. Якщо ви його витримаєте, із вами будуть поводитися, як із самими почесними гістьми, у противному випадку - вас принесуть у жертву».

Безпека. Основною небезпекою для гравців в цій грі є втрата рівноваги, сковзання ноги з колоди, зривання рук з поручневої мотузки та падіння з колоди. Зазвичай гравцям для відновлення рівноваги і забезпечення стійкого положення тіла достатньо просто триматися руками за перильну мотузку або зіскочити з колоди на землю. Проте у випадку коли в одній руці гравця знаходиться кружка з водою або грають пари чи групи - ланцюжки й гравці

тримають один одного за руки, вибраний варіант додаткового виклику виконання ігрового завдання частиною гравців із заплющеними очима, втрата рівноваги може призвести до падіння. Також необхідно враховувати коливальний рух колоди яка при зістрибуванні з неї гравців може різко відхилитися вбік. Тому для забезпечення безпеки гравців необхідно обов'язково застосовувати зовнішню страховку.

Основні способи та правила забезпечення страховки гравців:

1. Асистенти або гравці, що страхують, розташовуються по 3 - 4 чол. по обидва боки колоди на відстані близько 1,5 м. їх завданням є страхувати гравців від падіння з колоди;

2. Страховка здійснюється виставленими вперед руками. Руки для пружності трохи зігнуті в ліктях, долоні розкриті до гравців та розгорнуті в боки і вгору;

3. Під час безпечного виконання ігрового завдання асистентам (чи гравцям, що страхують) заборонено підтримувати й допомагати будь-яким іншим чином гравцям, торкатися мотузок й колоди.

Гра «Повітряне перехрестя»

Цільові установки: формування навичок командної взаємодії, формування креативності мислення, розвиток креативності дій, розвиток лідерських якостей, розвиток комунікаційної компетентності, формування навичок самостраховки та самозабезпечення, розвиток вестибулярної чутливості та тримання рівноваги.

Виконання: індивідуальне; парне; малими групами; загальною групою.

Обладнання, спорядження, реквізит гри:

- Основна мотузка (діаметр 10 - 12 мм, довжина 30 - 40 м) - 1 шт.;
- Допоміжна мотузка (діаметр 5-6 мм, довжина 1 - 1,5 м) 1 шт.;
- Тонка кольорова мотузка або стрічка (діаметр 3-5 мм, довжина 1,5 - 2 м) - 2 шт.;
- Бавовняні рукавиці з прорезиненими долонями - кількість пар, за кількістю гравців;
- Секундомір або таймер зворотного відліку - 1 шт.;
- Пластиковая пляшка з водою (1 - 1,5 л) - 2 шт. (необхідні тільки для ускладненого варіанту завдання);
- Кружка для води (пластиковая або металева 0,3 л) - 2 шт. (необхідні тільки для ускладненого варіанту завдання).

Опис ігрової ситуації: Між двома великими деревами діаметром не менше за 0,5 м, що знаходяться на відстані 5 - 6 м одне від одного за допомогою полісгаста або лебідки із значним зусиллям 600-800 кг натягнуті та надійно закріплені основні мотузки. Мотузки натягнуті навскоси одна до одної (X -подібно), нижні обв'язки мотузок зав'язуються на деревах на висоті 0,5 м над землею, верхні - на висоті 2,5 м. В місці перехрещення основні мотузки фіксуються допоміжною мотузкою схоплюючими вузлами. На землі під "повітряним перехрестям" лініями (тонкими кольоровими мотузками, стрічками, туристськими килимками тощо) позначена заборонена область, що відокремлює пункт А від пункту Б, лінії проведені перпендикулярно до умовної осі «повітряного перехрестя» на віддалі 0,5 м від дерев до середини (рис.2).

Завдання: Переправитись у протилежний пункт.

Варіанти:

Гра однією групою (всі гравці знаходяться у пункті А, рух відбувається з пункту А до пункту Б):

- . По одному;
- . Парами постійно тримаючись за руки;
- . Малими групами (трійками, четвірками, п'ятірками і т.д.), ланцюжком постійно тримаючись за руки;
- . Всією групою, ланцюжком постійно тримаючись за руки.

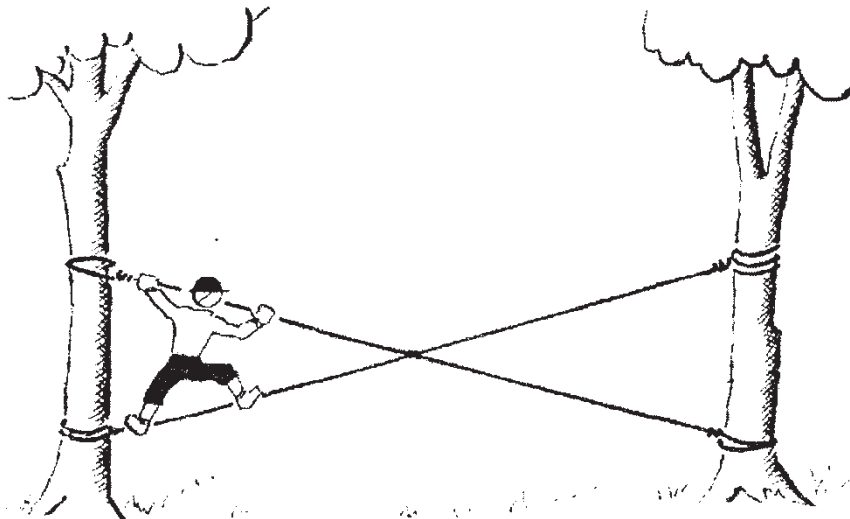

Рис. 2. Гра "Повітряне перехрестя"

Гра двома групами (гравці рівномірно розподіляються на дві групи, одна з яких розташовується в пункті А інша в пункті Б, рух відбувається з свого пункту до протилежного):

- По одному, на зустріч один одному, зустрічаючись

посередині;

- Парами постійно тримаючись за руки, назустріч один одному, зустрічаючись посередині;

- Малими групами (трійками, четвірками, п'ятірками і т.д.), ланцюжком постійно тримаючись за руки, назустріч одна одній, зустрічаючись посередині;

- Двома групами, ланцюжком постійно тримаючись за руки, назустріч одна одній, зустрічаючись посередині.

Варіанти додаткового виклику:

Підготовка до гри: а) гравці беруть певний час на розробку та апробацію плану гри (можна обговорювати й пробувати); б) гравці беруть певний час тільки на розробку плану гри (тільки обговорення, пробувати заборонено); в) гра без підготовки.

Обмеження за часом: а) на розробку та апробацію плану гри; б) на розробку плану гри; в) на гру; г) на все разом.

Обмеження за кількістю спроб: а) у частини групи (за статтю, за віком, згідно порядкових номерів розрахунку, за жеребом тощо); б) персонально; в) у всієї групи.

Мовчання: а) у частини групи (за статтю; за віком, згідно порядкових номерів розрахунку, за жеребом тощо); б) персонально; в) повне у всіх гравців, між пунктами А і Б.

Заплющені очі: а) у частини групи (за статтю; за віком, згідно порядкових номерів розрахунку, за жеребом тощо); б) персонально.

Ускладнене завдання: пронести із собою кружку з водою, не розплескавши жодної краплі.

Правила:

1. Гравцям, заборонено будь-чим торкатися землі в межах забороненої зони;

2. Гравцям заборонено торкатися мотузок голими руками;

3. При грі парами, малими та великою групами, гравці постійно підтримують фізичний контакт, тримаючи один одного за руки;

4. При грі двома групами, що рухаються назустріч одна одній з протилежних пунктів, гравці (пари, групи) одночасно розпочинають і завершують рух по "повітряному перехрестю";

5. У випадку порушення правил гравці (пари, малі групи, всі загалом) повертаються у вихідну позицію і виконують ігрове завдання заново.

Варіант пригодницького представлення: "Подорожуючи джунглями Ви зустрілися з плем'ям аборигенів, що поклоняються

павукам. Вони пропонують вам випробування. Якщо ви його витримаєте, із вами будуть поводитися, як із самими почесними гістями, у іншому випадку - вас принесуть у жертву або з'їдять. Випробування полягає в наступному...”

Безпека. Основною небезпекою для гравців в цій грі є втрата рівноваги, сковзання ніг та зривання рук з мотузок перехрестя, падіння. Зазвичай гравцям для відновлення рівноваги і забезпечення стійкого положення тіла достатньо просто триматися руками за мотузки або зіскочити з мотузок на землю.

Проте у випадку коли в одній руці гравця знаходиться кружка з водою або грають пари чи групи-ланцюжки й гравці тримають один одного за руки, чи вибраний варіант додаткового виклику виконання ігрового завдання частиною гравців із заплющеними очима, втрата рівноваги може призвести до падіння. Також необхідно враховувати, що при зістрибуванні гравців з мотузок, які натягнуті із значним зусиллям, вони різко випростовуються. Тому для забезпечення безпеки гравців необхідно обов'язково застосовувати зовнішню страховку.

Основні способи та правила забезпечення страховки гравців:

1. Асистенти або гравці, що страхують, розташовуються по 3- 4 чол. по обидва боки від мотузок “повітряного перехрестя” на відстані близько 1 - 1,5 м. їх завданням є страхувати гравців від падіння з колоди;

2. Страховка здійснюється виставленими вперед руками. Руки для пружності трохи зігнуті в ліктях, долоні розкриті до гравців та розгорнуті в боки і вгору;

3. Під час безпечного виконання ігрового завдання асистентам (чи гравцям, що страхують) заборонено торкатися мотузок, підтримувати й допомагати будь-яким іншим чином гравцям.

Гра «Крокви»

Цільові установки: формування навичок командної взаємодії, формування креативності мислення, розвиток креативності дій, розвиток лідерських якостей, розвиток комунікаційної компетентності, формування навичок самостраховки та самозабезпечення, розвиток вестибулярної чутливості та тримання рівноваги.

Виконання: індивідуальне; парне, малими групами; загальною групою.

Обладнання, спорядження, реквізит гри:

1. Колода (діаметр 30 - 35 см, довжина 3,5 - 4 м) - 2 шт.;
2. Основна мотузка (діаметр 10 - 12 мм, довжина 2,5 - 3 м) - 1 шт.;
3. Тонка кольорова мотузка або стрічка (діаметр - 3-5 мм, довжина 1,5 - 2 м) - 2 шт.;
4. Бавовняні рукавиці з прорезиненими долонями - кількість пар, за кількістю гравців;
5. Секундомір або таймер зворотного відліку - 1 шт.;
6. Пластикова пляшка з водою (1 - 1,5 л) - 2 шт. (необхідні тільки для ускладненого варіанту завдання);
7. Кружка для води (пластикова або металева 0,3 л) - 2 шт. (необхідні тільки для ускладненого варіанту завдання).

Опис ігрової ситуації:

Дві колоди встановлені у вигляді Д - подібної крокви. Верхні кінці колод встановлені в розвилку двох дерев на висоті 1,5 - 2 м та зв'язані між собою основною мотузкою. Нижні кінці колод встановлені з упором на землю прикопані та закріплені кілками від руху. На землі під "Кроквами" лініями (тонкими кольоровими мотузками, стрічками, туристськими килимками тощо) позначена заборонена область, що відокремлює пункт А від пункту Б, лінії проведені перпендикулярно до умовної осі "Крокви" на віддалі 0,5 м від нижніх кінців колод до середини (рис. 3.).

Завдання: Переправитись у протилежний пункт.

Варіанти:

Гра однією групою (всі гравці знаходяться у пункті А, рух відбуваєт ься з пункту А до пункту Б):

- По одному;
- Парами постійно тримаючись за руки;
- Малими групами (трійками, четвірками, п'ятірками і т.д.), ланцюжком постійно тримаючись за руки;
- Всією групою, ланцюжком постійно тримаючись за руки.

Гра двома групами (гравці рівномірно розподіляються на дві групи, одна з яких розташовується в пункті А інша в пункті Б, рух відбувається з свого пункту до протилежного):

- По одному, на зустріч один одному, зустрічаючись посередині;
- Парами постійно тримаючись за руки, назустріч один одному, зустрічаючись посередині;

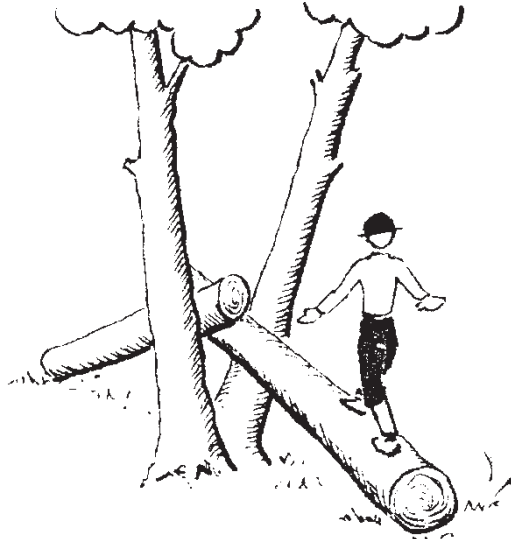

Рис.3. Гра “Крокви”

- Малими групами (трійками, четвірками, п’ятірками і т.д.), ланцюжком постійно тримаючись за руки, назустріч одна одній, зустрічаючись посередині;

- Двома групами, ланцюжком постійно тримаючись за руки, назустріч одна одній, зустрічаючись посередині.

Варіанти додаткового виклику:

Підготовка до гри: а) гравці беруть певний час на розробку та апробацію плану гри (можна обговорювати й пробувати); б) гравці беруть певний час тільки на розробку плану гри (тільки обговорення, пробувати заборонено); в) гра без підготовки.

Обмеження за часом: а) на розробку та апробацію плану гри; б) на розробку плану гри; в) на гру; г) на все разом.

Обмеження за кількістю спроб: а) у частини групи (за статтю, за віком, згідно порядкових номерів розрахунку, за жеребом тощо); б) персонально; в) у всієї групи.

Мовчання: а) у частини групи (за статтю; за віком, згідно порядкових номерів розрахунку, за жеребом тощо); б) персонально; в) повне у всіх гравців, між пунктами А і Б.

Заплющені очі: а) у частини групи (за статтю; за віком, згідно порядкових номерів розрахунку, за жеребом тощо); б) персонально.

Ускладнене завдання: пронести із собою кружку з водою, не розплескавши жодної краплі.

Правила:

1. Гравцям, заборонено будь-чим торкатися землі в межах забороненої зони;
2. Гравцям заборонено торкатися колод голими руками;
3. При грі парами, малими та великою групами, гравці постійно підтримують фізичний контакт, тримаючи один за одного;
4. При грі двома групами, що рухаються назустріч одна одній з протилежних пунктів, гравці (пари, групи) одночасно розпочинають і завершують рух по колодах;
5. У випадку порушення правил гравці (пари, малі групи, всі загалом) повертаються у вихідну позицію і виконують ігрове завдання заново.

Варіант пригодницького представлення: Ви потрапили в страшний землетрус. У вашому шістнадцятиповерховому будинку обвалилися всі сходи і частково дах. Єдиний вихід до порятунку це пройти по кроквах даху вашого будинку та дах сусіднього уцілілого будинку, де на вас чекає гвинтокрил рятувальників. До речі, будь-який звук під час переправи кровками може викликати обвал”.

Безпека. Основною небезпекою для гравців в цій грі є втрата рівноваги, сковзання ніг та зривання рук з колод, сковзання по колодах донизу, скручування на колоді вбік, падіння з колоди. Зазвичай гравцям для забезпечення стійкого положення тіла необхідно охоплювати колоду руками та ногами, і у випадку втрати рівноваги достатньо просто зімкнути руки та ноги, що зазвичай досить надійно фіксує гравця на колоді. Проте у випадку коли в одній руці гравця знаходиться кружка з водою або грають пари чи групи-ланцюжки й гравці тримаються один за одного (руками за руки, руками за ноги тощо), чи вибраний варіант додаткового виклику виконання ігрового завдання частиною гравців із заплющеними очима, втрата рівноваги може призвести до сковзання та падіння з колод. Тому для забезпечення безпеки гравців необхідно обов’язково застосовувати зовнішню страховку.

Основні способи та правила забезпечення страховки гравців:

1. Асистенти або гравці, що страхують, розташовуються по 4 - 6 чол. по обидва боки від колод “Даху” на відстані близько 1 - 1,5 м. їх завданням є страхувати гравців від падіння з колоди;
2. Страховка здійснюється виставленими вперед руками. Руки для

пружності трохи зігнуті в ліктях, долоні розкриті до гравців та розгорнуті в боки і вгору;

3. Під час безпечного виконання ігрового завдання асистентам (чи гравцям, що страхують) заборонено підтримувати й допомагати будь-яким іншим чином гравцям, торкатися колод.

Гра «Болото»

Цільові установки: формування навичок командної взаємодії, формування креативності мислення, розвиток креативності дій, розвиток лідерських якостей, розвиток комунікаційної компетентності, формування навичок самостраховки та самозабезпечення, розвиток вестибулярної чутливості та тримання рівноваги.

Виконання: двома групами, загальною групою.

Обладнання, спорядження, реквізит гри:

1. Колода (діаметр 15 - 20 см, довжина 2 м) - 5 шт.;
2. Жердина (діаметр 8 - 10 см, довжина 3,5 - 4 м) - 3 шт.;
3. Тонка кольорова мотузка або стрічка (діаметр - 3-5 мм, довжина 1,5 - 2 м) - 2 шт.;
4. Бавовняні рукавиці з прорезиненими долонями - 2 пари;
5. Секундомір або таймер зворотного відліку - 1 шт.;
6. Пластикова пляшка з водою (1 - 1,5 л) - 2 шт. (необхідні тільки для ускладненого варіанту завдання);
7. Кружка для води (пластикова або металева 0,3 л) – 1 шт, (необхідні тільки для ускладненого варіанту завдання).

Опис ігрової ситуації: По середині майданчика 17 м завдовжки та 5 м завширшки, вздовж його найдовшої центральної осі та перпендикулярно до неї на землі на віддалі 3 м одна від одної розташовуються п'ять колод, що надійно зафіксовані кілками від обертання та руху. Відстань від крайніх колод до меле майданчика має складати по 2,5 м. Біля крайніх колод лініями (тонкими кольоровими мотузками, стрічками тощо) позначена заборонена область, що відокремлює пункт А від пункту Б, лінії проведені паралельно до осі колод на віддалі 5 м від них назовні (рис. 4). В пункті А знаходиться дві жердини, в пункті Б - одна.

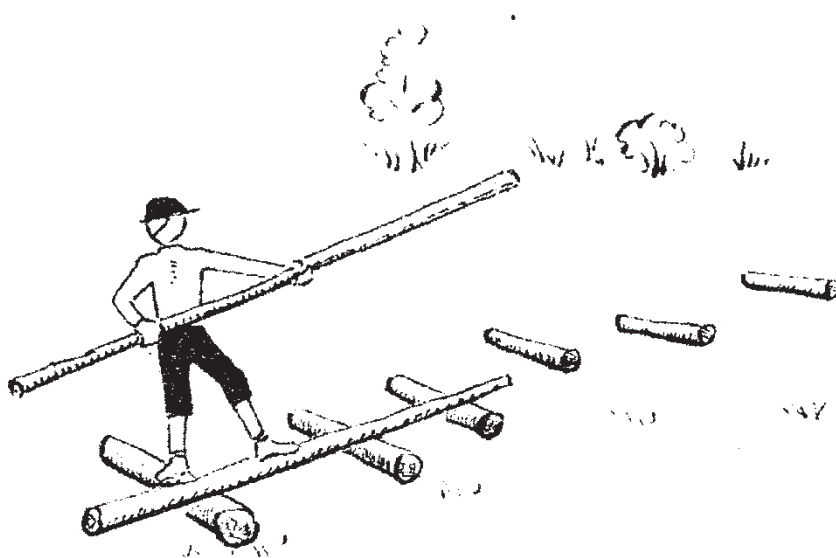

Рис. 4. Гра “Болото”

Завдання: Переправитись у протилежний пункт.

Варіанти:

Гра однією групою (всі гравці знаходяться у пункті А, рух відбувається з пункту А до пункту Б):

1) Всією групою.

Гра двома групами (гравці рівномірно розподіляються на дві групи, одна з яких розташовується в пункті А інша в пункті Б, рух відбувається з свого пункту до протилежного):

2) Двома групами зустрічаючись посередині.

Варіанти додаткового виклику:

Підготовка до гри: а) гравці беруть певний час на розробку та апробацію плану гри (можна обговорювати й пробувати); б) гравці беруть певний час тільки на розробку плану гри (тільки обговорення, пробувати заборонено); в) гра без підготовки.

Обмеження за часом: а) на розробку та апробацію плану гри; б) на розробку плану гри; в) на гру; г) на все разом.

Обмеження за кількістю спроб: а) у частини групи (за статтю, за віком, згідно порядкових номерів розрахунку, за жеребом тощо); б) персонально; в) у всієї групи.

Мовчання: а) у частини групи (за статтю; за віком, згідно порядкових номерів розрахунку, за жеребом тощо); б) персонально; в) повне у всіх гравців, між пунктами А і Б.

Заплющені очі: а) у частини групи (за статтю; за віком, згідно порядкових номерів розрахунку, за жеребом тощо); б) персонально.

Ускладнене завдання: пронести із собою кружку з водою, не розплескавши жодної краплі.

Правила:

1. Гравцям, заборонено торкатися землі в межах забороненої зони будь-якими частинами тіла;

2. В межах забороненої зони гравці можуть знаходитися тільки на колодах (купинах болота) та жердинах;

3. Знаходитися гравцям на жердині можна тільки в тому випадку коли вона обома кінцями спирається на колоди;

4. Гравцям заборонено торкатися колод та жердин голими руками;

5. Жердини можна пересувати тільки у напрямку руху до протилежного пункту;

6. При грі двома групами, що рухаються назустріч одна одній з протилежних пунктів, групи одночасно розпочинають і завершують рух по “болоту”;

7. У випадку порушення правил всі гравці повертаються у вихідну позицію і виконують ігрове завдання заново.

Варіант пригодницького представлення: “Ви знаходитеся на маленькому острівці в гирлі Нілу. Від берега вас відокремлює сильно заболочена ділянка ріки шириною 10 - 12 метрів із декількома більш-менше надійними купинами (корчами). На острівці вам вдалося знайти тільки дві жердини до статньої довжини, щоб дістатися до найближчої купини. Незабаром почнетесь приплив і ваш острівець опиниться під водою. Час обмежений! Будьте вкрай обережні при переправі - у Нілі водяться самі знаєте хто! Так вони самі нільські крокодили. До речі, необережним звуком або рухом ви можете привернути їх увагу”.

Безпека. Основною небезпекою для гравців в цій грі є втрата рівноваги, сковзання ніг з колод та жердин, скручування жердин вбік, сковзання жердин з колод, падіння гравців з колод та жердин. Зазвичай гравцям для забезпечення стійкого положення тіла необхідно підтримувати один одного та триматися один за одного руками. У випадку втрати рівноваги достатньо просто стати на землю. Проте у випадку коли гравці чіпляються один за одного, група переносить з собою кружку з водою або вибраний варіант додаткового виклику виконання ігрового завдання частиною гравців із заплющеними очима, втрата рівноваги може призвести до падіння

гравців з колод та жердин. Тому для забезпечення безпеки гравців необхідно обов'язково застосовувати зовнішню страховку.

Основні способи та правила забезпечення страховки гравців:

1. Асистенти або гравці, що страхують, розташовуються по 3 - 4 чол. по обидва боки від гравців на відстані близько 1 - 1,5 м. їх завданням є страхувати гравців від падіння з колод та жердин;

2. Страховка здійснюється виставленими вперед руками. Руки для пружності трохи зігнуті в ліктях, долоні розкриті до гравців та розгорнуті в боки і вгору;

3. Під час безпечного виконання ігрового завдання асистентам (чи гравцям, що страхують) заборонено підтримувати й допомагати будь-яким іншим чином гравцям, торкатися колод та жердин.

Гра «Лижі»

Цільові установки: формування навичок командної взаємодії, формування креативності мислення, розвиток креативності дій, розвиток лідерських якостей, розвиток комунікаційної компетентності, формування навичок самостраховки та самозабезпечення, розвиток вестибулярної чутливості та тримання рівноваги.

Виконання: загальною групою.

Обладнання, спорядження, реквізит гри:

1. Жердина (діаметр 8 - 10 см, довжина 3,5 - 4 м) - 2 шт.;
2. Допоміжна мотузка (діаметр 5 - 6 мм, довжина 1,5 - 2 м) - 4 шт.;
3. Тонка кольорова мотузка або стрічка (діаметр - 3-5 мм, довжина 1,5 - 2 м) - 2 шт.;
4. Бавовняні рукавиці з прорезиненими долонями - 2 пари;
5. Секундомір або таймер зворотного відліку - 1 шт.;
6. Пластиково пляшка з водою (1 - 1,5 л) - 1 шт. (необхідні тільки для ускладненого варіанту завдання);
7. Кружка для води (пластиково або металева 0,3 л) - 1 шт. (необхідні тільки для ускладненого варіанту завдання).

Опис ігрової ситуації: В межах майданчика 20 м завдовжки та 5 м завширшки на землі лініями (тонкими кольоровими мотузками, стрічками тощо) позначена заборонена область, що відокремлює пункт А від пункту Б. Лінії проведені перпендикулярно до найдовшої центральної осі майданчика на віддалі 10 м одна від одної

та 5 м від крайніх меж майданчика. В пункті А знаходиться дві жердини (“лижі”) на кінцях яких закріплено допоміжні мотузки (рис. 5).

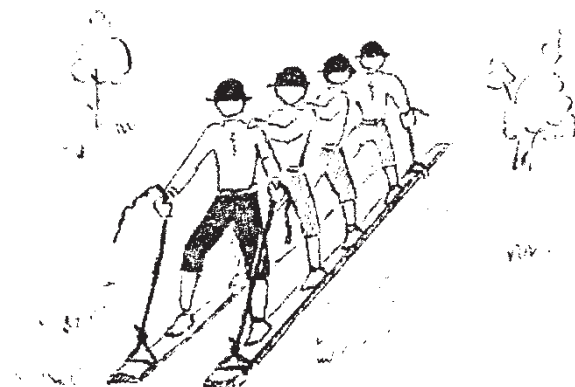

Рис. 5. Гра “Лижі”

Завдання: Переправитись у протилежний пункт.

Варіанти:

Гра однією групою (всі гравці знаходяться у пункті А, рух відбувається з пункту А до пункту Б):

1). Всією групою.

Варіанти додаткового виклику:

Підготовка до гри: г) гравці беруть певний час на розробку та апробацію плану гри (можна обговорювати й пробувати); б) гравці беруть певний час тільки на розробку плану гри (тільки обговорення, пробувати заборонено); в) гра без підготовки.

Обмеження за часом: а) на розробку та апробацію плану гри; б) на розробку плану гри; в) на гру; г) на все разом.

Обмеження за кількістю спроб: а) у частини групи (за статтю, за віком, згідно порядкових номерів розрахунку, за жеребом тощо); б) персонально; в) у всієї групи.

Мовчання: а) у частини групи (за статтю; за віком, згідно порядкових номерів розрахунку, за жеребом тощо); б) персонально; в) повне у всіх гравців, між пунктами А і Б.

Заплющені очі: а) у частини групи (за статтю; за віком, згідно порядкових номерів розрахунку, за жеребом тощо); б) персонально.

Ускладнене завдання: пронести із собою кружку з водою, не розплескавши жодної краплі.

Правила:

1. Гравцям, заборонено торкатися землі в межах забороненої зони будь-якими частинами тіла;

2. В межах забороненої зони гравці можуть знаходитися тільки

на жердинах (лижах);

3. Жердини можна пересувати тільки у напрямку руху до протилежного пункту;

4. Гравцям забороняється триматися за допоміжні мотузки голими руками;

5. У випадку порушення правил всі гравці повертаються у вихідну позицію і виконують ігрове завдання заново.

Варіант пригодницького представлення: “Під час подорожі пустелею на підході до прекрасного оазису з кришталевою джерельною водою Ваша група потрапила в зибучі піски. Вам пощастило вибратися на острівець, але ви втратили абсолютно все спорядження, обладнання та харчі. На цьому островці росло всього два дерева, якраз достатньої довжини, щоб на них могли стати всі гравці. З кори дерев вам вдалося виплести чотири короткі мотузки. Дістатися до твердої суші можна лише подолавши смугу зибучих пісків.”

Безпека. Основною небезпекою для гравців в цій грі є втрата рівноваги, сковзання ніг з жердин, скручування жердин вбік, зштовхування гравця, що знаходиться попереду, падіння гравців з жердин. Зазвичай гравцям для забезпечення стійкого положення тіла достатньо просто покласти руки на плечі гравця, що знаходиться попереду та триматися один за одного. У випадку втрати рівноваги достатньо просто стати на землю. Проте у випадку коли гравці чіпляються один за одного, група переносить з собою кружку з водою або вибраний варіант додаткового виклику виконання ігрового завдання частиною гравців із заплющеними очима, втрата рівноваги може призвести до падіння гравців з жердин. Тому для забезпечення безпеки гравців необхідно обов'язково застосовувати зовнішню страховку.

Основні способи та правила забезпечення страховки гравців:

1. Асистенти або гравці, що страхують, розташовуються по 3 - 4 чол. по обидва боки від гравців на відстані близько 1 - 1,5 м. їх завданням є страхувати гравців від падіння з жердин;

3. Страховка здійснюється виставленими вперед руками. Руки для пружності трохи зігнуті в ліктях, долоні розкриті до гравців та розгорнуті в боки і вгору;

4. Під час безпечного виконання ігрового завдання асистентам (чи гравцям, що страхують) заборонено підтримувати й допомагати будь-яким іншим чином гравцям, торкатися жердин.

Гра «Маятник»

Цільові установки: формування навичок командної взаємодії, формування креативності мислення, розвиток креативності дій, розвиток лідерських якостей, розвиток комунікаційної компетентності, формування навичок самостраховки та самозабезпечення, розвиток вестибулярної чутливості та тримання рівноваги.

Виконання: загальною групою.

Обладнання, спорядження, реквізит гри:

- 1 Основна мотузка (діаметр 10-12 мм, довжина 20 м) – 1 шт.;
1. Карабін альпіністський сталевий - 1шт.;
2. Тонка кольорова мотузка або стрічка (діаметр - 3-5 мм, довжина 1,5 - 2 м) - 2 шт.;
3. Бавовняні рукавиці з прорезиненими долонями -2 пари;
4. Секундомір або таймер зворотного відліку - 1 шт.;
5. Пластиковая пляшка з водою (1 - 1,5 л) - 1 шт. (необхідні тільки для ускладненого варіанту завдання);
6. Кружка для води (пластиковая або металева 0,3 л) - 1 шт. (необхідні тільки для ускладненого варіанту завдання).

Опис ігрової ситуації: На міцній відлогій гілці великого дерева на висоті 5 - 6 м від землі та на віддалі 1 - 1,5 м від стовбура петлею через карабін закріплена основна мотузка, що вільно звисає до землі (на землі може вільно лежати 10 - 20 см. мотузки). На землі на відстані 1 м від точки дотику основної мотузки до землі симетрично один до одного лініями (тонкими кольоровими мотузками, стрічками тощо) позначені два квадрати з ребром 1 м (пункти А і Б). Загальна відстань між квадратами 2 м. Квадрати розташовуються таким чином, щоб площина коливального руху основної мотузки маятником проходила через їх центри і була перпендикулярною вісі гілки. В пункті А знаходяться дві пари бавовняних рукавиць з прорезиненими долонями (рис. 6).

Рис. 6. Гра “Маятник”

Завдання: Переправитись у протилежний пункт.

Варіанти:

Гра однією групою (всі гравці знаходяться у пункті А, рух відбувається з пункту А до пункту Б):

1) Всією групою.

Варіанти додаткового виклику:

Підготовка до гри: а) гравці беруть певний час на розробку та апробацію плану гри (можна обговорювати й пробувати); б) гравці беруть певний час тільки на розробку плану гри (тільки обговорення, пробувати заборонено); в) гра без підготовки.

Обмеження за часом: а) на розробку та апробацію плану гри; б) на розробку плану гри; в) на гру; г) на все разом.

Обмеження за кількістю спроб: а) у частини групи (за статтю, за віком, згідно порядкових номерів розрахунку, за жеребом тощо); б) персонально; в) у всієї групи.

Мовчання: а) у частини групи (за статтю; за віком, згідно порядкових номерів розрахунку, за жеребом тощо); б) персонально; в) повне у всіх гравців, між пунктами А і Б.

Заплющені очі: а) у частини групи (за статтю; за віком, згідно порядкових номерів розрахунку, за жеребом тощо); б) персонально.

Ускладнене завдання: пронести із собою кружку з водою, не розплескавши жодної краплі. Виконати ігрове завдання з одною парою рукавиць.

Правила:

1. Гравці під час гри можуть знаходитися тільки в межах квадратів;

2. Гравцям, заборонено будь-чим торкатися землі поза межами квадратів;

3. Гравцям заборонено доторкатися до основної мотузки “маятника” голими руками;

4. У випадку падіння рукавиць за межі квадратів гравці їх “втрачають”;

5. У випадку порушення правил всі гравці повертаються у вихідну позицію і виконують ігрове завдання заново.

Варіант пригодницького представлення: “На спуску з перевалу ви потрапили в хмару, заблукали і невідомо як і опинилися на маленькій площадці (пункт А). Єдиний шанс врятуватися - це потрапити на сусідню площадку (пункт Б), відкіля проглядається безпечний спуск. З гори звіщується мотузка, очевидно забута легендарним Чорним Альпіністом. Пам’ятаєте, що за мотузси Чорного Альпініста не можна хапатися голими руками!”

Безпека. Основною небезпекою для гравців в цій грі є сковзання рук з основної мотузки маятника та обпікання незахищених долонь об капронову мотузку, травмуюче стискування рук та ніг внаслідок зав’язування на мотузці допоміжних петель вузлами, що зашморгуються, недотримання правил облаштування гри (навіски маятника, розташування квадратів, напрямку коливального руху маятника), втрата рівноваги та зривання гравця з мотузки при переправі. Зазвичай гравцям для забезпечення стійкого положення тіла при переправі маятником необхідно зав’язати на кінці основної мотузки допоміжну петлю у такий спосіб, щоб в неї можна було стати ногою і перенести на мотузку “маятника” вагу тіла, щоб петля при цьому не зашморгувалася і не передувувала ступню та забезпечувала вільний коливальний рух маятника. Зауважимо, що у випадку втрати рівноваги гравцям досить складно відразу звільнити ногу від петлі та стати на землю, також необхідно враховувати інерцію і напрямок коливального руху “маятника”, що поряд з варіантами додаткового виклику виконання ігрового завдання частиною гравців із заплющеними очима, перенесення кружки з водою грою тощо значно ускладнюють можливості до самостраховки гравців. Тому для забезпечення безпеки гравців необхідно обов’язково застосовувати зовнішню страховку.

Основні способи та правила забезпечення страховки гравців:

1. Асистенти або гравці, що страхують, розташовуються по 1 чол. за кожним квадратом та по 1 чол. по обидва боки від осі переправи між квадратами (площини коливального руху маятника) на відстані близько 1 м. їх завданням є страхувати гравців від

падіння;

2. Страхівка здійснюється виставленими вперед руками. Руки для пружності трохи зігнуті в ліктях, долоні розкриті до гравців та розгорнуті в боки і вгору;

3. Під час безпечного виконання ігрового завдання асистентам (чи гравцям, що страхують) заборонено підтримувати й допомагати будь-яким іншим чином гравцям, торкатися основної мотузки “маятника”.

Гра «Лабіринт»

Цільові установки: формування навичок командної взаємодії, формування креативності мислення, розвиток креативності дій, розвиток комунікаційної компетентності, розвиток лідерських якостей, формування навичок самостраховки та самозабезпечення, розвиток уваги та просторової орієнтації.

Виконання: загальною групою.

Обладнання, спорядження, реквізит гри:

1. Тонка кольорова мотузка або стручка (діаметр - 3-5 мм, довжина 4,5 м) - 2 шт.;
2. Тонка кольорова мотузка або стрічка (діаметр - 3-5 мм, довжина 4,2 м) - 2 шт.;
3. Тонка кольорова мотузка або стрічка (діаметр - 3-5 мм, довжина 0,6 м) - 2 шт.;
4. Кілки для туристського намету (або цвяхи - діаметр 2,5-3 мм, 10-15 см) - 24 шт.;
5. Секундомір або таймер зворотного відліку - 1 шт.;
6. Пластикова пляшка з водою (1 - 1,5 л) - 1 шт. (необхідні тільки для ускладненого варіанту завдання);
7. Кружка для води (пластикова або металева 0,3 л) - 2 шт. (необхідні тільки для ускладненого варіанту завдання).

Опис ігрової ситуації: В межах майданчика 5 м завдовжки та 5 м завширшки на землі лініями (тонкими кольоровими мотузками, стрічками та кілками для туристського намету або цвяхами, тощо) позначено лабіринт. Загальний план лабіринту утворює квадрат з ребром 2,1 м в середині якого паралельними та перпендикулярними лініями позначено шлях лабіринту. У лабіринту є два входи-виходи

заплющеними очима у повному мовчанні;

2. Гравець, що перебуває в лабіринті може рухатися тільки в межах його ліній, йому заборонено будь-чим доторкатися до інших гравців, наступати та переступати через лінії лабіринту, а також будь-чим торкатися до них;

3. Всі інші гравці вербально (словесно) керують діями гравця, що знаходиться в лабіринті, при цьому кожний з гравців у порядку черговості може говорити лише по одному слову, черговість зберігається незмінною до завершення гри, кількість передачі слів необмежена;

4. Гравцям заборонено будь-чим доторкатися до гравця, що знаходиться в лабіринті та керувати його діями будь-яким іншим способом, входити до лабіринту та будь-чим доторкатися до його меж.

5. У випадку порушення правил гравець, що перебуває в лабіринті: а) повертається у вихідну позицію і виконує ігрове завдання заново; б) залишається у грі, повертається до групи й може керувати іншими гравцями в лабіринті, але більше не може входити до лабіринту; в) вибуває з гри.

Варіант пригодницького представлення: “Під час подорожі по вапняковому плато, один з гравців провалився в карстовий колодязь. Він може ходити, але поранив очі й практично нічого не бачить, до того дається взнаки струс від падіння, він може почути одночасно тільки одного гравця. Завдяки щасливому випадку він зміг затриматися на тонкому звивистому гребені, що стрімко обривається у прірву карстового колодязя, розділяючи його навпіл. Вибратися звідти можливо тільки одним способом, слухаючи вказівки своїх товаришів пройти по гребеню - лабіринту”.

Безпека. Основні питання безпеки в цій грі стосуються її психологічного аспекту, що вимагає спеціальної психолого-педагогічної підготовки аніматора, вміння та практичних навичок відчуття психологічного стану групи. Важливо постійно спостерігати й оцінювати психологічний стан гравця, що проходить лабіринт, а також і всієї групи, що ним керує. Якщо обраний варіант гри на “вибування”, аніматору необхідно подбати про психологічну безпеку гравців, що вибули з гри. Оптимальний варіант - заздалегідь визначити для них певне завдання, інтелектуальну вправу тощо.

Зауважимо також, що питання фізичної безпеки гравців у цій грі можуть виникати у випадках, коли група максимально

концентрується на виконанні ігрового завдання, переміщуючись навколо лабіринту так, щоб черговий гравець, що має говорити, знаходився якнайближче до гравця в лабіринті. При цьому гравці практично не дивляться навколо й під ноги, можуть випадково перечепитися і впасти. Тому застосування зовнішньої страховки для цієї гри є цілком доречним.

Основні способи та правила забезпечення зовнішньої страховки гравців:

1. Асистенти або гравці, що страхують, розташовуються по 1 чол. за кожним ребром квадрату на відстані близько 1 м від гравців. Їх завданням є страхувати гравців від падіння;

2. Страховка здійснюється виставленими вперед руками. Руки для пружності трохи зігнуті в ліктях, долоні розкриті до гравців та розгорнуті в боки і вгору;

3. Під час безпечного виконання ігрового завдання асистентам (чи гравцям, що страхують) заборонено підтримувати й допомагати будь-яким іншим чином гравцям, торкатися ліній лабіринту.

Гра «Павутиння»

Цільові установки: формування навичок командної взаємодії, формування креативності мислення, розвиток креативності дій, розвиток лідерських якостей, розвиток комунікаційної компетентності, формування навичок самостраховки та самозабезпечення, розвиток вестибулярної чутливості та тримання рівноваги.

Виконання: загальною групою.

Обладнання, спорядження, реквізит гри:

1. Спеціально зв'язане павутиння із допоміжною мотузкою (діаметр 3-4 мм, розміром 2 м на 4 м) - 1 шт.;

2. Секундомір або таймер зворотного відліку - 1 шт.;

3. Пластикові пляшки з водою (1 - 1,5 л) - 1 шт. (необхідні тільки для ускладненого варіанту завдання);

4. Кружка для води (пластикові або металеві 0,3 л) - 1 шт. (необхідні тільки для ускладненого варіанту завдання).

Опис ігрової ситуації: Між деревами (стінами, стійками тощо) зав'язане вертикально (горизонтально) "павутиння", що відокремлює пункт А від пункту Б (рис. 8). Гравці знаходяться в пункті А. Над горизонтальним павутинням зав'язані додаткові обмежувальні за висотою (1,3 - 1,5 м) мотузки.

Завдання: Переправитись у протилежний пункт.

Варіанти:

Гра однією групою (всі гравці знаходяться у пункті А, рух відбувається з пункту А до пункту Б):

1). Всією групою.

Варіанти додаткового виклику:

Підготовка до гри: а) гравці беруть певний час на розробку та апробацію плану гри (можна обговорювати й пробувати); б) гравці беруть певний час тільки на розробку плану гри (тільки обговорення, пробувати заборонено); в) гра без підготовки.

Обмеження за часом: а) на розробку та апробацію плану гри; б) на розробку плану гри; в) на гру; г) на все разом.

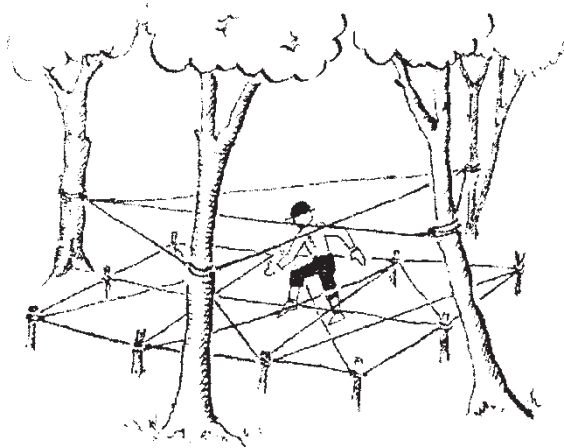

Рис. 8. Гра “Павутиння” (горизонтальний варіант)

Обмеження за кількістю спроб: а) у частини групи (за статтю, за віком, згідно порядкових номерів розрахунку, за жеребом тощо); б) персонально; в) у всієї групи.

Мовчання: а) у частини групи (за статтю; за віком, згідно порядкових номерів розрахунку, за жеребом тощо); б) персонально; в) повне у всіх гравців, між пунктами А і Б.

Заплющені очі: а) у частини групи (за статтю; за віком, згідно порядкових номерів розрахунку, за жеребом тощо); б) персонально.

Ускладнене завдання: Провести одного з учасників із заплющеними очима.

Правила:

1. Гравцям, заборонено будь-чим торкатися павутиння;
2. У випадку порушення правил всі гравці повертаються у вихідну позицію і виконують ігрове завдання заново.

Варіант пригодницького представлення: “Ви довго блукали темним тропічним лісом, ви утомилися, вас мучить спрага і ви з величезною радістю бачите попереду просвіток. Там прекрасна сонячна галявина зі смарагдовою травою на якій так приємно повалятися після довгого переходу і дзюркотливим струмком із якого так хочеться напиться. І отут ви бачите прямо перед собою гігантське павутиння, що вертикально (горизонтально) перегородило вам шлях до галявини і його неможливо обминути. Зустріч із хазяїном цього павутиння не входить у ваші плани. До речі, необережним звуком ви можете привернути увагу павука.

Безпека. Основна небезпека на цій вправі - упустити гравця під час передачі крізь “павутиння” (вертикальний варіант). Це може відбутися в момент, коли людину передають із пункту А до пункту Б, і в цей момент хтось порушує правила. Тому застосування зовнішньої страховки для вертикального варіанту цієї гри є обов’язковим.

Основні способи та правила забезпечення страховки гравців:

6. Асистенти або гравці, що страхують, розташовуються по 2 чол. по обидва боки від павутиння на відстані близько 1 м від гравців. Їх завданням є страхувати гравців від падіння;

7. Страховка здійснюється виставленими вперед руками. Руки для пружності трохи зігнуті в ліктях, долоні розкриті до гравців та розгорнуті в боки і вгору;

Під час безпечного виконання ігрового завдання асистентам (чи гравцям, що страхують) заборонено підтримувати й допомагати будь-яким іншим чином гравцям, торкатися “павутиння”

ТУРИСТСЬКІ РУХЛИВІ ІГРИ

Гра «Компас».

На землі малюють круг діаметром 2-3 м. На відстані приблизно 3 м від круга пишуть, згідно з напрямом сторін горизонту, букви П, С, З. Гравці стають спиною до центру круга. По команді керівника "Північ"! усі повинні обернутися у бік півночі. Той, хто помилився, отримує штрафний бал. Перемагає той, хто набрав найменше число балів.

Гра «Хто спостережливий».

Хлопці отримують завдання - певний відрізок шляху йти мовчки, уважно дивитися на всі боки, стараючись все побачити і запам'ятати. Перемагає той, кому вдалося запам'ятати найбільше деталей, подробиць, орієнтирів.

Гра «Визначити відстань».

Гравцям пропонується визначити відстань до видимого орієнтиру: дерева, будинку, стовпа. Потім відстань вимірюється. Перемагає той, хто Пошуки зниклої групи точніше вказав величину.

Гра проводиться на лісистій пересіченій місцевості розміром приблизно 2 -1,5 км. Гравці діляться на три групи. Учасники однієї

групи заздалегідь ховаються в найбільш зручному місці (ховаючись, маскуючись як на землі, так і на деревах) на ділянці не більше 100 м.

У 1,5 - 2 км від місця укриття вибирається місце старту. Керівник готує два маршрути по азимуту від місця старту до місця укриття групи, що пішла. Маршрути мають бути різними по характеру, але однаковими по протяжності і складності.

Через 20-30 хв. після відходу першої групи керівник вручає пакети із завданнями по пошуку "зниклих". Кожна група, маючи компас, маршрут з азимутами і вказівками відстані в метрах (для кожного напрямку), вирушає на пошуки.

Перемагає група, що швидше виявила тих, що сховалися. Якщо впродовж встановленого часу (40-60 хв.) другу групу виявити не вдається, вона перемагає.

Необхідні в туристичному поході уміння і навички по установці біваку, розпалюванню вогнища, подоланню рову, наданню першої медичної допомоги освоюються в іграх: "Смуга перешкод", "Підготовка до походу", "Не попадися вартовому", "Вудка", "Естафета із стрибками в довжину", "З купини на купину", "Транспортування потерпілого", "Знавці медицини", "Кільцева туристична естафета".

Гра «Смуга перешкод».

Команди вишикувані в колони по одному за лінією старту. По сигналу перші номери пробігають встановлену дистанцію, долаючи на шляху природні або штучні перешкоди: канаву (стрибком), "Водну перешкоду" (по колоді, навісній переправі), бар'єри, огорожі, схили різної крутизни.

На перших порах гру можна проводити у вигляді спрощеної естафети, де учасники, розподілившись по дистанції, долають тільки одну перешкоду.

Гра «З купини на купину».

Команди вишикувані за 1-2 м перед стартовою лінією, за якою позначено "болото" смуга шириною 6-10 м, на якій намальовані (викладені шишками або піском) круги діаметром до 40 см "купина", розташована від "берега до берега" в шаховому порядку. Відстань між купиною" 80-120 см, залежно від віку учасників. По сигналу кожен учасник по черзі долає "болото" стрибками по "купині" і стає

в кінець своєї колони. Виграє команда, яка першою і з найменшим числом заступів виконала завдання.

Гра «Підготовка до походу».

Команди вишикувані за стартовою лінією, в руках у тих, що направляють, капітанів команд рюкзаки. На протилежній стороні майданчика складені речі для походу: спальник, куртка, штормівка, спортивні брюки, светр, миска, кухоль, ложка, туалетне приладдя, запасна взуття (кеди або кросівки). По сигналу перший учасник разом з капітаном укладає в рюкзак один з принесених предметів. Потім теж робить другий, третій і т. д. Виграє команда, першою що підготувала рюкзак капітана в похід.

Для ускладнення завдань можна встановити декілька перешкод на шляху учасників (пройти по колоді, перестрибнути канаву і т. п.).

Гра «Транспортування потерпілого».

Команда вишикувана в колону по два перед стартовою лінією за направляючим. За сигналом пара бере свого направляючого і переносить обумовленим способом на протилежну сторону майданчика. Два учасники ("потерпілий" і один з переносників) залишаються за лінією, а третій бігом повертається до команди, переносючи і засоби транспортування. Далі те саме виконує друга пара, транспортуючи того, хто повернувся і т. д. Виграє команда, яка першою і з найменшим числом порушень виконала завдання.

Способи перенесення "потерпілого": на руках: а) підтримуючи плечі і ноги, б) зчепивши руки в замок і посадивши на них "потерпілого"; в) за допомогою жердин і штормівок (як на носилках); г) за допомогою рюкзака; д) за допомогою мотузки.

Гра «Між двох вогнів».

Гра проводиться на волейбольному майданчику (без сітки). Капітани стають за лицьовими лініями майданчика, а гравці їх команд на протилежній її половині. Таким чином, кожна команда знаходиться як би між двох вогнів.

По черзі один з капітанів вводить м'яч (волейбольний) в гру, передаючи його гравцям своєї команди. Вони повинні вибрати вдалий момент і зачепити м'ячем гравця команди суперника так, щоб він не упіймав м'яч. Гравець, в якого потрапили м'ячем, покидає майданчик, але продовжує грати поряд зі своїм капітаном за

лицьовою лінією. Він, як і капітан, має право ловити м'яч, передавати його, вибивати суперника. Завдання тих, хто володіє м'ячем засалит ним гравців команди суперника. Інші учасники повинні ухилитися від м'яча і упіймати його, щоб передати своїй команді. Гра триває встановлений час. Виграє команда, що засалил більше число гравців команди суперника.

Гра «Зустрічна естафета».

Кожна команда поділена на дві підгрупи, вишикувані в колону по одному на відстань 10-30 м. (залежно від віку учасників і розмірів майданчика). У руках у тих, хто направляє - естафетна паличка. По сигналу перший учасник біжить на протилежну сторону майданчика, оббігає другу підгрупу і передає естафету тому, хто направляє, після чого стає в кінець колони. Теж повторює другий учасник, оббігає другу підгрупу і стає на її лівому фланзі і т. д. Естафета вважається закінченою, коли останній учасник лідируючої команди, оббігши протилежну колону, стає попереду і піднімає вгору естафетну паличку.

Гра «Естафета з м'ячем».

Команди вишикувані в колону по одному, в руках у тих, що направляють великі м'ячі (баскетбольні, футбольні, волейбольні). По сигналу учасники виконують по черзі серію завдань, пробігаючи з м'ячем вказану відстань (5-10 м.) вперед і назад. Способи пересування з м'ячем: тримаючи м'яч на долоні; ударяючи ним по підлозі і вловивши двома руками; підкидаючи м'яч вгору і вловивши (обумовлена кількість разів); ведучи м'яч однією рукою; ведучи м'яч ногами.

Вихованню спритності при підготовці школярів до занять туризмом сприяють ігри: "Тунель", "Переправа", "Гонка обручів", "Крізь обруч", "Через скакалку усією командою", "Жива змійка", "Утримай рівновагу", "Всюдихід".

Гра «Тунель».

Команди вишикувані в колону по два, дистанція і інтервал між учасниками два кроки. Кожна пара тримає між собою обруч, який разом з іншими утворює "тунель". По сигналу учасники однієї з колон відпускають обручі і услід за тим, що направляє швидко пробігають по "тунелю" і повертаються на свої місця. Як тільки

гравці цієї колони підхоплюють свої обручі, рух починає друга колона, повторюючи ті ж завдання. Перемагає команда, яка першою виконала завдання.

Гра «Гонка обручів».

Гравці шикуються в шеренги у двох кроках один від одного. У правофлангового кожної команди по 10 обручів. По сигналу учасники переправляють їх в протилежний кінець шеренги. Перш ніж передати сусідові обруч, необхідно надіти його на себе (зверху вниз або від низу до верху). Надівати відразу декілька обручів не дозволяється. Останній в грі надіває на себе усі обручі.

Гра «Утримай рівновагу».

Гравці стають на колоду (бум) лицем один до одного на відстані витягнутих рук. Кожен намагається порушити рівновагу суперника ударом по долонях або плечі. Програє той, хто сплигне раніше з колоди.

Загальне завдання виховання сили усебічний розвиток її, забезпечення високих проявів в різноманітних видах рухової діяльності. Цьому завданню сприяють ігри: "Естафета", "Тачка", "Естафета з лазінням по канату", "Сильна сутичка", "Турнір атлетів", "Бій півнів", "Виштовхни з круга", "Боротьба ногами", "Боротьба вершників", "Перетягування каната", "Шнурбол", "Силачі", "Бій на переправі", "Повітряний міст".

Естафета «Тачка».

Команди вишикувані в колони по одному, хто направляє і другий в початковому положенні: перший в упорі лежачи ноги нарізно, які тримає другий. По сигналу пара швидко пересувається до фінішної лінії(4-10 м). Проїшовши її, перший залишається на протилежній стороні майданчика. Другий біжить назад, приймає положення упору лежачи, а його ноги підтримує третій і т. д.

Гра «Бій півнів».

Двоє суперників стають один проти одного, кожен на одній нозі (іншу підтримує рукою за гомілку ззаду). По сигналу вони починають стрибати і штовхати один одного плечем, примушуючи стати на обидві ноги або вийти з круга. Програє той, хто торкнеться підлоги обома ногами або виявиться за кругом.

Гра «Виштовхни з круга».

Поєдинок проводиться в крузі діаметром 4-5 м. Двоє, що грають стоячи в крузі, беруться з обох боків за триметрову палицю (жердина). По сигналу кожен намагається виштовхнути суперника з круга. Програє той, котрий о виявиться за кругом або хто випустить жердину з рук. Гравцям не можна торкатися один одного.

Для навчання умінням і навичкам в орієнтуванні на місцевості, користуванні картою і компасом, для виховання спостережливості, витривалості, винахідливості, ініціативності, сміливості доцільні ігри: "Компас", "Хто спостережливий", "По азимутах", "Визначити відстань", "По карті, слідам і прикметам", "Вивчити слід", "Пошук зниклої групи", "По невідомому маршруту", "Зустрічний бій", "Прорив оборони і бій в глибині", "Виявити міни", "Затримати порушника", "По гриби", "Запам'ятати пози", "Орля", "Зірниця". Ігри на виховання спостережливості і пам'яті допомагають розвинути глибоке мислення.

Додаток В

ОРІЄНТОВНИЙ ЧАСОВИЙ РЕГЛАМЕНТ ТУРИСТСЬКИХ ІГОР ДЛЯ АКТИВНОЇ ДОЗВІЛЛЕВОЇ ПРОГРАМИ

Блок 1. Підготовка гри.....	30 - 45 хв.
Блок 2. Підготовка учасників.....	20 - 30 хв.
Блок 3. Вибір гри.....	5 - 10 хв.
Блок 4. Моделювання ігрових задач і ситуацій	10 - 15 хв.
Блок 5. Прийняття правил гри	5 - 10 хв.
Блок 6. Вибору варіанту гри	5 - 10 хв.
Блок 7. Посилення мотивації	5 - 10 хв.
Блок 8. Здійснення гри.....	30 - 45 хв.
Блок 9. Підбиття підсумків та оцінка результатів гри ...	10 - 15 хв.

Загалом2 год. - 3 год. 10 хв.

Додаток Г

**Інститут фізичного виховання і спорту
Кафедра теорії і методики спорту**

Організація краснавчо-туристичної діяльності

ПРОГРАМА

нормативної навчальної дисципліни

підготовки бакалавра
галузі знань 0102 Фізичне виховання, спорт і здоров'я
людини

спеціальності 6.010201 «Фізичне виховання»,

6.010202 «Спорт»,

6.010203 «Здоров'я людини»

(Шифр за ОПП ПП. 03.)

ВСТУП

Програма вивчення нормативної навчальної дисципліни **«Організація краєзнавчо-туристичної діяльності»** складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра спеціальності 6.010201 Фізичне виховання*, 6.010202 Спорт, 6.010203 Здоров'я людини*.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є формування комплексних знань, умінь та навичок з туризму.

Міждисциплінарні зв'язки: вивчення навчальної дисципліни організація краєзнавчо-туристичної діяльності пов'язано з програмами таких навчальних дисциплін, як анатомія людини з основами спортивної морфології, основи теорії і методики спортивного тренування, біомеханіка, теорія і методика спортивної підготовки, фізіологія людини.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Туризм як засіб всебічного і гармонійного розвитку підростаючого покоління.
2. Топографічна підготовка туристів.
3. Організація і методика проведення туристичних походів.
4. Гігієнічне й методичне забезпечення туристичних походів зі школярами.
5. Організація та проведення масових туристичних заходів з учнями.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни.

1.1. Метою дисципліни «Організація краєзнавчо-туристичної діяльності» є вивчення студентами теорії і методики організації краєзнавчо-туристичної діяльності, придбання необхідних знань, умінь та навичок для самостійної роботи в школі. Він покликаний суттєво підвищити професійну підготовку студентів в області проведення позакласної (спортивні секції, змагання), позашкільної роботи.

Курс „Організація краєзнавчо-туристичної діяльності” органічно пов’язаний з навчальним планом, вимогами кваліфікаційної характеристики, які пред’являються до професійної підготовленості майбутнього вчителя фізичного виховання.

Реалізація курсу здійснюється в формі лекційних, практичних та самостійних занять.

1.2. Основними завданнями вивчення навчальної дисципліни «Організація краєзнавчо-туристичної діяльності» є:

- формування комплексних знань, умінь та навичок з туризму;
- формування професійних умінь учителя фізичної культури;
- формування організаційних здібностей до проведення занять з туризму;
- проведення занять з туризму з метою оздоровлення організму займаючихся;
- навчити складати оздоровчі і тренувальні програми занять з лижного спорту і туризму для різних вікових груп населення ;
- забезпечити уміння дотримуватись встановлених норм і правил безпечного проведення занять з туризму;

- навчити організовувати і проводити початкове тренування з туризму;
- навчити застосовувати одержані знання для пропагування туризму як корисних фізичних вправ та масових видів оздоровлення.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати: історію розвитку туризму в Україні; види туризму; правила проведення туристських подорожей з учнівською і студентською молоддю України; поняття про місцевість, рельєф; форми рельєфу; класифікацію умовних топографічних знаків; поняття про план, карту, різницю між ними; поняття про масштаб; характеристику числового масштабу; характеристику лінійного масштабу; характеристику теоретичного масштабу; порядок розробки маршруту багатоденного походу; графік проходження маршруту; форми маршрутної документації; порядок одержання дозволу на багатоденний похід; види водних переправ; види страховки під час здійснення переправи; методика наведення переправи; техніку в'язання основних вузлів; профілактику травм і захворювань; скоби накладання бинтової пов'язки; способи транспортування потерпілого; планування краєзнавчо-туристичної роботи в школі; форми краєзнавчо-туристичної роботи в школі.

уміти: читати топографічні карти; вимірювати відстані по карті; визначати крутизну схилу; визначати сторони горизонту за допомогою компасу; орієнтувати карту відносно сторін горизонту; визначати точки свого місцезнаходження; виконувати прийоми топографічної прив'язки; розв'язувати завдання за контрольними картками; розробляти маршрут пішого походу по своїй області; складати кошторис походу по своїй області; підбирати особисте, групове, спеціальне спорядження для походу; вибирати місце біваку; розпалювати вогнище при складних метеоумовах; виконувати правила і прийоми руху на підйомах і схилах, подолання завалів, хащі та чагарнику; виконувати техніку водних переправ; показувати техніку в'язання основних вузлів; виконувати техніку надання першої допомоги при деяких травмах; виконувати техніку накладання джгута й шини, транспортувати потерпілого; складати план туристично-краєзнавчих заходів для класу; складати Положення про шкільний туристичний зліт, похід і змагання.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться: 108 год. / 3,0 кредита ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Туризм як засіб всебічного і гармонійного розвитку підростаючого покоління.

1.1. Введення в туризм. Оздоровчо-прикладне значення туризму. Класифікація туризму.

Суть туризму та його місце у системі фізичного виховання. Оздоровчі завдання шкільного самодіяльного туризму. Класифікація туризму.

2.2. Історія розвитку туризму в Україні.

Історія розвитку самодіяльного туризму.

Змістовий модуль 2. Топографічна підготовка туристів.

2.1. Топографічна підготовка туристів. Основи топографії і орієнтування. години).

Рельєф місцевості. Зображення його на топографічній карті. Географічні координати. Довгота та широта. Географічна та кілометрова сітка.

2.2. Топографічна карта. Топографічне орієнтування з компасом і картою на місцевості.

Визначення топонімів по групах. Масштабні і позамасштабні знаки, площинні (заповнювальні) і контурні знаки. Комбінації знаків. Пояснювальні, цифрові і буквені характеристики. Масштаб. Види масштабів. Вимірювання відстаней на карті. Рамка топографічної карти. Номенклатура. Географічні і прямокутні координати (кілометрова сітка карти). Визначення координат точок на карті.

Компас. Типи компасів. Будова компасу. Правила роботи з компасом. 4 дії з компасом. Поняття про візування. Поняття про азимут. Азимут справжній і магнітний. Магнітне схилення. Вимірювання і побудова кутів (направлень) на карті.

Орієнтування карти відносно сторін горизонту. Співставлення карти й місцевості.

2.3. Нормативно-правова база краєзнавчо-туристичної діяльності. Краєзнавчо-туристичні ресурси.

Закон України про туризм. Правила проведення змагань туристичних спортивних походів. Наказ Міністерства освіти України № 96 від 6.04.1999 р про затвердження Правил проведення

туристських подорожей з учнівською і студентською молоддю України.

Вивчення охорони пам'ятників історії і культури. Види пам'ятників. Використання пам'ятників історії і культури у навчальній і виховній роботі.

Техніка проведення краснавчих спостережень і їх фіксація, складання описів, відео і фотозйомка, складання схем ділянок маршруту, нанесення відсутніх уточнень і виправлень на карту маршруту.

Змістовий модуль 3. Організація і методика проведення туристичних походів.

3.1. Організація і методика проведення туристських походів.

Мета і завдання туристських походів з школярами. Комплектування туристських груп. Розподіл обов'язків. Вибір району подорожі. Розробка маршруту. Оформлення маршрутної документації. Групове й особисте спорядження. Організація руху в поході. Організація бівачних робіт у поході. Підбиття підсумків туристських походів.

3.2. Підготовка походу. Спорядження для походу. Організація харчування в поході.

Вихідні умови: визначення мети походу, допустима тривалість, протяжність, складність і вартість походу для даної групи.

Психологічні аспекти комплектування туристської групи, попередній медичний огляд учасників. Вимоги керівництва до учасників.

Принципи самоврядування і самообслуговування: розподіл обов'язків у групі. Складання плану підготовки походу. Вибір і вивчення району походу.

Оформлення похідної документації. Робота маршрутно-кваліфікаційних комісій закладів освіти. Гігієнічне і медичне забезпечення, рятувальні роботи в турпоході.

Спорядження для туристського походу: особисте, групове, спеціальне. Зберігання і укладання спорядження. Підготовка і ремонт спорядження. Норми вагових навантажень юних туристів.

Складання меню харчування. Фасування та збереження продуктів під час походу. Облік витрат продуктів. Циклічність харчування. Посуд для приготування їжі.

3.3. Тактика походу. Техніка в'язання основних вузлів. Техніка подолання природних перешкод у подорожі. Правила та організація біваку. Турпохід вихідного дня.

Вибір та вивчення району походу, розробка маршруту. Головні вимоги до побудови нитки маршруту і плану-графіку походу.

Тактика подолання природних перешкод. Використання спеціального спорядження при подоланні природних перешкод.

Техніка в'язання основних вузлів (провідник, подвійний, вісімка, булінь, брамшкотовий, удавка, прямий, зустрічний, схоплюючий).

Характерні перешкоди в пішохідних, гірських та водних походах. Вибір безпечного і раціонального шляху та порядку руху, способи страхування (страховка).

Вибір місця біваку. Правила безпеки при виборі місця біваку. Міри пожежної безпеки та загальної безпеки бівачних робіт. Типи вогнищ та їх призначення. Способи розпалювання вогнищ при складних метеумовах. Екологічні та природоохоронні вимоги до організації біваку.

Турпохід вихідного дня. (Рух у похідному строю. Зміни темпи руху. Зупинки для відпочинку. Орієнтування за схемою маршруту чи по карті. Застосування компаса для орієнтування. Визначення та вибір місця для встановлення намету. Розпалення вогню. Приготування їжі в польових умовах. Методика подолання перешкод під час походу: подолання завалів, хащів, чагарнику; рух через умовне болото по купинах; рух по жердинах; переправа через умовну річку вбрід чи на плавзасобах; траверс схилу; спускання та підйом по схилу; транспортування постраждалого.

Змістовий модуль 4. Гігієнічне й методичне забезпечення туристичних походів зі школярами.

4.1. Гігієнічне й методичне забезпечення туристичних походів. Рятувальні роботи у туристських походах.

Лікарське забезпечення туристських походів. Особиста гігієна школярів у туристських походах. Забезпечення безпеки травмування й захворювання у турпоходах. Профілактика. Перша медична допомога. Організація рятувальних робіт у туристських походах.

4.2. Рятувальні роботи у туристських походах.

Рятувальні роботи у туристських походах. Похідний травматизм. Гігієна туриста. Захворювання у поході. Профілактика

травматизму і захворювань. Допомога при різноманітних травмах. Основні способи транспортування потерпілого. Забезпечення самоконтролю. Комплектація похідної аптечки.

Змістовий модуль 5. Організація та проведення масових туристичних заходів з учнями.

5.1. Організація та проведення масових туристичних заходів з учнями.

Туристичні зліти, змагання. Види масових заходів їх характеристика та форма проведення. Документація. Положення, умови проведення, кошторис, плани підготовки до проведення, звіт. Види змагань, суддівська колегія, склад учасників, підготовка полігонів, маршрутів.

5.2. Туристський похід – зліт.

Положення, склад учасників, вибір місця, прокладка маршрутів, підготовка карт і завдань, забезпечення безпеки, проведення лінійки, розваг, підведення підсумків.

5.3. Організація і методика проведення змагань з туризму.

Туристичний зліт. Туристські змагання Положення, програма і види змагань, суддівська колегія, склад учасників, підготовка полігонів і маршрутів. Забезпечення безпеки проведення змагань. Матеріальне забезпечення змагань. Підготовка до участі у змаганнях з туристської техніки на етапах: 1) укладання рюкзака; 2) підготовка до розпалення багаття; 3) встановлення намету; 4) орієнтування на місцевості; 5) головні топографічні дані; 6) перша долікарняна допомога; 7) подолання завалів; 8) в'язка вузлів; 9) рух через умовне "болото" по купинах; 10) рух по жердинах; 11) переправа через умовну річку вбхід; 12) траверс схилу; 13) спускання по схилу спортивним способом; 14) підготовка до переправи одним із способів. Туристичний зліт. Командна смуга перешкод: зняття палатки, подолання завалу, спуск чи підйом спортивним способом, рух по колоді, перенесення потерпілого, рух за азимутом, встановлення палатки.

Проведення конкурсів: пропаганда туризму; влаштування бівака; приготування їжі; фотографії; виконання пісень.

3. Рекомендована література

Основна:

1. Булашев О. Я. Теорія і методика спортивного туризму для студентів першого курсу (за кредитно-модульною системою) / О. Я. Булашев; Харківська ДАФК. – Харків, 2007. – 232 с.
2. Гончарова Є. М. Загальний курс туризму для студентів I курсу (за кредитно-модульною системою) : [методичні рекомендації] / Є. М. Гончарова, К. В. Хлебцевич; Харківська державна академія фізичної культури. – Харків, 2007. – 152 с.
3. Дмитрук О. Ю. Спортивно-оздоровчий туризм : навчальний посібник / О. Ю. Дмитрук, Ю. В. Щур. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Київ: Альтерпрес. – 2008. – 280 с.
4. Конох А. П. Туризм : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / А. П. Конох, Ф.Ф. Товстопятко, С.А. Некрасов - Запоріжжя: ЗНУ, 2005.- 132 с.
5. Пангелов В. А. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей : навчальний посібник для студ. вищ. навч. закладів / В. А. Пангелов. – К. : Академвидав, 2010 – 248 с.
6. Туризм і методика викладання методичні рекомендації для студентів факультетів фізичної культури педагогічних інститутів. /Уклад. В.В. Шерета, Ю.Г. Васін, В.І. Курілова, А.І. Тихомиров/. – К.: РНМК Міннаросвіти України, 1992.
7. Устименко Л. М. Історія туризму : навчальний посібник для студ. вищ. навч. закладів культури і мистецтв III-IV рівнів акредитації / Л. М. Устименко, І. Ю. Афанасьєв. – Київ : Альтерпрес, 2005. – 320 с.

Додаткова:

8. Вяткин Л. А. Туризм и спортивное ориентирование: учебное пособие / Л. А. Вяткин, З. В. Сидорчук, Д. Н. Немытов – М.: Академия, 2004. – 208 с.
9. Грабовський Ю. А. Спортивний туризм: [навч. посіб] / Ю. А. Грабовський, О В. Скалій, Т. В. Скалій. – Т.: Богдан, 2009. – 304 с.
10. Державна програма розвитку туризму на 2002-2010 роки, затверджено Постановою Кабінету Міністрів України № 583 від 29 квітня 2002 року.
11. Дегтяр В. Д. Основи оздоровчо-спортивного туризму / В. Д. Дегтяр - К.: Науковий Світ, 2003.-203 с.
12. Дмитрук О. Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу : навчальний посібник / О. Ю. Дмитрук. – 2-ге вид., виправ. Та доп. – Київ: Альтерпрес, 2004. – 192 с.

13. Дмитрук С. В. Соціально-педагогічні технології в туризмі : навчальний посібник / С. В. Дмитрук, О. Ю. Дмитрук. – Київ: Центр учбової літератури, 2012. – 328 с.

14. Дурович А. П. Активный туризм: современное состояние и перспективы развития / А. П. Дурович. – К.: Новое знание, 2003. – С. 11-15.

15. Еременко В. Інформаційні аспекти розробки та проведення туриського походу / В. Еременко, Л. Заневська, А. Култії, О. Ярномох // Молода спортивна наука України: зб. наук прац. – Л.: Українські технології, 2010. Вип. 14. – т.ч. – С. 60-65.

16. Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про туризм"» від 18.11.2003 р.№ 1282-ІУ//Український туристичний вісник. - 2003. -№ 1.

17. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні : навч. посіб. для студ. Вузів / В. Ф. Кифяк - Чернівці: Книги-XXI, 2003. - 300 с.

18. Коваленко Л. В. Туристичне країнознавство [Текст]: метод. вказів. та завд. для самост. та індив. роб. студ. напряму підгот. «країнознавство» / Л. В. Коваленко. – Запоріжжя: ЗНУ, 2010. – 48 с.

19. Конох А. П. Екологічний туризм : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / А. П. Конох, Ф.Ф. Товстопятко, С.А. Некрасов - Запоріжжя: ЗНУ, 2005. - 68 с.

10. Конох А. П. Тактика орієнтування, робота з картами та використання рельєфу під час орієнтування : навчально-методичний посібник / А. П. Конох, Ф.Ф. Товстопятко, С.А. Некрасов - Запоріжжя: ЗДУ. - 2004. - 62 с.

11. Панкова Є. В. Туристичне краєзнавство : навчальний посібник для вищ. навч. закладів культури і мистецтв III-IV рівнів акредитації / Є. В. Панкова. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Київ : Альтерпрес, 2007. – 352 с. .

12. Федорченко В. К. Педагогіка туризму / В. К. Федорченко, Н. А. Фоменко, М. І. Скрипник, Г. С. Цехмістрова. – К.: Видавничий дім «Слово», 2004. – 296 с.

13. Щур Ю. В. Спортивно-оздоровчий туризм : навчальний посібник / Ю. В. Щур, О.Ю. Дмитрук - К.: "Альтерпрес", 2003. - 232 с.

14. Рут Є. Шкільний туризм і рекреація. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2004. – 162 с.

15. Туризм и спортивное ориентирование. Учебник для институтов и техникумов ф/культуры /В.И. Ганапольский и др. – М.: ФиС, 1987.

16.

17. Курилова В.И. Туризм учебное пособие для студентов пединститутов/ В.И. Курилова - М.: Просвещение, 1988.

18. Моргунов В. П. Туризм учебное пособие для пединститутов / В П. Моргунов – М.: Просвещение, 1978.

19. Мятусевич К. М. Найпростіші вимірювання на місцевості / К. М. Мятусевич, В. Е. Семенов – К., Рад. школа. 1981.

20. Пангелов В. А. Аспекти підготовки фахівців з туристсько-краєзнавчої роботи в педагогічних ВНЗ / В. А. Пангелов // Туризм у ХХІ ст. - К.: Знання України, 2002. - С. 334-437.

21. Тимошенко Л. О. Спортивно-оздоровчий туризм : методичні вказівки до виконання контрольних робіт студентами У курсу заочної форми навчання спеціалізації "Спортивно-оздоровчий туризм" спеціальності "Фізичне виховання" / Л. О. Тимошенко, К. В. Лабарткава ; ЛДУФК, 2011. - 56 с.

22. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні / В. К. Федорченко, Т. А. Дьорова - К.: Вища школа, 2002.-С. 13.

23. Федорченко В. К. Туристський словник-довідник / В. К. Федорченко, І.М. Мініч - К.: Дніпро, 2000. -С. 136.

24. Фізичне виховання : практикум з туризму для студ. усіх спеціальностей / укл. В. В. Білецька, Ю. О. Усачо; МОНМСУ, НАУ. – Київ: НАУ, 2011. – 30 с.

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання – 2-й семестр: екзамен

5. Засоби діагностики успішності навчання : опитування, виконання індивідуальних завдань, тестування, виконання контрольних робіт, виконання рефератів, виконання тестових завдань технічної і спеціально-фізичної підготовленості.

Додаток Д

**Інститут фізичного виховання і спорту
Кафедра теорії і методики спорту**

Рекреаційний туризм

ПРОГРАМА

вибіркової навчальної дисципліни

підготовки бакалавра

галузі знань 0102 Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини

спеціальності 6.010203 Здоров'я людини*

(Шифр за ОПП ПП.04.)

ВСТУП

Програма вивчення нормативної вибіркової дисципліни «**Рекреаційний туризм**» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра спеціальності 6.010203 **Здоров'я людини***.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є техніка і методика навчання основних вправ рекреаційного туризму.

Міждисциплінарні зв'язки: вивчення навчальної дисципліни рекреаційний туризм пов'язано з програмами таких навчальних дисциплін, як анатомія людини з основами спортивної морфології, основи теорії і методики спортивного тренування, біомеханіка, теорія і методика спортивної підготовки, фізіологія людини.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Розвиток рекреаційного туризму в Україні і за кордоном.
2. Основні форми рекреаційно-оздоровчої роботи.
3. Особливості рекреаційного туризму населення під час дозвілля.
4. Місце використання сучасних оздоровчих систем у рекреаційній роботі.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни.

1.1. Метою дисципліни є- формування професійних, організаційних та методичних знань, вмінь та навичок, які необхідні у подальшій діяльності фахівця з рекреаційного туризму.

Реалізація курсу здійснюється в формі лекційних, практичних та самостійних занять.

1.2. Основними завданнями вивчення навчальної дисципліни «Рекреаційний туризм» є:

- формування комплексних знань, умінь та навичок з рекреаційного туризму
- формування професійних умінь учителя фізичної культури;
- формування організаційних здібностей до проведення занять з рекреаційного туризму;
- проведення занять з рекреаційного туризму з метою оздоровлення організму займаючихся;
- навчити складати оздоровчі і тренувальні програми занять з рекреаційного туризму для різних вікових груп населення ;
- навчити застосовувати одержані знання для пропагування рекреаційного туризму як корисних фізичних вправ та масових видів оздоровлення.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати:

- основні поняття і терміни;
- функції рекреації у суспільстві;
- соціальні та економічні функції рекреаційно-оздоровчої діяльності;

- види туризму;
- форми рекреаційного туризму;
- типи міських парків;
- форми рекреаційно-оздоровчої діяльності у міських парках;
- сутність сучасних оздоровчих систем;
- засоби занять оздоровчої спрямованості;
- особливості використання різних видів спорту у рекреаційно-оздоровчій роботі;
- особливості функціонування міжнародного руху “Спорт для всіх”.

уміти:

- проводити заняття з оздоровчого туризму;
- застосовувати різні форми рекреаційно-спортивної діяльності;
- реалізувати різні програми рекреаційного туризму з різними верствами населення.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 54 години /1,5 кредита ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Розвиток рекреаційного туризму в Україні і за кордоном

1.1. Введення до курсу “Рекреаційний туризм”.

Тлумачення основних понять рекреаційного туризму.
Нормативно-правова база рекреаційного туризму.

1.2. Сучасний стан та перспективи розвитку рекреаційно-оздоровчої діяльності.

Характеристика рекреації: предмет, завдання, основні характеристики, засоби. Класифікація рекреації. Форми і засоби рекреаційно-оздоровчої діяльності. Функції рекреації у суспільстві. Сучасний стан та перспективи розвитку рекреаційно-оздоровчої діяльності в Україні.

1.3 . Міжнародний рух “Спорт для всіх”.

Загальна характеристика міжнародного руху “Спорт для всіх”. Організація оздоровчої діяльності в Україні та у зарубіжних країнах.

Особливості організації зарубіжних фізкультурно-оздоровчих клубів (ФОК). Діяльність міжнародної організації RESPODS-DI.

Змістовий модуль 2. Основні форми рекреаційно-оздоровчої роботи.

2.1. Туризм як засіб рекреаційно-оздоровчої діяльності.

Коротка історія розвитку туризму. Міжнародні та національні туристичні організації. Види туризму та їх коротка характеристика. Форми рекреаційного туризму та його складові.

2.2. Особливості рекреаційно-оздоровчої діяльності у закладах відпочинку.

Основи лікувального туризму. Лікувально-туристичні режими. Особливості рекреаційно-оздоровчої діяльності у закладах відпочинку. Типи оздоровчо-рекреаційних установ. Фактори, що сприяють активному відпочинку в рекреаційно-оздоровчих установах.

Змістовий модуль 3. Особливості рекреаційного туризму населення під час дозвілля

3.1. Рекреаційний туризм дорослого населення.

Зарубіжний досвід рекреаційного туризму різних верств населення. Соціально-психологічні фактори, що впливають на вибір різних форм і видів рекреації. Коротка характеристика популярних форм рекреаційних занять серед дорослого населення. Місце видів спорту і фізичних вправ у фізичному самовдосконаленні студентів.

3.2. Використання окремих видів туризму у рекреаційно-оздоровчій роботі.

Змістовий модуль 4. Місце використання сучасних оздоровчих систем у рекреаційній роботі

4.1. Особливості рекреаційно-оздоровчої діяльності у міських парках культури та відпочинку.

Типи міських парків. Видатні парки України. Оздоровчо-рекреаційні властивості паркових ландшафтів. Функції міських парків культури і відпочинку. Форми рекреаційно-оздоровчих занять.

4.2. Лазня і її оздоровчий вплив .

Вступ. Характеристика римської лазні. Традиції східних лазень. Історичний екскурс виникнення лазень як системи оздоровлення.

3. Рекомендована література

Основна:

1. Дегтяр В. Д. Основи оздоровчо-спортивного туризму / В. Д. Дегтяр - К.: Науковий Світ, 2003.-203 с.
2. Дмитрук О. Ю. Спортивно-оздоровчий туризм : навчальний посібник / О. Ю. Дмитрук, Ю. В. Щур. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Київ: Альтерпрес. – 2008. – 280 с.
3. Устименко Л. М. Історія туризму : навчальний посібник для студ. вищ. навч. закладів культури і мистецтв III-IV рівнів акредитації / Л. М. Устименко, І. Ю. Афанасьєв. – Київ : Альтерпрес, 2005. – 320 с.
4. Рут Є. Шкільний туризм і рекреація. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2004. – 162 с.
5. Щур Ю. В. Спортивно-оздоровчий туризм : навчальний посібник / Ю. В. Щур, О.Ю. Дмитрук - К.: "Альтерпрес", 2003. - 232 с.

Додаткова:

6. Державна програма розвитку туризму на 2002-2010 роки, затверджено Постановою Кабінету Міністрів України № 583 від 29 квітня 2002 року.
7. Дурович А. П. Активный туризм: современное состояние и перспективы развития / А. П. Дурович. – К.: Новое знание, 2003. – С. 11-8.
8. Еременко В. Інформаційні аспекти розробки та проведення туриського походу / В. Еременко, Л. Заневська, А. Култії, О. Ярномох // Молода спортивна наука України: зб. наук прац. – Л.: Українські технології, 2010. Вип. 14. – т.ч. – С. 60-65.
9. Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про туризм"» від 18.11.2003 р.№ 1282-ІУ//Український туристичний вісник. - 2003. -№ 1.

10. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні : навч. посіб. для студ. Вузів / В. Ф. Кифяк - Чернівці: Книги-XXI, 2003. - 300 с.

11. Панкова Є. В. Туристичне краєзнавство : навчальний посібник для вищ. навч. закладів культури і мистецтв III-IV рівнів акредитації / Є. В. Панкова. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Київ : Альтерпрес, 2007. – 352 с. .

12. Пангелов В. А. Аспекти підготовки фахівців з туристсько-краєзнавчої роботи в педагогічних ВНЗ / В. А. Пангелов // Туризм у XXI ст. - К.: Знання України, 2002. - С. 334-437.

13. Тимошенко Л. О. Спортивно-оздоровчий туризм : методичні вказівки до виконання контрольних робіт студентами У курсу заочної форми навчання спеціалізації "Спортивно-оздоровчий туризм" спеціальності "Фізичне виховання" / Л. О. Тимошенко, К. В. Лабарткава ; ЛДУФК, 2011. - 56 с.

14. Федорченко В. К. Туристський словник-довідник / В. К. Федорченко, І.М. Мініч - К.: Дніпро, 2000. -С. 136.

Форма підсумкового контролю успішності навчання – 5-й семестр: залік Засоби діагностики успішності навчання : опитування, виконання індивідуальних завдань, тестування, виконання контрольних робіт, виконання рефератів, виконання тестових завдань.

Додаток Е

**Природничо-географічний факультет
Кафедра фізичної географії**

Основи шкільного туризму

ПРОГРАМА
нормативної навчальної дисципліни

підготовки бакалавра

галузі знань 0401 Природничі науки

спеціальності 7.010103 «Географія і біологія»,

7.010103 «Географія і екологія»,

(Шифр за ОПІ ПІ. 03.)

ВСТУП

Програма вивчення нормативної навчальної дисципліни «**Основи шкільного туризму**» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра спеціальності 7.010103 «Географія і біологія», 7.010103 «Географія і екологія».

Предметом вивчення навчальної дисципліни є необхідність підготовки керівників та організаторів туризму в шкільних та позашкільних закладах.

Міждисциплінарні зв'язки: вивчення навчальної дисципліни «Основи шкільного туризму» пов'язано з програмами таких навчальних дисциплін, як географія, біологія і екологія.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Організація туристської роботи в загальноосвітніх навчальних закладах.
2. Педагогічні та методичні основи шкільного туризму.
3. Організація та проведення масових туристичних заходів з учнями.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни.

1.1. Метою дисципліни «Основи шкільного туризму» є вивчення студентами теорії і методики організації краєзнавчо-туристичної діяльності, придбання необхідних знань, умінь та навичок для самостійної роботи в школі. Він покликаний суттєво підвищити професійну підготовку студентів в області проведення позакласної (спортивні секції, змагання), позашкільної роботи.

Курс «Основи шкільного туризму» органічно пов'язаний з навчальним планом, вимогами кваліфікаційної характеристики, які пред'являються до професійної підготовленості майбутнього вчителя географії.

Реалізація курсу здійснюється в формі лекційних, практичних, польовій практики та самостійних занять.

1.2. Основними завданнями вивчення навчальної дисципліни «Основи шкільного туризму» є:

- формування комплексних знань, умінь та навичок зі шкільного туризму;
- формування професійних умінь учителя географії;
- формування організаційних здібностей до проведення занять зі шкільного туризму;
- забезпечити уміння дотримуватись встановлених норм і правил безпечного проведення занять з туризму.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати: історію розвитку туризму в Україні; види туризму; правила проведення туристських подорожей з учнівською і студентською молоддю України; поняття про місцевість, рельєф; форми рельєфу; порядок розробки маршруту багатоденного походу; графік проходження маршруту; форми маршрутної документації; порядок одержання дозволу на багатоденний похід; види водних

переправ; види страховки під час здійснення переправи; методику наведення переправи; техніку в'язання основних вузлів; профілактику травм і захворювань; скоби накладання бинтової пов'язки; способи транспортування потерпілого; планування краєзнавчо-туристичної роботи в школі; форми краєзнавчо-туристичної роботи в школі.

уміти: читати топографічні карти; визначати сторони горизонту за допомогою компасу; орієнтувати карту відносно сторін горизонту; визначати точки свого місцезнаходження; виконувати прийоми топографічної прив'язки; розв'язувати завдання за контрольними картками; розробляти маршрут пішого походу по своїй області; складати кошторис походу по своїй області; підбирати особисте, групове, спеціальне спорядження для походу; вибирати місце біваку; розпалювати вогнище при складних метеоумовах; виконувати правила і прийоми руху на підйомах і схилах, подолання завалів, хаші та чагарнику; виконувати техніку водних переправ; показувати техніку в'язання основних вузлів; виконувати техніку надання першої допомоги при деяких травмах; виконувати техніку накладання джгута й шини, транспортувати потерпілого; складати план туристично-краєзнавчих заходів для класу; складати Положення про шкільний туристичний зліт, похід.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться: 54 години. / 1,5 кредита ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Організація туристської роботи в загальноосвітніх навчальних закладах.

1.1. Історія розвитку та сучасна організація шкільного та дорослого туризму.

Історія становлення та розвитку туризму. Зародження та формування організаційної сірукіури іуризму. Роль профспілок в розвитку турисісько-скскурсійного руху.

Історія та сучасна організація дитячого туризму. Станції юних туристів, палаци та будинки школярів, туристсько-краєзнавчі експедиції, змагання школярів по туризму, туристичні походи.

1.2. Система організації туристської роботи в загальноосвітніх школах та позашкільних установах.

Основні напрямки навчання туризму в школах, позашкільних установах: юні туристи, юні туристи-провідники, юні археологи, юні геологи, історики-краєзнавці, географи-краєзнавці, літературні краєзнавці, туристи пішоходи, туристи-лижники, туристи-гірники, туристи-водники, туристи-спелеологи.

Розрядні вимоги по туризму. Порядок оформлення, нагороди, присвоєння розрядів та звань.

1.3. Організація та планування туристсько-краєзнавчої роботи.

Принципова схема організації та форм туристсько-краєзнавчої діяльності в загальноосвітніх школах та позашкільних закладах. Планування туристсько-краєзнавчої роботи.

Змістовий модуль 2. Педагогічні та методичні основи шкільного туризму.

2.1. Туризм в позакласній та позашкільній виховній роботі.

Педагогічні принципи та зміст шкільного туризму. Єдність навчання та виховання. Направленість процесу навчання на прищеплення навичок та умінь, необхідних для проведення походу. Системність та логічна послідовність навчання. Поступовий перехід від простого до більш складного матеріалу. Проведення практичних занять на місцевості після лекцій, бесід або групових занять в приміщенні.

Свідоме та активне відношення учнів. Доступність навчання по глибині та об'єму. Наочність навчання. Учбова матеріально-технічна база. Міцне оволодіння знаннями, навичками та вміннями. Колективізм та індивідуальний підхід.

2.2. Форми й методи навчальної роботи в шкільному туризмі.

Теоретичні заняття. Практичні заняття в приміщенні. Практичні заняття на місцевості. Виховні аспекти туристської діяльності. Основні принципи виховання: виховання в процесі шкільного та туристичного навчання, в колективі та через колектив, індивідуальний підхід, поєднання вимогливості з повагою до особистості гідності, опора на позитивні якості особистості та колектив), узгодження застосування виховних впливів. Конфліктна ситуація та вибір способів виходу з неї. Самоврядування в

туристському колективі школярів.

Методика організації туристської діяльності в школі. Формування та підготовка туристського колективу. Особливості формування та функціонування дитячого туристського колективу. Розвиток туристського колективу. Виробка у школярів туристських умінь та навичок. Організація пізнавально-виховної роботи з учнями. Підведення підсумків туристського походу, подорожі, експедиції. Педагогічне керівництво в шкільному туризмі.

Змістовий модуль 3. Організація та проведення масових туристичних заходів з учнями.

3.1. Види туризму та їх особливості.

Специфіка окремих видів туризму (пішохідний, гірським, водний, велосипедний): переваги та відмінні риси та перспективи розвитку.

3.2. Види масових заходів їх характеристика та форма проведення.

Гурток - основна форма підготовки школярів по туризму. Єдність навчальної та виховної роботи в гуртку. Планування учбового процесу.

Туристський похід.

Мета і завдання туристських походів з школярами. Комплектування туристських груп. Розподіл обов'язків. Вибір району подорожі. Розробка маршруту. Оформлення маршрутної документації. Групове й особисте спорядження. Організація руху в поході. Організація бівачних робіт у поході. Організація харчування в поході. Підбиття підсумків туристських походів. Гігієнічне і медичне забезпечення, рятувальні роботи в турпоході.

Турпохід вихідного дня.

Турпохід вихідного дня. (Рух у похідному строю. Зміни темпи руху. Зупинки для відпочинку. Орієнтування за схемою маршруту чи по карті. Застосування компаса для орієнтування. Визначення та вибір місця для встановлення намету. Розпалення вогню. Приготування їжі в польових умовах. Методика подолання перешкод під час походу: подолання завалів, хашів, чагарнику; рух через умовне болото по купинах; рух по жердинах;переправа через умовну річку вбхід чи на плавзасобах; траверс схилу; спускання та підйом по схилу; транспортування постраждалого.

Туристський похід – зліт.

Положення, склад учасників, вибір місця, прокладка маршрутів, підготовка карт і завдань, забезпечення безпеки, проведення лінійки, розваг, проведення конкурсів: пропаганда туризму; влаштування бівака; приготування їжі; фотографії; виконання пісень, підведення підсумків.

Навчально-польова практика з основ шкільного туризму передбачає закріпити набуті теоретичні знання практично. Передбачається навчити студентів основних туристичних навичок, навчити організовувати та проводити туристичні походи з учнями загальноосвітніх шкіл.

3. Рекомендована література

Основна:

1. Конох А. П. Екологічний туризм : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / А. П. Конох, Ф.Ф. Товстопятко, С.А. Некрасов - Запоріжжя: ЗНУ, 2005. - 68 с.
2. Панкова Є. В. Туристичне краєзнавство : навчальний посібник для вищ. навч. закладів культури і мистецтв III-IV рівнів акредитації / Є. В. Панкова. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Київ : Альтерпрес, 2007. – 352 с. .
3. Рут Є. Шкільний туризм і рекреація. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2004. – 162 с.
4. Устименко Л. М. Історія туризму : навчальний посібник для студ. вищ. навч. закладів культури і мистецтв III-IV рівнів акредитації / Л. М. Устименко, І. Ю. Афанасьєв. – Київ : Альтерпрес, 2005. – 320 с.

Додаткова:

5. Державна програма розвитку туризму на 2002-2010 роки, затверджено Постановою Кабінету Міністрів України № 583 від 29 квітня 2002 року.
6. Дмитрук О. Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу : навчальний посібник / О. Ю. Дмитрук. – 2-ге вид., виправ. Та доп. – Київ: Альтерпрес, 2004. – 192 с.
7. Дурович А. П. Активный туризм: современное состояние и перспективы развития / А. П. Дурович. – К.: Новое знание, 2003. – С. 11-15.

8. Еременко В. Інформаційні аспекти розробки та проведення туристського походу / В. Еременко, Л. Заневська, А. Култії, О. Ярномох // Молода спортивна наука України: зб. наук прац. – Л.: Українські технології, 2010. Вип. 14. – т.ч. – С. 60-65.

9. Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про туризм"» від 18.11.2003 р.№ 1282-ІУ//Український туристичний вісник. - 2003. -№ 1.

10. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні : навч. посіб. для студ. Вузів / В. Ф. Кифяк - Чернівці: Книги-XXI, 2003. - 300 с.

11. Коваленко Л. В. Туристичне країнознавство [Текст]: метод. вказів. та завд. для самот. та індив. роб. студ. напряму підгот. «країнознавство» / Л. В. Коваленко. – Запоріжжя: ЗНУ, 2010. – 48 с.

12. Конох А. П. Тактика орієнтування, робота з картами та використання рельєфу під час орієнтування : навчально-методичний посібник / А. П. Конох, Ф.Ф. Товстопятко, С.А. Некрасов - Запоріжжя: ЗДУ. - 2004. - 62 с.

13. Пангелов В. А. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей : навчальний посібник для студ. вищ. навч. закладів / В. А. Пангелов. – К. : Академвидав, 2010 – 248 с.

14. Пангелов В. А. Аспекти підготовки фахівців з туристсько-краєзнавчої роботи в педагогічних ВНЗ / В. А. Пангелов // Туризм у ХХІ ст. - К.: Знання України, 2002. - С. 334-437.

15. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні / В. К. Федорченко, Т. А. Дьорова - К.: Вища школа, 2002.-С. 13.

16. Федорченко В. К. Туристський словник-довідник / В. К. Федорченко, І.М. Мініч - К.: Дніпро, 2000. -С. 136.

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання – 2-й семестр: екзамен

5. Засоби діагностики успішності навчання: опитування, виконання індивідуальних завдань, тестування, виконання контрольних робіт, виконання рефератів, виконання тестових завдань.

Додаток Ж

**Інститут історії, етнології і права
Кафедра філософії, соціально-політичних дисциплін та
етнології**

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

ПРОГРАМА

вибіркової навчальної дисципліни

підготовки спеціаліста

галузі знань 0203. Гуманітарні науки

спеціальності 7.02030201 Історія *

Шифр за ОПШ ПП.02

ВСТУП

Програма вивчення вибіркової навчальної дисципліни **“Актуальні проблеми розвитку туризму”** складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки спеціаліста з спеціальності 7.02030201 Історія *

Предметом вивчення навчальної дисципліни є комплексне вивчення аспектів розвитку туризму, система управління підприємством у сфері готельного сервісу, організація туристичної діяльності в регіонах України та країнах світу.

Міждисциплінарні зв'язки: історичне краєзнавство, історія України, туристичне краєзнавство, основи туризму, туристична діяльність, екскурсійна робота, історія рідного краю, історія світової культури, картографія, географія тощо.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Туризм. Особливості та різновидності туризму.
2. Індустрія та інформаційні технології в туризмі.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. **Метою** викладання навчальної дисципліни «Актуальні проблеми розвитку туризму» є формування у студентів фахового світогляду щодо територіальної організації та умов розвитку спеціалізованих видів туризму в регіонах та країнах світу; ознайомити з проблемами організації туризму на міжнародному та всеукраїнському ринку, перспективами туристичної діяльності й туристської індустрії в Україні та регіонах.

1.2. **Основними завданнями** вивчення дисципліни «Актуальні проблеми розвитку туризму» є:

- розкрити основи туристичної індустрії;
- визначити підходи до класифікації форм та видів туристичної діяльності;
- розкрити основні тенденції сучасного туризму в світі й Україні;
- проаналізувати інформаційне забезпечення туристичної діяльності;
- сформулювати основні проблеми інвестиційної діяльності в галузі туристичної справи;
- висвітлити засади міжнародного регулювання туристичної діяльності.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні

знати :

- понятійний апарат, основні терміни, що застосовуються в курсі;
- класифікацію видів та форм туризму;
- основні принципи організації туристичної справи;
- туристичне районування світу та України;
- особливості індустрії туризму в різних регіонах;
- умови, що забезпечують безпеку туристів;

вміти:

- орієнтуватися в законодавчій та нормативно-правовій базі туристичної справи;
- характеризувати головні тенденції розвитку туризму на сучасному етапі в світі, Україні;
- аналізувати підходи і принципи в організації туризму різних регіонах;
- характеризувати особливості етнічних і світових регіонів та основні центри екотуризму;
- розробляти умови транспортування, розміщення і харчування туристів.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 108 годин / 3 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Туризм. Особливості та різновидності туризму

1.1. Туризм: види та форми. Проблеми класифікації видів та форм туризму.

Поняття про туризм. Форми туристичної роботи: туристичні прогулянки, екскурсії, експедиції, походи, змагання. Види туризму за характером подорожей (гірський, сухопутно-рівнинний, підземний (печерний), водний, підводний, комбінований); за способом

пересування (пішохідний, гірсько-пішохідний, лижний, велосипедний, вітрильний, парусний, автотурний, кінний та інші); за метою (розважальний, навчальний, військовий, екстремальний, агротуризм).

Характеристика класифікаційних принципів туризму. Класифікація туризму: міжнародний, внутрішній, національний. Подорожі та екскурсії, принципи їх організації. Екскурсії.

1.2. Туристичні ресурси.

Поняття про рекреацію і рекреаційні ресурси. Класифікація рекреаційних (природних ресурсів). Історико-культурні рекреаційні ресурси. Природні рекреаційні ресурси.

Особливі природоохоронні території як об'єкти екотуризму: біосферні заповідники, національні природні парки, природні заповідники. Природні заказники, заповідні урочища. Пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. Організація еколого-туристичної діяльності на природоохоронних територіях.

Туризм і екологія. Екотуризм. Поняття екологічний туризм: зелений сільський туризм, агротуризм, відпочинковий туризм (відпочинок на селі), екоагротуризм. Види екотуризму. Принципи, функції та завдання екологічного туризму, зеленого туризму. Основні конкретно-наукові принципи екологічного туризму: екологічний, геоекологічний, екостабілізуючий, інтелектуально-освітній, соціально-етичний, етноекологічний, екополітико-розвиваючий. Основні завдання екологічного туризму. Функції екологічного туризму: інтелектуально-освітня, культурно-пізнавальна, естетично-художня, дозвілєво-розважальна та інші.

Концепція зеленого сільського туризму.

Концепції сучасного туризму. Перспективи його розвитку.

1.3. Туристичне районування світу та України. Єврорегіони та їхня роль у міжнародній туристичній інтеграції.

Зміст поняття «туристичний район». Принципи туристичного районування в світі та Україні.

Євро регіони та їхня роль у міжнародній туристичній інтеграції. Макрорайон (Європейський, Азійський, Африканський, Північноамериканський, Центральноамерикансько-Карибський, Південноамериканський, Австралійсько-Океанійський, Антарктичний). Мезорайон (Причорноморський, Прибалтійський, Піренейський, Країни Європейської Півночі, Велика Британія та Ірландія, Греція, Франція і Монако, Центральний, Росія і Білорусь).

Сучасне туристичне районування України. Туристичне районування світу. Туристичне районування України, проблеми дефініції туристичних районів. Регіонально-місьцеве районування.

Змістовий модуль 2. Індустрія та інформаційні технології в туризмі

2.1. Організація туристичної індустрії.

Поняття “індустрія туризму”. Індустрія туризму як міжгалузевий комплекс, її місце і роль у господарському комплексі країни. Структура індустрії туризму. Характеристика складових індустрії туризму. Внутрікомплексні зв’язки індустрії туризму. Державна туристична політика. Туристичний кругообіг. Поняття “гостинність”. Класифікація засобів розміщення туристів. Транспортні послуги. Готельна індустрія. Система громадського харчування. Екскурсійні послуги. Послуги дозвілля. Інформаційні послуги в туризмі.

2.2. Проблема інформування туристичної справи в Україні.

Значення інформаційних систем управління в туристичній галузі. Сутність інформації та види інформаційних технологій у туризмі. Виникнення та еволюція комп’ютерних систем бронювання. Потенційні можливості комп’ютерних технологій. Комп’ютер у готельному господарстві. Комп’ютер у системі транспортних послуг.

2.3. Проблеми інвестиційної діяльності у туризмі.

Основні поняття інвестиційної діяльності. Державне регулювання. Проблеми і перспективи залучення іноземних інвестицій в Україну. Ефективність інвестиційних проектів у туризмі.

2.4. Проблеми міжнародної співпраці у туризмі.

Законодавчі основи Міжнародного регулювання туристичної діяльності. Роль та значення Всесвітньої туристичної організації (ВТО). Проблеми регулювання туристичної діяльності в Україні. Європейський та світовий досвід.

3. Рекомендована література

Основна

1. Агафонова Л. Г. Туризм, готельний та ресторанний бізнес: ціноутворення, конкуренція, державне регулювання: навч. посібник / Л. Г. Агафонова, О. Є. Агафонова. – К. : Знання Укр., 2002. – 358 с.
2. Александрова А. Ю. Международный туризм: учеб. пособие / А. Ю. Александрова. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 464 с.
3. Гнатюк М. Р. Закон України «Про туризм»: постатейний коментарій / М. Р. Гнатюк. – К. : Ін Юре, 2006. – 200 с.
4. Гуляев В. Г. Организация туристической деятельности: учеб. пособие / В. Г. Гуляев. – М. : Нолидж, 1996 – 312с.
5. Дурович А. П. Реклама в туризме: учеб. пособие / А. П. Дурович . – М. : Новое знание, 2003. – 254 с.
6. Ефремова М.В. Основы технологии туристского бизнеса: учеб. пособие / М. В. Ефремова. – М. : Изд-во «Ось-89», 1999. – 192 с.
7. Закон України “Про захист прав споживачів” від 12.05.1991 р. Постанова ВР України № 30.
8. Закон України “Про порядок виїзду з України і в’їзду в Україну громадян України”. Постанова ВР України № 3858-12 від

21.01.1994 р.

9. Закон України “Про туризм” від 15.09.1995 р. №325/95-ВР.
10. Інструкція Державного комітету України по туризму «Про порядок видачі суб’єктам підприємництва спеціальних дозволів (ліцензій) на діяльність, пов’язану з наданням туристичних послуг» від 27 липня 1994 р. № 79.
11. Квартальнов В. А. Теория и практика туризма: ученик / В. А.Квартальнов. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 314 с.
12. Кифяк В. Ф. Організація туризму: навч. посібник / В. Ф. Кифяк. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2008. – 344 с.
13. Лужанська Т. Ю. Сільський туризм : історія, сьогодення та перспективи: навч. посібник / Т. Ю. Лужанська, С. С. Махлинець, Л. І. Тебляшкіна; за ред. І. М. Волошина. – К. : Кондор, 2008. – 385 с.
14. Лук’янова Л. Г. Освіта в туризмі: навч.-метод. посібник / Л. Г. Лук’янова. – К. : Вища школа, 2008. – 719 с.
15. Мальська М. П. Міжнародний туризм і сфера послуг: підручник / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк, Н. М. Ганич. – К. : Знання, 2008. – 661 с.
16. Мальська М. П. Основи туристичного бізнесу: підручник / М. П.Мальська, В. В. Худо, В. І. Цибух. – К. : Центр навчальної лри, 2012. – 272 с.
17. Рутинський М. Й. Сільський туризм : навч. посіб. для студ. вузів / М. Й. Рутинський, Ю. В.Зінько. – К. : Знання, 2006. – 271 с.
18. Сокол Т. Г. Основи туристичної діяльності: підручник / Т. Г. Сокол; за ред.: В. Ф. Орлова. – К. : Грамота, 2006. – 264 с.
19. Чорненька Н. В. Організація туристичної індустрії: навч. посібник / Н. В. Чорненька. – К. : Атіка, 2008. – 392 с.

Додаткова

1. Бабкин А. В. Специальные виды туризма / А. В. Бабкин. – Ростов на Дону : Феникс, 2008. – 252 с.

2. Биржаков М. Б. Введение в туризм / М. Б. Биржаков. – СПб. : «Герда», 1999. – 192 с.
3. Безносюк В. Туризм і його місце в соціально-економічному розвитку України / В. Безносюк // Регіональна економіка. – 2001. – № 1. – С. 232-235; 2001. - № 2. – С. 167-171.
4. Воскресенский В. Ю. Международный туризм / В.Ю. Воскресенский. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 255 с.
5. Заячківська Г. Міжнародний туризм в Україні: проблеми розвитку та шляхи вирішення / Г. Заячківська // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2010. – № 4. – С. 129-133.
6. Косолапов А. Б. Теория и практика экологического туризма / А. Б. Косолапов. – М. : КноРус, 2005. – 240 с.
7. Левковська Л. Стан і перспективи розвитку туризму та готельного бізнесу України / Л. Левковська // Економіка України. – 2003. – № 6. – С. 31-36.
8. Лихоманова О. В. Стан і перспективи регіонального розвитку туризму в Україні / О. В. Лихоманова // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 6. – С.149-155.
9. Мазур Ф. Ф. Соціально-економічні умови розвитку рекреаційної індустрії (на прикладі Карпатського регіону): посіб. для студ. вузів / Ф. Ф. Мазур. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 96 с.
10. Мунін Г. Сільський туризм – перспективний напрямок розвитку туристичної індустрії України / Г. Мунін // Трибуна. – 2003. – № 1/2. – С. 42-43.
11. Рутинський М. Й. Географія туризму України / М. Й. Рутинський. – К. : Цент навч. л-ри, 2004. – 160 с.
12. Самойленко А. А. География туризма / А. А. Самойленко. – Ростов на Дону : Феникс, 2006. – 368 с.
13. Сапожникова Е. Н. Страноведение. Теория и методика туристского изучения стран: учеб. пособие / Е. Н. Сапожникова. – М. : Академия, 2004. – 240 с.
14. Седова Н. А. Культурно-просветительный туризм: учеб. пособие / Н. А. Седова. – М. : Сов. Спорт, 2003. – 96 с.

15. Скопень М. М. Комп'ютерні інформаційні технології в туризмі: навч. посібник / М. М. Скопень. – К. : Кондор, 2005. – 302 с.
16. Туризм на Вінниччині / за ред. С. В. Рибалко. – Вінниця, 2009. – 120 с.
17. Туристична діяльність в Україні: нормативно-правове регулювання / за ред. О. М. Роїна. – К. : КНТ, 2006. – 464 с.
18. Туристичні послуги в Україні / за ред. В. Г. Гончаренко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 320 с.
19. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні / В. К. Федорченко, Т. А. Дворова. – К. : Вища школа, 2002. – 195 с.
20. Филиппова И. Г. Географія туризму / И. Г. Филиппов, В. Л. Погодина, Е. А. Лукьянов; под ред. : Е. И. Богданова. – СПб. : Бизнес-пресса, 2007. – 264 с.
21. Цибух В. І. Туризм в Україні: проблеми та перспективи / В. Цибух // Економіст. – 2000. – № 6. – С. 34-35.
- Цибух В. І. Державне регулювання у сфері туризму в Україні / В. І. Цибух // Статистика України. – 2005. – № 1. – С. 80-85.

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання - екзамен у 1 семестрі.

5. Засоби діагностики успішності навчання - поточне тестування за кожен модуль, оцінювання під час семінарських занять, за виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань, самостійну роботу, контрольна робота.

Додаток 3

**Інститут історії, етнології і права
Кафедра філософії, соціально-політичних дисциплін та
етнології**

ТУРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

ПРОГРАМА

вибіркової навчальної дисципліни

підготовки бакалавра
галузі знань 0203. Гуманітарні науки
напряму підготовки 6.020302 Історія*

Шифр за ОПІ ПІ.04

ВСТУП

Програма вивчення вибіркової навчальної дисципліни **“Туристична діяльність”** складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра з напрямку підготовки 6.020302 Історія*.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є комплексне вивчення аспектів розвитку туризму, організаційні основи туристичної діяльності в регіонах України та країнах світу, система

управління туристичним підприємством, туристична індустрія, економічні складові міжнародної туристичної діяльності.

Міждисциплінарні зв'язки: історичне краєзнавство, історія України, туристичне краєзнавство, основи туризму, історія рідного краю, історія світової культури, картографія, географія тощо.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Основи туристичної діяльності.
2. Стратегія економічного розвитку підприємств туризму.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. **Метою** викладання навчальної дисципліни «Туристична діяльність» є формування у студентів основних понять організації туристичної діяльності та туристичного продукту; ознайомити з проблемами організації туризму на міжнародному та всеукраїнському ринку, перспективами туристичної діяльності та стратегією розвитку підприємств туризму в Україні та регіонах.

1.2. **Основними завданнями** вивчення дисципліни «Туристична діяльність» є:

- розкрити основні складові туристичного продукту;
- визначити основні етапи створення туристичних підприємств;
- розкрити основи туристичної індустрії;
- проаналізувати туристичні формальності;
- сформулювати основні проблеми економічного розвитку підприємств туризму;
- висвітлити соціально-психологічні особливості туристичної діяльності.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні

знати :

- понятійний апарат, основні терміни, що застосовуються в курсі;
- туристичні формальності;
- основні принципи організації туристичної діяльності;
- туристичне обслуговування в світі та Україні;
- основи маркетингу та менеджменту туризму;
- умови, що забезпечують безпеку туристів;

вміти:

- орієнтуватися в законодавчій та нормативно-правовій базі туристичної справи;
- характеризувати головні тенденції розвитку туризму на сучасному етапі в світі, Україні;
- аналізувати підходи і принципи в організації туризму різних регіонах;
- характеризувати зміст процесу обслуговування і продажу туристичного продукту;
- вміти спілкуватися з клієнтом відповідно до правил етикету;
- розробляти умови транспортування, розміщення і харчування туристів.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 54 години / 1,5 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Основи туристичної діяльності

1.1. Організаційні основи туристичної діяльності

Основні етапи створення туристичного підприємства та організаційні схеми управління. Туроператорська та турагентська діяльність підприємств сфери туризму. Поняття туроператор, турагент. Класифікація туроператорів. Функції агентсько-операторських підприємств. Банківські гарантії туроператорів (турагентів).

Ліцензування туристичної діяльності та сертифікація послуг. Договірні взаємовідносини та партнерські зв'язки.

1.2. Туристичний продукт та його складові

Поняття, структура та життєвий цикл туристичного продукту. Ринок туристичних послуг. Види туристичних підприємств: функції, відмінні риси. Поняття "туристичний продукт". Оптовий і роздрібний продаж турпродукту. Договірні відносини між туроператорами, турагентами і туристами. Види зв'язків, основні поняття і визначення туристського продукту.

Ведення діловодства та ділової кореспонденції.

Мета розвитку туристичного продукту. Вибір послуг. Функції, відмінні особливості операторів і агентів. Особливості туристичних послуг.

Вимоги до офісу туристичної фірми та персоналу.

1.3. Туристичне обслуговування. Індустрія туризму

Поняття “індустрія туризму”. Індустрія туризму як міжгалузевий комплекс, її місце і роль у господарському комплексі країни. Структура індустрії туризму. Характеристика складових індустрії туризму. Внутрікомплексні зв'язки індустрії туризму. Державна туристична політика. Туристичний кругообіг. Поняття “гостинність”. Класифікація засобів розміщення туристів. Транспортні послуги. Готельна індустрія. Система громадського харчування. Екскурсійні послуги. Послуги дозвілля. Інформаційні послуги в туризмі.

1.4. Туристичні формальності

Договірні стосунки в туризмі. Агентська угода. Угоди з підприємством-постачальником. Туристичні документи. Паспортні формальності. Візові формальності. Митні формальності та валютний контроль. Медико-санітарні формальності. Формальності безпеки. Страхування. Медичне страхування туристів. Майнове страхування. Страхування цивільної відповідальності.

1.5. Професійна діяльність у туристичній галузі

Фактори, які впливають на поведінку покупців. Класи обслуговування. Основні властивості послуг (увага, постійна присутність підприємства, запобігання втраті споживача). Основні функції спілкування. Засоби подолання комунікативних бар'єрів.

Поняття корпоративної професійної етики. Стандарти професійної поведінки.

Основи етикету. Роль і завдання професійної етики і етикету в підвищенні культури обслуговування. Манери.

Особливості телефонного етикету. Культура мови. Здатність використовувати специфічний комунікативний лексикон у професійній діяльності. Знаки уваги, їх значення в процесі обслуговування.

Категорії знаків уваги. Доторки. Баланс знаків уваги. Невербальні комунікації.

Мова тіла. Особливості мови тіла різних націй. Поняття про усвідомлену та неусвідомлену мову тіла. Однозначні та двоякі сигнали тіла, їх роль в певному внутрішньому емоційному стані клієнтів.

Поняття про психологічне спілкування і контакти. Конфліктні ситуації при обслуговуванні клієнтів. Види конфліктів. Способи розвитку конфліктів. Розв'язок та подолання конфліктів. Попередження конфліктів. Рапорт та пейсинг - основа гармонійного спілкування при обслуговуванні.

Змістовий модуль 2. Стратегія економічного розвитку підприємств туризму

2.1. Стратегія економічного розвитку підприємств туризму

Планування діяльності туристичного підприємства. Туристичний продукт. Туристичне споживання. Туристичні експорт та імпорт. Стратегія розвитку підприємства та бізнес-планування. Ресурсне забезпечення діяльності туристичного підприємства.

Поняття реклами та її види. Реклама потреб та реклама можливостей. Організація рекламної діяльності туристичного підприємства. Принципи та канали поширення реклами. Правила проведення рекламної компанії та імідж туристичного підприємства.

2.2. Основи менеджменту в туризмі.

Поняття і сутність менеджменту в туризмі. Особливості менеджменту в туризмі. Структура, напрями й види менеджменту. Функції менеджменту. Зовнішнє і внутрішнє середовища в туризмі.

Загальне поняття про управлінську діяльність. Функції управління. Організаційні структури управління туристичних підприємств.

Адміністративні та трудові питання, які враховуються при укладанні трудового контракту.

2.3. Основи маркетингу в туризмі

Особливості маркетингу міжнародного туризму. Підстави застосування маркетингу в туризмі. Елементи та основні інструменти. Територіальний маркетинг.

Специфіка і комплексний характер туристичного маркетингу. Види та цілі маркетингових досліджень. Етапи проведення маркетингу. Джерела інформації і методи збору інформації. Типи маркетингу в сфері послуг. Організація і контроль маркетингу

туристичного підприємства. Схема туристського ринку, особливості ринку послуг. Туристичні потреби, 12 принципів туристичного маркетингу. Види підприємництва (схема основних секторів).

Зміст процесу обслуговування і продажу туристичного продукту. Методи продажу. Документальне оформлення взаємин турфірми з клієнтом. Організація розрахунків з клієнтами.

Технологія просування і стимулювання продажу.

3. Рекомендована література

Основна:

1. Агафонова Л. Г. Туризм, готельний та ресторанний бізнес: ціноутворення, конкуренція, державне регулювання: навч. посібник / Л. Г. Агафонова, О. Є. Агафонова. – К. : Знання Укр., 2002. – 358 с.
2. Александрова А. Ю. Международный туризм: учеб. пособие / А. Ю. Александрова. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 464 с.
3. Гнатюк М. Р. Закон України «Про туризм»: постатейний коментарій / М. Р. Гнатюк. – К. : Ін Юре, 2006. – 200 с.
4. Гуляев В.Г. Организация туристской деятельности / В.Г.Гуляев. – М. : НОЛИДЖ, 1996. – 312 с.
5. Гуляев В. Г. Организация туристической деятельности: учеб. пособие / В. Г. Гуляев. – М. : Нолидж, 1996 – 312с.
6. Дурович А. П. Реклама в туризме: учеб. пособие / А. П. Дурович . – М. : Новое знание, 2003. – 254 с.
7. Ефремова М.В. Основы технологии туристского бизнеса: учеб. пособие / М. В. Ефремова. – М. : Изд-во «Ось-89», 1999. – 192 с.
8. Закон України “Про захист прав споживачів” від 12.05.1991 р. Постанова ВР України № 30.
9. Закон України “Про порядок виїзду з України і в’їзду в Україну громадян України”. Постанова ВР України № 3858-12 від 21.01.1994 р.
10. Закон України “Про туризм” від 15.09.1995 р. №325/95-ВР.
11. Інструкція Державного комітету України по туризму «Про порядок видачі суб’єктам підприємництва спеціальних дозволів (ліцензій) на діяльність, пов’язану з наданням туристичних послуг» від 27 липня 1994 р. № 79.
12. Каурова А.Д. Организация сферы туризма : учебное пособие / А.Д. Каурова. – СПб. : «Издательский дом Герда», 2004. – 320 с.

13. Квартальнов В. А. Теория и практика туризма: учебник / В. А.Квартальнов. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 314 с.
14. Кифяк В. Ф. Організація туризму в Україні : навч. посібник / В. Ф. Кифяк. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2008. – 344 с.
15. Круль Г.Я. Основи готельної справи : навч. посібник / Г.Я. Круль. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 368 с.
16. Лук'янова Л. Г. Освіта в туризмі: навч.-метод. посібник / Л. Г. Лук'янова. – К. : Вища школа, 2008. – 719 с.
17. Мальська М. П. Міжнародний туризм і сфера послуг: підручник / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк, Н. М. Ганич. – К. : Знання, 2008. – 661 с.
18. Мальська М. П. Основи туристичного бізнесу: підручник / М. П.Мальська, В. В. Худо, В. І. Цибух. – К. : Центр навчальної л-ри, 2012. – 272 с.
19. Сокол Т. Г. Основи туристичної діяльності: підручник / Т. Г. Сокол; за ред.: В. Ф. Орлова. – К. : Грамота, 2006. – 264 с.
20. Туристичні послуги в Україні: [зб. нормат. актів]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 320 с.
21. Чорненька Н. В. Організація туристичної індустрії: навч. посібник / Н. В. Чорненька. – К. : Атіка, 2008. – 392 с.

Додаткова:

22. Безносюк В. Туризм і його місце в соціально-економічному розвитку України / В. Безносюк // Регіональна економіка. – 2001. – № 1. – С. 232-235; 2001. - № 2. – С. 167-171.
23. Воскресенский В. Ю. Международный туризм / В.Ю. Воскресенский. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 255 с.
24. Заячківська Г. Міжнародний туризм в Україні: проблеми розвитку та шляхи вирішення / Г. Заячківська // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2010. – № 4. – С. 129-133.
25. Лихоманова О. В. Стан і перспективи регіонального розвитку туризму в Україні / О. В. Лихоманова // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 6. – С.149-155.
26. Мунін Г. Сільський туризм – перспективний напрямок розвитку туристичної індустрії України / Г. Мунін // Трибуна. – 2003. – № 1/2. – С. 42-43.
27. Рутинський М. Й. Географія туризму України / М. Й. Рутинський. – К. : Цент навч. л-ри, 2004. – 160 с.

28. Седова Н. А. Культурно-просветительный туризм: учеб. пособие / Н. А. Седова. – М. : Сов. Спорт, 2003. – 96 с.

29. Скопень М. М. Комп'ютерні інформаційні технології в туризмі : навч. посібник / М. М. Скопень. – К. : Кондор, 2005. – 302 с.

30. Туризм на Вінниччині / за ред. С. В. Рибалко. – Вінниця, 2009. – 120 с.

31. Туристична діяльність в Україні: нормативно-правове регулювання / за ред. О. М. Роїна. – К. : КНТ, 2006. – 464 с.

32. Туристичні послуги в Україні / за ред. В. Г. Гончаренко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 320 с.

33. Цибух В. І. Туризм в Україні: проблеми та перспективи / В. Цибух // Економіст. – 2000. – № 6. – С. 34-35.

34. Цибух В. І. Державне регулювання у сфері туризму в Україні / В. І. Цибух // Статистика України. – 2005. – № 1. – С. 80-85.

6. Форма підсумкового контролю успішності навчання - екзамен.

7. Засоби діагностики успішності навчання - поточне тестування за кожен модуль, оцінювання під час семінарських занять, за виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань, самостійну роботу, контрольна робота.

Додаток К

**Інститут історії, етнології і права
Кафедра філософії, соціально-політичних дисциплін та
етнології**

ТУРИСТИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

ПРОГРАМА

вибіркової навчальної дисципліни

**підготовки бакалавра
галузі знань 0203. Гуманітарні науки
напрямку підготовки 6.020302 Історія***

Шифр за ОПІ ПІ.01

ВСТУП

Програма вивчення вибіркової навчальної дисципліни “Туристичне краєзнавство” складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра з напрямку підготовки 6.020302 Історія*.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є окремі складові туристично-краєзнавчого потенціалу краю – природні ресурси (мінеральні води, клімат, ліси, озера), ступінь їх освоєння і характер експлуатації, пам'ятки історії і культури, об'єкти туристичної інфраструктури, різноманітні аспекти розвитку туристичного руху в краї.

Міждисциплінарні зв'язки: історичне, географічне, економічне та етнографічне краєзнавство; історія України, історія рідного краю, картографія тощо.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Історія становлення та розвитку туристичного краєзнавства.
2. Об'єкти туристичного краєзнавства.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. **Метою** викладання навчальної дисципліни «Туристичне краєзнавство» є формування у студентів обсягу знань, який необхідний для подальшого поглибленого вивчення своєї історичної спадщини з умінням застосовувати його на практиці, розширити світогляд та сприяти формуванню національного типу особистості.

1.2. **Основними завданнями** вивчення дисципліни «Туристичне краєзнавство» є:

- надати можливість студенту за максимальної оптимізації освітньо-виховного процесу засвоїти фундаментальні основи дисципліни;
- розвивати вміння самостійно знаходити необхідну інформацію, а також сформувані вміння використовувати ці знання при здійсненні історичних та краєзнавчих досліджень;
- орієнтувати студента на необхідність використання знань курсу в майбутній педагогічній діяльності.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні

знати :

- понятійний апарат, основні терміни, що застосовуються в курсі;
- історію становлення і розвитку туристичного краєзнавства на Україні;
- зародження і розвиток спеціальної туристичної картографії;

- природні краєзнавчо-туристичні ресурси України;
- використання замків і фортець у туризмі;
- визначні музеї України;
- музеї Вінницької області, як об'єкти туристичної діяльності.

вміти:

- орієнтуватися в історії розвитку краєзнавства до сьогодення;
- характеризувати основні природно-рекреаційні, культурно-історичні ресурси регіонів України;
- аналізувати взаємозв'язок краєзнавства і туризму;
- характеризувати туристичні ресурси України;
- розробляти основні туристичні маршрути свого населеного пункту, описувати їх.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 108 годин / 3 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Історія становлення та розвитку туристичного краєзнавства

1.1. Історія становлення і розвитку туристичного краєзнавства в Україні. Туристичне краєзнавство на Поділлі

Історія становлення й розвитку краєзнавства в Україні. Родовід українського краєзнавства, його давні традиції. Фундатори національного краєзнавства. Особливості розвитку краєзнавства на Поділлі. Розвиток краєзнавства в Українській РСР у 1920-1940-х та повоєнних роках ХХ ст. Утворення та діяльність Всеукраїнської спілки краєзнавців.

1.2. Туристичне краєзнавство України: об'єкт, предмет, основні завдання та теоретико-методологічні засади

Сутність та теоретико-методологічні засади національного краєзнавства, взаємозв'язок з іншими дисциплінами. Об'єкт і предмет туристичного краєзнавства. Функції та методи дослідження національного краєзнавства. Джерела національного краєзнавства. Форми краєзнавства і види організації краєзнавчого руху.

1.3. Туристична картографія як основний методологічний засіб туристичного краєзнавства

Зародження і розвиток спеціальної туристичної картографії. Сучасний стан туристичної картографії в Україні. Туристична карта: мета створення, вимоги, що ставляться до туристичної карти. Класифікація туристичних карт. Зміст легенди туристичної карти. Спеціальні умовні позначення та їх використання на туристичній карті. Знакування туристичних маршрутів на місцевості.

Змістовий модуль 2. Об'єкти туристичного краєзнавства

2.1. Загальна характеристика туристичних ресурсів України

Туристичні ресурси Правобережної України. Туристичні ресурси історичної Київщини. Київська область. Черкаська область. Туристичні ресурси історичної Волині. Волинська область. Житомирська область. Рівненська область. Туристичні ресурси історичного Поділля. Вінницька область. Тернопільська область. Хмельницька область. Туристичні ресурси Лівобережної України. Туристичні ресурси Чернігівської області. Туристичні ресурси Полтавщини. Туристичні ресурси Слобожанщини. Харківська область. Сумська область. Туристичні ресурси Західної України. Туристичні ресурси історичної Галичини. Львівська область. Івано-Франківська область. Туристичні ресурси Буковини. Туристичні ресурси Закарпаття. Туристичні ресурси Степової (Південної) України. Одеська область. Миколаївська область. Херсонська область. Запорізька область. Донецька область. Луганська область. Дніпропетровська область. Кіровоградська область. Туристичні ресурси Криму.

2.2. Природні краєзнавчо-туристичні ресурси України

Наукова сутність та суспільне значення рекреації у природному середовищі. Потенціал природних краєзнавчо-туристичних ресурсів України. Історія заповідної справи в Україні та поняття про державний природно-заповідний фонд. Класифікація об'єктів природно-заповідного фонду України. Особливості природно-заповідного фонду Подільського регіону.

2.3. Фортеці, замки і монастирі як краєзнавчо-туристичні об'єкти

Стан краєзнавчої вивченості замків і фортець України. Класифікація оборонних споруд. Законодавство України про охорону культурної спадщини. Характеристика видатних пам'яток

фортифікаційного зодчества України. Використання замків і фортець у туризмі.

2.4. Курортні ресурси України

Природні умови формування бальнеологічних ресурсів України. Історія вивчення та використання мінеральних вод і лікувальних грязей в оздоровчих цілях. Класифікація курортів України. Географія населених пунктів України, віднесених до курортних. Курорти Вінниччини.

2.5. Організація використання печер для цілей туризму

Печери як об'єкт краєзнавства. Історія вивчення печер України. Печери України як пам'ятки природи. Використання карстових печер для спелеотуризму, спелеотерапії та інших цілей.

2.6. Музеї як об'єкти краєзнавчо-туристичної діяльності

Музеї - державні та громадські установи, що займаються краєзнавчо-освітньою діяльністю. Роль музеїв у розвитку суспільства. Класифікація музеїв України. Визначні музеї України. Музеї Вінницької області, як об'єкти туристичної діяльності.

3. Рекомендована література

Основна:

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування : монографія / О. Бейдик. – К. : Університет, 2001. – 395 с.
2. Берлянт А. М. Карта – второй язык географии : очерки о картографии: кн. для учителя / А. М. Берлянт. – М. : Просвещение, 1985. – 401 с.
3. Воронкова Л. П. История туризма: учеб. пособ. / Л. П. Воронкова – Москва; Воронеж, 1999. – 481 с.
4. Квартальнов В. А. Туризм социальный: история и современность: учебное пособие для слушателей ИПК турист.-экскурс. кадров / В.А. Квартальнов, В.К. Федорченко. - К.: Выща школа, 1989. – 342 с.
5. Крачило М. П. Краєзнавство і туризм: навч. посібник / М. П. Крачило . – К. : Вища школа, 1994. – 236 с.
6. Пангелов Б. П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. / Б. П. Пангелов. – К.:

Академвидав, 2010. – 248 с.

7. Панкова Є. В. Туристичне краєзнавство : навч. посіб. – К.: Вища школа, 2003. – 434 с.

8. Педагогіка туризму: навч. посіб. / за ред. проф. В.К.Федорченка, Н.А.Фоменко, М.І.Скрипник. – К: Видавничий Дім "Слово", 2004. - 296 с.

9. Петранівський В. Л. Туристичне краєзнавство : навч. посіб. / В. Л. Петранівський, М. Й. Рутинський; [за ред. Ф. Д. Заставний]. – К. : Знання, 2006. – 575 с.

10. Правове регулювання туристичної діяльності в Україні. Станом на 1 травня 2002р. : Зб. нормативних актів / Київ. ун-т туризму, економіки і права; під заг. ред. В.К.Федорченка. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 640 с.

11. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні : навч. посіб. // В. К. Федорченко, Т. А. Дьорова. – К. : Вища школа, 2002. – 339 с.

12. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія: навч. посіб. / Н. В. Фоменко. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.

Додаткова:

1. Борейко В. История заповедного дела в Украине / В. Борейко. – К.: Вища школа, 1995. – 181 с.

2. Воронцова О. А. Лаврські печери : Путівник / О. А. Воронцова. К. : Амадей, 2000. – 144 с.

3. Географічна енциклопедія України : в 3 т. / [відп. ред. О. М. Маринич]. – К. : Українська Радянська Енциклопедія імені М. П. Бажана, 1990. — Т. 2. – 436 с.

4. Гетьман В. І. Платні рекреаційні послуги установ природно-заповідного фонду України : законодавчі норми та економічні можливості / В. І. Гетьман // УГЖ. – 2002. – №1. – С. 564.

5. Дублянський В. Н. Карстовые пещеры Украины / В. Н. Дублянський, А. А. Ломаев. – К. : Наукова думка, 1980. – 179 с.

6. Дублянський В. Н. Пещеры Крыма / В. Н. Дублянський. – Симферополь : Таврия, 1977. – 128 с.

7. Заповідники і національні природні парки України. – К. : Вища школа, 1999. – 346 с.

8. Короткий В. Слідами великого пішоходця / В. Короткий, С. Попович // Міжнародний туризм. – 1997. – № 3.

9. Пашкевич О. З діяльності українського краєзнавчо-

туристичного товариства «Плай» / О. Пашкевич // Наша Батьківщина. – 1937. – № 2.

10. Курортні ресурси України / під ред. проф. М. В. Лободи. – К. : Укрпрофоздоровниця, 1999. – 232 с.

11. Скелі і печери в історії та культурі стародавнього населення України : Зб. тез, повідомлень та доповідей наук. конф. – Л., 1995. – 254 с.

12. Царик Л. П. Природні рекреаційні ресурси : методи оцінки й аналізу / Л. П. Царик, Г. В. Чернюк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2001.

13. Федорченко В. К. Теоретичні та методичні засади підготовки фахівців для сфери туризму: Монографія / В.К. Федорченко. - К.: Видав.Дім "Слово", 2004. - 472 с.

8. Форма підсумкового контролю успішності навчання - екзамен у 2 семестрі.

9. Засоби діагностики успішності навчання - поточне тестування за кожен модуль, оцінювання під час семінарських занять, за виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань, самостійну роботу, контрольна робота.

Додаток Л

**Інститут історії, етнології та права
Кафедра філософії, соціально-політичних дисциплін та етнології**

Основи туризму

ПРОГРАМА

вибіркової навчальної дисципліни

підготовки бакалавра
галузі знань 0203 Гуманітарні науки
напряму підготовки 6.020302 Історія*

(Шифр за ОПП ІІІ. 03.)

ВСТУП

Програма вивчення вибіркової навчальної дисципліни «Основи туризму» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра з напрямку підготовки 6.020302 Історія*.

- **Предметом** вивчення навчальної дисципліни є історія розвитку світового та українського туризму; понятійно-термінологічний апарат туристичної справи; організаційно-інституційні засади розвитку туристичної справи в Україні; форми та види туристичної діяльності; професійна діяльність у туристичній галузі; основи туроперейтінгу; безпека туристичних подорожей.

- **Міждисциплінарні зв'язки:** історичне, географічне, економічне та етнографічне краєзнавство; історія України, історія рідного краю, тощо.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Історія та теорія туризму.
2. ІНДЗ.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. **Метою** викладання навчальної дисципліни «Основи туризму» є формування у студентів обсягу знань, який необхідний для поглибленого вивчення історії розвитку світового та українського туризму; понятійно-термінологічного апарату туристичної справи; професійної діяльності у туристичній галузі.

1.2. Завдання дисципліни «Основи туризму»:

- вивчити історію розвитку світового та українського туризму;
- розкрити понятійно-термінологічний апарат туристичної справи;
- розглянути організаційно-інституційні засади розвитку туристичної справи в Україні;
- розглянути форми та види туристичної діяльності;
- проаналізувати професійну діяльність у туристичній галузі;
- висвітлити основи туроперейтінгу;
- висвітлити умови безпеки туристичних подорожей.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **знати:**

- особливості історичного розвитку туризму;
- професійну термінологію туризму;
- місце туризму в структурі суспільства й взаємозалежність їх розвитку;
- умови та фактори розвитку туризму;
- правове поле своєї країни та міжнародні відносини в галузі туризму.

вміти:

- визначити стан туристичних ресурсів та рівень забезпечення туристичної інфраструктури у певній місцевості;
- визначити пропускний потенціал та допустиме навантаження на певну туристичну територію;
- прораховувати перспективні напрями розвитку й види туризму у певній місцевості;
- розробляти умови транспортування, розміщення і харчування туристів;
- відбирати необхідні об'єкти та підбирати фактичний матеріал для розроблення екскурсійних маршрутів;
- розробляти туристичний маршрут і програму перебування туристів.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 72 години / 2 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Історія та теорія туризму

1.1. Історія розвитку світового туризму

Періодизація історії туризму. Думки представників різних світових наукових шкіл щодо періодизації історії туризму за різними критеріям (відповідно розвитку засобів пересування, історико-соціальної характеристики, соціально-економічних процесів тощо).

1.2. Сучасний світовий туризм

Розвиток індустрії туризму. Тенденції у розвитку світового туризму. Розвиток різних видів туризму (залежно від видів транспорту, особливостей подорожуючих, мотивів подорожей). Використання з 1980-х рр. у туріндустрії нових технологій та комп'ютерної техніки. Інформатизація та глобалізація туристичної індустрії. Міжнародне туристичне співробітництво. Створення регіональних та туристичних організацій. Характеристика організацій та їх функцій. ВТО. Основні туристичні форуми та їх документи.

Світові туристичні регіони: Європа, Америка, Східна Азіатсько-Тихоокеанський, Південно-Азіатський, Африканський, Близькосхідний – тенденції розвитку.

1.3. Історія туризму в Україні

Мандрівництво як джерело зародження туризму в Україні. Античні мандрівники (Геродот, Діон Хрисост), арабські купці, чиновники, держслужбовці (Ібн-Хордадбех, Ібн-Фалдан, Аль-Масуді, Ібн-Даст). Перші Європейці на Україні (Бруно, Тітмар, Карпіні, Гульбер де Лануа, Боплан). Російські мандрівники – вчені і письменники (В.Зуєв, П.Сумароков, В.Ізмайлов). Українське мандрівництво (від часів Стародавньої Русі до ХІХ ст.)

Український туризм у ХІХ — першій половині ХХ ст. Наукові товариства суспільних та природознавчих наук. Започаткування екскурсій в Україні на Західній Україні («Руська трійця», І.Франко). Рекреаційне освоєння Криму. Діловий туризм на рубежі ХІХ – ХХ ст. (відвідання виставок, ярмарків, будівництво готелів, ресторанів). РТТ. Екскурсійні бюро в Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Зародження організованих форм розвитку спортивних видів туризму. Товариства «Чорногора», «Плай». Розвиток екскурсій в УНР на східних землях України. Створення комерційних туристичних організацій в У. у добу НЕПу. Товариство іноземного туризму. Туризм у післявоєнний час. Туризм в Україні в 70-80-ті роки ХХ ст. «Інтурист». «Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник». Центральна рада з туризму. Туризм в Україні на сучасному етапі.

1.4. Теорія туристичної справи

Культурно-історичне та соціально-економічне значення туризму в розвитку суспільства . Основні теоретичні поняття та їх визначення: туризм, турист і екскурсант; туристична діяльність, туристичний продукт (туристичний товар і туристична послуга), тур (туристичні ресурси, туристична інфраструктура), туристична організація, туристична фірма (фірми-туроператори, фірми-турагенти); державні органи та установи з питань регулювання та здійснення державної політики у галузі туризму, Всесвітня туристична організація; туристична індустрія, туристична політика.

Функції туризму в суспільстві: оздоровча чи рекреаційна, соціокультурна, виховна, екологічна, політична. Умови та фактори розвитку туризму (зовнішні та внутрішні). Туризм і сфера послуг: матеріальне виробництво та нематеріальна сфера. Правові засади діяльності туристичних організацій

1.5. *Форми та види туристичної діяльності*

Форми та види туризму. Критерії у визначенні видів туризму. Груповий та індивідуальний туризм. Види туризму за спрямованістю туристичних потоків (внутрішній, виїзний, в'їзний (національний та міжнародний туризм)). Види туризму за масштабом охоплення території; за терміном поїздки, сезонністю. Види туризму за економічним принципом (елітарний, комерційний, соціальний та інтенсив-туризм). Види за характером організації (плановий та самодіяльний), за демографічним та соціальним складом подорожуючих. Види туризму з точки зору форм організації подорожі та туристичного обслуговування. Туризм залежно від засобу пересування. Мета подорожі та вид туризму.

Види маршрутів і турів. Критерії класифікації маршрутів, їх поділ за формою побудови траси маршруту: лінійний, кінцевий, радіальний, комбінований. Інклюзив-тур та пекідж-тур. Характеристика видів туризму залежно від мети подорожі.

Програми перебування туристів. Тур як поїздка за певним маршрутом із комплексом послуг (єдиний пакет, класичний пакет). Плани та класи обслуговування у світовій туристичній практиці (повний пансіон, напівпансіон, сніданок + розміщення, тільки розміщення). Засоби розміщення туристів. Готелі, їх типи. Харчування туристів залежно від класу обслуговування.

Види та форми програмних заходів. Програмні заходи: цільові, додаткові, супутні, технологічні. Додаткові турпослуги:

екскурсійно-інформаційні, культурно-видовищні, розважальні, спортивно-оздоровчі, соціальні. Вимоги та принципи до створення програм. Типові програми. Індивідуальні, масові та групові програми.

1.6. Безпека туристичних подорожей

Безпека туристичних подорожей як умова їх організації та здійснення.

Фактори ризику в туризмі: травматизм; шкідливий вплив довкілля (пожежі, біологічні фактори), психофізичні перевантаження; випромінювання, підвищена запиленість та загазованість повітря, хімічні фактори; специфічні фактори ризику в туризмі.

Туризм і довкілля. Створення «закритих» територій, пропускна здатність туристичних регіонів та допустиме навантаження у них. Техніки зменшення негативного впливу туризму на довкілля (мікротехніки та мікротехніки).

Права та обов'язки туристів. Претензійна робота в туризмі: договірна та не договірна шкода, заподіяна туристу; форс-мажор; фізична, матеріальна та моральна шкода. Страхування в туризмі: страховик і страхувальник – договірні стосунки. Медичне страхування, сервісне обслуговування.

Змістовий модуль 2. ІНДЗ

2.1. Зробить презентацію виду туризму за соціо-демографічними показниками.

2.2. Охарактеризувать спортивні туристичні маршрути по Україні.

2.3. Охарактеризувать зелений туризм Вінниччини.

2.4. Описать найпопулярніші туристичні маршрути на Вінниччині за метою подорожі.

2.5. Описать найпопулярніші туристичні маршрути на Вінниччині за метою подорожі.

2.6. Описать дитячі туристичні маршрути.

2.7. Індивідуальні завдання

3. Рекомендована література

Основна:

1. Александрова А. Ю. Международный туризм: учеб. пособие / А. Ю. Александрова. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 464 с.
2. Бабкин А. В. Специальные виды туризма: учеб пособие / А. В. Бабкин. – Ростов на Дону : Феникс, 2008. – 252 с.
3. Биржаков М. Б. Введение в туризм / М. Б. Биржаков. – СПб. : «Герда», 1999. – 192 с.
4. Воскресенский В. Ю. Международный туризм / В.Ю. Воскресенский. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 255 с.
5. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні : Навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. / В.Ф. Кифяк. – Чернівці: Книги ХХІ, 2003. – 298с.
6. Кляп М. П. Сучасні різновиди туризму : навч. посіб. / М. П. Кляп, Ф. Ф. Шандор. – К. : Знання, 2011. – 334 с.
7. Мальська М. П. Основи туристичного бізнесу: навч. пос. / М. П. Мальська, В. В. Худо, В. І. Цибух. - Київ: Центр навчальної літератури, 2004. - 271 с.
8. Мальська М. П. Міжнародний туризм і сфера послуг: підручник / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк, Н. М. Ганич. – К. : Знання, 2008. – 661 с.
9. Мальська М. П. Основи туристичного бізнесу / М. П. Мальська, В. В. Худо, В. І. Цибух. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.
10. Педагогіка туризму : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. проф. В.К.Федорченка, Н.А.Фоменко, М.І.Скрипник. – К: Видавничий Дім "Слово", 2004. – 296 с.
11. Правове регулювання туристичної діяльності в Україні. Станом на 1 травня 2002р.: Зб. нормативних актів / під заг. ред. В.К.Федорченка. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 640 с.
12. Сокол Т. Г. Основи туристичної діяльності / Т. Г. Сокол; за ред.: В. Ф. Орлова. – К. : Грамота, 2006. – 264 с.
13. Туристичні послуги в Україні : [зб. нормат. актів]. – Юрінком Інтер, 2008. - 320.
14. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні : навч. посібник/ В.К. Федорченко, Т.А. Дьорова; Передм. В.А.Смолія. – К. : Вища шк., 2002. – 195 с.
15. Федорченко В. К. Туристський словник – довідник / В.К.

Федорченко, І. М. Мініч. – Київ: Дніпро, 2000. – 160 с.

Додаткова:

1. Бейдик О. Ресурси світового туризму : поняття, класифікація, картографування / О. Бейдик //Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2008. – Березень(№12). – С. 6-12.
2. Будько Є. Туризм єднання, або як нам облаштувати Україну / Є. Будько //Міжнародний туризм. – 2005. – № 1. – С. 106-109.
3. Вовк В. Відпустка у селі: Роль сільського туризму в збереженні культурної спадщини В. Вовк //Українська культура. – 2008. – № 6. – С. 39.
4. Гловацька В.В. Сільський зелений туризм: сутність, функції, основи організації / В.В. Гловацька //Економіка АПК. – 2006. – № 10. – С.148-155.
5. Дудкін А. Техніка безпеки на змаганнях та в походах: Конспект заняття / А. Дудкін // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2008. – Жовтень (№40). – С. 18-19.
6. Кудла Н.Є. Роль органів місцевого самоврядування у розвитку агротуристичного руху / Н.Є. Кудла //Економіка АПК. – 2006. – № 2. – С.30-34.
7. Кутузова О. Вплив розвиненої туристичної самосвідомості населення на прогрес туристичної індустрії України / О. Кутузова //Вища освіта України. – 2006. – № 3. – С. 70-75.
8. Пестушко В. Розвиток молодіжного туризму в Україні / В. Пестушко //Географія та основи економіки в школі. – 2008. – № 6. – С. 52-53.
9. Світовий туристичний ринок / В. Герасименко, С. Галасюк //Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2008. – Січень (№4). – С. 6-9.
10. Слівіна А. Ресурси інтернету для туристів/ А. Слівіна //Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2007. – № 44. – С. 3-6.
11. Федорченко В. Україна і світ туризму / В. Федорченко //Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2005. – Груд. (№46). – С. 15.
12. Фен Я. Дослідження туристичної галузі в Україні / Я. Фен //Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 10. – С. 104-109.

13. Шипко А. Соціалізація молоді в туристських подорожах/
А. Шипко //Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2007. - Берез. (№ 12).
- С. 3-8.

10. Форма підсумкового контролю успішності навчання - залік у 1 семестрі.

11. Засоби діагностики успішності навчання - поточне тестування за кожен модуль, оцінювання під час семінарських занять, за виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань, самостійну роботу, контрольна робота.

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

Дудорова Людмила Юріївна

**ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО
ОРГАНІЗАЦІЇ ШКІЛЬНОГО ТУРИЗМУ**

(ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ)

МОНОГРАФІЯ

Книга виходить в авторській редакції

Комп'ютерна верстка: Долюк Д.П.

Дизайн обкладинки: Величук А.М.

Підписано до друку 05.06.14.
Формат 64х90/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умов. друк. арк. 26,5. Обл.-вид. арк. 24,64.
Наклад 65 прим. Зам. № 3537.

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.

Видавець ТОВ «Нілан-ЛТД»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 4299 від 11.04.2012 р.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Тел.: (0432) 69-67-69, 603-000.